

Ružomerský historický zborník III.

Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Katedra histórie

**RUŽOMBERSKÝ HISTORICKÝ ZBORNÍK
III.**

Vydaný pri príležitosti životného jubilea
prof. PaedDr. PhDr. Pavla Marka, Dr.

RUŽOMBEROK 2009

Ružomerský historický zborník III.

Zostavili: Jaroslav Nemeš a David Papajík

Redakčná rada: Marek Babic, Miroslav Huťka, Pavol Mačala (predseda), Pavel Marek, Jaroslav Nemeš, Peter Olexák, David Papajík, Peter Šoltés, Radomír Vlček, Peter Zmátlo

Vydala:
Katólicka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
<http://ff.ku.sk/>

Tento zborník vychádza s finančnou podporou
Fondu na podporu vedy a vydavateľskej činnosti Filozofickej fakulty Katólickej univerzity v Ružomberku

Posúdili:
prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
doc. PhDr. Juraj Šedivý, PhD.

Jazyková redakcia: PhDr. Michal Marták

© Text - Jaroslav Nemeš, David Papajík a autori, 2009

ISBN 978-80-8084-508-7
EAN 9788080845087

OBSAH

Pozdrav jubilantovi	9
<i>Jubileum profesora Pavla Marka .....</i>	11
<i>Výberová bibliografia prác prof. PhDr. PaedDr. Pavla Marka, Dr., za roky 1971 – 2008 .....</i>	14
Štúdie	
Vítázoslav Struhár <i>Ružomberok a okolie v praveku a v dobe prvých historických etníc .....</i>	43
Michal Slivka <i>Tzv. Lapis baptismalis z Boldogu (pokus o jeho reinterpretáciu) .....</i>	103
Ilpo Tapani Piirainen <i>Začiatky a raný vývoj stredoslovenských miest podľa archívnych prameňov .....</i>	113
Stanisław Szczur <i>Beneficja kolektorów papierskich w Polsce średniowiecznej .....</i>	122
Jaroslav Nemeš <i>Testament bratislavského kanonika Gašpara Romera z roku 1517 a jeho ekonómia spásy .....</i>	150
Peter Zmátlo <i>Marmaggiho aféra v dobovej straníckej tlači na Slovensku .....</i>	173
Michal Marták <i>K vzťahom agrárnej strany na Slovensku a HSLŠ v prvej polovici tridsiatych rokov 20. storočia .....</i>	205
Martin Lupčo <i>Zidovská náboženská obec vo Vranove nad Topľou v období autonómie Slovenska .....</i>	224
Ivan Chalupecký <i>Katolícka cirkev na Slovensku a Druhý vatikánsky koncil .....</i>	246

Články

David Papajik <i>Narativní prameny městské historiografie v České republice</i>	282
--	-----

Recenzie

Bystrický, P. <i>Sťahovanie národov. 454 – 568. Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania.</i> (Marek Babic)	289
Dvorský, P. et al. <i>Ružomberok. Monografia mesta.</i> (Vítazoslav Struhár) ...	291
Herucová, M. - Novotná, M. <i>Mytologické a kresťanské príbehy v umení 19. storočia. Zo zbierok Slovenského národného múzea.</i> (Zuzana Vokálová)	294
Kiliánová, G. - Kowalská, E. - Krekovičová, E. (eds.). <i>My a tí drubí v modernej spoločnosti.</i> (Rastislav Molda)	296
Kušnier, J. (ed.). <i>Glosy zo života Štefana Šmálika.</i> (Matúš Veliký)	299
Hlavačková, M. <i>Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí.</i> (Anna Nemešová)	302
Kupcová, H. (ed.). <i>Pražské jaro 1968. Literatúra – Film – Média.</i> (Zdislava Dvorščáková)	304
<i>Studia historica Nitriensia 14.</i> (Martin Búri)	307
<i>Annales historici Presovienses 8.</i> (Erika Palágyiová)	310
<i>Anotácie</i>	315
<i>Správy</i>	325

CONTENTS

Greeting Text	9
<i>The Professor's Pavel Marek anniversary .....</i>	11
<i>Selection bibliography of the professor's Pavel Marek Works from period 1971 – 2008 .....</i>	14
<i>Articles</i>	
Vítazoslav Struhár <i>Ružomberok and vicinity in prehistory and in age of early historic folks .....</i>	43
Michal Slivka <i>So called Lapis baptismalis from Boldog (an attempt at reinterpretation) ....</i>	103
Ilpo Tapani Piirainen <i>The beginning and early development of the towns in the Central Slovakia according to archive sources .....</i>	113
Stanisław Szczur <i>Benefits of the pontifical collectors in the middle-age Poland .....</i>	122
Jaroslav Nemeš <i>The testament of Bratislava canon Gaspar Romer from the year 1517 and his Economy of Salvation .....</i>	150
Peter Zmátlo <i>The Marmaggi affair in party newspapers of the time in Slovakia .....</i>	173
Michal Marták <i>Concerning the relationships between the Agrarian party in Slovakia and the Hlinka's Slovak people party in the early thirties of the 20th century .....</i>	205
Martin Lupčo <i>The Jewish religious community in Vranov nad Topľou during the Autonomy of Slovakia .....</i>	224
Ivan Chalupecký <i>The Catholic church in Slovakia and the Second Vatican council .....</i>	246

Paragraphs

David Papajik

Narrative sources of urban historiography in the Czech Republic 282

Reviews

Bystrický, P. *Sťahovanie národov. 454 – 568. Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania.* (Marek Babić) 289

Dvorský, P. et al. *Ružomberok. Monografia mesta.* (Vítazoslav Struhár) ... 291

Herucová, M. - Novotná, M. *Mytologické a kresťanské príbehy v umení 19. storočia. Zo zbierok Slovenského národného múzea.*

(Zuzana Vokálová) 294

Kiliánová, G. - Kowalská, E. - Krekovičová, E. (eds.). *My a tí drubí v modernej spoločnosti.* (Rastislav Molda) 296

Kušnier, J. (ed.). *Glosy zo života Štefana Šmálika.* (Matúš Veliký) 299

Hlavačková, M. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí.* (Anna Nemešová) 302

Kupcová, H. (ed.). *Pražské jaro 1968. Literatúra – Film – Média.* (Zdislava Dvorščáková) 304

Studia historica Nitriensia 14. (Martin Búri) 307

Annales historici Presovienses 8. (Erika Palágyiová) 310

Annotations 315

Reports 325

Pozdrav jubilantovi

Všetko je nám vzdialené i blízke, tak pomenoval Pavol Strauss svoju ho času jednu svoju esej. Olomouc (či presnejšie Držovice pri Prostějove) a Ružomberok – vzdialené i blízke. Na jeseň roku 2007 Katedra histórie FF KU sa ocitla v situácii, kedy akútne potrebovala garanta. Po živej internetovej komunikácii „so vzdialeným Olomoucom“ cez Freiburg, kde v tom čase bol na dlhodobom pracovnom pobyte prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr., akoby náhodou vzdialené sa stalo blízky, nemožné možným. Katedra získala garanta, ktorého si chce po dvoch rokoch spolupráce pri príležitosti jeho životného jubilea s vďakou uctiť jubilejným zborníkom. Dva roky? Azda je to málo? Odveká múdrosť hovorí, že v živote nerozhoduje početnosť (množstvenosť?). V časomiere je to o pravej chvíli, ktorá nemusí trvať dlho, a zvyčajne ani netrvá, aby sa naplnil jej zmysel. V súvislosti s jubilantom to pripomenul rektor Katolíckej univerzity prof. Tadeusz Zasepa, keď sa rozhodol ho oceniť Veľkou zlatou plakétou Katolíckej univerzity a k oceneniu pripojil aj tieto slová: „Evanjelista Matúš (20, 8-16) v podobenstve o robotníkoch najímaných do práce vo vinici hovorí o odmene, ktorá im patrí bez ohľadu na čas, kedy pozvanie do práce prijali. Reálna je len prítomnosť a Vám teraz patrí plná vďaka za Vašu prácu pre Katolícku univerzitu v Ružomberku.“

Akého garanta získala Katedra histórie?

Určite nie formálneho, takým prof. Pavel Marek z podstaty svojej osobnosti nedokáže byť.

Určite veľmi náročného, predovšetkým voči sebe a potom aj voči svojmu okoliu, priameho, rešpektujúceho fakty v presnosti a dôkladnosti. Táto jeho charakteristická črta bola „ukutá“ hodnotami citlivého moravského kresťanského učiteľského prostredia, v ktorom vyrastal, a potom v neľahkom pracovnom a ľudskom osude čestného človeka, ktorý sa nedal zlomiť vo svedomí komunistickým režimom ani prácou robotníka nie preto, že sa zahrával so svojim intelektom, ale aby ho nedal do služieb zločinného režimu.

Určite veľmi aktuálneho. Ružomberok má v moderných slovenských dejinách významné a špecifické miesto, spája sa predovšetkým s menom katolíckeho kňaza Andreja Hlinku. Tunajšia Katedra histórie FF KU je povinná venovať sa systematicky štúdiu Andreja Hlinku a ďalších kňazov, nielen katolíckych, ktorí sa intenzívne zapojili do verejného a politického života na Slovensku z presvedčenia inšpirovaného Evanjeliom. Niet povolanejšieho odborníka na budovanie základov pracoviska s takouto vedeckovýskumnou orientáciou, ako je prof. Pavel Marek. Medailón autora prof. Miloša Trapla,

venovaný jubilantovi v tomto zborníku, a jeho personálna bibliografia prinášajú presvedčivé argumenty. Nakoniec, aj vzťah A. Hlinku a moravského katolíckeho prostredia bol veľmi živý. Jednou z prvých iniciatív jubilanta v rámci Katedry histórie FF KU bola príprava koncepcie Kabinetu slovenského politického katolicizmu. Koncept narástol aj vďaka úspešnej medzinárodnej konferencii venovanej českej a slovenskej cirkevnej historiografii 19. a 20. storočia (uskutočnila sa v apríli 2009 v Ružomberku z iniciatívy prof. Pavla Marka) do projektu Medzinárodného centra pre štúdium cirkevných dejín v Ružomberku, ktorý je aktuálnou výzvou pre realizáciu.

Určite veľmi skromného a pokorného pred Bohom. Aj napriek tomu, pán profesor, milý jubilant, že Vás slová gratulácií a ďakovaní uvádzajú do rozpakov, prijmite oboje od svojich ružomerských spolupracovníkov. Želáme Vám, vážený pán profesor, do ďalších rokov mocnú Božiu priazeň.

Pavol Mačala

Jubileum profesora Pavla Marka

Profesor PhDr. et PaeDr. Pavel Marek, Dr. se narodil 17. března 1949 v učitelské rodině v Šumperku. Je třeba zdůraznit, že se postupně stal absolventem celé řady středních a vysokých škol. V letech 1964 – 1967 vystudoval v Prostějově Střední všeobecně vzdělávací školu, jak se v té době nazývalo dnešní vyšší gymnázium. Po maturitě pracoval rok jako vychovatel na internátu Základní devítileté školy v Opavě a pak začal studovat na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci obor ruský jazyk – dějepis. Studium ukončil v roce 1972, ale v následujících letech – již při zaměstnání – vystudoval ještě archivnictví a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (v letech 1974 – 1976). V osmdesátých letech 20. století pak absolvoval také Střední ekonomickou školu v Prostějově a doplňkovým studiem získal aprobaci pro výuku na střední škole na Filozofické fakultě UP v Olomouci. Z jeho rozsáhlých studijních programů je nutno zmínit i postgraduální doktorandské studium na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jež absolvoval v letech 1991 – 1995.

Nezvyklá šíře studijního programu Pavla Marka souvisela výrazně s řadou peripetií v jeho povoláních a zaměstnáních. Po absolvování Pedagogické fakulty olomoucké univerzity se stal odborným pracovníkem v Okresním kulturním středisku v Prostějově. Zde se nesmazatelně zapsal do prostějovského společenského a kulturního dění jako zakladatel a dlouholetý redaktor regionálního časopisu „Štafeta“, kterému dal do vínku výbornou úroveň, neboť se mu podařilo získat řadu kvalitních spolupracovníků a sám jej dlouho naplňoval i svými příspěvky. Časopis „Štafeta“ vychází až do dnešní doby. V té době se Pavel Marek začal zabývat moderními dějinami Prostějova, vydal několik významných studií a publikoval mnoho příspěvků do regionálních časopisů. V roce 1980 získal na katedře historie Filozofické fakulty UP v Olomouci titul PhDr. Pak však byl, pro odmítnutí vstupu do komunistické strany, ze zaměstnání propuštěn a musel dokonce nastoupit na místa manuální – nejdříve krátce jako pomocný dělník prostějovských železáren a potom rok jako poštovní manipulát. V lednu 1982 byl přijat jako odborný pracovník (historik) do Vlastivědného muzea Prostějovska, nesměl však ještě řadu let publikovat. To ho vedlo k některým již zmíněným studijním aktivitám, které se mu v té době podařilo realizovat. V roce 1989 ještě získal na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého titul PaeDr.

Změna politického klimatu po roce 1989 umožnila Pavlu Markovi nové možnosti pracovního a odborného uplatnění. V letech 1990 – 1991 vyko-

nával funkci ředitele prostějovského muzea, ovšem daleko více než tato víceméně administrativní funkce ho lákalo povolání vysokoškolského učitele. Proto v září 1992 nastoupil na Pedagogickou fakultu UP v Olomouci kde byl pověřen výukou mezinárodních vztahů. Mezitím zahájil již zmíněné postgraduální doktorandské studium na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jež zakončil disertační prací s tehdejšími titulem doktor (Dr.), který nahradil dřívější CSc. (dnes Ph.D.). V roce 1998 obhájil na téže fakultě habilitační práci a byl jmenován docentem, o pět let později získal na Univerzitě Palackého v Olomouci titul univerzitního profesora. V roce 1994 přešel na katedru politologie na Filozofické fakultě UP, jejímž vedoucím se stal v roce 2003. V roce 2007 byl požádán katedrou historie téže fakulty, aby na ni přestoupil. Na zmíněném pracovišti působí dodnes. V posledních letech přednáší také interně na Filozofické fakultě Katolické univerzity v Ružomberoku. Jeho přednášky se týkají problémů historie 19. a 20. století. Jako oblíbený vysokoškolský učitel je známý vysokou úrovní své výuky a náročností vůči studentům. Vede celou řadu studentských a doktorandských prací, posuzuje desítky disertačních a habilitačních prací, účastní se profesorských řízení. Je členem vědeckých rad, oborových komisí a redakčních rad v Olomouci, v Praze, v Brně, v Hradci Králové a v Ružomberku. V Olomouci letos založil a vede Centrum pro dějiny křesťanské politiky při katedře historie Filozofické fakulty UP.

Profesor Marek patří k uznávaným odborníkům v českých dějinách. Je charakteristickým představitelem historiků, kteří vyšli od vědecky fundovaných regionálních prací k tématům širšího celostátního významu s tendencí hledat nadnárodní motivy a vazby. Vedle kvalitních prací z prostějovského regionu jako jsou jeho části dějin Prostějova (které určitou dobu i redakčně připravoval), historie Národního domu v tomto městě (k té se ojedinele vrátil i při stoletém výročí jeho založení) a mnoho dalších publikací, studií a článků (mimo jiné uveřejnil i velmi mnoho regionálních studií a článků z oblasti literární vědy) jde právě o řadu těchto vývojových tendencí. Začínal tak od založení živnostenské strany v Prostějově k vývoji této strany na celostátní úrovni až k široce pojatému výzkumu politického stranictví v českých zemích vůbec. K problematice současného stavu a vývoje této problematiky zorganizoval tři mezinárodní konference. Redigoval pak a vydal (společně s brněnským historikem Jiřím Malířem) základní příručku, která zaplnila citelnou mezeru v této oblasti historiografie, v níž sepsal i řadu pojednání o některých politických stranách. V současné době se také podílí na rozsáhlé edici programů politických stran, které vydává Historický ústav AV ČR v Praze.

Dosud nejvýznamnější a nejrozsáhlejší úsek Markovy vědecké práce –

politický katolicismus či historie křesťanské politiky – má rovněž do značné míry počátek v prostějovském regionu. Začínal s dějinami české Katolické moderny v souvislosti se zkoumáním života a díla významného prostějovského faráře Karla Dostála-Lutinova, který toto hnutí původně spoluzakládal. Od Katolické moderny přešel k historii českého politického katolicismu zvláště v druhé polovině 19. století a počátkem první republiky. Tuto etapu dotáhl především svou samostatnou prací k této tématice a nejnověji ve své části publikace o politickém katolicismu v letech 1848 – 2005 (jez celou redigoval). Ve zkoumání katolického modernismu a křesťanské politiky vůbec pokračuje dodnes v širokých evropských kontextech a souvislostech. Zaměřuje se již dlouho také na významné církevní osobnosti, zvláště na ty, které výrazně zasahovaly i do politiky, o nichž napsal či připravuje publikace (T. Kohn, F. Kordač, E. Dlouhý-Pokorný, J. Šrámek, F. Světlík, M. Hruban aj.). Do slovníku o osobnostech křesťanských stran (Cestami křesťanské politiky, Praha 2007) napsal přes sto příspěvků o jednotlivých katolických politicích. Svůj badatelský zájem o římskokatolickou církev a její politické aktivity rozšířil v posledních letech také do problematiky vzniku a vývoje československé církve a historie českého pravoslaví. O jeho mimořádné publikační činnosti ostatně svědčí rozsáhlá bibliografie, která je uveřejněna v tomto sborníku.

Společenská nutnost a potřeby nutí Pavla Marka k tomu, že (ač se vyhýbá co nejvíce ztrátám drahocenného času) musí občas psát i o otázkách, jež se netýkají jeho základním výzkumů (např. k dvacátému výročí události roku 1989 v Prostějově apod.). I k těmto pracím „navíc“ vždy přistupuje profesionálně a zodpovědně.

Ze všech aktivit historika Pavla Marka a zvláště z jeho velmi rozsáhlé publikační činnosti přímo číší jeho mimořádná pracovitost, snaha po perfektnosti a úplnosti v získávání údajů. Je znám tím, že při každé možné příležitosti (pokud mu v tom nebrání výuka či jiné pracovní povinnosti) odjíždí bádát do archivů u nás i v zahraničí. Přitom dokáže udržovat i časté kontakty s odborníky, kteří se zabývají příbuznou tematikou. Byl a je organizátorem desítek konferencí k otázkám svého badatelského zájmu, z nichž mnohé jsou mezinárodní a zvláště zásluhou jeho redaktorských schopností z nich vycházejí sborníky. Příkladem jsou i poslední letošní konference, z nichž jedna proběhla nedávno v Ružomberku (o historiografii politického katolicismu) a druhá, jež se připravuje na podzim v Olomouci (o býlých místech v dějinách Československé strany lidové). Není možné vynechat také velkou úspěšnost Markových grantových projektů, jež získal především naprostou precizností svých návrhů a efektem a solidností zpracování.

Miloš Trapl

Výberová bibliografia prác prof. PhDr. PaedDr. Pavla Marka, Dr.,
za roky 1971 – 2008 *

1971

MAREK, Pavel. Ohlas čínské revoluce 1925 – 1927 v moravském tisku. In *Sborník studentské vědecké konference – práce společenských věd*. Olomouc 1971, s. 63-79.

MAREK, Pavel. Hladové bouře v Prostějově 26. dubna 1917. In *Stráž lidu*, 21. 4. 1971, roč. 19, č. 16, s. 5; 28. 4. 1971, č. 17, s. 5; 5. 5. 1971, č. 18, s. 6.

1972

MAREK, Pavel. 110 let pěveckého sdružení Orlice. In *Štafeta*, 1972, roč. 5, č. 1, s. 8-11.

MAREK, Pavel. Mánes v díle Josefa Vaci. In *Štafeta*, 1972, roč. 5, č. 1, s. 18-21.

MAREK, Pavel. Přátelství pěvce a básníka. In *Štafeta*, 1972, roč. 5, č. 3, s. 10-12.

MAREK, Pavel - NEČAS, M. - URBAN, Stanislav. Rok po volbách. In *Štafeta*, 1972, roč. 5, č. 4, s. 4-9.

1973

MAREK, Pavel. PhDr. Antonín Pírek-věrný přítel Petra Bezruče. In *Štafeta*, 1973, roč. 6, č. 3, s. 12-16.

MAREK, Pavel. Koehlerova zámecká sgrafita. In *Štafeta*, 1973, roč. 6, č. 4 (příloha).

MAREK, Pavel. Lyrická próza Lubomíra Nakládala. In *Štafeta*, 1973, roč. 6, č. 4, s. 30-31.

1974

MAREK, Pavel. Ke stykům Josefa Vaci s Petrem Bezručem. In *Listy Památ-níku Petra Bezruče v Opavě*, 1974, roč. 4, č. 5, s. 9-11.

MAREK, Pavel. Josef Vaca. In *Středisko*, 1974, roč. 63, s. 118-122.

MAREK, Pavel. Přišel jsem na svět. . . In *Štafeta*, 1974, roč. 7, č. 1, s. 1.

MAREK, Pavel. Zemřel PhDr. Jaroslav Haitmar. In *Štafeta*, 1974, roč. 7, č. 2, s. 32.

MAREK, Pavel - HAITMAR, Jaroslav. Slovenské národní povstání. In *Štafeta*, 1974, roč. 7, č. 3; Vzpomínky přímých účastníků SNP, žijících na Pro-stějovsku (příloha).

---

* *Zaradené boli iba práce venované histórii. Vypracované na základe podkladov Katedry histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity a dostupných katalógov knižnic.*

MAREK, Pavel. Sochařské dílo Jana Tríscky. In *Štafeta*, 1974, roč. 7, č. 4 (příloha).

MAREK, Pavel. Zemřel Stanislav Krejčí. In *Štafeta*, 1974, roč. 7, č. 4, s. 27-28.

1975

MAREK, Pavel (ed.). *Na přední stráž. Sborník k 75. výročí narození Jiřího Wolkra*. Prostějov 1975. 163 s.

MAREK, Pavel. Národopisná činnost Josefa Vaci. In *Národopisné aktuality*, 1975, roč. 12, č. 4, s. 169-178.

MAREK, Pavel. Záhřebská působení Valentina Šindlera. In *Štafeta*, 1975, roč. 8, č. 1, s. 30-31.

MAREK, Pavel. Wolkrovská konference. In *Štafeta*, 1975, roč. 8, č. 2, s. 32.

MAREK, Pavel. Eduard Kohout mezi prostějovskými ochotníky. In *Štafeta*, 1975, roč. 8, č. 4, s. 28-29.

1976

MAREK, Pavel (rec.). Petrů, J. Gribovský, A. Krajínou Hané. Praha, Orbis 1976. In *Štafeta*, 1976, roč. 9, č. 1, s. 29-30.

MAREK, Pavel. Lidová umělkyně. In *Štafeta*, 1976, roč. 9, č. 2, s. 29-31.

MAREK, Pavel. Kraslice Františky Málkové. In *Štafeta*, 1976, roč. 9, č. 3, s. 30.

1977

MAREK, Pavel - ŠLAPETA, Vladimír. *Národní dům v Prostějově*. Prostějov : Okresní kulturní středisko, 1977. 42 s.

MAREK, Pavel. Historie edice Wolkrova Svatého Kopečku. In *Jubilejní 20. Wolkrova Prostějov 1977*. Prostějov 1977, s. 9-16.

MAREK, Pavel. Zachrání šikmou věž v Pise? In *Štafeta*, 1977, roč. 10, č. 1, s. 23-26.

MAREK, Pavel. Zrození tradice. In *Štafeta*, 1977, roč. 10, č. 2, s. 1-4.

MAREK, Pavel. Zemřel Otakar Fiala. In *Štafeta*, 1977, roč. 10, č. 3, s. 27.

MAREK, Pavel. O objeviteli elektrografie. In *Štafeta*, 1977, roč. 10, č. 4, s. 24.

MAREK, Pavel. Pětadvacet let Wolkrova památníku. In *Štafeta*, 1977, roč. 10, č. 4, s. 29-30.

1978

MAREK, Pavel (ed.). *Frygickou čapku mám. Sborník k 110. výročí narození a 20. výročí úmrtí Petra Bezruče*. Brno : Blok, 1978. 432 s.

MAREK, Pavel. Dopisy do kraje pod Jedovou. In *Frygickou čapku mám. Sborník k 110. výročí narození a 20. výročí úmrtí Petra Bezruče*. Brno : Blok, 1978, s. 342-351.

- MAREK, Pavel. Petr Bezruč a Prostějov. In *Frygickou čapku mám. Sborník k 110. výročí narození a 20. výročí úmrtí Petra Bezruče*. Brno : Blok, 1978, s. 352-360.
- MAREK, Pavel - ŠLAPETA, Vladimír. *Národní dům v Prostějově*. Prostějov : Okresní kulturní středisko, 1978, 47 s.
- MAREK, Pavel. Z počátků Wolkrova Prostějova. In *21. Wolkrův Prostějov 1978*. Prostějov 1978, s. 5-12.
- MAREK, Pavel. K olomouckému působení Josefa Vaci. In *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1978, č. 194, s. 29-32.
- MAREK, Pavel. Ke spolupráci Jana Kotěry z Prostějovem. In *Štafeta*, 1978, roč. 11, č. 1, s. 25-26.
- MAREK, Pavel. Wolkrův Svatý Kopeček po padesáti letech. In *Štafeta*, 1978, roč. 11, č. 1, s. 28-29.
- MAREK, Pavel. Malíř kontemplativního ducha. In *Štafeta*, 1978, roč. 11, č. 2, s. 3-7.

1979

- MAREK, Pavel. *Jiří Wolker a Prostějov. Příspěvek k prostějovské wolkrovské tradici*. Vyd. 1. Prostějov : Okresní kulturní středisko, 1979, 36 s.
- MAREK, Pavel. *Bibliografie prostějovských kulturních časopisů, 1, 2*. Prostějov 1979, 98 a 120 s.
- MAREK, Pavel. Josef Vaca – stručný nástin života a díla učitele, národopisného a vlastivědného pracovníka. In *Sborník k dějinám školství na Moravě, č. 4*. Přerov 1979, s. 106-135.
- 1979 MAREK, Pavel. *Ludmila Mátlová: Lidové tance a taneční hry z Hané, 1-4*. Prostějov 1979-1981.
- MAREK, Pavel. Olomoucký podíl na založení Wolkrova Prostějova. In *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, 1979, č. 202, s. 1-3.
- MAREK, Pavel. Příspěvek k historii 7. ročníku Wolkrova Prostějova. In *22. Wolkrův Prostějov*. Prostějov 1979, s. 5-11.
- MAREK, Pavel. Jiří Wolker-redaktor. In *22. Wolkrův Prostějov*. Prostějov 1979, s. 12-15.
- MAREK, Pavel. Ještě Nezval o Wolkrovi. In *Česká literatura*, 1979, roč. 27, č. 2, s. 166-167.
- MAREK, Pavel. Mistryně z Němčic. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1979, roč. 12, č. 1, s. 8-9.
- MAREK, Pavel. Výstavní činnost Muzea Prostějovska. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1979, roč. 12, č. 1, s. 30-31.
- MAREK, Pavel. Centenarium Zdeny Wolkerové. In *Štafeta : kulturně politic-*

ký časopis Prostějovska, 1979, roč. 12, č. 2, s. 17-19.

MAREK, Pavel. Z historie prostějovské místní dopravy. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1979, roč. 12, č. 4, s. 30-31.

1980

MAREK, Pavel - ŠLAPETA, Vladimír - JANOUŠEK, Dušan. *Národní dům v Prostějově*. 2. dopl. vyd. Prostějov : Okresní kulturní středisko, 1980, 47s.

MAREK, Pavel. Ke sporu o prostějovskou německou reálku. In *Časopis Matice moravské*, 1980, roč. 99, č. 3-4, s. 250-260.

MAREK, Pavel. Ze spolupráce Jiřího Wolkra se Sborníkem českého studentstva na Moravě a ve Slezsku v letech 1917 – 1918. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1980, roč. 32, č. 3, s. 321-328.

MAREK, Pavel. K literární činnosti Zdeny Wolkrové. In *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, 1980, č. 206, s. 1-4.

MAREK, Pavel. K historii dělnického hnutí na střední Moravě v letech 1898 – 1914. In *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, 1980, č. 208, s. 1-5.

MAREK, Pavel. Některá vydání Wolkrova Svatého Kopečku. In *Marginalie*, 1980. Praha 1980, s. 61-75.

MAREK, Pavel. *Básníku, soudruhu, příteli (Jiří Wolker)*. Prostějov : Okresní kulturní středisko, 1980, 75 s.

MAREK, Pavel. Prostějov Jiřímu Wolkrovi. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1980, roč. 13, č. 1, s. 1-2.

MAREK, Pavel. Wolkrova tvář stále inspiruje. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1980, roč. 13, č. 1, obr. 11.

MAREK, Pavel. Krapkova divadelní aféra. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1980, roč. 13, č. 3, s. 13-15.

MAREK, Pavel. Almanach gymnázia. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1980, roč. 13, č. 3, s. 32.

MAREK, Pavel. Otakar Kubín a Prostějov. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1980, roč. 13, č. 4, s. 31-32.

1981

MAREK, Pavel. K ekonomickému profilu Prostějova v letech 1890 – 1915. In *Časopis Matice moravské*, 1981, roč. 100, č. 3-4, s. 246-254.

MAREK, Pavel - ADAMÍK, Bohuslav - FRÖML, František - JANOUŠEK, Dušan - PORT, J. *Nová radnice v Prostějově*. Vyd. 1. Prostějov 1981. 48 s.

MAREK, Pavel. K otázce zestátnění české reálky v Olomouci. In *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*, 1981, č. 210, s. 9-13.

MAREK, Pavel. K prostějovskému působení Josefa Krapky. In *Zprávy Kraj-*

ského vlastivědného muzea v Olomouci, 1981, č. 212, s. 9-14.

MAREK, Pavel. K historii prostějovského vodovodu. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1981, roč. 14, č. 1, s. 28-29.

1982

MAREK, Pavel. K projektu moravské transverzální dráhy. In *Časopis Matice moravské*, 1982, roč. 101, č. 1-2, s. 28-44.

MAREK, Pavel. 90 let českého Prostějova. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1982, roč. 2, č. 2, s. 36.

MAREK, Pavel. Z historie Sdružení výtvarných umělců Reysek. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1982, roč. 2, č. 2, s. 28-31.

MAREK, Pavel. Jan Kotěra a Prostějov. In *Věda a život*, 1982, roč. 27, č. 11, s. 807-809.

1983

MAREK, Pavel. K založení živnostenské strany na Moravě. In *Časopis Matice moravské*, 1983, roč. 102, č. 1-2, s. 55-70.

MAREK, Pavel. Příspěvek k historii živnostenské strany na Moravě v letech 1909 – 1911. In *Časopis Matice moravské*, 1983, roč. 102, č. 3-4, s. 226-244.

MAREK, Pavel. Z historie SVUH Reysek. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1983, roč. 3, č. 2, s. 33n.

MAREK, Pavel - ADAMÍK, Bohuslav - FRÖML, František - JANOUŠEK, Dušan - PORT, J. *Nová radnice v Prostějově*. Vyd. 2. Prostějov 1983.

MAREK, Pavel. Počátky odborového hnutí textiláků na střední Moravě. In *Z dějin textilu*, 1983, č. 5, s. 81-88.

MAREK, Pavel. Příspěvek k dějinám prostějovského školství na přelomu 19. a 20. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1983, roč. 3, č. 1, s. 14-23.

MAREK, Pavel. Přátelství Jiřího Wolkra a Ivana Sekaniny. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1983, roč. 3, č. 2, s. 3-10.

MAREK, Pavel. Rok českého divadla. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1983, roč. 16, č. 3, s. 5-11.

1984

MAREK, Pavel. Volební zápasy živnostenské politické strany na Moravě v letech 1911 – 1913. In *Časopis Matice moravské*, 1984, roč. 102, č. 3-4, s. 291-311.

MAREK, Pavel. K zápasu o správu Prostějova v letech 1890 – 1892. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1984, roč. 4, č. 1, s. 10-21.

MAREK, Pavel. Příspěvek k problematice politické struktury Moravy před

- první světovou válkou. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1984, roč. 4, č. 1, s. 1-9.
- MAREK, Pavel. K dělnickému hnutí na střední Moravě v roce 1913. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1984, roč. 36, č. 3, s. 317-319.
- MAREK, Pavel. Bezruč píše Prokopu H. Tomanovi. In *Středisko*, 1984, roč. 67, č. 8, s. 48-54.
- MAREK, Pavel. In memoriam JUDr. Bohuslava Krause. In *Středisko*, 1984, roč. 67, č. 8, s. 97-98.
- MAREK, Pavel. Pedagog PhDr. Jaroslav Haitmar. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1984, roč. 17, č. 2, s. 22-25.
- MAREK, Pavel. Dopisy Jiřího Wolkra. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1984, roč. 17, č. 3, s. 26-27.
- MAREK, Pavel. Janouškova Liška Bystrouška. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1984, roč. 17, č. 4, s. 16-17.
- MAREK, Pavel. Za PhDr. Cyrilem Zbořilem. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1984, roč. 17, č. 4, s. 24-25.

1985

- MAREK, Pavel. K problematice bezručovských materiálů v novinách a časopisech z let 1959 – 1981. In *Čtvrtstoletí bezručovského bádání (1958 – 1983). Sborník materiálů z vědecké konference 26. Bezručovy Opavy (15.-16. 9. 1983)*. Opava : Slezské muzeum - Památník Petra Bezruče v Opavě, 1985, s. 87-91.
- MAREK, Pavel. O životě a práci Prokopa Hugo Tomana. In *Muzeum a současnost*, 1985, č. 8, s. 105-112.
- MAREK, Pavel. Jan Trávníček (9. prosince 1909, Brodek u Prostějova – 13. února 1984 Praha). In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1985, roč. 5, č. 1, s. 8n.
- MAREK, Pavel. Prostějov na přelomu 19. a 20. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1985, roč. 5, č. 2, s. 16-24.
- MAREK, Pavel. Prostějov v ideovém vývoji Jiřího Wolkra. In *Česká literatura*, 1985, roč. 33, č. 3, s. 258-262.
- MAREK, Pavel. Vznik a počátky Wolkrova Prostějova. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1985, roč. 37, č. 1, s. 29-36.
- MAREK, Pavel. *Životy ve znamení revoluce*. Vyd. 1. Prostějov : Muzeum Prostějovska, 1985, 107 s.
- MAREK, Pavel. K politické aktivitě oděvního dělnictva na střední Moravě v 90. letech minulého století. In *Z dějin textilu*, 1985, suppl. 4., s. 236-243.
- MAREK, Pavel. Krásné tisky Wolkrova Prostějova. In *Marginálie 1985*. Pra-

ha 1985, s. 183-195.

MAREK, Pavel. Lidová umělkyně Anna Kašparová. In *Národopisné aktuality*, 1985, roč. 22, č. 3, s. 175-180.

MAREK, Pavel. Tiché poselství Jana Svozila. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1985, roč. 18, č. 1, s. 20-22.

MAREK, Pavel. Prostějovská smyčcová kvarteta před první světovou válkou. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1985, roč. 18, č. 2, s. 22-23.

MAREK, Pavel. Hrál Jan Pištěk v Prostějově? In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1985, roč. 18, č. 2, s. 26-27.

MAREK, Pavel. Legenda jménem Eliška Junková. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1985, roč. 18, č. 3, s. 9-13.

MAREK, Pavel - KARNÝ, Léon. Sága rodu Zajíčkova. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1985, roč. 18, č. 4, s. 20-22.

MAREK, Pavel. Nacistický sběrný koncentrační tábor u Hamer. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1985, roč. 18, č. 4, s. 26.

1986

MAREK, Pavel. K počátkům diferenciac českého politického života v Prostějově. In *Časopis Matice moravské*, 1986, roč. 105, č. 1-2, s. 17-48.

MAREK, Pavel. Bedřich Václavek a Ivan Sekanina. In *Václavkova Olomouc 1983*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1986, s. 105-116.

MAREK, Pavel. Boj sociální demokracie za organizaci a všeobecné hlasovací právo na střední Moravě v 90. letech minulého století. In *Středisko*, 1986, č. 10, s. 61-69.

MAREK, Pavel. K vývoji české střední školy v Prostějově na přelomu 19. a 20. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1986, roč. 6, č. 1, s. 1-8.

MAREK, Pavel. Neznámý dopis Jiřího Wolkra (Marii Horákové). In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1986, roč. 6, č. 1, s. 35n.

MAREK, Pavel. Počátky českého divadla v Prostějově a okolí v 60. a 70. letech 19. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1986, roč. 6, č. 2, s. 12-26.

MAREK, Pavel. Příspěvek k historii Štanderovy divadelní společnosti. In *Sborník z konference mladých muzejních pracovníků v Brně 1986*. Brno 1986, s. 26-36.

MAREK, Pavel. Štanderové na Moravě. In *Program Státního divadla v Brně*, 1986, roč. 57, č. 8, s. 296-299.

MAREK, Pavel. Stál Hubšil Švabinskému modelem? In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1986, roč. 19, č. 1, s. 28-29.

- MAREK, Pavel. K historii obrazové galerie v Prostějově. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1986, roč. 19, č. 2, s. 12-16.
- MAREK, Pavel. Hrál opravdu František Krumlovský v Prostějově? In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1986, roč. 19, č. 4, s. 23-25.
- MAREK, Pavel. Jiří Taufer a Prostějovsko. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1986, roč. 19, č. 4, s. 26-27.

1987

- MAREK, Pavel - JANOUŠEK, Dušan - KAŠPÁRKOVÁ, Slavomíra - ŠLAPETA, Vladimír. *Národní dům v Prostějově. Sborník prací k 80. výročí otevření Národního domu v Prostějově*. 3. preprac. vyd. Prostějov : Městské kulturní středisko, 1987, 78 s.
- MAREK, Pavel. Z korespondence Ivana Sekaniny Jiřímu Wolkrovi. In *Kapitoly z dějin české literární historiografie. Václavkova Olomouc 1987*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1989, s. 207-214.
- MAREK, Pavel. Osobnost Jiřího Wolkra v literárním díle Zdeňka Kalisty. In *Kapitoly z dějin české literární historiografie. Václavkova Olomouc 1987*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1989, s. 215-227.
- MAREK, Pavel. *Z dějin Orlice*. Prostějov : Muzeum Prostějovska v Prostějově, 1987, 12 s.
- MAREK, Pavel. 40 let bojů o české střední školy v Prostějově. In *Protokol z kolokvia Jakub Škoda*. Přerov 1987, s. 71-76.
- MAREK, Pavel. České divadlo v Prostějově a okolí v 80. letech 19. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1987, roč. 7, č. 1, s. 1-20.
- MAREK, Pavel. Z korespondence Jiřího Wolkra a Bohumila Svozila. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1987, roč. 7, č. 1, s. 33-35.
- MAREK, Pavel. Příspěvek k bibliografii Petra Bezruče. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1987, roč. 7, č. 2, s. 1-13.
- MAREK, Pavel. Proti hladu a válce, za mír a sociální spravedlnost. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1987, roč. 20, č. 1, s. 1-2.
- MAREK, Pavel (rec.). Nová bezručovská korespondence (Bezručovy pozdní múzy. Praha, Melantrich 1987). In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1987, roč. 20, č. 2, s. 29-30.
- MAREK, Pavel. K uměleckému vzestupu Orlice. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1987, roč. 20, č. 3, s. 2-5.
- MAREK, Pavel. Svůj život obětoval umění. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1987, roč. 20, č. 3, s. 6-8.

1988

- MAREK, Pavel. České kočovné divadelní společnosti na Slovácku v 60. a 70.

- letech 19. století. In *Slovácko*, 1988, č. 30, s. 67-76.
- MAREK, Pavel. Příspěvek k počátkům českého divadla na Vsetínsku v 60. a 70. letech minulého století. In *Zpravodaj Okresního vlastivědného muzea ve Vsetíně*, 1988, č. 4, s. 51-58.
- MAREK, Pavel. České cestující divadelní společnosti na Moravě v 60. letech 19. století. In *Program Státního divadla v Brně*, 1988, roč. 54, č. 2, s. 226-228; č. 3, s. 250-252.
- MAREK, Pavel. K pobytu Štanderovy společnosti na Moravě v 60. letech 19. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1988, roč. 8, č. 1, s. 1-11.
- MAREK, Pavel. Příspěvek k dějinám prostějovské kultury na přelomu 19. a 20. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1988, roč. 8, č. 2, s. 1-19.
- MAREK, Pavel. Životní jubileum JUDr. Aloise Grumlíka. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1988, roč. 21, č. 1, s. 2-4.
- MAREK, Pavel. Osobnost Josefa Vaci a prostějovská hudební kultura. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1988, roč. 21, č. 2, s. 2-7.
- MAREK, Pavel. Vzácny člověk a obětavý pedagog (František Homola). In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1988, roč. 21, č. 2, s. 15-16.
- MAREK, Pavel. Publicista a novinář Julius Volek-Choráz. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1988, roč. 21, č. 3, s. 10-13.
- MAREK, Pavel. Životní výročí Josefa Glivického. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1988, roč. 21, č. 3, s. 24-26.
- MAREK, Pavel. Vědec světové úrovně (Konrád Jaroslav Hruban). In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1988, roč. 21, č. 4, s. 14-18.

1989

- MAREK, Pavel - GRŮZOVÁ, Ludmila - PETERKA, Miloslav. *Prostějov*. Praha 1989. 176 s.
- MAREK, Pavel. České kočovné divadelní společnosti na Vyškovsku v 60. a 70. letech 19. století. In *Zpravodaj Muzea Vyškovska*, 1989, s. 20-30.
- MAREK, Pavel - ADAMÍK, Bohuslav - FRÖML, František - JANOUŠEK, Dušan - PORT, J. *Nová radnice v Prostějově*. Vyd. 3. Prostějov 1989, 48 s.
- MAREK, Pavel. K otázce politizace živnostenského hnutí a vzniku prostějovského živnostenského centra. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1989, roč. 9, č. 1, s. 1-20.
- MAREK, Pavel. PhDr. Jan Kühndel, zakladatelská osobnost prostějovského muzejnictví (k 100. výročí narození). In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1989, roč. 9, č. 2, s. 1-21.

- MAREK, Pavel. Monumentální dílo Viléma Krause. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1989, roč. 22, č. 1, s. 27-28.
- MAREK, Pavel. Muž z Cap Arcony. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1989, roč. 22, č. 2, s. 16-19.
- MAREK, Pavel. K historii Sdružení pokrokových lidí. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1989, roč. 22, č. 4, s. 16-19.
- MAREK, Pavel. O jednom nerealizovaném projektu. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1989, roč. 22, č. 4, s. 27-28.

1990

- MAREK, Pavel (ed.). *Bibliografie okresu Prostějov*. Vyd. 1. Prostějov : Muzeum Prostějovska; Okresní knihovna; Brno : Státní vědecká knihovna; Muzejní a vlastivědná společnost, 1990, 357 s.
- MAREK, Pavel (ed.). *Jiří Wolker ve vzpomínkách současníků. Sborník k 90. výročí narození Jiřího Wolker*. Praha : Melantrich, 1990. 256 s.
- MAREK, Pavel - BEZROUKOVÁ, Alice - DOSTÁLOVÁ, Hana - HOŠEK, Karel. *Čechy pod Kosířem. Historie a současnost zámku a parku*. Prostějov : Muzeum Prostějovska v Prostějově, 1990. 32 s.
- MAREK, Pavel. *Prostějovská divadelní kultura v 19. století*. Prostějov : Muzeum Prostějovska, 1990, 32 s.
- MAREK, Pavel. České cestující divadelní společnosti na Kroměřížsku v 60. letech 19. století. In *Zpravodaj Muzea Kroměřížska*, 1990, č. 1, s. 22-27.
- MAREK, Pavel. T. G. Masaryk a „Judova aféra“. In *Československé školství, učitelstvo a T. G. Masaryk*. Přerov : Okresní vlastivědné muzeum v Přerově - odd. dějin českého školství, 1990, s. 126-130.
- MAREK, Pavel. Konference o dějinách Prostějovska. (Prostějov, 24.-25. 4. 1990). In *Časopis Matice moravské*, 1990, roč. 109, č. 1, s. 219-221.
- MAREK, Pavel. K volebním bojům Českého politického spolku v Prostějově v letech 1895 – 1897. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1990, roč. 10, č. 1, s. 1-17.
- MAREK, Pavel. Česká divadelní kultura v Prostějově v 90. letech 19. století. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1990, roč. 10, č. 2, s. 1-22.
- MAREK, Pavel. Konference o dějinách Prostějova (Prostějov, 24.-25. 4. 1990). In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1990, roč. 10, č. 2, s. 48-50.
- MAREK, Pavel. K úsilí o vytvoření mánesovského památníku v Čechách pod Kosířem. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1990, roč. 23, č. 1-2, s. 13-19.
- MAREK, Pavel. Poznámky k osobnosti PhDr. Vojtěcha Janouška. In *Štafeta :*

kulturně politický časopis Prostějovska, 1990, roč. 23, č. 1-2, s. 50-54.

MAREK, Pavel. Dirigent Antonín Dražil. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1990, roč. 23, č. 3, s. 16-19.

MAREK, Pavel (rec.). Dějiny obce (K. Sommer : Z minulosti Malého Hradiska). In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1990, roč. 23, č. 3, s. 22.

MAREK, Pavel. Konference o dějinách města. In *Štafeta : kulturně politický časopis Prostějovska*, 1990, roč. 23, č. 3, s. 22-24.

1991

MAREK, Pavel. *Jan Kühndel. Historik-archivář-muzejník. 1889 – 1979*. Prostějov : Muzeum Prostějovska v Prostějově, 1991. 12 s. (Postavy prostějovské historie, 2).

MAREK, Pavel. *Edmund Husserl*. Prostějov 1991. Nestránkované.

MAREK, Pavel. K počátkům českého profesionálního divadla na Blanensku v 60.-80. letech 19. století, část 1. In *Sborník Okresního muzea v Blansku*. Blansko 1991, s. 32 - 39.

MAREK, Pavel. K stavebnímu vývoji Prostějova po roce 1870. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1991, roč. 11, č. 1, s. 1-25.

MAREK, Pavel. K dějinám Prostějova v letech 1848 – 1870. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1991, roč. 11, č. 2, s. 1-21.

MAREK, Pavel. Tiskárna Josefa Vrly. In *Štafeta : kulturní čtvrtletník Prostějovska*, 1991, roč. 24, č. 2, s. 13-15.

MAREK, Pavel. Prostějov Edmundu Husserlovi. In *Štafeta : kulturní čtvrtletník Prostějovska*, 1991, roč. 24, č. 2, s. 27.

MAREK, Pavel. Jiří Čep o Jiřím Wolkrovi. In *Štafeta : kulturní čtvrtletník Prostějovska*, 1991, roč. 24, č. 2, s. 28-29.

1992

MAREK, Pavel. K počátkům českého profesionálního divadla na Blanensku v 60.-80. letech 19. století, část 2. In *Sborník Okresního muzea v Blansku*. Blansko 1992, s. 17-23.

MAREK, Pavel. K dějinám Prostějova v letech 1870 – 1890. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1992, roč. 12, č. 1, s. 1-24.

MAREK, Pavel. K moravským smiřovačkám z let 1898 – 1905. In *Časopis Matice moravské*, 1992, roč. 111, č. 1, s. 75-92.

MAREK, Pavel. K prostějovským hladovým bouřím v roce 1917. In *Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*. Olomouc 1992, č. 268, s. 56-58.

MAREK, Pavel. K zápasu o správu Prostějova před sto lety. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1992, roč. 44, č. 4, s. 499-501.

- MAREK, Pavel. Václav Choděra v Kroměříži. In *Zpravodaj Muzea Kroměřížska*, 1992, č. 2, s. 6-15.
- MAREK, Pavel. 600 let města Prostějova. In *Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností*, 1992, roč. 30, č. 1, s. 45-46.
- MAREK, Pavel. Konference Národnostní problémy v historii měst (Prostějov, 22.-23. 9. 1992). In *Časopis Matice moravské*, 1992, roč. 111, č. 2, s. 392-394.

1993

- MAREK, Pavel. K historii Katolické moderny. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1993, č. 270, s. 35-42.
- MAREK, Pavel. Kočovní divadelní společnosti na Kroměřížsku v 70. letech 19. století. In *Zpravodaj muzea Kroměřížska*, 1993, č. 1, s. 17-23.
- MAREK, Pavel. Pod zelenou a fialovou vlajkou. Fialová internacionála. In *Mezinárodní politika*, 1993, roč. 17, č. 8, s. 27-28.
- MAREK, Pavel. Prostějov v moravské politice na přelomu 19. a 20. století. In *Národnostní problémy v historii měst. Prostějov : Muzeum Prostějovska a Okresní archiv*, 1993, s. 14-19.

1994

- MAREK, Pavel. *Prof. ThDr. Theodor Kohn. Život a dílo olomouckého arcibiskupa*. Kroměříž : Muzeum Kroměřížska, 1994. 102 s. (Kdo byl kdo na Kroměřížsku, 15).
- MAREK, Pavel - GRŮZOVÁ, Ludmila. *Prostějov v proměnách staletí*. Prostějov : Městský úřad, 1994, 161 s.
- MAREK, Pavel. K základním rysům prostějovského divadla v 19. a 20. století. In *Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy*. Prostějov : Muzeum Prostějovska v Prostějově, 1994, s. 184-190.
- MAREK, Pavel. K Judově aféře z roku 1906. In *Časopis Matice moravské*, 1994, roč. 113, č. 2, s. 293-311.
- MAREK, Pavel. Slovensko v životě a díle prof. Josefa Glivického. In *Česko-slovenské vztahy v oblasti školství. Sborník referátů z kolokvia, konaného 25.-26. října 1993 u příležitosti 75. výročí vzniku Československé republiky*. Ed. F. Hýbl. Přerov : Muzeum Komenského v Přerově, 1994, s. 179-191.
- MAREK, Pavel. K hostování Choděrovy divadelní společnosti v Brně v roce 1884. In *Forum Brunense*, 1994, s. 129-138.
- MAREK, Pavel. K politickému profilu senátora Pastyřika. In *Zpravodaj Muzea Kroměřížska*, 1994, č. 1, s. 29-34.
- MAREK, Pavel. K problematice vydání Slezských písní v roce 1909. O spolupráci Vojtěcha Preissiga s Petrem Bezručem. In *Časopis Slezského zemského*

muzea, série B, 1994, roč. 43, č. 2, s. 174-179.

1995

- MAREK, Pavel. Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v politickém systému ČSR v letech 1918 – 1938. Olomouc : Univerzita Palackého, 1995. 167 s. ISBN 80-7067-582-9
- MAREK, Pavel. Československé zahraniční obchodní komory. In *Mezinárodní politika*, 1995, roč. 19, č. 10, s. 35-37.
- MAREK, Pavel. K historii moravské Zemské živnostenské rady. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1995, roč. 47, č. 4, s. 54-56.
- MAREK, Pavel. Ještě k počátkům živnostenského hnutí na Kroměřížsku. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 1995*. Holešov 1995, s. 20-25.
- MAREK, Pavel. Počátky živnostenského politického hnutí. Příspěvek k problematice vztahu mladočechů k politické emancipaci živnostenstva. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1995, č. 272, s. 44-50.
- MAREK, Pavel. Před 125 lety poprvé vyšel Vrlův Občan. In *Prostějovský týden*, 2. 8.1995, roč. 5, č. 30, s. 8.

1996

- MAREK, Pavel. *Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v letech 1918 – 1938*. Doktorandská práce. Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 1996.
- MAREK, Pavel. *Politicko-organizační aktivity českých městských středních vrstev v letech 1918 – 1938*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996. 219 s. ISBN 80-7067-643-4
- MAREK, Pavel. K aktivizaci živnostenské strany v letech 1917 – 1919. In *Časopis Matice moravské*, 1996, roč. 115, č. 1, s. 59-72.
- MAREK, Pavel. Politicko-organizační vývoj českého živnostenského hnutí. In *Moderní dějiny*, 1996, č. 4, s. 115-130.
- MAREK, Pavel. K činnosti prostějovského okresního výboru KSČ v počátečním období normalizace v letech 1968 – 1971. In *Počátky „normalizace“ na severní a střední Moravě*. Praha : ÚSD AV ČR, 1996, s. 57-82.
- MAREK, Pavel. Počátky politizace českého živnostenského hnutí. In *Pocta Josefu Polišenskému. Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám univerzitního profesora PhDr. Josefa Polišenského, DrSc.* Olomouc : Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 1996, s. 113-118.
- MAREK, Pavel. K počátkům živnostenského hnutí na Kroměřížsku. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 1996*. Holešov 1996, s. 61-68.

- MAREK, Pavel. Mládí Edvarda Valenty. In *Edvard Valenta. Sborník příspěvků z konference*. Ed. V. Hruška. Prostějov : Muzeum Prostějovska, 1996, s. 13-19.
- MAREK, Pavel. Počátky politizace českého živnostenského hnutí. In *Výběr*, 1996, roč. 33, č. 4, s. 278-285.

1997

- MAREK, Pavel. K problematice včleňování českých středních vrstev do politického systému ČSR v letech 1918 – 1938. In *Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému první republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.-22. 11. 1996*. Hodonín : Masarykovo muzeum v Hodoníně, 1997, s. 58-73.
- MAREK, Pavel. K politickému profilu Josefa Václava Najmana. In *Východočeské listy historické*, 1997, č. 11-12, s. 35-43.
- MAREK, Pavel. Mathon, Jaroslav : Mé vzpomínky na Prostějov v letech 1897 – 1933. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1997, roč. 17, č. 1-2, s. 1-16.
- MAREK, Pavel. K dějinám prostějovského tkalcovství. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1997, roč. 17, č. 1-2, s. 17-28.
- MAREK, Pavel. Místo Holešova v počátcích českého živnostenského hnutí. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 1997*. Holešov 1997, s. 75-83.
- MAREK, Pavel. K formování Katolické moderny v letech 1892 až 1895. In *Střední Morava*, 1997, roč. 3, č. 5, s. 21-28.
- MAREK, Pavel. Příspěvek k osudům divadelní rodiny Štanderů. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1997, č. 274, s. 18-34.
- MAREK, Pavel. Historikové vzdali hold Josefu Polišenskému. In *Prostějovský týden*, 2. 4. 1997, roč. 7, č. 14, s. 16.

1998

- MAREK, Pavel. *Politické středostavovské hnutí za první Československé republiky*. Habilitační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 1998.
- MAREK, Pavel - SOLDÁN, Ladislav. *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí. Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Vyd. 1. Třebíč : Arca Jimfa, 1998. 471 s. ISBN 80-7221-021-1
- MAREK, Pavel. K vnitřním poměrům v českém živnostenském hnutí v letech 1918 – 1938. In *Soudobé dějiny*, 1998, roč. 5, č. 1, s. 66-75.
- MAREK, Pavel. Mezinárodní kontakty Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské ve 20. a 30. letech. In *Moderní dějiny*,

1998, č. 6, s. 123-142.

MAREK, Pavel. Čeští živnostníci a meziválečná Evropa. In *Mezinárodní politika*, 1998, roč. 22, č. 5, s. 38-40.

MAREK, Pavel. Dokumenty k polemice o významu arcibiskupa Theodora Kohna z let 1915 – 1917. In Státní okresní archiv Kroměříž. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 1998*. Holešov 1998, s. 51-60.

MAREK, Pavel. Z korespondence Karla Dostála-Lutinova a Jindřicha Šimona Baara. Dopisy z let 1900 – 1917. In *Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově*, 1998, roč. 18, č. 1-2, s. 1-18.

MAREK, Pavel. Přehled historiografie Prostějova. In *Střední Morava*, 1998, roč. 4, č. 6, s. 118-121.

MAREK, Pavel. Příspěvek k historii Katolické moderny v letech 1898 – 1899. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1998, č. 276, s. 45-51.

MAREK, Pavel. Z dějin mánesovského památníku v Čechách pod Kosářem. In *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 1998, č. 276, s. 65-68.

MAREK, Pavel. K dějinám tkalcovského průmyslu na Prostějovsku. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1995, roč. 50, č. 2, s. 147-153.

MAREK, Pavel. Život jako boj. Karel Dostál -Lutinov. In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 1998, roč. 29, s. 2-12.

1999

MAREK, Pavel. *Apologetové nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české Katolické moderny. K 100. výročí sjezdu Katolické moderny na Velehradě 1899*. Vyd. 1. Rosice u Brna: Gloria, 1999. 197 s. ISBN 80-86200-11-6

MAREK, Pavel - TRAPL, Miloš - BARTOŠ, Josef - SKOUPÁ, Dana - PETERKA, Miloslav - ZATLOUKAL, Pavel - MALIVA, Josef - KOLÁŘ, Václav - VÁLKA, Miroslav. *Prostějov. Dějiny města. Díl 2*. Prostějov : Město Prostějov, 1999. 263 s. ISBN 80-238-4511-X

MAREK, Pavel. „Tak trochu blouznivý idealista.“ Příspěvek k 70. výročí úmrtí Václava Chodéry, průkopníka českého jazyka v divadelní kultuře. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1999, roč. 51, č. 2, s. 135-142.

MAREK, Pavel. K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899 – 1906. In *Český časopis historický*, 1999, roč. 97, č. 1, s. 37-52.

MAREK, Pavel. Machar versus Dostál (Příspěvek k poměru realistů ke katolickému modernismu). In *Časopis Matice moravské*, 1999, roč. 118, č. 2, s. 375-388.

MAREK, Pavel. Katolický modernismus a T. G. Masaryk. In *Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998*. Hodonín : Masarykovo mu-

- zeum v Hodoníně, 1999, s. 80-102.
- MAREK, Pavel. K politické organizaci českých středních vrstev. In *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1.* Eds. J. Valenta, E. Voráček, J. Harna. Praha : Historický ústav AV ČR, 1999, s. 258-263.
- MAREK, Pavel. Několik dokumentů k životu a dílu prof. Aloise Spisara. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 1999.* Holešov 1999, s. 41-57.
- MAREK, Pavel (ed.). *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998.* Rosice u Brna : Nakladatelství Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 1999. 169 s.
- MAREK, Pavel. Stranický tisk a periodika pod vlivem ČŽOSS v letech 1919 – 1938. In *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998.* Rosice u Brna : Gloria, 1999, s. 89-109.
- MAREK, Pavel. K Švihově aféře z roku 1914. In *Acta Historica Neosoliensia*, 1999, č. 2, s. 170-179.
- MAREK, Pavel. Prostějovské spolky a jejich podíl na knižní kultuře. In *100 let veřejné knihovny v Prostějově. Sborník z konference.* Prostějov : Městská knihovna, 1999, s. 20-26.
- MAREK, Pavel. Lidé políbení múzou. In *Prostějovský týden*, 27. 1. 1999, roč. 9, č. 4, s. 6.
- MAREK, Pavel (rec.). Kniha o životě biskupa Felixe Davidka. In *Prostějovský týden*, 7. 4. 1999, roč. 9, č. 14, s. 10.

2000

- MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998.* Vyd. 1. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci v nakladatelství Gloria, 2000. 403 s.
- MAREK, Pavel. Živnostenská strana. In *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998.* Vyd. 1. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci v nakladatelství Gloria, 2000, s. 185-197.
- MAREK, Pavel - GRŮZOVÁ, Ludmila - KOKOJANOVÁ, Michaela - MALIVA, Josef - PETERKA, Miloslav - PRUDKÁ, Alena - ROHÁČKOVÁ, Dagmar - SMUTNÝ, Bohumír - SPURNÝ, František - ŠVĚCA-

- ROVÁ, Anna - TRAPL, Miloš. *Prostějov. Dějiny města. Díl 1. Prostějov : Město Prostějov, 2000. 279 s. ISBN 80-238-6241-3*
- MAREK, Pavel. Historiografie Prostějova. In *Prostějov. Dějiny města. Díl 1. Prostějov : Město Prostějov, 2000, s. 8-16.*
- MAREK, Pavel - ČERVENÝ, Vladimír - LACH, Jiří. *Od katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástín života a díla Emila Dlouhého-Pokorného (1867 – 1936), kněze, politika a žurnalisty. Rosice u Brna : Gloria, 2000. 315 s. ISBN 80-86200-30-2*
- MAREK, Pavel. *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917 – 1924. Vyd. 1. Olomouc; Rosice u Brna : Gloria, 2000. 333 s. ISBN 80-86200-36-1*
- MAREK, Pavel. *Ivan Sekanina (1900 – 1940). Stručný nástin života a díla právníka, politika a kulturního pracovníka – bojovníka proti fašismu (ke 100. výročí narození). Nové Město na Moravě : Horácké muzeum, 2000. 51 s. ISBN 978-80-900965-7-8 (Listy Horáckého muzea. 4)*
- MAREK, Pavel. Emil Dlouhý-Pokorný v křesťansko-sociální straně. In *Osobnost v politické straně: Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999. Olomouc, 19.-20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria, 2000, s. 52-74.*
- MAREK, Pavel. Katolický modernista František Světlík (1875 – 1949). In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 2000. Kroměříž 2000, s. 11-26.*
- MAREK, Pavel (ed.). *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999. Olomouc, 19.-20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 2000. 459 s. ISBN 80-900965-9-X*
- MAREK, Pavel. Vývoj českého anarchismu. In *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999. Olomouc, 19.-20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, s. 107-118.*
- MAREK, Pavel. Komunistická strana Československa v letech 1921 – 1938. In *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999. Olomouc, 19.-20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, s. 137-150.*
- MAREK, Pavel. Živnostenská strana. In *Osobnost v politické straně. Sborník*

- referátů z konference *Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999*. Olomouc, 19.–20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, s. 185-197.
- MAREK, Pavel. Politické strany maďarské menšiny. In *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999*. Olomouc, 19.–20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, s. 230-237.
- MAREK, Pavel - SCHALLNER, Dieter. Sudetendeutsche Partei – Sudetonemecká strana. In *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1999*. Olomouc, 19.–20. října 1999. Rosice u Brna : Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, s. 279-286.
- MAREK, Pavel (ed.). *Česká Katolická moderna. Sborník z konference konané 10. listopadu 1998 v Prostějově. K 75. výročí úmrtí Karla Dostála-Lutinova*. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií FF UP; Prostějov : Muzeum Prostějovska, 2000. 115 s. ISBN 80-86276-04-X
- MAREK, Pavel. Česká Katolická moderna a Karel Dostál-Lutinov. In *Česká Katolická moderna. Sborník z konference konané 10. listopadu 1998 v Prostějově. K 75. výročí úmrtí Karla Dostála-Lutinova*. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií FF UP; Prostějov : Muzeum Prostějovska, 2000, s. 9-21.
- MAREK, Pavel - ČERVENÝ, Vladimír - LACH, Jiří. *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu*. Vyd. 1. Rosice u Brna : Gloria, 2000. 315 s.
- MAREK, Pavel. Vznik a počátky Katolické moderny. In *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život 1896 – 1907*. Eds. R. Musil, A. Filip. Praha : Argo, 2000, s. 64-84.
- MAREK, Pavel. Dílna literárního teoretika Františka Všetického. In *Prostějovský týden*, 5. 1. 2000, roč. 10, č. 1, s. 15.
- MAREK, Pavel. Miroslav Horníček v novém díle F. Všetického. In *Prostějovský týden*, 1. 3. 2000, roč. 10, č. 9, s. 21.

2001

- MAREK, Pavel - TRAPL, Miloš. *Mons. František Světlík (1875 – 1949). Nástin života a díla katolického politika a novináře*. Olomouc; Rosice u Brna : Gloria, 2001. 131 s. ISBN 80-86200-47-7
- MAREK, Pavel. *Prostějovské aféry*. Vyd. 1. Prostějov : Městská knihovna Pro-

stějov, 2001. 60 s.

MAREK, Pavel. K Masarykově účasti na Švihově aféře z roku 1914. In *T. G. Masaryk na přelomu tisíciletí. Sborník příspěvků z VIII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 15. listopadu 2000*. Hodonín : Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2001, s. 63-74.

MAREK, Pavel. K problematice církevního rozkolu v Československu v roce 1920. In *Český časopis historický*, 2001, roč. 99, č. 1, s. 85-120.

MAREK, Pavel. K problematice založení Katolicko-národní strany v Čechách. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, č. 30 (Sborník prací historických, 18). Olomouc : Univerzita Palackého, 2001, s. 107-121.

MAREK, Pavel. Kroměříž v počátcích orelského hnutí. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 2001*. Kroměříž 2001, s. 49-57.

MAREK, Pavel (ed.). *Tisk a politické strany. Tisk a politické strany. Sborník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860 – 2000 v Olomouci ve dnech 24.-25. října 2000*. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci; Moneta-FM, 2001. 196 s.

MAREK, Pavel. Tisk českého katolického tábora před první světovou válkou. In *Tisk a politické strany. Tisk a politické strany. Sborník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860 – 2000 v Olomouci ve dnech 24.-25. října 2000*. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci; Moneta-FM, 2001, s. 53-88.

2002

MAREK, Pavel (ed.). „*Jsem disgustován*“. *Vzájemná korespondence Sigismunda Ludvíka Boušky a Karla Dostála-Lutinova*. Olomouc : Univerzita Palackého; Rosice u Brna : Gloria, 2002. 728 s.

MAREK, Pavel. Staré městské střední vrstvy v letech 1945 – 1948. Příspěvek k vývoji živnostnictva, řemeslnictva a obchodnictva v systému omezené politické a hospodářské demokracie. In *Studie k sociálním dějinám*, 10/2. Eds. J. Macháčová a J. Matějček. Opava : Slezské zemské muzeum Opava, 2002, s. 76-90. ISBN 80-86224-37-6

MAREK, Pavel. K periodizaci vývoje živnostenského hnutí v letech 1945 – 1960. In *Moderní dějiny*, 2002, č. 10, s. 191-210.

MAREK, Pavel. K reflexi německého katolického modernismu v českém prostředí. In *Pocta Janu Janákoví. Předsedovi Matice moravské, profeso-*

- ru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. Eds. B. Chocholáč, J. Malíř. Brno : Matice moravská, 2002, s. 473-487.
- MAREK, Pavel. K recepci evropského katolického modernismu v českém prostředí. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, č. 31, 2002 (Sborník prací historických, 19). Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 243-254.
- MAREK, Pavel. Kroměřížské živnostenské sjezdy v roce 1948. In *Archivní ročenka Státního okresního archivu v Kroměříži 2002*. Kroměříž 2002, s. 56-76.
- MAREK, Pavel. T. G. Masaryk a Wahrmundova aféra. In *T. G. Masaryk a sociální otázka. Sborník příspěvků z 9. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 14. listopadu 2001*. Hodonín : Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2002, s. 145-157.

2003

- MAREK, Pavel. *Český katolicismus 1890 – 1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc : Katedra politologie a evropských studií ; Rosice u Brna : Gloria, 2003. 649 s. ISBN 80-86200-76-0
- MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 2. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003. 209 s. ISBN 80-244-0693-4
- MAREK, Pavel. Der tschechische politische Katholizismus in den Jahren 1890 – 1914. In *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 2003, roč. 111, č. 3-4, s. 445-469. ISSN 0073-8484
- MAREK, Pavel. Die tschechischen katholischen politischen Parteien in Böhmen (1890 – 1914). In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 2. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 59-87. ISBN 80-244-0693-4
- MAREK, Pavel. A Discussion on Celibacy in the History of the Catholic Modernist Movement (1900 – 1908). In *Živý odkaz modernismu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, pořádané Husitskou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v pražském Karolinu dne 29. listopadu 2002*. Eds. Z. Kučera, J. Kořalka, Jan B. Lášek. Brno : L. Marek, 2003, s. 109-118 (Pontes Pragenses, 30). ISBN 80-86263-42-8
- MAREK, Pavel. Počátky likvidace živnostnictva v letech 1948 – 1950. In *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 124-152. ISBN 80-7285-030-X
- MAREK, Pavel. Emancipation of Czech Political Catholicism, 1890 – 1914.

- In *East Europaen Quarterly*, 2003, roč. 37, č. 1, s. 1-17 (University of Colorado, Boulder, USA).
- MAREK, Pavel. The Program of the Czech Catholic's Modern Movement : A Defense of the Church or a Path to Heresy? In *Kosmas. Czechoslovak and central European Journal*, 2003, volume 16, č. 2, s. 59-69 (Texas A & M University, USA). ISSN 1056-005X
- MAREK, Pavel. Český politický katolicismus na říšské radě ve Vídni v letech 1907-1914. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, č. 32, 2003, s. 9-18.
- MAREK, Pavel. K recepci evropského katolického modernismu v českém prostředí. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, č. 31, 2003, s. 243-254.
- MAREK, Pavel. Životní jubileum vědce a pedagoga. K sedmdesátinám doc. PhDr. Miloše Kouřila. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 1. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 209-211.
- MAREK, Pavel. Náboženství v období politické diferenciacie české společnosti v druhé polovině 19. století. In *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Eds. Z. Hojda, R. Prah. Praha : KLP-Koniasch Latin Press, 2003, s. 192-202.
- MAREK, Pavel. Zápas o model živnostenské samosprávy v letech 1945 – 1948. In *Moderní dějiny*, 2003, roč. 11, s. 251-274.
- MAREK, Pavel. The Party of the catholic people in Bohemia 1906 – 1910 : A contribution to the History of Czech Political Catholicism. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 1. Olomouc : Univerzita Palackého, 2003, s. 73-82.
- MAREK, Pavel. Centenarium Josefa Glivického. In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 2003, roč. 34, č. 2, s. 10-12.
- MAREK, Pavel. Dvě výročí. In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 2003, roč. 34, č. 2, s. 47-48.

2004

- MAREK, Pavel (ed.). *Jan Šrámek. Kněz. Státník. Politik*. Olomouc : Univerzita Palackého; Moneta-FM, 2004. 417 s.
- MAREK, Pavel. Jan Šrámek a jeho vztah k ideám politického stranictví v letech před první světovou válkou. In *Jan Šrámek. Kněz. Státník. Politik*. Olomouc : Univerzita Palackého; Moneta-FM, 2004, s. 75-88. ISBN 80-900965-1-4
- MAREK, Pavel. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1942. Příspěvek*

- k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku*. Brno : L. Marek, 2004. 424 s. ISBN 80-86263-52-5
- MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 3. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. 283 s. ISBN 80-244-0886-4. ISSN 1214-3251
- MAREK, Pavel. K některým aspektům církevní krize na počátku první Československé republiky. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 3. Ed. P. Marek. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004, s. 161-179. ISBN 80-244-0886-4. ISSN 1214-3251
- MAREK, Pavel. Kočovný herec. Příklad rodiny Štanderů. In *Člověk na Moravě 19. století*. Eds. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 417-430. ISBN 80-7325-038-1
- MAREK, Pavel. Josef Dobrovský a problematika celibátu v historii Katolické moderny. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Moravica*, č. 1 (Studia Moravica, 1). Eds. J. Fiala, J. Kolářová, J. Vrajová. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004, s. 345-352. ISBN 80-244-0845-7
- MAREK, Pavel. K Dositejově československé misi v letech 1920 – 1925/6. In *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004, s. 181-205. ISBN 80-244-0781-7
- MAREK, Pavel. Životní jubileum prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. In *Časopis Matice moravské*, 2004, roč. 123, č. 2, s. 603-606.
- MAREK, Pavel. Živnostníci a obchodníci na prahu svobody. In *Československo na rozcestí dvou epoch nesvobody*. Eds. J. Kocian, Z. Kokošková, S. Kokoška. Praha : Ústav soudobých dějin AV ČR a NA, 2005, s. 319-331. ISBN 80-7285-000-8
- MAREK, Pavel. Historik evropského formátu Jiří Kořalka. In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 2004, roč. 35, č. 1-2, s. 10-15.

2005

- MAREK, Pavel. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918 – 1924)*. Brno : L. Marek, 2005. 335 s. ISBN 80-86263-57-6
- MAREK, Pavel. *Arcibiskup pražský prof. František Kordač. Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc : Moneta-FM, 2005. 638 s. ISBN 80-86731-01-4
- MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005. 1021 s. ISBN 80-7239-178-X

- MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 2. díl. Období 1938 – 2004.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005. s. 1030-1829. ISBN 80-7239-179-8
- MAREK, Pavel. Český anarchismus. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 241-254.
- MAREK, Pavel. Český politický katolicismus a katolické strany. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 255-311. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel. Politické strany českého živnostnictva. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 443-465. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel. Komunistická strana Československa. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 711-746. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel. Čeští anarchokomunisté. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 747-762. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel. Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 793-819. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel. Sudetoněmecká strana. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 893-912. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel. Politické strany maďarské menšiny. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. díl. Období 1861 – 1938.* Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 925-942. ISBN 80-7239-178-X
- MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří (eds.). *Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. naro-*

- zeninám. Olomouc : Univerzita Palackého; Brno : Matice moravská, 2005. 618 s. ISBN 80-86488-16-0
- MAREK, Pavel - VIKTORÍK, Michael : Výběrová bibliografie prací prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., za léta 1958 – 2004. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří (eds.). *Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám.* Olomouc : Univerzita Palackého; Brno : Matice moravská, 2005, s. 39-65. ISBN 80-86488-16-0
- MAREK, Pavel. K počátkům pravoslavné církve v českých zemích. In MAREK, Pavel - MALÍŘ, Jiří (eds.). *Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k jeho 70. narozeninám.* Olomouc : Univerzita Palackého; Brno : Matice moravská, 2005, s. 285-298. ISBN 80-86488-16-0
- MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 4. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005. ISSN 1214-3251. ISBN 80-244-1063-X
- MAREK, Pavel. Životní jubileum prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. In MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 4. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005, s. 261-272. ISSN 1214-3251. ISBN 80-244-1063-X
- MAREK, Pavel. K typologii osobnosti v politice a politické straně. In MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 4. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005, s. 123-134. ISSN 1214-3251. ISBN 80-244-1063-X
- MAREK, Pavel. Český politický katolicismus na říšské radě ve Vídni v letech 1907 – 1914. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica*, č. 32 (Sborník prací historických, 20). Olomouc : Univerzita Palackého, 2005, s. 9-18. ISSN 0472-8947. ISBN 80-244-0972-2
- MAREK, Pavel. K otázce teologického a organizačního vyústění českého katolického modernismu (1907 – 1924). In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Moravica*, č. 3 (Studia Moravica, 3). Ed. E. Gilk. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005, s. 87-96. ISBN 80-244-1110-5
- MAREK, Pavel. Živnostníci a obchodníci na prahu svobody. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války.* Praha : Národní archiv, 2005, s. 319-331.
- MAREK, Pavel. František Kordač, Archbishop of Prague : A Man Between Ultramontanism and Roman Catholic Reformism. In *Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal*, fall 2005, roč. 19, č. 1, s. 9-26. ISSN

1056-005X

- MAREK, Pavel. K otázce organizačního a teologického vyústění českého katolického modernismu (1907 – 1924). In *Studia Moravica 3. Sborník historiografických, filologických a uměnovědných příspěvků přednesených na vědecké konferenci Mars Moravicus – Neklidná léta Moravy*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, s. 87-96.
- MAREK, Pavel. Katolická moderna a směry dalšího výzkumu. In *Teologie & společnost*, 2005, roč. 3, č. 1, s. 5-6. ISSN 1214-0740
- MAREK, Pavel. Zemřel PhDr. Bohuslav Eliáš, CSc. In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 2005, roč. 36, č. 1-2, s. 81-82.
- MAREK, Pavel. Historik Bohuslav Eliáš oslavil životní jubileum. In *Prostějovský týden*, 11. 2. 2005, roč. 15, č. 12, s. 4.
- MAREK, Pavel. Životní výročí prostějovského historika. Bohuslav Eliáš. In *Prostějovský večerník*, 21. 2. 2005, roč. 9, č. 7, s. 4.

2006

- MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945 – 1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2006. 328 s. ISBN 80-7239-200-X
- MAREK, Pavel - HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 687 s. ISBN 80-7325-097-7
- MAREK, Pavel. Antonín Cyril Stojan - kněz a politik. In MAREK, Pavel - HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 122-133. ISBN 80-7325-097-7
- MAREK, Pavel. Emil Dlouhý-Pokorný jako politik. In MAREK, Pavel - HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 50-55. ISBN 80-7325-097-7
- MAREK, Pavel. František Kordač na severu Čech. In *Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 21.-22. dubna 2005 v Ústí nad Labem*. Eds. K. Kaiserová, M. Veselý. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií, 2006, s. 114-129. ISBN 80-7044-777-X
- MAREK, Pavel. Kněz-reformista. Příklad Matěje Pavlíka-Gorazda. In FASORA, Lukáš - HANUŠ, Jiří - MALÍŘ, Jiří - VYKOUPILO, Libor (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 378-394. ISBN 80-7325-105-1

- MAREK, Pavel. Lex Perek a jeho osud. In *Moravské vyrovnání z roku 1905: možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.–11. listopadu 2005 v Brně*. Eds. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř. Brno : Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2006, s. 117-128. ISBN 80-86488-36-5
- MAREK, Pavel. Srbská pravoslavná církev v Československu ve 20. letech 20. století. K Dositejově podkarpatoruské misi. In *Studia balcanica. Bohemo-slovaca 6. Sekce historie, politologie a etnologie. Příspěvky přednesené na 6. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25.–27. dubna 2005. Svazek 1*. Ed. V. Štěpánek. Brno : Matice moravská, 2006, s. 317-333. ISBN 80-86488-42-2
- MAREK, Pavel. Vztah státu a římskokatolické církve v první Československé republice. In *Kultura jako téma a problém dějepisců*. Eds. T. Borovský, J. Hanuš, M. Řepa. Brno : Matice moravská a Akademie věd ČR, 2006, s. 185-196. ISBN 80-86488-33-0
- MAREK, Pavel. A Religious Idealist, Heretic, or Perpetual Seeker? An Outline of the Biography of Emil Dlouhý-Pokorný, A Preist an Man of Four Churches. In *Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal*, Spring 2006, roč. 19, č. 2, s. 53-66. ISSN 1056-005X
- MAREK, Pavel. Elity Prostějova na přelomu 19. a 20. století a jejich komunální program. In *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*. Eds. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 293-303. ISBN 80-7325-091-8
- MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 5. Olomouc : Univerzita Palackého, 2006. ISSN 1214-3251. ISBN 80-244-392-2
- MAREK, Pavel. Václav Perek und der tschechisch-deutsche Ausgleich in Mähren aus dem Jahre 1905. In MAREK, Pavel (ed.). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Politologica*, č. 5. Olomouc : Univerzita Palackého, 2006, s. 263-291. ISSN 1214-3251. ISBN 80-244-392-2
- MAREK, Pavel. Církev a česká společnost v 19. a na počátku 20. století. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Ed. V. Goněc. Brno : Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2006, č. 11, s. 143-154. ISBN 80-210-4188-9
- MAREK, Pavel. Buď můj život jedna Boží chvála... Antonín Cyril Stojan. In *Osobnosti moravských dějin. Část 1*. Vyd. 1. Brno : Matice moravská, 2006, s. 383-397. ISBN 80-86488-38-1
- MAREK, Pavel. K problematice budování české pravoslavné církve v období

- první republiky. In *Sborník prací FF BU – Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, 2006, č. 53. Brno : Masarykova univerzita, 2006, s. 95-113.
- MAREK, Pavel. Senátor agrární strany František Jan Kroiher. In *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006. Studie Slováckého muzea Uherské Hradiště*, č. 11. Ed. B. Rašticová. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 2006, s. 107-112. ISBN 80-86185-38-9
- MAREK, Pavel. Stranické politické organizace židovské menšiny v letech první Československé republiky (1918 – 1938). In *Úvod do studia judaistiky. Sborník přednášek. Judaica Olomucensiae*. Ed. J. Guziur. Olomouc : Univerzita Palackého, 2006, s. 83-98. ISBN 80-244-1380-9
- MAREK, Pavel. Za PhDr. Bohuslavem Eliášem, CSc. (1920 – 2005). In *Vlastivědný věstník moravský*, 2006, roč. 58, č. 1, s. 87-88.
- MAREK, Pavel. Sen jedné generace... In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 2006, roč. 37, č. 1-2, s. 3-9.

2007

- MAREK, Pavel. *Emil Dlouhý–Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. 370 s. ISBN 978-80-7325-129-1
- MAREK, Pavel - KOHOUT, Štěpán - SVOZIL, Oldřich (eds.). *Dopisy Františka Bílka a Karla Dostála–Lutinova z let 1896 – 1923*. Olomouc; Rosice u Brna : Gloria, 2007. 256 s. ISBN 978-80-86760-41-4
- MAREK, Pavel. No Future for smal Trade? Elimination od czechoslovak Traders by the totalitarian System 1948 – 1960. In *East Europaen Quarterly*, Spring 2007, roč. 41, č. 1 March, s. 61-80. (University of Colorado, Boulder, USA).
- MAREK, Pavel. František Jan Kroiher mezi ultramontanismem a sekularizací. In *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*. Eds. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 89-101. ISBN 978-80-7325-117-8
- MAREK, Pavel. K problematice budování české pravoslavné církve v období první republiky. In *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada C–historická*, 2006 (vyd. 2007), roč. 55, č. 53, s. 87-105.
- MAREK, Pavel (spoluautor). *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*. Ed. M. Pehr. Praha : Akropolis 2007. 376 s.
- MAREK, Pavel. Může být katolický kněz členem agrární strany? Příspěvek

- k životným osudům Františka Jana Kroihera. In *Náboženství a politika*. Eds. T. Bubík a H. Hoffmann. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2007, s. 18-31. ISBN 978-80-7194-994-7
- MAREK, Pavel. Příspěvek k charakteristice polického profilu Václava Perka. In *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století = Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert : pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám = Festschrift für Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag*. Eds. J. Pokorný, L. Velek, A. Velková. Praha : Karolinum, 2007, s. 367-382. ISBN 978-80-246-1398-7
- MAREK, Pavel - SPURNÁ, Alena - KOMÁRKOVÁ, Alice - CHYTIL, Miroslav. *Národní dům v Prostějově 1907 – 2007*. Prostějov : Město Prostějov, 2007, s. 199-206. ISBN 978-80-239-7247-4
- MAREK, Pavel. Z historie stavby Národního domu. In *Národní dům v Prostějově 1907 – 2007*. Prostějov : Město Prostějov, 2007, s. 19-68.
- MAREK, Pavel. Galerie osobností zasloužilých o vznik Národního domu. In *Národní dům v Prostějově 1907 – 2007*. Prostějov : Město Prostějov, 2007, s. 69-76.
- MAREK, Pavel. Stavitelé a realizátoři Národního domu. In *Národní dům v Prostějově 1907 – 2007*. Prostějov : Město Prostějov, 2007, s. 77-84.
- MAREK, Pavel. Stavební proměny Národního domu 1907-200. In *Národní dům v Prostějově 1907 – 2007*. Prostějov : Město Prostějov, 2007, s. 163-198.
- MAREK, Pavel. Století Národního domu v datech. In *Národní dům v Prostějově 1907 – 2007*. Prostějov : Město Prostějov, 2007, s. 199-206.

2008

- MAREK, Pavel - BUREHA, Volodymyr. *Pravoslavní v Československu v letech 1918 – 1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. 2. preprac. a dopl. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 531 s. ISBN 978-80-7325-171-0
- MAREK, Pavel - FIALA, Petr - FORAL, Jiří - KONEČNÝ, Karel - PEHR, Michal - TRAPL, Miloš. *Český politický katolicismus 1848 – 2005*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 535 s. ISBN 978-80-7325-155-0
- MAREK, Pavel. Počátky českého politického katolicismu v letech 1848 – 1918. In MAREK, Pavel - FIALA, Petr - FORAL, Jiří - KONEČNÝ, Karel - PEHR, Michal - TRAPL, Miloš. *Český politický katolicismus 1848 – 2005*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 7-170. ISBN 978-80-7325-155-0
- MAREK, Pavel (ed.). *Teorie a praxe politického katolicismu 1870 – 2007*. Brno

- : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 267 s. (Politika a náboženství, 6). ISBN 978-80-7325-152-9
- MAREK, Pavel. Klerikalismus a jeho interpretace ve volebních zápasech katolických stran před první světovou válkou. In MAREK, Pavel (ed.). *Teorie a praxe politického katolicismu 1870 – 2007*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 13-33. ISBN 978-80-7325-152-9
- MAREK, Pavel - HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v církvi a politice*. Praha : Českobratrská církev evangelická, 2008. 110 s. (prelač 7 štúdií z rovnocenného zborníku, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006)
- MAREK, Pavel. Der Widerhall des deutschen katholischen Modernismus im tschechischen Milieu. In *Archiv für Kulturgeschichte*, 2008, roč. 90, č. 2, s. 409-436. ISSN 0003-9233
- MAREK, Pavel. The „Eastern-Orthodox Crisis“ in the Czechoslovak Church Through the Eyes of the Old-Catholics : Cooperation or Merger? Reflections on the Corollary of Czech Catholic Modernism. In *Cosmos. Czechoslovak and Central European Journal* (USA). Spring 2008, vol. 21, č. 2, s. 22-42. ISSN 1056-005X
- MAREK, Pavel. Biskup Eduard I. N. Brynych: Praha nebo Vídeň? Vlastenectví nebo lojalita? Malý příspěvek k velkému tématu formování národní vědomí českého katolického lidu. In *Církev a národy střednej Európy (1800 – 1950). Die Kirchen und Völker Mitteleuropas (1800 – 1950)*. Eds. P. Švorc, L. Harbulová, K. Schwarz. Vyd. 1. Prešov; Wien : Universum, s. 248-260. ISBN 978-80-89046-47-8
- MAREK, Pavel. K problematice tzv. boje o kostely na počátku první Československé republiky. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*, č. 34 (Sborník prací historických, 22). Olomouc : Univerzita Palackého, 2008, s. 59-73. ISSN 0472-8947. ISBN 978-80-244-1974-9.
- MAREK, Pavel. Kočovný herec. Příklad rodiny Štanderů. In *Člověk na Moravě 19. století*. 2. dopl. a oprav. vyd. Brno : Centrum demokracie a kultury, 2008, s. 435-448.
- MAREK, Pavel. Josef Hofer - Rectus. (Předběžný náčrt portréту osobnosti). In *Acta Universitatis Reginalbrahadenensis, Facultas Paedagogica, Humanistica 1. Sborník*. Hradec Králové : Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2008, s. 71-106. ISBN 978-80-903509-7-7
- MAREK, Pavel. Štafeta vychází 40 let. In *Štafeta : kulturní časopis Prostějovska*, 2008, roč. 39, č. 1-2, s. 6.

Spracoval Jaroslav Nemeš, 2009

ŠTÚDIE

ARTICLES

Ružomberok a okolie v praveku a v dobe prvých historických etník

Víťazoslav Struhár

STRUHÁR, Víťazoslav. Ružomberok and vicinity in prehistory and in age of early historic folks. In *Ružomberský historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 43-102.

The author deals with the prehistory of city Ružomberok. Ružomberok – an important center of the low Liptov with abundant history extend to Stone Age. The oldest habitation of Liptov is dated to last interglacial related with early neanderthals. Those were settled in the location of current village Bešeňová.

Keywords: Archaeology. Slovakia. Prehistory. Liptov region. Ružomberok.

Ružomberok – významné hospodárske, politické a turistické centrum dolného Liptova je bohaté na kultúrne aj historické zaujímavosti. Vzhľadom na svoju exponovanú polohu a výhodné umiestnenie na križovatke transregiónálnych ciest bola táto oblasť v zornom poli záujmu už dávno pred založením stredovekého mesta. Hmotné pamiatky, ktoré sa získali výskumom za posledných niekoľko desaťročí, nám poskytujú bohaté informácie o povahe a rozsahu pravekého osídlenia. Napriek množstvu štúdií v odbornej literatúre však doteraz chýbal ucelený pohľad na najstaršiu históriu mesta a jeho okolia. Vzhľadom na to, že v práve vydannej monografii o Ružomberku¹ nebol dostatočný priestor na také rozsiahle spracovanie, ktoré si táto téma zaslúži, podujali sme sa v tomto zborníku zosumarizovať doterajšie poznatky o prvých obyvateľoch, ktorí sa v tomto priestore usadili pred mnohými tisícročiami.

---

¹ DVORSKÝ, Peter a kol. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica: Harmony, 2009.

Geografická poloha, geológia a prírodné prostredie

Mesto Ružomberok (496 m. n. m.) s priľahlými dedinami leží na hornom toku Váhu, ktorého poriečna niva v tomto mieste dosahuje 400 m a riečne nánosy majú hrúbku cca 4,3 m. Rozkladá sa v priestore západného ukončenia Liptovskej kotliny, zo severu ohraničené Šípskou Fatrou a západnými výbežkami Chočských vrchov. Zo západu a juhu obkolesujú Ružomberok hrebene Veľkej Fatry, južný okraj mesta sa dotýka úpäti Nízkych Tatier. Výraznými dominantami tejto časti Liptova je vrch Predný Čebrať (945 m.n.m.), morfológicky výrazný Predný Choč (1249 m.n.m.), kopec Sidorovo (1099 m.n.m.) a pretiahnutý vrchol Mnícha s dôležitými paleontologickými reliktmami (695 m.n.m.). Hlavným vodstvom je rieka Váh, ktorá pretína v pozdĺžnom smere kotlinu, v jej západnej časti s prítokmi Sliačankou, Ludroviankou, Turíčankou, Liskovou a Likavkou a najväčším prítokom – Revúcou, ktorá vteká do Váhu prakticky v centre mesta. Spomínané prítoky vytvorili širšie dolinky s miernymi svahmi, oddelené pretiahnutými plochejšími chrbtami, čím vytvorili pahorkatinový reliéf. Geologická stavba tejto časti kotliny pozostáva z jadrových pohorí vnútrokarpatského paleogénu, na ktoré v spodnej časti naväzujú prevažne flyšové a ílovcové litofácie. Podložie je tu tvorené predovšetkým riečnymi štrkami, na ktorých spočívajú fluvialne sedimenty.² Pôdny pokryv predstavujú najmä nivné karbonátové pôdy, úpätia horských chrbtov sú pokryté hnedými rendzinami. Liptov patrí k typickým inverzným kotlinám severného Slovenska, jeho klimatické pomery charakterizujú priemerné ročné teploty 6-7°C a zrážky nad 700 mm. Z hydrologického hľadiska je Liptov chudobnejší na zrážky, v dôsledku tzv. zrážkového tieňa, spôsobeného záveternou polohou za Veľkou Fatrou a Chočskými vrchmi. Dolná časť lipťovského údolia je mimoriadne bohatá na krasové javy, viazané na prítomnosť karbonátových hornín. Popri jaskyniach, z ktorých najvýznamnejšie sú jaskyne v okolí Liskovej, jaskyne v Turíckej doline a Hučiaky v Ludrovskej doline, sú to predovšetkým sladkovodné vápence – travertíny, tvorené vďaka výverom minerálnych prameňov. Ich masívnejší výskyt je sústredený v priestore Lúčky – Bešeňová, Liptovské Sliače – Ludrová a v oblasti Jaziercov, Bieleho Potoka a Rojkova³. Významným prírodným činiteľom, ktorý je pre Liptovskú kotlinu determinujúci, je aj frekventovaný výskyt geotermálnych prameňov,⁴

² GROSS, Peter - KÖHLER, Eduard. *Geológia Liptovskej kotliny*. Bratislava : GÚDŠ, 1980, 242 s.

³ NOVODOMEC, Rudolf. Krasové javy v travertínoch dolného Liptova. In BELLA, Pavel (ed.). *Výskum, využívanie a ochrana jaskýň*, č. 5. Liptovský Mikuláš 2006, s. 74-79.

⁴ REMŠÍK, Anton - FENDEK, Marián - MAĐAR, Dalibor. Výskyt a rozšírenie geotermálnych prameňov v Liptovskej kotlině. In *Mineralia Slovaca*, 2005, č. 37, s. 123-130.

ktoré v minulosti mohli určitým spôsobom ovplyvňovať zakladanie sídlisk (Bešeňová, Sliache, Lúčky, Liptovský Ján).

História bádania a pionieri archeologického výskumu

Prehistorický výskum na Slovensku má veľmi dlhú tradíciu a jeho počiatky môžeme sledovať niekoľko storočí dozadu. Spočiatku nadšenci a súkromní zberatelia začali zhromažďovať pozoruhodné a väčšinou náhodne nachádzané „starožitnosti“. Prvé archeologické učené spoločnosti začali vznikať až v 19. storočí a nájdené pamiatky prezentovali najskôr formou verejných výstav a školských kabinetov.⁵ Na ich platforme sa neskôr vykryštalizovali prvé verejné múzeá. Na Liptove patrí veľká zásluha pri organizovaní múzejnej činnosti bratom Artúrovi a Júliusovi Kúrtilmu, ktorí už v roku 1894 založili súkromné tzv. „Alžbetínske múzeum“ (Rózsahgyi Erzsébet muzeum), pre ktoré zhromaždili množstvo etnografického, prírodovedného, historického a archeologického materiálu.⁶ Po štyroch rokoch síce múzeum zaniklo, ale neskôr v roku 1911 sa jeho myšlienka obnovila vznikom Liptovskej muzeálnej spoločnosti a v roku 1912 sa proces zavŕšil otvorením predchodcu súčasného Liptovského múzea. Vďaka záujmu a nadšeniu, najmä Júliusa Kúrtiliho, významnú časť zbierok múzea začali tvoriť aj archeologické nálezy. Prvý skutočný terénny výskum na Liptove sa však uskutočnil ešte koncom 19. storočia v súvislosti so známou Liskovskou jaskyňou. V lete roku 1871 liptovský podžupan Béla Majláth v jaskyni realizoval desaťdňový archeologický prieskum, ktorý vstúpil do dejín ako prvý speleoarcheologický výskum vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku.⁷ Vo vedeckých kruhoch spôsobil rozruch predovšetkým údajný nález archaickej ľudskej lebky, objavenej spoločne s kamennými nástrojmi a mamutími stoličkami, ktorý naznačoval existenciu paleolitického jaskynného osídlenia, v tejto časti horného Uhorska dovtedy neznámeho.⁸ Okrem objavovania Liskovskej jaskyne však Majláthovi patrí zásluha aj pri výskume ďalších liptovských archeologických lokalít.⁹ Na jeho prácu nadviazal v roku

⁵ POLLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 7 nn.

⁶ POVAŽANOVÁ, Valéria. Príspevok k dejinám Liptovského múzea v Ružomberku. In *Vlastivedný zborník Liptov*, 1972, č. 2, s. 249-265.

⁷ LALKOVIČ, Marcel. História Liskovskej jaskyne v intenciách súčasného poznania. In *Slovenský kras*, 2007, č. 45, s. 93-126.

⁸ MAJLÁTH, Béla. Tanulmányok az ember eredetének történetéből. In *Archaeologiai Közlemények*, roč. 9, č. 2, s. 1-36.

⁹ STRUHÁR, Vítázoslav. Predstavitelia archeologického bádania na Liptove od druhej polovice 19. do konca 20. storočia. In DZURIAK, Karol - ŽATKULIAK, Jozef (zost.). *Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť*. Bratislava : Knižnica Gašpara Fejérpataky-Belopotočského v Liptovskom Mikuláši pre Združenie Liptov, 2000, s. 119-132.

1876 maďarský geológ Lajos Lóczy, ktorý revíznym výskumom poprel paleolitické osídlenie jaskyne, potvrdil však využívanie tejto lokality od neskorej doby kamennej.¹⁰ Ďalším z radu maďarsky publikujúcich bádateľov bol oravský polyhistor Mikuláš Kubínyi, ktorý publikoval poklady bronzových mečov z Komjatnej a Martinčeka.¹¹ Z iných významných osobností možno spomenúť Juliusa Neudecka, Jána Volko-Starohorského, Arnošta Opluštila, alebo Ivana Houdeka.¹² Vôbec prvým profesionálnym archeológom, ktorý pôsobil v Ružomberku, bol tunajší rodák, univerzitný profesor Vojtech Budinský-Krička, ktorý je považovaný za zakladateľa modernej slovenskej prehistorickej vedy.¹³ Jeho zásluhou boli zachránené mnohé cenné pamiatky z kameňolomom ničenej bešeňovskej travertínovej kopy a rovnako ohrozenej travertínovej terasy vo Vyšnom Sliači, kde profesor Budinský-Krička v 30. rokoch dvadsiateho storočia uskutočnil krátky záchranný výskum. Vykopávky uskutočnil aj na dvoch lokalitách v Ludrovej a publikoval súpis bronzových mečov uložených v Liptovskom múzeu v Ružomberku. Druhým ružomerským rodákom úzko spätým s poznávaním liptovského praveku, je Dr. Juraj Bárta, priekopník paleolitického výskumu na Slovensku a zakladateľ speleoarcheológie ako vednej disciplíny. V súvislosti so systematicky spracovávanou problematikou jaskynného osídlenia zverejnil v roku 1955 aj súhrnnú prácu o Liskovskej jaskyni, kde sa pokúsil interpretovať tunajšie záhady.¹⁴ Vo svojej neskoršej práci zhrnul poznatky o všetkých archeologicky pozitívnych jaskyniach na Liptove,¹⁵ zatiaľ čo jeho článok „Pravek Liptova“ vyšiel len v časopise *Krásy Slovenska*.¹⁶ Do najvýznamnejších ružomerských archeológov napokon právom možno zaradiť Dr. Vladimíra Uhlára, ktorý bol pôvodným povolaním stredoškolský profesor a jazykovedec. Hoci sa nenarodil v Ružomberku, veľkú časť života

¹⁰ LÓCZY, Lajos. *Die Liskovaer Höhle im Baráthegey (Liptauer Comitat). Eine vorgeschichtliche Höhlenwohnung und deren Überreste. Nach den Original-Aufsätzen des Természettud. Közlöny.* Budapest : Friedrich Killian's, 1878, 55 s.

¹¹ KUBINYI, Miklós. A Komjáthnai bronzlelet. In *Archaeologiai Értesítő*, 1887, roč. 7, s. 385-392; Tenže. A Liptó-Szent-Mártoni kardleletről. In *Archaeologiai Értesítő*, 1890, roč. 10, s. 357-359.

¹² STRUHÁR, ref. 9.

¹³ ČAPLOVIČ, Dušan. Život a dielo Vojtecha Budinského-Kričku, nestora slovenskej archeológie. In KUZMOVÁ, Klára (zost.). *Vojtech Budinský-Krička a najstaršie dejiny Liptova*. Nitra : Slovenská archeologická spoločnosť, 1999, s. 9-38; STRUHÁR, Vítazoslav. Vedec s dušou človeka. In *Liptov*, 1998, roč. 49, č. 45, s.7.

¹⁴ BÁRTA, Juraj. K otázke pravekého osídlenia Liskovskej jaskyne v Chošskom pohorí. In *Geografický časopis*, 1955, roč. 7, č. 3-4, s. 185-191.

¹⁵ BÁRTA, Juraj. Liptovské jaskyne v praveku. In BELLA, Pavel (ed.). *Kras a jaskyne. Výskum, využívanie a ochrana jaskýň*. Liptovský Mikuláš : Správa Slovenských jaskýň, 1998, s. 31-35.

¹⁶ BÁRTA, Juraj. Pravek Liptova. In *Krásy Slovenska*, 1968, č. 7, s. 253-257.

tu prežil a so zanietením sa venoval aj archeologickému výskumu jeho okolia. Jeho prvá odborná publikácia sa týkala prieskumu sídliska z doby rímskej spreď Liskovskej jaskyne.¹⁷ Asi najvýznamnejším dielom je však spracovanie rozsiahleho systému pravekých opevnení na vrchu Mních, pričom súčasťou práce je aj prvý podrobný súpis liptovských hradísk.¹⁸ Okrem toho mu patrí vďaka aj za záchranu unikátneho depotu bronzových mečov zo Sliačov.¹⁹ Výsledkom spolupráce týchto troch ružomerských archeológov bolo prvé súhrnné spracovanie pravekých dejín mesta a okolia v monografii Ružomberok z roku 1969.²⁰

Galériu nadšených vedcov odhaľujúcich praveké dejiny dopĺňajú napokon také osobnosti, ako Ladislav Veliačik, Václav Hanuliak, Karol Pieta, Ján Lichardus, Jozef Hošo a iní, ktorí sa výrazne zaslúžili o skladanie mozaiky zložitých osudov najstarších obyvateľov dolného Liptova.²¹ Spomenúť možno ešte Michala Slivku, ktorý vypracoval súpis archeologických lokalít Liptova, zachovaný v rukopisnej forme.²² Výrazným prínosom bolo tiež zriadenie výskumnej základne Archeologického ústavu SAV v Nitre na Liptovskej Mare-Havránku, ktorá od 60. rokov dvadsiateho storočia zabezpečuje veľkú časť prieskumných aktivít.

Príroda dolného Liptova na konci starších štvrtohôr

Vďaka moderným vedeckým metódam, ktoré sa v rámci interdisciplinárneho výskumu začali v archeológii využívať posledné desaťročia, dokážeme dnes viac-menej presne rekonštruovať prírodné prostredie konca pleistocénu (starší kvartér) a počiatkov holocénu (mladší kvartér). O klimatických, vegetačných a celkových ekologických podmienkach sa dozvedáme predovšetkým z výsledkov malakologických, sedimentologických, palinologických a archeobotanických výskumov. Z hľadiska výskovej zonácie patrí Liptovská kotlina do podhorského (submontánneho) vegetačného stupňa, takže prí-

¹⁷ UHLÁR, Vladimír. Púchovské sídlisko spreď Liskovskej jaskyne. In *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 1959, roč. 3, s. 71-84; Tenže. Z výskumu praveku v Liptove. In *Pamiatky a múzeá*, 1954, č. 5, s. 181.

¹⁸ UHLÁR, Vladimír. Mních pri Ružomberku v praveku a včasnej dobe dejinnej. In *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 1961, roč. 4, s. 139-177.

¹⁹ UHLÁR, Vladimír. Poklad šiestich bronzových mečov z Vyšného Sliača. In *Slovenská Archeológia*, 1959, roč. 7, s. 71-77.

²⁰ BĀRTA, Juraj - BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech - UHLÁR, Vladimír. Ružomberok a jeho okolie v praveku a na úsvite dejín. In HOCHMUTH, Zdenko a kol. *Ružomberok. Historicko-uvlastivedná monografia*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 39-52.

²¹ STRUHÁR, ref. 9.

²² SLIVKA, Michal. *Súpis archeologických lokalít Liptova (okres Liptovský Mikuláš)*. Bratislava : b.m. 1975. Rukopis uložený v Liptovskom múzeu v Ružomberku.

rodné prostredie tu bolo výrazne ovplyvnené okolitými horskými masívmi. Hoci počas štvrtohorných glaciálnych (ľadovcových) cyklov vytvárali naše zemepisné oblasti bezľadovcový koridor medzi vysokohorským alpským a kontinentálnym severským zaľadnením, naše najväčšie veľhory – Vysoké a Nízke Tatry, tvoriace prirodzené hranice liptovskej kotliny boli pokryté horskými ľadovcami. Tieto siahali až po ich úpätia a zásadným spôsobom modelovali doliny a hrebene, pričom vytvorili ich dnešnú podobu.²³ Počas poslednej doby ľadovej (tzv. würmský glaciál), ktorá dosiahla svoj vrchol asi pred 60 000 – 15 000 rokmi, prevládali v kotline nelesné formácie tundrovitého rázu a sprášové stepi, pravdepodobne doplnované nesúvislými ostrovčekmi porastov odolných plodín na surových pôdach s nízkym obsahom humusu. V okolí divo tečúcich riek rástli na štrkovitých nivách riedke porasty vrby. Počas obdobia tvorby spráše v nížinách sa v horských kotlinách usadzoval jemnozrnný kryoklastický eolický sediment. Vo vyšších horských polohách erodovali svahy skalných masívov a vznikala tu tzv. mrazová drť. Podnebie bolo veľmi suché a drsné, s vysokými teplotnými osciláciami medzi letným a zimným obdobím, priemerné ročné teploty v našich oblastiach dosahovali len okolo 0° C. Faunu tvorili typické glaciálne spoločenstvá odolných druhov zvierat ako lumík, sibírsky hraboš, hraboš snežný, polárna líška a väčšie cicavce, ako nosorožec srstnatý a mamut. Nezvratným dôkazom, že mastodonty sa určite prechádzali po našom okolí sú jeho petrifikované pozostatky, objavené začiatkom 20. storočia pri stavebných prácach na ružomerskom námestí, ako aj v Komjatnej, Liptovskom Michale a Liskovskej jaskyni. Subarktickú faunu napokon dopĺňa kôň, sob, tur, prípadne pižmoň. Viaceré z týchto druhov sa zachovali v travertínových sedimentoch z poslednej doby ľadovej v Bešeňovej, ktoré sú obzvlášť vhodné na zachovanie zvyškov pravekej vyhynutej fauny a flóry. Z niekoľkých polôh v Nízkych Tatrách pochádza aj významná skupina malakofauny (mäkkýše) sprášového charakteru s výskytom klimaticky náročnejších karpatských endemitov (Faustina faustina), ktoré naznačujú existenciu vlhších stanovišť.²⁴ Aj napriek drsnému podnebiu sa teda vo vysokohorských polohách mohli rozvíjať druho bohaté biocenózy, odlišné od fauny stepných sprášových oblastí.

Typickým obyvateľom karpatských holí sa stáva kamzík vrchovský, ktorý počas posledného zaľadnenia obýval pás medzi horským zaľadnením a údoliami, záverom doby ľadovej sa v súvislosti s posunom lesa presúval do

²³ LOŽEK, Vojen. Vývoj prírody v štvrtohorách. In VOLOŠČUK, Ivan a kol. *Tatranský národný park. Biosférická rezervácia*. Martin : Gradus, 1994, s. 24-33; Tenže. *Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru*. Praha : Dokořán, 2007, 198 s.

²⁴ LOŽEK, Zrcadlo, ref. 23, s. 107.

vyšších pásiem. Subfosílné nálezy z Hučiakov v Ludrovskej doline datované analýzou C¹⁴ do obdobia 17 800 – 9 200 pred Kr., ale aj staršie nálezy z Demänovskej doliny dokazujú, že koncom pleistocénu žil kamzík nielen vo Vysokých Tatrách, ale aj v priestore Nízkych Tatier, kde jeho populácie v súčasnosti už nežijú.²⁵

Jaskyne a skalné previsy boli koncom pleistocénu a začiatkom holocénu domovom hyeny jaskynnej, jaskynného leva a medveďovitých šeliem. Na Liptove evidujeme najmenej štyri poddruhy. Jedným z týchto vrchnopleistocénnych medveďovitých mäsožravcov bol aj medveď jaskynný – *Ursus spelaeus*, ktorý zo všetkých fosílnych ursidov, zistených na slovenskom území Západných Karpát, dosiahol najväčšie rozšírenie. Posledné populácie týchto medveďov na slovenskom území Západných Karpát vymierajú postupne v období pred 15 000 až 10 000 rokmi. Z paleoekologického hľadiska sa výskyt tohto druhu na území Liptova viazal predovšetkým na ťažko prístupné bralnaté oblasti budované komplexom mezozoických hornín s množstvom jaskýň a pseudojaskýň, ako aj prítomnosťou zmiešaných až ihličnatých lesov s dostatočným množstvom vody.²⁶ Najbližšia lokalita ich výskytu je abri Sokol, medzi Liptovskou Osadou a Korytnicou. V období posledného interglaciálu sa na území Liptova pravdepodobne ojedinele objavuje pomerne veľký arktoidný medveď (lokalita Bešeňová) nazvaný *Ursus cf. taubachensis*. Počas posledného zaľadnenia žil na Liptove pravdepodobne aj ďalší pomerne veľký arktoidný medveď z taxónu *Ursus arctos priscus*, zriedkavo rozšírený medzi populáciami medveďov jaskynných. Jeho kostrové pozostatky sa našli okrem iného aj v Liskovskej jaskyni. Koncom pleistocénu však tento, ako grizly veľký fosílny medveď hnedý, vymiera v Európe spolu s medveďmi jaskynnými. Posledný poddruh je európsky medveď hnedý (*Ursus arctos arctos*), ktorý nastupuje na prelome pleistocénu a holocénu a jeho fosílné, resp. subfosílné pozostatky sme zaznamenali v Medvedej jaskyni v Hučiakoch a Červenej Magurke pri Liptovskej Lúžnej.

Ústup zaľadnenia však neznamenal len koniec populácií medveďov jaskynných, ale celého radu typických pleistocénnych cicavcov, ktoré úplne vyhynuli – mamut, srstnatý nosorožec a jaskynný lev. Drobnejšia subarktická a stepná fauna ustupuje viac na sever. Po poslednom chladnom maxime asi pred 20 000 rokmi začalo postupné otepľovanie spojené s ústupom ľadovcov

²⁵ OBUCH, Ján. Subfosílny výskyt kamzíkov v Západných Tatrách. In *Súčasný stav a perspektíva introdukovaných populácií kamzíka vrchovského na Slovensku*. Banská Bystrica : Dom techniky ČSVTS, 1981, s. 111 nn.

²⁶ SABOL, Marián - STRUHÁR, Vítázoslav. Fosílna a subfosílna nálezy medveďov (Carnivora, Ursidae) z územia Liptova (Severné Slovensko). In *Slovenský kras*, 2002, roč. 45, s. 49-88.

a relatívne rýchlym vzostupom priemerných teplôt. Podnebie však bolo ešte stále drsné, kontinentálne, s tuhou zimou. Ľadovce v tatranských údoliach sa topia a zanechávajú po sebe štrkové morény, ľadovcové kotly (kary) a údolia s korytovým profilom – tzv. trogy. V dôsledku zvýšenej vodnej aktivity Váhu a jeho prítokov počas období ústupu ľadovcov vznikli na úpätí Nízkych Tatier, Chočských vrchov a Západných Tatier periglaciálne náplavové kužele. Začína sa zvyšovať druhová diverzita (rozmanitosť) a nastupujú stepné, mezofilné, vodné, mokradovité spoločenstvá, zložené z lišajníkov, tráv, bylín a nízkokmenných vrb. Slnéčné subtermofilné hole sa striedali s vlhšími úsekmi horskej tajgy. Úmerne s otepľovaním prostredia a vzostupom vlhkosti nastupuje les a jeho horná hranica sa začína posúvať do vyšších nadmorských výšok. V staršom dryase (12 000 – 10 000 pred Kr.) boli priemerné ročné teploty asi o 10⁰ C nižšie ako dnes, krajina mala ráz chladnej parkovitej stepi až tundry. Spočiatku sa rozširujú odolnejšie dreviny, ako borovica lesná, borievka, kosodrevina a breza, neskôr dub, zo stromových drevín smrekovec opadavý, v montánných zónach samozrejme smrek, ktorý sa stáva vedúcim porastom liptovských hôr. Snehová čiara leží v nadmorskej výške 1500 – 1600 m.n.m. a hranica lesa sa tiahne v páse okrajových morén. V Podtatranskej kotline boli rozšírené mokrade a machovištia. V nasledujúcom teplom výkyve allerod (10 000 – 9 000 pred Kr.) sa šíri smrekovec a limba a krajina sa podobá na riedku tajgu s bezlesnými oblasťami, v nadmorskej výške nad 1000 m.n.m. stále pretrvávali mrazové pustatiny. V zóne nad 2000 m.n.m., najmä na severe exponovaných svahoch, sa ešte udržiavali zvyšky ľadovcov. Dná a okraje celej kotliny pokrývali husté porasty tvorené smrekovcom opadavým a borovicou limbou a lesné porasty mali charakter svetlej tajgy.²⁷ Včasný holocén v Nízkych Tatrách charakterizuje rozvoj subtermofilných holí, ktoré sa striedali s vlhšími úsekmi horskej tajgy. V údoliach prežívali tundrové porasty s trávami, lišajníkmi a machmi a ostrovčeky zakrpatenej borovice a brezy. Dovtedy divotečúce rieky nadobúdajú meandrujúci charakter a na ich štrkových nánosoch sa začínajú vytvárať primitívne pokrivy rendzinových pôd. Z fauny ešte pravdepodobne prežívajú niektoré stepné spoločenstvá, ako sibírsky hraboš, pískavka stepná, myšovka horská a škrečok. Veľkí bylinožravci boli reprezentovaní zubrom, turom, divokým koňom a losom. Z malakofauny sa začínajú od západu a východu rozširovať niektoré karpatské endemity, cit-

²⁷ JANKOVSKÁ, Vlasta. Pozdní glaciál a časný holocén podtatranských kotlin – obdoba sibírske boreálne a subboreálne zóny? In BENČAĎOVÁ, Blažena - HRIVNÁK, Richard (eds.). *Rastliny a človek*. Zvolen : Technická Univerzita Zvolen, 1998, s. 89-95; JANKOVSKÁ, Vlasta. Vývoj vegetačného krytu podtatranských kotlin od konce doby ľadovej po súčasnosť. In *Zborník prác Tatranského národného parku*, 1991, roč. 31, s. 73-81.

livé na rýchlo sa meniaci biotop.

Od obdobia preboreálu (8300 – 7500 pred Kr.) nastáva aj v horských oblastiach trvalé otepľovanie, smrekovec ustupuje do vyšších polôh a nahrádza ho smrek, borovicová tajga a limba. Rýchlo sa šíri lieska, dub, lipa, neskôr javor a jaseň a dochádza k rozvoju zapojeného lesa, ešte stále však s výskytom rozsiahlejších bezlesných plôch. Na základe analýzy peľových zrníek vieme, že v preboreáli bola v horských kotlinách severného Slovenska vedúcim druhom borovica, smrek a breza, v nivách riek sa vyvíjali porasty liesky a vrbí.²⁸ Horná hranica lesa už siahala do výšky 900 – 1000 m.n.m., nad ktorou sa rozprestierali porasty tundrového typu, na dolnej hranici s menšími enklávami kosodreviny a zakrpatenými brezami.

Paleolitické sídlisko na sútoku dvoch riek

Na rozdiel od ľadových dôb, kedy boli podmienky pre život človeka nazaj drsné, v dobách medziľadových (interglaciáloch) sa prírodné prostredie podobalo dnešnému. Priemerné ročné teploty však boli asi o 2° C vyššie ako dnes, zimy boli miernejšie a zrážok bolo takmer o 100 % viac. Počas posledného, tzv. riss-würmského interglaciálu, ktorý trval v období 130 000 – 90 000 rokov, sa predchodca človeka prvýkrát usadil aj na Liptove. Jeho najstaršie stopy predstavuje osídlenie zo stredného paleolitu na travertínoch v Bešeňovej, vzhľadom na rozšírený výskyt travertínov v oblasti dolného Liptova však možno predpokladať, že toto sídlisko paleolitických lovcov nebolo ojedinelé. Tunajšie minerálne a termálne pramene, ktoré tu vytvorili rozsiahlu vápencovú kopu, prilákali zástupcov rodu *Homo sapiens neanderthalensis*, presnejšie tzv. včasných neandertálcov, ktorí mali menšiu a útlejšiu postavu a slabšie vyvinuté nadočnicové oblúky, ako ich neskorší príbuzní – klasickí neandertálcovia. Nepočtené štiepané kamenné nástroje a uhľiková vrstva objavená v 60. rokoch dvadsiateho storočia pri prieskume ťažbou ničenej lokality „Baňa“ sú jedinečným dôkazom ich pobytu. Podľa typológie kamenná industria prináleží do náplne kultúry *moustérien*, resp. *taubachien*, ktorá je charakteristická drobnou tvarovou industriou z kremeňa domáceho pôvodu.²⁹ Podobne ako na susednom Spiši (Hôrka-Ondrej, Gánovce) nachádzame pozostatky sezónnych sídlisk práve v bezprostrednom okolí termálnych prameňov, v blízkosti ktorých sa zdržovali často aj stáda lovej zveri. Skladba zvierat pozostávala predovšetkým z tzv. antikvovej fauny – slon lesný, šabl'ozubý tiger, nosorožec Merckov, jeleň obrovský alebo korytnačka bahenná. Výskum travertínovej kopy v Hôrke-

²⁸ KRIPPEL, Eduard. *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska*. Bratislava : Veda, 1986, s. 121-124.

²⁹ BÁRTA, Juraj. Sídliská pračloveka na slovenských travertínoch. In *Nové Obzory*, 1974, roč. 16, s. 155 nn.

Ondreji na susednom Spiši odhalil, že hlavným lovným artiklom tu bol pratur a kôň.³⁰ Horná hranica takmer súvislého lesa v Tatrách dosiahla úroveň 1800 m.n.m., svoj vrchol dosahovala tvorba travertínov a penovcov. Porast zrejme pozostával z teplomilnejších drevín, ako dub, javor, lipa a buk.

Po epizodickom stredopaleolitickom osídlení v poslednom interglaciáli sa počas poslednej doby ľadovej (würmský glaciál) vyvíjali viaceré kultúry mladého paleolitu, ktorých tvorcom bol približne pred 40.000 rokmi už moderný človek *Homo sapiens sapiens*. Mladopaleolitické kultúry, ako napr. *szeletien*, *gravettien*, *aurignacien*, sa rozvíjali úspešne hlavne v oblasti stredného Považia a východného Slovenska, aj v priestore za hlavným karpatským masívom v Poľsku. Tu mali jednak priateľnejšie klimatické a prírodné podmienky, jednak dostatok blízkych zdrojov kamenných surovín. Z najdôležitejších lokalít, nedávno skúmaných v Pieninách na poľsko-spišskom pomedzí, je možné spomenúť jaskyňu v Oblazowej, neďaleko Noweho Targu. Na pomerne malej ploche sa výskumom zistilo viackultúrne osídlenie od posledného glaciálu po holocén, najvýznamnejší objav však predstavuje nález najstaršieho bumerangu na svete, ktorý bol vyrobený z mamutieho kla pred 30 000 rokmi.³¹ Spolu s nálezmi ozdôb, kamennej industrie a odseknutých článkov prstov je tento výnimočný nález jedinečným dokladom kultových praktík mladopaleolitických lovcov, ktorí obývali oblasť vzdialenú len niekoľko kilometrov od hraníc Liptova. Súdiac podľa početnejších lokalít na Spiši,³² nemožno v budúcnosti objav súvekých sídlisk z tohto obdobia vylúčiť ani u nás. Nakoniec je možné predpokladať stopy po mladopaleolitických pamiatkach aj v niektorých lipťovských jaskyniach. Na rozdiel od krasových lokalít susedného Spiša, kde sa výskumom zistili za posledné roky viaceré významné objavy,³³ tajomstvá lipťovských jaskýň ešte len čakajú na svoje odhalenie. Snáď budúce výskumy pomôžu objasniť aj otázky, ktoré sú spojené s nálezom slávnej „liskovskej lebky“, považovanej jej objaviteľom za pozostatok archaického *Homo sapiens*, späťého práve s kultúrami mladého paleolitu.

Na konci pleistocénu došlo v súvislosti s celkovým oteplením aj k pos-

³⁰ KAMINSKÁ, Lubomíra. *Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej*. Košice : Archeologický ústav SAV, 2005.

³¹ VALDE-NOWAK, Pavel - NADACHOWSKI, Adam - MADEYSKA, Teresa (eds.). *Oblazowa Cave. Human activity, stratigraphy and palaeoenvironment*. Kraków : Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2003.

³² SOJÁK, Marián. *Osídlenie horného Spiša na sklonku staršej doby kamennej*. In GANCARSKI, Jan (ed.). *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*. Krosno : Muzeum Podkarpackie w Krośnie, 2002, s. 255-278.

³³ SOJÁK, Marián. *Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2007, 184 s.

typnému vytrateniu ľadovcovej flóry a fauny a individuálny lov na veľké a ťažkopádne zvieratá vystriedal kolektívny lov na migrujúcu zverinu, reprezentovanú predovšetkým sobmi a koňmi, ktorých stáda sa premiestňovali pomerne otvorenou lesostepnou krajinou. Preto aj sídliská zberačov a lovcov z koncovnej fázy paleolitu (epipaleolit) mali skôr charakter sezónnych táborísk. Jednu z takýchto sezónnych staníc sme prekvapujúco zistili pri výskume stredovekej stavby kaštiela sv. Žofie v Ružomberku v roku 2002 v súvislosti so stavbou marketu Hypernova.³⁴ Strategická vyvýšená poloha na sútoku Revúcej a Váhu zaujala lovcov už na konci plesitocénu (asi 10 000 – 8 000 pred Kr.), pretože poskytovala vhodné podmienky na sledovanie migrujúcej zveri. Pod zvyškami stredovekej architektúry a radového cintorína sa v najspodnejších hĺbkach skúmaného nádvorja našlo celkom 10 kusov štiepanej kamennej industrie s typickou sivobiелou patinou. Nástroje boli vyrobené z rádioliritu, východoslovenského obsidiánu a poľských patinovaných silicítov - zrejme jurského podkrakovského pazúrika, ako aj limnosilicítu, pravdepodobne stredoslovenského pôvodu. Popri úštepoch sa objavili čepele a ich fragmenty. Použitý materiál a typológia nástrojov (odštepý z tzv. dvojpodstavového jadra) indikujú ich epipaleolitický vek a zrejme prináležia do náplne *šwideriénskej kultúry*.³⁵ Jej nositelia zaujali rozsiahle územie dnešného Poľska, Litvy, Bieloruska a časti Ukrajiny. Charakteristickými nástrojmi boli čepeľové hroty šípov so stopkou a plošnou retušou.

Určitá typologická podobnosť nástrojov naznačuje spojitosť s kultúrami sídliačimi za karpatským oblúkom, na území terajšieho Poľska, s ktorými pravdepodobne jestvovali isté kontakty cez územie Oravy a Spiša. Do úvahy pripadá najmä *magdaleneniénska kultúra*, ktorej príslušníci prenikli spoza Karpat aj na územie susednej Spišskej kotliny.³⁶

Hoci sídlisko na sútoku dvoch riek, v mieste terajšieho kaštiela sv. Žofie a hypermarketu, je najvýznamnejším dokladom pobytu mladopaleolitických lovcov a zberačov, ojedinelé štiepané nástroje nájdené v Liptovskej Teplej-Kalamenoch a pravdepodobne aj v Bešeňovej poukazujú na viacero sezónnych stanovišť situovaných v dolnej časti Liptova.³⁷ Do úvahy pripadajú napríklad lokality Potok a Lúčky, kde boli v 60. rokoch 20. stor. objavené v spodných

³⁴ STRUHÁR, Vítazoslav. Záchranný výskum v kaštieli sv. Žofie v Ružomberku. In *Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 2002*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2003, s. 147-148.

³⁵ VALDE-NOWAK, Pavel - SOJÁK, Marián - STRUHÁR, Vítazoslav. Prvé doklady epipaleolitického osídlenia na území Liptova. In *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 2008, roč. 43, s. 139-146.

³⁶ SOJÁK, ref. 32.

³⁷ VALDE-NOVAK, ref. 35, obr. 3.

vrstvách sedimentov kultúrne vrstvy s uhlíkmi, žiaľ, bez sprievodných nálezov.³⁸ Paleolitický horizont by eventuálne mohol byť v budúcnosti zistiteľný tiež v priestore mnohovrstevných travertínových terás v polohe „Čerená“ na pomedzí Liptovskej Štiavnice a Ludrovej, ako aj na otvorených polohách s vhodnými sídliskovými podmienkami, aké sa vytvorili na neveľkej skalnatej vyvýšenine na sútoku Váhu a Revúcej.

Prví roľníci a chovatelia

Postupné a nezvratné otepľovanie a zvlhčovanie klímy v postglaciálnom období malo za následok roztopenie posledných zbytkov ľadovcov až vyvrcholilo v období tzv. klimatického optima, kedy teplotná krivka dosahovala 2-3°C nad dnešné priemery. Výrazná tvorba penovcov (sladkovodné vápence) naznačuje, že v období okolo roku 7000 pred Kr. nastalo najvlhšie obdobie v stredoeurópskom holocéne, ktoré umožnilo nástup a šírenie lesných spoločenských spoločenstiev. V kotlinách severného Slovenska sa rozvíjali smrekové a borovicové pralesy s hranicou lesa okolo 1700 m.n.m. Práve v tomto období dochádza z hľadiska ľudských dejín k mimoriadne významnej udalosti – príchodu neolitických roľníkov a ich postupné rozšírenie na širokom priestranstve Európy. Najstaršie migračné prúdy prvých kolonizátorov už v 6. tisícročí pred Kr. smerovali predovšetkým na bonitné územia juhozápadného a východného Slovenska, preto z liptovskej kotliny neevidujeme pamiatky tzv. *staršej lineárnej kultúry*, nazvanej podľa charakteristickej výzdoby na keramike. Z klimatického pohľadu hovoríme o období atlantika (6000 – 4000 pred Kr.), kedy bolo počasie teplé a vlhké, s dostatkom celoročných zrážok a priemernými teplotami okolo 14°C, ktoré vytváralo vynikajúce podmienky na pestovanie domestikovaných poľnohospodárskych plodín, najmä na černozemných a kvalitnejších hnedých pôdach. Človek prvýkrát v dejinách nie je závislý na čisto prírodných zdrojoch a začína aktívne ovplyvňovať ekologické prostredie vytváraním umelých ekosystémov, ktoré ho pripútali na dlhší čas na jedno miesto a vytvorili podmienky na vznik trvalých sídlisk. Neolitickí roľníci najskôr využívali pôvodné stepné oblasti, neskôr z dôvodu rozširovania osevných plôch postupne začali vypaľovať aj les, čo spôsobilo jeho zmenšovanie na úkor otvorených priestranstiev. Počas stredného neolitu (6000 – 4000 pred Kr.) dochádza po dlhodobom hiate opätovne k osídleniu aj podhorských a horských oblastí Slovenska. Z územia dnešného Poľska pravdepodobne cez Spiš prenikla v piatom tisícročí pred Kr. *kultúra s mladšou lineárnou keramikou*.³⁹

³⁸ BÁRTA, ref. 29, s. 142-143.

³⁹ SOJÁK, Marián. Neolitizácia Spiša a kultúrne vzťahy s Malopoľskom, In KUZMA, Ivan (ed.). *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s.

Oproti spišskému regiónu sú doklady osídlenia Liptova oveľa skromnejšie. Nálezy charakteristickej tenkostennej keramiky zdobenej rytými geometrickými vzormi a vpichmi v tvare notovej hlavičky poznáme z polykulturného sídliska v Bešeňovej.⁴⁰ Dokladom trvalejšieho osídlenia sú tiež nálezy štiepanej a brúsenej kamennej industrie a veľkých typických nástrojov, tzv. kopytovitých klinov, ktoré zrejme slúžili na obrábanie pôdy alebo opracovanie dreva.⁴¹ Nie je vylúčené, že nástroje pochádzajú z hrovej výbavy. Ojedinelé nálezy zrnotierok a guľovitých drvidiel sú svedectvom pestovania obilia na jednoduchých, pravdepodobne štvorcových poličkach. Z pestovaných plodín pripadá do úvahy pšenica, jačmeň, strukoviny a ľan na výrobu odevov. Je nutné predpokladať chov viacerých druhov domestikovaných zvierat a dopĺňanie stravej skladby lovom, resp. rybolovom. Niekoľko kultúrne identických keramických fragmentov na vrchole neďalekého Havránku poukazuje snáď na existenciu kontrolného stanovišťa, zabezpečujúceho nížinnú a nechránenú osadu na travertínovej terase. Analýza štiepanej industrie odhalila skladbu nástrojov, v ktorej prevládali čepele a ich zlomky, v niektorých prípadoch so stopami po lesku, spôsobenom kyselinou kremičitou, obsiahnutou v stebľách tráv a obilnín. Materiálovo prevažoval jurský podkrakovský pazúrik, ojedinele sa vyskytol obsidián východoslovenskej proveniencie. Relatívne chudobný inventár, pochádzajúci z južného úpätia travertínovej terasy naznačuje, že tu najšie neolitické osídlenie malo krátkodobý charakter a skupiny prvých lipťovských roľníkov opustili toto územie zrejme v súvislosti s nepriaznivými sídlíštnymi podmienkami. Klimatické obdobie atlantiku je totiž v Podtatranskej kotline späté s najväčším holocénnym zalesnením, čo spôsobovalo, že územie Liptova bolo pre rozsiahle mokrade takmer neprechodné.⁴²

Prospektori a kovolejáři doby medenej

V pravekých dejinách nájdeme množstvo dôkazov, že človek sa aj napriek nepriaznivým životným podmienkam naučil veľmi rýchlo adaptovať v prirodzenom ekosystéme a tomu prispôbiť výber geografických polôh, na ktorých sa usídl'oval. Pokiaľ Liptov nebol optimálnym regiónom pre roľníka mladšej doby kamennej, stal sa ideálnym miestom pre jeho nasledovní-

---

197-202.

⁴⁰ LICHARDUS, Ján. Záchranný výskum v travertínových lomoch v Bešeňovej roku 1961. In *Archeologické rozhledy*, 1962, roč. 14, s. 849-856; NEÚSTUPNÝ, Jiří. Bešeňová, sídlíšte neolitického ľidu v Liptově. In *25 rokov Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok : Liptovské múzeum, 1937, s. 62-64.

⁴¹ VOLKO, Ján. Bešeňovské praobydlenisko z neolithu a bronzu. In *Obzor Præhistorický*, 1923, roč. 2, č. 1, s. 125-127, obr. 1.

⁴² JANKOVSKÁ, ref. 27.

ka – človeka neskorej doby kamennej. Hoci naše hory a doliny nevytvárajú priaznivé podmienky na extenzívny rozvoj neolitického poľnohospodárstva, poskytujú dôležité prírodné zdroje. Tie v podobe ložísk rúd a kovov začali zaujímať pravekých ľudí v nasledujúcej epoche doby medenej, kedy sa popri čoraz dokonalejších kamenných nástrojoch začali objavovať vo väčšej miere aj kovové nástroje a iné výrobky. V absolútnych dátach, kalibrovaných podľa dendrochronológie, sa jedná o obdobie rokov 4500 – 2200 pred Kr. Obdobie staršieho eneolitu je na západnom Slovensku spojené predovšetkým s mladšími stupňami *lengyelskej kultúry* s výskytom nemaľovanej keramiky. Kultúrny komplex, pomenovaný podľa maďarského náleziska Lengyel, sa rozvíjal na širokom teritóriu západného Maďarska, juhozápadného Slovenska, ako aj na prilahlých územiach Moravy, Rakúska, Slovinska a Chorvátska. Zvlášť v posledných fázach existencie tejto poľnohospodárskej kultúry dochádza k jej prenikaniu aj do horských oblastí stredného a severného Slovenska. Donedávna boli jej pamiatky známe predovšetkým z regiónu hornej Nitry, stredného Pohronia a Turca. Nesporným dokladom, že nositelia lengyelskej kultúry prenikli aj na Liptov, je eneolitický horizont pamiatok v známej Liskovskej jaskyni neďaleko Ružomberka. Z viacerých polôh jaskyne pochádzajú charakteristické zlomky z nádob robených na kruhu, s výzdobou v podobe pupčiekov a plochých gombíkov, ktoré možno zaradiť do *ludanického stupňa* lengyelskej kultúry. K najvýznamnejšiemu objavu v neskorej doby kamennej došlo v roku 1997, keď sa pri speleologickom prieskume narazilo na ľudské kosti a keramické zlomky v strednej časti jaskynných priestorov, pri tzv. Jánošíkovej sieni. Následným výskumom v polohe „Kostnica II.“ bolo v nevelkom skalnom výklenku odkryté ohnisko s kamenným obložením a vrstvou naukladaných ľudských kostí. Unikátny nález bol interpretovaný ako kultový objekt – tzv. sekundárny pohreb približne 16 ľudských jedincov rôzneho veku a pohlavia.⁴³ Nálezová situácia potvrdzovala, že do skalného výklenku boli naukladané ľudské zvyšky s odstupom času po smrti, teda už po rozklade tiel, v súvislosti s nejakým posmrtným obradom. Stopy po ohni na niektorých kostiach a zvyšky uhlíkov dokladajú zrejme rituálnu očistu miesta pohrebu a skalný múrik zasa vyčlenenie izolovaného sakrálneho areálu. Antropolo-

⁴³ STRUHÁR, Vítazoslav. Záchraný archeologický výskum a objav kultového objektu v Liskovskej jaskyni. In *Slovenský kras*, 1998, roč. 36, s. 173-178; Tenže. Eneolitický kolektívny hrob z jaskyne pri Liskovej, okr. Ružomberok. In KUZMA, Ivan (ed.). *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s. 203-213; Tenže. História ukrytá v podzemí. Za tajomstvami Liskovskej jaskyne. In *Lisková 1252 – 2002 : vydal Obecný úrad v Liskovej pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej zmienky o obci Lisková*. Poprad : Marmota Press, 2002, s.10-23.

gická analýza potvrdila, že šesť jedincov bolo mladistvého veku, zvyšok predstavovali dospelí medzi 20–40 rokmi a traja vo veku do 50 rokov, v jednom prípade dokonca až do 60 rokov.⁴⁴ Zaujímavým bolo zistenie intencionálnych zárezov na diafýze jednej stehnovej kosti. Spolu s ľudskými pozostatkami sa tu nachádzali aj zvieracie kosti, patriace viacerým druhom vtákov (tetrov, hus, jastrab) a cicavcov (zajac, diviak, tchor, ovca). Archeobotanická analýza uhlíkov preukázala, že v čase využívania jaskyne rástol na okolí jaseň, lieska, smrek, borovica, dub, jelša a baza. Významným prínosom bolo zistenie semien pšenice jednozrnnej (*Triticum monococcum*) aj dvojrznnej (*Triticum dicoccon*), ktoré sú najstaršími dokladmi obilia na území severného Slovenska v neskorej dobe kamennej a indikujú možnosť pestovania v týchto zemepisných oblastiach už pred 5500 rokmi.

Prekvapením bol nález medenej špirálovitej ozdoby v ohniskovej vrstve, ako aj ďalších ozdôb a ich zlomkov, ktoré sú najstaršími kovovými nálezmi na Liptove. Na základe známych paralel sa tento typ špirálovitých ozdôb („Hakenspirale“) označuje ako záušnice typu „Hlinsko“, podľa eponymného náleziska na Morave.⁴⁵ Možno predpokladať, že tieto špirálovité ozdoby sa nosili vpletené do vlasov. Vďaka rovnakým nálezom z rakúskych a alpských nálezísk vieme, že výskyt tohto typu šperkov je viazaný na horizont epilengyelských kultúr s tzv. keramikou zdobenou brázdneným vpichom. V absolútnych dátach ide o obdobie medzi rokmi 4000 – 3500 pred Kr., teda o časový úsek medzi zánikom lengyelského kultúrneho komplexu a začiatkom *bolerázskeho stupňa badenskej kultúry*.⁴⁶ Podľa najnovších poznatkov a na základe detailného vyhodnotenia nálezovej situácie sa domnievame, že Liskovská jaskyňa nebola bežnou sídliskovou jaskyňou. Osobitný charakter nálezov, výskyt ľudských kostí a ďalšie indicie naznačujú, že toto miesto bolo jedinečným kultovým miestom – pravekou skalnou svätyňou. Pre svoje osobité podmienky ju využívali zrejme v širšom okolí žijúci osadníci a pochovávali v nej svojich príbuz-

⁴⁴ JAKAB, Július. Poznámky antropológa k eneolitickému objektu v Liskovskej jaskyni-Kostnici. In KUZMA, Ivan (ed.). *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s. 217–221.

⁴⁵ PAVELČÍK, Jiří. Depot měděných šperků z Hlinska u Lipníku n./Bečvou. In *Památky Archeologické*, 1979, roč. 70, s. 319–336.

⁴⁶ MATUSCHIK, Irenaus. Brillen- und Hakenspiralen der frühen Metallzeit Europas. In *Germania*, 1996, roč. 74, č. 1, s. 1–43; RUTTKAY, Elizabeth. Eine neue Hakenspirale aus Purbach am Neusiedler See, VB Eisenstadt-Umgebung, Burgenland – Beiträge zur jungneolithischen inkrustierten Keramik (Furchenstichkeramik). In KAZDOVÁ, Eliška - MĚŘÍNSKÝ, Zdeňek - ŠABATOVÁ, Klára (eds.). *K počtĕ Vladimíru Podborskému. Přátelĕ a žáci k sedmdesátým narozeninám*. Brno : Masarikova univerzita, 2004, s. 141–155.

ných, ako aj uskutočňovali cyklické rituály na počesť chthonickým božstvám.⁴⁷ Jedinečným dokladom o vtedajších nepokojných časoch je nález zlomku ľudskej spodnej sánky s vrazeným silicitovým hrotom šípú.⁴⁸

Eneolitický horizont z Liskovskej jaskyne je zatiaľ jediným dokladom osídlenia horských kotlín severného Slovenska v období starého eneolitu. Jeho existencia s najväčšou pravdepodobnosťou súvisí s rozmachom metalurgie a kovovýroby, čo nepriamo dokladujú depoty s medenými surovinovými koláčmi, ako aj ojedinelé nálezy ťažkých kovových nástrojov.⁴⁹ Na území Liptova poznáme taketo predmety z Bešeňovej. Plochá sekerka s vejáróvito rozšíreným ústím a sekeromlat typu Handlová sú reprezentatívnymi výrobkami doby medenej.⁵⁰ Ich produkcia sa predpokladá v oblasti hornej Nitry, resp. Turca, kde bol zaznamenaný ich najfrekvencovanejší výskyt.⁵¹ V spomenutom období pritom existovali aj na Slovensku viaceré metalurgické centrá viazané na lokálne zdroje medi, ktoré boli cieľom pravekých prospektorov. Najvýznamnejším argumentom pre severoslovenskú metalurgiu medi je objav objektov s pozostatkami medenej rudy a strusky z niekoľko desiatok kilometrov vzdialeného Slovenského Pravna (okr.Martin), ktoré potvrdzujú spracovanie medi priamo v areáli tunajšieho sídliska.⁵²

Elektrónová analýza kovových predmetov z Liskovskej jaskyne preukázala, že boli vyrobené z čistej medi bez prímiesí a stopových prvkov. Zdrojom na ich výrobu teda bola buď rýdza meď alebo sekundárne minerály – malachit, azurit a kuprit. Ich výskyt môžeme najbližšie sledovať najmä v oblasti Nízkyh Tatier,⁵³ odkiaľ sú indicie na jej exploatáciu už od obdobia mladších stupňov lengyelskej kultúry.⁵⁴ Doboví prospektori museli dobre poznať oko-

⁴⁷ STRUHÁR, Vítazoslav - SOJÁK, Marián. Liskovská jaskyňa – prehistorické sanktuárium v Chočskom podhorí. In *Aragonit : Časopis Správy slovenských jaskýň*, 2009, roč. 14, č. 1, s. 45-50.

⁴⁸ LÓCZY, ref. 10, fig. 14-16.

⁴⁹ NOVOTNÁ, Mária. Zu Anfängen der Metallurgie in der Slowakei. In PETROVIC, Petar (ed.). *Ancient Mining and Metallurgy in southeast Europe (1990 Donji Milanovac, Serbia)*. Bor; Belgrade: Muzej rudarstva i metalurgije, 1996, s. 69-76.

⁵⁰ STRUHÁR, Vítazoslav. Eneolitické osídlenie Liptova. Súčasný stav poznatkov. In GAN-CARSKI, Jan. (ed.). *Neolit i počztki epoki brązu w Karpatach polskich*. Krosno : Muzeum Podkarpacie w Krośnie, 2001, s. 69-87, tab.1: 3,7.

⁵¹ NOVOTNÁ, ref. 49, s.74.

⁵² ŠALKOVSKÝ, Peter. Sídlisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1977, s. 261-262.

⁵³ KODĚRA a kol. *Topografická mineralógia Slovenska III*. Bratislava : Veda, 1992, s.1251-1255; SCHREINER, Marcus. *Erzlagerstätten im Hronal, Slowakei. Genese und prähistorische Nutzung*. Leidorf : Verlag Marie, 2007.

⁵⁴ TOČÍK, Anton - BUBLOVÁ, Helena. Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 1985, roč. 21, s. 47-121.

lité hory a ovládať geológiu povrchových zrudnení, za ktorými uskutočňovali pravidelné výpravy, čo naznačujú aj náhodné nálezy štiepanej kamennej industrie z oblasti Veľkej Fatry a Nízkych Tatier.⁵⁵ Zatiaľ čo nástroje z Bešeňovej sú vyrobené z arzénovej medi a do nášho regiónu boli importované, kovové ozdoby z čistej medi nájdené v Liskovskej jaskyni sú najpravdepodobnejšie lokálnej proveniencie. Liptov sa tak prvýkrát zapája do sféry civilizácie vyspelých kultúr stredného Podunajska, ktoré zaznamenávajú na prelome starého a stredného eneolitu skutočný metalurgický boom, aký sa v neskorších eneolitických kultúrach už nikdy nezopakoval.

Je nesporné, že civilizácia eneolitu vyrastá z genetického podložía neokleneolitických skupín a kultúr, ktoré začali prechádzať závažnými spoločenskými a ekonomickými zmenami. Významným bol najmä vznik tzv. prielohového poľnohospodárstva. Na rozdiel od neolitického žiarového obrábania, ktoré spočívalo vo vypaľovaní lesných porastov a ich kultivácii, sa v eneolite obrábaná plocha po nejakom čase nechala ľadom, aby mohla zregenerovať (tzv. prieloh) a pole sa prenieslo na iné miesto (niečo na spôsob prenášania dnešných salašov). Po niekoľkých rokoch, keď plocha zregenerovala a zatravnila sa, bolo možné ju opätovne obrábať. S tým súvisí aj vznik trvalejších viacgeneračných osád s viacerými stratigrafickými horizontmi a rozsiahlych pohrebísk. V hospodárstve došlo k celému komplexu zásadných zmien (tzv. druhotná produkčná revolúcia).⁵⁶ Zatiaľ čo v predchádzajúcom neolitickom období poskytovali živočíšne druhy výlučne primárne produkty (mäso, koža, kosti, rohovina), čo vyžadovalo ich fyzickú likvidáciu, od neskej doby kamennej dochádza aj k ich sekundárnemu využití v podobe obnoviteľných zdrojov, ktoré poskytujú živé zvieratá – spracovanie mlieka a produkcia mliečnych výrobkov, spracovanie vlny u oviec a využívanie trakčnej sily veľkých zvierat. Exploatacia živých zvierat (predovšetkým dobytko) na ťah bola dôležitou inováciou vo viacerých smeroch. Použitím orného náradia a záprahu sa zintenzívnila poľnohospodárska produkcia a začal sa vytvárať produkčný prebytok. To v konečnom dôsledku viedlo k vzniku spoločensky diferencovanej patriarchálnej spoločnosti, kedy vedúcu úlohu zohrávali vrstvy ekonomicky solventnejších jedincov. Záprah v spojení so štvorkolesovým vozom zasa zvýšil mobilitu eneolitických populácií, podporil rozmach obchodu, metalurgie a pod. Na Liptove zrejme poznali záprah už v dobe jeho počiatočného roz-

⁵⁵ SOJÁK, Marián. Doklady osídlenia Veľkej Fatry a Nízkych Tatier. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2001*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 198-199.

⁵⁶ SHERATT, Andrew. Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution. In HODDER, Ian et al. *Pattern of the past: studies in honour of David Clarke*. Cambridge : University Press, 1981, s. 261-305.

šírenia. Potvrďuje to jedinečný nález z už spomínanej Liskovskej jaskyne, ktorý predstavuje drobnú medenú plastiku vola s pozostatkom tzv. nárožného jarma, objavenú vedľa kultového objektu vo vchode do „Jánošíkovej siene“.⁵⁷ Pôvodne bola táto drobná plastika, vyrobená metódou liatia do voskového modelu, súčasťou unikátnej kovovej súpravy dvojjáprahu s vozom, s analógiami v Poľsku a oblasti Prednej Ázie.⁵⁸ Elektrónová analýza preukázala, že je vyrobená z kovu identického zloženia ako medené predmety z eneolitického horizontu. To poukazuje na ich kultúrnu a časovú spojitosť. Znamená to, že s vynálezom jáprahu, prípadne voza, musíme rátať už na konci vývoja lengyelskej kultúry, v závere starého eneolitu. Vzhľadom na to, že väčšina nálezov dokladujúca znalosť tejto technologickej inovácie pochádza z nasledujúceho obdobia badenskej kultúry a kultúry lievikovitých pohárov,⁵⁹ patrí plastika z Liskovskej jaskyne k najstarším dôkazom existencie využívania dobytka na ťah z územia Európy. Zároveň je však najstaršou soškou domestikovaného zvierata stvárnenou v novom kove na Slovensku.⁶⁰

V období nasledujúcom po zániku komplexu lengyelských kultúr je stredný eneolit (3500 – 3000 pred Kr.) doménou ľudu *badenskej kultúry* (predtým kultúra s kanelovanou keramikou), ktorá prvýkrát v praveku zjednotila nielen vývoj na celom území Slovenska, ale aj na širokom teritóriu Maďarska, Poľska, Moravy, Čiech, Rakúska a časti Balkánu. Z jej počiatkovej vývojovej fázy – tzv. *bolerázskej skupiny*, nepoznáme zo severu nášho územia žiadne pamiatky. Situácia sa mení s nástupom klasických fáz badenskej kultúry, kedy preniká obyvateľstvo aj do horských kotlín stredného a severného Slovenska. Prvý raz v dejinách Liptovskej kotliny dochádza aj k jej trvalejšiemu osídleniu. Doteraz evidujeme u nás 16 lokalít spomínanej kultúry, evidovaných väčšinou zo starších prieskumov a zo zbierok.⁶¹ Prevažná časť sídlisk je via-

⁵⁷ BÁRTA, Juraj. Nález kovovej plastiky bovida z Liskovskej jaskyne. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1993*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1995, s. 25-27.

⁵⁸ STRUHÁR, Vítazoslav - SOJÁK, Marián - KUČEROVÁ, Marta. Aeneolithic Copper Yoked-Ox Statue from Liskovská Cave (Northern Slovakia). In *Festschrift für Doc.PhDr. Juraj Pavúk, Dr.Sc.* Bratislava : Univerzita Komenského, v tlači; PIECZYŃSKI, Zbigniew. Uwagi o skarbie miedzianym z Bytnia, woj. poznańskie. In *Fontes Archaeologici Posnanienses*, roč. 34, 1982-1985, 1985, s. 1-7; NAGEL, Wolfram. Zwei Kupfermodelle eines Kultwagens mit Rinderzweigespann vom zweiachsigen Gatterkanzeltyp aus der Alacahüyük – Kultur im Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin. In *Acta Archeologica et prehistoria*, 1982/83, 1983, s. 143-151.

⁵⁹ BAKKER, Jan Albert - KRUK, Janusz - LANTING, Albert. E. - MILISAUSKAS, Sarunas. The earliest evidence of wheeled vehicles in Europe and the Near East. In *Antiquity*, roč. 73, s. 778-790; BONDÁR, Mária. A kocsí a késő rézkori Európában. In *Archaeologiai Értesítő*, 2004, roč. 129, s. 5-34.

⁶⁰ STRUHÁR, ref. 58.

⁶¹ STRUHÁR, ref. 50. Pozri tiež STRUHÁR, Vítazoslav. Eneolitické nálezy z Liptovskej Tep-

zaná na blízkosť travertínov, z ktorých najvýznamnejšia je osada zachytená na ploche travertínových terás v Bešeňovej.⁶² Významné nálezy, ktoré boli sporadicky zachraňované počas niekoľko desaťročí trvajúcej ťažby, sú sústredené v zbierkach Liptovského múzea. V keramickej skladbe nachádzame pre túto kultúru typické tvary, ako profilované misy, hrnčeky, šálky a zásobnicové nádoby. Vo výzdobe sa uplatňuje bohatá plastická a rytá výzdoba, ako aj charakteristické zvislé žliabkovanie – tzv. kanelúry. Špecifickým artiklom sú zahrotené črpáky, ktoré patria medzi výnimočný keramický riad a uvažuje sa o ich spojitosti s ceremoniálnym pitím (alkoholických?) nápojov u spoločensky významnejších vrstiev rodovej spoločnosti.⁶³ Početné doklady kamenných štiepaných nástrojov a odštepov poukazujú na miestnu výrobu, pričom materiál na ich výrobu tvoril jurský podkrakovský pazúrik, rádiolarit bradlového pásma, ako aj špeciálna odroda pazúrika (tzv. typ G), z ktorého pochádza niekoľko plochých hladných sekeriek nielen z Bešeňovej.⁶⁴ Sporadické nálezy obsidiánu naznačujú kultúrne a obchodné kontakty so zemplínsko-spišskou oblasťou. Ostatné drobné nálezy, ako kostené a parohové nástroje, hlinené prasleny, a fragmenty kamenných drviel sú svedectvom o bežnom hospodárskom charaktere osady.

Okrem spomenutého sídliska evidujeme viaceré lokality badenskej kultúry aj z iných polôh v blízkosti travertínov – Lúčky, Liptovská Teplá, Madočany a Vyšný Sliach.⁶⁵ Popri týchto nížinných osadách zaznamenávame aj prvé vyšinné sídliská, ktoré napr. na susednom Spiši tvoria takmer polovicu všetkých známych lokalít, evidujeme ich tiež z územia Oravy.⁶⁶ V dolnom

lej. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1997*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s.157; PETRBOK, Jaroslav. Archeologické doklady pro stratigrafiu nejmladšího caenozoika. In *Památky archeologické*, 1927, roč. 35, s. 207-213; BARTA, ref. 16.

⁶² STRUHÁR, Vítazoslav. Sídlisko badenskej kultúry v Bešeňovej. In CHEBEN, Ivan - KUZMA, Ivan (eds.). *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 343-362.

⁶³ WIEDERMANN, Egon. Spoločenstvo juhozápadného Slovenska na konci starého praveku. In BÁTORA, Juraj - FURMÁNEK, Václav - VELIČÍK, Ladislav (eds.). *Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, s. 83-91, resp. s. 88-89. K tejto téme pozri tiež SHERATT, Andrew. *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives*. Edinburgh : Princeton University Press, 2004, s. 30.

⁶⁴ STRUHÁR, ref. 62, obr. 2.

⁶⁵ STRUHÁR, ref. 50, obr. 3.

⁶⁶ SOJÁK, Marián. Sídliská ľudu badenskej kultúry na Spiši. In METLIČKA, Milan (ed.). *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*. Plzeň : Západočeské muzeum, 2001, s. 161-190. Na Orave sa vyšinné sídliská nachádzali na Trninách nad Dolným Kubínom a na Ostrej skale pri Vyšnom Kubíne, in ČAPLOVIČ, Pavol. *Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku*. Martin : Osveta, 1987, s.31-33.

Liptove sa jedno takéto sídlisko nachádzalo na hradnom kopci v Likavke. Neskoršie stavebné úpravy v dobe laténskej a v stredoveku síce zničili takmer všetky stopy po pravekom sídlisku, fragmenty typickej keramiky nájdené v spodných vrstvách kultúrnych vrstiev, zlomky kamenných nástrojov a sílexové úštepy dokazujú, že v neskoršej dobe kamennej jestvovalo na hradnej vyvýšenine a na ploche pod kopcom osídlenie, nevieme však či bolo aj opevnené.⁶⁷ Vôbec prvé výšinné sídlisko, ktoré môžeme považovať za skutočné hradisko, bolo len prednedávnom objavené v Chočských vrchoch nad dedinou Turík. Na výraznom skalnom ostrohu, nad vedľajšou vetvou Turickej doliny, bola zachytená silná kultúrna vrstva s keramikou badenskej kultúry, kostené a kamenné nástroje a sídliskový odpad.⁶⁸ Vrcholová plošina sa rozkladá na veľkej ploche s rozlohou približne 20 x 50 m, zo západnej, južnej a východnej strany chránenej strmými skalnými zrázmi. Z východu je ochrana podporená valom so zachovanou výškou cca 1 m, ktorá prebieha v dĺžke niekoľko desiatok metrov a zo severu je zabezpečený vstupnou bránou. Materiálna kultúra z tohto, rozlohou nevelkého hradiska, upresňuje datovanie jeho osídlenia do záverečnej fázy vývoja badenskej kultúry, rovnako ako to predpokladáme u celej lokálnej liptovskej skupiny tejto kultúry.⁶⁹ Sledujeme kultúrne veľmi blízke paralely k liptovským nálezom v náplni svojskej skupiny *Ózd-Piliny*, známej predovšetkým z územia Maďarska a z južnej časti stredného Slovenska,⁷⁰ ako aj tzv. *zeslawicko-plešzowskej skupiny*, ktorá sa sformovala v okolí Krakova a zrejme zasiahla aj Spiš.⁷¹ Nálezy vyvinutých sekeromlatov tzv. šnúrového

⁶⁷ Poloha sa označuje „Predné lány“, alebo aj „Predné hony“. Jedná sa o polia pod Likavským hradom – PIETA, Karol. Sídlisko púchovskej kultúry v Likavke. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku na Slovensku v roku 1995*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997, s. 146-147, obr. 107: 22; STRUHÁR, Vítazoslav - SÁLIŠ, Štefan. Nálezy z prieskumu Dolného Liptova. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1996*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1998, s. 157, obr. 109: 3.

⁶⁸ STRUHÁR, Vítazoslav - SÁLIŠ, Štefan. Nové hradisko v Turickej doline. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, v tlači.

⁶⁹ STRUHÁR, ref. 62, s. 346-349; STRUHÁR, ref. 49, s. 79-81.

⁷⁰ PÁTAY, Pál. A Badeni kultúra Ózd – Piliny csoportjának magaslati telepei. In *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 1999, roč. 37, s. 45-56; KOREK, Jan. Eine Siedlung der Spätbadener Kultur in Salgótarján – Pécskö. In *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1968, roč. 20, s. 37-58.

⁷¹ BOBER, Janusz. Osada kultury ceramiky promienistej w Krakowie – Nowej Hucie-Mogile w rejonie kopca Wandy. Część I. In *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*, 1993, roč. 16, s. 7-53; Tenże. Najnowsze materiały kultury ceramiky promienistej ze stanowiska 5, 5A, 5B w Krakowie – Nowej Hucie (Wyciaże). In *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*, 1998, roč. 21, s. 7-26; GODŁOWSKA, Marta. Die Kultur mit kannelierter Keramik (Mittel- und Spätphase) in Polen. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav (ed.). *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1973, s. 67-77.

typu⁷² naznačujú možný kontakt posledných skupín ľudu badenskej kultúry s epišnúrovým kultúrnym komplexom, ktorý už ohlasoval civilizáciu novej epochy doby bronzovej.

O hospodárskom zázemí civilizácie, ktorá sa na sklonku eneolitu usadila na dlhší čas v Liptovskej kotline, vieme len málo. Časť obživy si určite zabezpečovala poľnohospodárskou produkciou, napokon pestovanie obilia predpokladáme na Liptove už v neolite. Uskladňovanie obilia naznačujú nálezy fragmentov veľkých zásobníc na sídlisku v Bešeňovej, Vyšnom Sliachi, Turíku a v Liptovskej Teplej. Pre obdobie eneolitu máme z územia Slovenska doložené tiež pestovanie jačmeňa, prosa, raže, zo strukovín predovšetkým hrach a šošovica. Ovocie a zelenina pochádzala len z divo rastúcich plodín.⁷³ Významnou technickou plodinou bol ľan, ktorý využívali na výrobu priadze. Z nej sa vyrábali rôzne tkaniny, čo napokon potvrdzujú aj početné nálezy praslenov z viacerých lokalít. V menej úrodných regiónoch, akým je aj Liptov, nemohlo poľnohospodárstvo v plnej miere pokryť životné potreby a bolo potrebné ho zrejme dopĺňať inými zdrojmi. Zázemie údolných osád bolo asi dopĺňované vysokohorským pastierstvom,⁷⁴ s čím by mohli súvisieť aj artefakty nájdené vo viacerých liptovských jaskyniach⁷⁵ (Starhradská jaskyňa, Prosiecka vyvierka, Izíповce, Jaskyňa v Smekove, Jaskyňa Okno v Demänovej), rovnako však na Spiši je s badenskou kultúrou späté najintenzívnejšie osídlenie krasových lokalít.⁷⁶ Časť jaskýň tu však bola využívaná aj ako kultové miesta, o čom zatiaľ z nami pertraktovanej oblasti nemáme informácie. Prekvapivo ani z Liskovskej jaskyne, ktorá už skôr slúžila ako sanktuárium, z doby existencie badenskej kultúry nedisponujeme dokladmi osídlenia. V sakrálnej sfére dominuje kult dobytky, ktorý je práve v badenskom kultúrnom komplexe reprezentovaný špecifickými prejavmi v podobe spoločných pohrebov ľudí a dobyčiat, párovými pohrebmi samostatných zvierat, neraz s náznakmi záprahu, resp. voza, či tzv. zvieracie depóniá v sídliskových objektoch.⁷⁷ Význam

⁷² STRUHÁR, ref. 50, tab. 3: 11,15,17.

⁷³ HAJNALOVÁ, Eva. Kultúrne a plané rastliny v mladšom neolite a eneolite na Slovensku a v okolitej Európe. In KUZMA, Ivan (ed.). *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1999, s. 81-93.

⁷⁴ Dôvodom osídľovania jaskýň mohli byť aj optimálne klimatické podmienky, keď jaskyne sú obývateľné predovšetkým v zrážkovo suchších periódach. WIEDERMANN, Egon. Höhlenfundorte und Anpassung urzeitlicher Besiedlung an die klimatischen Änderung am mittleren und oberen Flusslauf der Nitra. In *Studia Historica Nitriensis*, 1995, roč. 4, s. 55-61.

⁷⁵ STRUHÁR, ref. 50, s.75.

⁷⁶ SOJÁK, ref. 33, s. 36 nn.

⁷⁷ STRUHÁR, Vítazoslav. K výskytu zvieracích depónií v badenskej kultúre. In METLIČKA, Milan (ed.). *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*. Plzeň : Západočeské múzeum, 2001, s. 191-201, tiež POLLEX, Alex. Comments on the interpretation of the so-called cattle bu-

pastierstva v severných enklávach badenskej kultúry zasa zdôrazňujú nálezy miniatúrnych zvieracích plastík oviec, dobytky a ďalších zvierat na súvekých spišských sídliskách.⁷⁸

Priamym dokladom lovectva by mohol byť údajný nález silicitovým hro-
tom prepichnutej čeluste diviaka zo Starhadskej jaskyne, v katastri Liptov-
skej Sielnice.⁷⁹ Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia staršieho eneolitu,
kedy metalurgická aktivita dosiahla svoj vrchol, v mladom eneolite dochádza
k istej retardácii v produkcii medených výrobkov, čo môže mať viaceré príči-
ny. Okrem narušenia dovtedajších intenzívnych obchodno-výrobných vzťa-
hov, mohlo dôjsť napr. k vyčerpaniu povrchových zdrojov medi a jej oxidov
a pod.⁸⁰ Isté je, že po tomto metalurgickom útlme došlo k renesancii vo výrobe
kovových predmetov až s nástupom novej historickej epochy, kedy sa už med'
zámerne legovala cínom.

Rozkvet horskej civilizácie v dobe bronzovej

Počas predchádzajúceho obdobia mladého eneolitu registrujeme v kraji
pod Tatrami relatívne frekventované trvalejšie osídlenie, ktoré sa však s ná-
stupom novej historickej éry rozplýva v turbulentnom období prvého väčšie-
ho sťahovania národov. Po zániku badenského kultúrneho komplexu, ktorý
zjednocoval vývoj na širokom teritóriu Slovenska, vzniká na jeho podloží
konglomerát rôznych kultúr a skupín. Zároveň dochádza k diferenciacii kul-
túrneho vývoja a nasledujúce spoločensvá staršej doby bronzovej sa vyvíjajú
v rôznych regiónoch nerovnomerne. Zatiaľ čo na Spiši, ktorý tvorí s Lipto-
vom prakticky jeden geografický celok – Podtatranskú kotlinu, sa úspešne
etabluje kultúra hatvánska a koštianska, neskôr kultúra otomanská, v Liptove
dochádza zdanlivo k výraznej diskontinuite osídlenia. Zodpovedať otázku, čo
spôsobilo taký asynchrónny vývoj v dvoch susediacich regiónoch s rovnakými
ekoparametrami, je pri súčasnom stave výskume neľahká úloha. Určite však
Liptov nebol „*terra incognita*“, indicie naznačujú, že aj v staršej dobe bronzovej
bol minimálne tranzitným územím. Výnimkou je nález kolekcie bronzových
šperkov z Liskovskej jaskyne, ktoré údajne pochádzajú z hrobového celku
a potvrdzujú tak opäť jej kultový charakter.⁸¹ Súbor tvorí 9 kusov záušnic tzv.

rials of Neolithic Central Europe. In *Antiquity*, 1999, roč. 73, s. 542-550.

⁷⁸ NOVOTNÁ, Mária. Zu einigen späteneolithischen Kulturerscheinungen in der Nordslowa-
wakei. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Musaica*, 1984, roč. 15-16, s.
147-159.

⁷⁹ BÁRTA, ref. 15, s. 33.

⁸⁰ NOVOTNÁ, ref. 49.

⁸¹ STRUHÁR, ref. 47.

sibinského typu a jeden drôtený prsteň, ktoré je možné spoľahlivo zaradiť do sortimentu výrobkov *otomanskej kultúry*.⁸² Dokladuje tak kultúrny zásah, najskôr z oblasti spišskej enklávy, zatiaľ jediný na severe Slovenska.

Po sídliskovom hiáte v staršej dobe bronzovej zaznamenávame novú kolonizačnú vlnu až na začiatku strednej doby bronzovej, v absolútnych dátach okolo roku 1500 pred Kr. Vtedy sa Liptov zaradil do centra kryštalizujúcej sa *lužickej kultúry*,⁸³ ktorá sa na niekoľko storočí stala determinantom vývoja v celej horskej oblasti severných Karpát. Jej príslušníci si zámerne vyberali za svoje sídla oblasti s členitým reliéfom v submontánnej a často aj montánnej zóne. Najstaršie sídliská v rámci slovenskej fácie lužickej kultúry poznáme práve z oblasti Liptova. Významné poznatky k jej genéze priniesol výskum sídliska v Liptovskej Teplej – Madočanoch, kde bola zachytená v blízkosti travertínovej terasy časť osady zo stupňa Rainecke BB1, s materiálom poukazujúcim na isté vzťahy s neskorotomanským prostredím.⁸⁴ Nevieme však s istotou povedať, či sa jednalo o priamy posun otomanských skupín smerom na západ alebo lokálny vývoj ovplyvnený jej kultúrnym habitom. Bližšie poznatky by mohlo priniesť vyhodnotenie materiálu z novoobjaveného sídliska v Liptovskom Trnenci,⁸⁵ kde sa pri predstihovom výskume našlo niekoľko objektov s keramikou a bronzovými predmetmi, s analógiami v materiále z ďalších nálezísk zo strednej doby bronzovej v Liptove. Tie ďalej evidujeme z Liptovského Michala, Ráztok, a Liptovskej Sielnice.⁸⁶ Na základe podobnosti keramiky z tohto výskumu a materiálu z Liskovskej jaskyne však nevycludujeme, že spomínaný nález sibinských náušnic súvisí práve s týmto

⁸² Otomanská kultúra bola rozšírená od Sedmohradska, cez východné Maďarsko, východné Slovensko, na juhu stredného Slovenska a v južnej časti Poľska v období 1700 – 1400 pred Kr. Je charakteristická vyspelým bronziarstvom, pôsobivými hrnciarskymi výrobkami, kostrovými pohrebmi a kontaktmi s vyspelými stredomorským civilizáciami. V Spišskom Štvrtku bolo odkryté významné opevnené hradisko urbánneho charakteru s depotmi zlatých a bronzových šperkov. FURMÁNEK, Václav - VELIAČIK, Ladislav - VLADÁR, Jozef. *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : Veda, 1991, s. 81nn.

⁸³ Lužická kultúra, alebo tiež lužický kultúrny komplex, je najvýznamnejšou pravekou kultúrou doby bronzovej v horských oblastiach Karpát, ktorá sa rozprestierala v SV časti strednej Európy, pričom slovenská enkláva predstavuje jej južnú okrajovú zónu rozšírenia.

⁸⁴ VELIAČIK, Ladislav. Sídlisko lužickej kultúry v Liptovskej Teplej-Madočanoch. In *Archeologické Výskumy a Nálezy na Slovensku v roku 1979*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1980, s. 243-246; Tenže. Archeologický výskum v Liptovskej Teplej. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1980*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1981, s. 322-325.

⁸⁵ Nálezová správa č.191/2008 – Liptovský Trnovec, Holiday Resort – Letapa, uložená v AÚ SAV v Nitre a osobná informácia Mgr. Jána Beljaka, autora výskumu.

⁸⁶ VELIAČIK, Ladislav. *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 1983, s. 164-165.

horizontom osídlenia zo strednej doby bronzovej.⁸⁷ Vďaka archeozoologickej analýze máme už informácie aj o skladbe bielkovinovej potravy obyvateľov sídliska v Madočanoch.⁸⁸ Vyplyva z nej, že prevahu mal chov domácich zvierat, predovšetkým dobytky a ošípanej, ovce/kozy a koňa. Lovná zver tvorila zrejme len doplnok výživy, rozpoznané boli kosti jeleňa, srnca, líšky, zajaca a bobra. Zaujímavosťou je nález kostí patriacich pravdepodobne zubrovi, ktorý sa na Liptove v súčasnosti nevyskytuje.

Okrem neskorotomanských vplyvov, resp. zásahov, treba v strednej dobe bronzovej počítať s istými interakciami aj s južne susediacou *pilinskou kultúrou*.⁸⁹ Tá zohrala dôležitú rolu najmä v počiatkoch formovania sa lužického osídlenia, keď metalurgické centrá s rozvinutou technologickou základňou pokrývali zvyšujúcu sa spotrebu bronzových produktov severne sídliačich susedov.⁹⁰ Zrejme s tým súvisí aj ojedinelý nález bronzovej sekerky s vejárovitým ostrím, nájdený v sedle pod masívom Fatry, v katastri Lubochne, kde sa nachádza jeden z prirodzených horských prechodov do susednej Turčianskej kotliny.⁹¹ V tomto regióne, ktorý rovnako patrilo medzi centrá vznikajúcej lužickej kultúry, sa našli depoty s obsahom charakteristických predmetov pilinskej kultúry.⁹² Lubochňa je situovaná tiež v blízkosti významnej transregiónalnej komunikácie, ktorá tu prechádzala cez komjatňanskú dolinu do svojej oravskej časti, kde sa rovnako našli pamiatky kultúrne inklinujúce k pilinskej kultúre.⁹³

Najviac nálezov z obdobia lužickej kultúry evidujeme z mladšej a neskoršej doby bronzovej, kedy civilizácia horských kultúr dosiahla po hospodárskej, kultúrnej, obchodnej, ale aj umeleckej stránke svoj najväčší vrchol. Rozsiahle poznatky o materiálnej kultúre a ekonomicko-spoločenských otázkach nám poskytuje v prvom rade výskum pohrebísk. Vzhľadom na dominujúci pohrebný rítus – spopolňovanie na drevenej hranici a následné uloženie do hlinenej urny, vznikli časom rozsiahle nekropoly s niekoľko sto, až tisíc hrobmi. Podľa

⁸⁷ Materiál má rovnaké technologické parametre – hrubozrné cesto, s makroskopickými prímiesami sludy a minerálie, nie moc kvalitne vypálený, podliehajúci povrchovej korózii.

⁸⁸ AMBROS, Cyril. Zvieracie zvyšky zo sídliska strednej doby bronzovej v Liptovskej Teplej Madočanoch. In *Archeologické rozhledy*, 1982, roč. 34, s.168-175.

⁸⁹ FURMÁNEK, ref. 82, s.138-142.

⁹⁰ VELIAČIK, ref. 86, s. 147.

⁹¹ STRUHÁR, Vítazoslav. Ojedinelé nálezy bronzovej industrie zo stredného Slovenska. In *Zborník SNM-C Archeológia*, v tlači.

⁹² VELIAČIK, ref. 86, s. 147.

⁹³ STRUHÁR, Vítazoslav. Dávnovekí obyvatelia liptovských hôr a dolín. In VÍTEK, Peter - CHURÝ, Slavko a kol. *V stopách dávno odvíateho času. Monografia obcí, Komjatná, Stankovany, Hubová, Švošov a Lubochňa*. Banská Bystrica : Polygrafia Gutenberg, 2007, s. 19-35.

nich sa lužická kultúra zaraďuje do skupiny kultúr popolnicových polí.⁹⁴ Najstaršie pohrebisko z prelomu strednej a mladšej doby bronzovej (Rainecke BC2-BD) bolo objavené v Liptovskom Mikuláši-Ondrášovej v devätnástom storočí B. Majláthom, známym už z výskumu Liskovskej jaskyne.⁹⁵ Majláth tu objavil takmer 200 urien so zlomkami šperkov a bronzových nástrojov. Ďalším výskumom bolo odkrytých 6 hrobov s kamenným vencom, na základe ktorých L. Veliačik vyhodnotil toto nálezisko ako najstaršiu lokalitu mohylového horizontu v rámci slovenskej vetvy lužickej kultúry.⁹⁶ V okolí Ružomberka chýbajú zatiaľ takéto rozsiahle pohrebné areály. Ojedinelé hroby sú však doložené v Bešeňovej,⁹⁷ Liptovskom Michalovi,⁹⁸ Lúčkach⁹⁹ a v Turíku.¹⁰⁰ Početné hromadné poklady v okolí však naznačujú, že hustota osídlenia tu bola relatívne vysoká a obyvatelia okolitých osád museli niekde svojich mŕtvych pochovávať. V tomto smere je veľký nepomer medzi zistenými lokalitami v Liptove a na susednej Orave, kde bolo skúmaných niekoľko pohrebísk a sídlisk.¹⁰¹ O prítomnosti lužičanov v okolí Ružomberka nám vypovedajú najmä ojedinelé nálezy bronzových predmetov, väčšinou s absenciou nálezových okolností. V SNM v Martine je uložený zlomok dvojramenného mlatu s kotúčom,¹⁰² ktorý sa našiel v katastri Čerňovej a časovo spadá do mladšej doby bronzovej (okolo roku 1100 pred Kr.).¹⁰³ Rovnako do mladšej doby bronzovej (1300 – 1000 pred Kr.) zaraďujeme niekoľko bronzových nástrojov z najbližšieho okolia mesta. Z miestnej časti Baničné pochádza sekerka

⁹⁴ Od strednej doby bronzovej až po začiatok doby železnej sledujeme na Slovensku rozdelenie na tri geografické oblasti. Lužická kultúra, ovládajúca severné Slovensko, patrí do okruhu severných popolnicových polí, juhovýchodná časť územia s vedúcou pilinskou, neskôr gávskou a kyjatickou kultúrou je vo sfére juhovýchodných popolnicových polí. Juhozápadné teritória patria do enklávy stredodunajských popolnicových polí s kultúrami čakanskou, velatickou a podolskou. FURMÁNEK, ref. 82.

⁹⁵ MAJLÁTH, Béla. A Liptómegeyi őstelepek. In *Archaeologiai Közlemények*, 1873, roč. 9, č. 1, s. 37-57.

⁹⁶ VELIAČIK, Ladislav. Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši - Ondrášovej. In *Slovenská archeológia*, 1975, roč. 23, s. 11-30.

⁹⁷ PIVOVAROVÁ, Zoja. Dvojčepelové britvy lužickej kultúry na Slovensku. In *Slovenská archeológia*, 1966, roč. 14, s. 337-356.

⁹⁸ HÝROŠ, Štefan. Novina o 1000 ročných starinách. In *Pešťbudínske vedomosti*, 1868, roč. 8, č. 104, s. 3; UHLÁR, ref. 18, s. 173-174, pozn. 19.

⁹⁹ VELIAČIK, ref. 86, s. 182: 222.

¹⁰⁰ KÚRTI, Július. Zpráva o účinkovaní Liptovského múzea v Ružomberku v roku 1927. In *Republikán*, roč. 10, č. 2, s. 7.

¹⁰¹ ČAPLOVIČ, ref. 66.

¹⁰² Katalógové číslo 3742.

¹⁰³ NOVOTNÁ, Mária. Dvojramenné čakany na Slovensku a problém ich datovania. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1959, roč. 10, s. 117, 126.

s tuľajkou a parabolicky vykrojeným symetrickým ústím, ktoré je zosilnené plastickou lištou,¹⁰⁴ zatiaľ čo sekerka nájdená medzi Liskovou a Turíkom má rovné ústie zosilnené lemom, podobne ako sekera s plastickou geometrickou výzdobou z Lúčok.¹⁰⁵ Tieto predmety sú typickými výrobkami severoslovenských lužických dielní a poznáme ich aj z viacerých depotov. Zaujímavým nálezom je bronzový nožík s trapézovitou rebrovanou rukoväťou a klenutým ostrím z lokality „Priechod“, na pomedzí obcí Biely Potok a Ludrová, ktorý bol odliaty do jednoduchej, zrejme pieskovcovej formy.¹⁰⁶ Ostatný sortiment dopĺňajú nálezy dvoch náramkov s rytou výzdobou z Lúčok,¹⁰⁷ bronzové ihlice z Kalamien,¹⁰⁸ z Bešeňovej¹⁰⁹ a z Liptovskej Teplej.¹¹⁰ Pôsobivým výrobkom je masívna bronzová udica z Lúčok, ktorá dokladuje, že liptovskí lužičania mohli loviť povestné hlavátky v neďalekej rieke Váh.¹¹¹ Zo solitérne nájdených militárií možno spomenúť hrot bronzovej kopije z Partizánskej Lupče¹¹² a oštep s tuľajkou z Demänovskej doliny, objavený na „Repiskách“ pri prácach v menšom kameňolome.¹¹³

Pre poznanie materiálnej kultúry sú však najvýpovednejšie hromadené poklady – tzv. depoty,¹¹⁴ ktoré sú typickým fenoménom doby bronzovej. Hoci sa objavujú už v strednej dobe bronzovej, najfrekvencovanejší výskyt zaznamenávame v jej mladšej a neskoršej fáze. Doposiaľ evidujeme z nášho regiónu najmenej 20 takýchto pokladov, pričom Liptov patrí medzi oblasti

¹⁰⁴ STRUHÁR, ref. 91.

¹⁰⁵ STRUHÁR, ref. 91.

¹⁰⁶ STRUHÁR, Víťazoslav. Po stopách najstarších obyvateľov Ludrovej. In *Ludrová*. Ludrová: Obecný úrad, 2001, s. 12-25, obr. na s. 16.

¹⁰⁷ VELIÁČIK, ref. 86, XLV: 12,13.

¹⁰⁸ KÚRTI, Július. Archeologické nálezy z Bešeňovej (Liptov). In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1930, roč. 24, s. 188.

¹⁰⁹ MAJLÁTH, Béla. Két bronz tü Liptomégyében. In *Archaeologiai Értesítő*, 1870, roč. 4, s. 112-117.

¹¹⁰ KÚRTI, Július. *Ročná správa Liptovského múzea v Ružomberku za rok 1929*. Ružomberok : Liptovské múzeum, 1930, s. 5.

¹¹¹ KÚRTI, Július. *Zprávy Liptovského múzea v Ružomberku v roku 1934*. Ružomberok : Liptovské múzeum, 1935, s. 3.

¹¹² BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Výskumy štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Sv. Martine roku 1946 a 1948. In *Historica Slovaca*, 1949, roč. 6-7, s. 276.

¹¹³ BÁRTA, ref. 16, s. 3.

¹¹⁴ „Poklad, depot i hromadný nález predstavujú súbor niekoľkých spolu nájdených artefaktov, zámerne uložených do zeme, do skalných rozsadlín, jaskýň, vody, trasovísk, k prameňom a pod. Podobne sa klasifikuje aj ojedinelý kovový predmet značnej hodnoty (meč, tepaná nádoba, honosná spona), u ktorého z nálezových okolností jednoznačne vyplýva, že bol do zeme a inde uložený intencionálne.“ FURMÁNEK, Václav. *Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300 – 800 p.n.l.)*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, s.127.

s najväčším počtom depotov.¹¹⁵ Medzi najstaršie patria poklady s výskytom mečov tzv. liptovského typu, ktoré mali plnú liatu rukoväť s plastickou výzdobou a zaraďujú sa do horizontu starších popolnicových polí Reinecke HA1 (okolo roku 1200 – 1100 pred Kr.). K nim nesporne patrí hromadný nález mečov z Martinčeka. Prvé nálezy dvoch mečov sa našli pri orbe už v roku 1890 v polohe „Na Hriadkach“,¹¹⁶ ďalších 15 mečov postupne v rokoch 1912 – 1919.¹¹⁷ Všetky meče mali plnú liatu rukoväť a s ostrím boli spojené dvoma nitmi. Takmer všetky boli na rukováti bohato zdobené rytými kurvolineárnymi a geometrickými vzormi so špirálovou symbolikou. Približne z rovnakej doby sú aj dva poklady z Komjatnej. Prvý depot sa našiel v roku 1864 a informovali o ňom aj Pešťbudínske vedomosti.¹¹⁸ Jeho obsah bol skutočne pestrý, popri 6 sekerkách s uškom, 10 kosákoch, náramenných kruhoch, čelenkách, fragmentoch bronzových kotlíkov, obsahoval tiež skvostnú ružovicitú sponu, diadém a tri bronzové meče liptovského typu.¹¹⁹ Druhý poklad z roku 1887 obsahoval celkom 19 mečov a počtom exemplárov patrí medzi najväčšie depoty mečov v Európe.¹²⁰ Do staršej fázy popolnicových polí je možné tiež zaradiť hromadný nález bronzov z Partizánskej Lupče,¹²¹ ktorý obsahoval dva meče spolu s ihlicami, sekerkami, a dvojramennými mlatmi. Najstaršie predmety v súbore – čakana a ihlice pochádzajú zo stupňa BD (1300 pred Kr.), ostatné výrobky sú mladšie a pochádzajú zo stupňov HA1-HA2.¹²² Znamená to, že poklad bol zhromažďovaný dlhšie obdobie, takže by sa mohlo jednať o rodový majetok, ktorý bol predmetom dedičstva. Medzi skutočne unikátne nálezy je možné zaradiť tiež súveký depot šiestich bronzových mečov z Vyšného Sliacha, objavený pri ťažbe travertínu v polohe „Skálie“.¹²³ Štyri meče boli s plnou rukoväťou a dva exempláre mali jazykovitú rukoväť. Predmety

¹¹⁵ FURMÁNEK, ref. 114, s. 128.

¹¹⁶ KUBINYI, A liptó, ref. 11.

¹¹⁷ BUDAVÁRI, Vojtech. Bronzové meče v Liptovskom múzeu v Ružomberku. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1927, roč. 21, 99-104.

¹¹⁸ Z dolnej Oravy, 10. júnia (Vykopané starožitnosti, včely, úrody). In *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 4, č. 50, s. 3.

¹¹⁹ KUBINYI, A Komjáthnai, ref. 11.

¹²⁰ KUBINYI, Miklós. Pótló közlése a komjáthnai bronzleletröl. In *Archaeologiai értesítő*, 1888, roč. 8, s. 257-259; NOVOTNÁ, Mária. *Die Bronzhortfunde in der Slowakei*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1970, s.12 nn.

¹²¹ HAMPEL, József. *A bronzkor emlékei Magyarhonban II.* Budapest : Az Orsz. Rég. és Ember-tani Társulat Kiadványa, 1892, s. 102.

¹²² DOMBORÓCZKI, László. A Nemetlipcsei (Partizánska Lupča) bronzlelet. In *Folia Archaeologica*, 1994, roč. 43, s. 71-78.

¹²³ UHLÁR, Vladimír. Poklad šiestich bronzových mečov z Vyšného Sliacha. In *Slovenská archeológia*, 1959, roč. 7, č. 1, s. 71-78.

ležali rozmiestnené niekoľko metrov od seba a je možné, že tento súbor bol druhou časťou pokladu, objaveného v travertínoch v roku 1928. Ten pozostával z dvoch honosných bronzových diadémov, špirálovitej náramenice, tordovanej ozdoby, dvoch špirálových okuliarovitých záveskov a troch ozdobných gombíkov.¹²⁴ Sprievodný nález ľudských kostí viedol k domnienke, že by sa mohlo jednať o kostrový hrob. Vzhľadom na striktné uplatňovanú kalcináciu (spopolňovanie) v pohrebnom ríte však takáto možnosť nie je veľmi pravdepodobná. Vylúčiť však nemožno rituály, pri ktorých sa spolu s cennými predmetmi obetovali aj ľudskí jedinci.

Nesporne pôsobivým pokladom je tiež kolekcia bronzových predmetov z Bešeňovej, ktorú našli robotníci pri prácach v kameňolome v roku 1930.¹²⁵ Zbierka predmetov pozostávala zo sekeriek, ihlíc, špirálovej náramenice, ozdôb, kosáka, a miniatúrneho mlatu. Jedným z najväčších hromadných nálezov z Liptova je poklad z Liptovskej Mary, ktorý obsahoval takmer 400 puklicovitých nášiviek, tri špirálové prstene, mesiačikové závesky, zlomky bronzu a bronzové kovanie dreveného náboja kola, uložených zrejme v hlinenej nádobe.¹²⁶ Okrem možnosti, že pukličky mohli byť nášivkami odevu, niektorí bádatelia sa prikláňajú k názoru, že slúžili na okutie bojového voza, resp. štítu.¹²⁷ Chronologicky je súčasný s depotmi horizontu Martinček-Bodrog. Kolekciu pôsobivých pokladov doby bronzovej uzatvára hromadný nález, ktorý získalo SNM v Martine v roku 1909 za nejasných nálezových okolností (údajne má pochádzať z Lúčok). Súbor obsahoval honosnú bronzovú nádobu s vytepávanou výzdobou, s motívom vodných vtákov, kotlík a helmu, ktorá je jedným z mála dokladov vojenstva a výzbroje z nášho územia.¹²⁸

Všetky spomínané nálezy odrážajú typologickú rozmanitosť výrobkov a sú svedectvom vysokej umeleckej zručnosti lužických kováčov. O dôvodoch ich dovozu môžeme len uvažovať. V zásade sa ponúkajú dva hlavné motívy. Profánne dôvody zahrňujú popri praktických dôvodoch (ukrytie cenných predmetov pred lupičmi, v čase nebezpečenstva a pod.) tiež možnosť, že boli súkromným majetkom jednotlivca, resp. rodiny (Partizánska Ľupča).

¹²⁴ KÚRTI, Július. Bronzový nález pri Vyšnom Sliachi v Liptove. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1929, roč. 23, č. 1-2, s. 1-3.

¹²⁵ KÚRTI, ref. 108, s.182.

¹²⁶ Inž. I.H. (HOUDEK, Ivan). Bronzový nález vo Svätej Mare. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1927, roč. 21, s. 117.

¹²⁷ NOVOTNÁ, Mária. Ein Depotfund aus Liptovská Mara. In LORENZ, Herbert von (ed.). *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*. Mainz; Rhein : Verlag Philipp von Zabern, 1981, s. 309-314.

¹²⁸ PETRIKOVICH, Ján. Bronzový nález v Liptove. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 15, č.1, s. 29-34.

Niektoré hromadné nálezy z územia Oravy naznačujú eventualitu ich teaurácie popri starých obchodných cestách (Lúčky, Osádka, Istebné, Medvedzie, Komjatná),¹²⁹ pričom sa môže jednať aj o dielenské, resp. obchodné sklady (Liptovská Mara). Rôzne príčiny mohli spôsobiť, že pôvodný majiteľ sa k svojmu majetku už nemohol vrátiť. Na druhej strane istá časť depotov môže súvisieť s kultúrnymi praktikami, pri ktorých sa na prírodne zaujímavých miestach (jaskyňa, brod, studnička, jazero, rieka, skalná rozsadlina, vrh kopca, križovatka ciest a pod.) ukladali votívne obety alebo dary božstvám. Do tejto kategórie by mohli patriť poklady z blízkosti prameňov na travertínoch vo Vyšnom Sliači a Bešeňovej či kolekcia ozdôb z Liptovskej Mary objavená neďaleko teplého prameňa-teplice. Nález mečov liptovského typu z Komjatnej bol pôvodne zrejme tiež uložený do vlhkého barinátého prostredia a v studničke sa našiel aj meč na hradisku v Turíku.¹³⁰ Zo susedného Spiša poznáme dva hromadné nálezy mečov a bronzových nádob deponovaných v rašelinisku.¹³¹ Do podobnej kategórie je možné zaradiť niektoré nálezy, vyzdvihnuté priamo z vodných tokov. V rieke Váh, niekde v blízkosti Ružomberka, bol nájdený jeden bronzový meč s jazykovitou rukoväťou, ktorý nie je v rámci Slovenska ojedinelý.¹³² Podobné nálezy z riek však môžu súvisieť napr. aj s transportom hotových výrobkov po riečnych tokoch a pod.¹³³

Ako už bolo spomenuté, v nepomere k nálezom bronzových predmetov, máme informácie o sídliskovej štruktúre reprezentantov lužickej kultúry na Liptove. Otvorené sídliská takmer nepoznáme. Osady môžeme predpokladať v blízkosti travertínov vo Vyšnom Sliači, Bešeňovej, Liptovskej Teplej a na Havránku. Opäť je možné pozorovať záujem o využívanie jaskýň. Z Liskovskej jaskyne pochádzajú ojedinelé zlomky lužickej keramiky a fragment bronzovej sekerky, typická keramika je známa aj z jaskyne Na Smrekove nad Lúčkami. Predpokladáme, že v zhode s celoeurópskym trendom boli jaskyne

¹²⁹ Predpokladáme intenzívne spojenia predovšetkým priesmykmi Chočských vrchov. Jedna z dôležitých obchodných trás, používaná už v eneolite, však určite viedla dolinou potoka Komjatná, ako dokladajú početné depoty v smere tejto trasy na Oravu a do Poľska. Pozri ČAPLOVIČ, ref. 66 a STRUHÁR, ref. 93.

¹³⁰ MIHALIK, József. Liptóvármegye őskori telepei. In *A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve*, 1889, roč. 16, s. 47.

¹³¹ KOVALČIK, Richard. M. Depot mečov zo Spišskej Belej a meče s čiaskovitou rukoväťou na Slovensku. In *Archeologické rozhledy*, 1966, roč. 18, s. 647-653.

¹³² BARTÍK, Juraj - TRÜGLY, Sándor. Dva bronzové meče z riečnych tokov. In *Zborník Slovenského národného múzea – C, Archeológia*, 2006, roč. 16, s. 45-51.

¹³³ PODOLAN, Peter. Komunikácie v oblasti stredného a dolného toku Váhu v mladšej a neskorej dobe bronzovej a dobe halštatskej. In *Studia Mediaevalia et Antiqua*, 2003, roč. 7, s. 21-44; tiež vo Váhu pri obci Vlchý bola v roku 1974 vybagrovaná bronzová sekerka – LMR inv. č A/1149.

využívané predovšetkým na kultové účely.¹³⁴

Charakteristickým prejavom sídliskovej organizácie, najmä v mladšej a neskorej dobe bronzovej je však budovanie výšinných opevnených sídiel, ktoré boli hospodárskymi a spoločenskými centrami rodovej aristokracie, bohatnúcej na rozvíjajúcej sa bronzovej produkcii. V dolnej časti Liptova je najvýznamnejšou lokalitou poloha „Hradištia“ v doline nad Turíkom. Hradisko má rozlohu 2,7 ha a jeho plocha je rozdelená priečnym valom na dve časti.¹³⁵ Val je skutočne impozantný; jeho zachovaná výška je 220 cm a šírka pri päte 540 cm. Vybudovaný bol kombináciou hlineného násypu a kamenného múru z pieskovecových a vápencových blokov. Takáto technika budovania opevnenia je v lužickom kultúrnom prostredí unikátna a naznačuje dôležité postavenie lokality v rámci liptovského regiónu. Domnievame sa, že v Turíku bolo centrálné hradisko, kde sa sústreďovala mocenská zložka a remeselná činnosť lužických obyvateľov. Výber polohy mohol byť navyše determinovaný aj pôsobivou prírodnou geomorfológiou. Na jeho ploche je niekoľko zaujímavých krasových javov, ako strže, skalné pukliny, previsy a vertikálne jaskyne. Zo súvekých analógií vieme, že takéto miesta boli často využívané v rámci kultových ceremoniálov.¹³⁶ Nepočetný črepový materiál datuje existenciu hradiska na koniec mladšej a do neskorej doby bronzovej. Druhé hradisko, kde je možné uvažovať o počiatkoch osídlenia už v dobe bronzovej, je vrch Mních nad Ružomberkom. Na jeho temene bol v pravku vybudovaný komplikovaný systém opevnení so štyrmi vrcholmi, ktoré môžu byť samostatné hradiská.¹³⁷ Opevňovací systém hradiska III. pozostával až z 18 valov, ktoré tvorili sedem-osm pásov opevnení. Materiál získaný výskumom V. Uhlára v 50. rokoch 20. storočia poukazuje na gro osídlenia v dobe halštatskej a laténskej, predpokladáme však najstaršiu fázu osídlenia už v mladšej, resp. neskorej dobe bronzovej. Takéto komplikované a rozsiahle opevnenie určite nevzniklo naraz a bolo budované postupne počas viacerých generácií. Napokon, nález depotu mečov liptovského typu z úpätia Mníchu v Martinčeku naznačuje ich časovú spojitosť.

Záverom tejto kapitoly je možné konštatovať, že v dobe bronzovej mala

¹³⁴ SOJÁK, ref. 33, s.51; STRUHÁR, ref. 47; ROMSAUER, Peter. Zu den vorgeschichtlichen Höhlensiedlungen im Nordkarpatischen Raum und ihren kultischen Benutzung in der Urnenfelderzeit. In *Pravěk (N.Ř)*, 1995, s. 127-146; PEŠA, Václav. Využívání jeskyní v mladší době bronzové až halštatské ve vybraných oblastech střední Evropy. In *Památky archeologické*, 2006, roč. 97, s. 47-132.

¹³⁵ VELIÁČIK, Ladislav. Zisťovací výskum na hrádku v Turíku. In *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 1983, roč. 20, s. 105-112.

¹³⁶ PEŠA, ref. 134.

¹³⁷ UHLÁR, ref. 18.

širšia oblasť na sútoku Váhu a Revúcej významné postavenie ako križovatka medzi severom a juhom, a súčasne bola dôležitým uzlom na považskej transportnej ceste, spájajúcej severné enklávy popolnicových polí s významnými kultúrnymi a hospodárskymi centrami na dolnom Považí a v strednom Podunajsku. Rieka Váh mohla mať dôležitú rolu aj v distribúcii a obchode so strategickou bronzovou surovinou, ako dokladujú už spomínané nálezy bronzových výrobkov z vodného toku, ako aj medených polotovarov vo forme surovinových koláčov.¹³⁸ Liptov bol v rámci severného Slovenska zrejme najdôležitejším importérom bronzových mečov, ako aj ďalších výrobkov a úrovňou spoločensko-ekonomických a obchodných vzťahov sa vyrovnal vyspelým civilizáciám, ktoré sa v dobe bronzovej rozvíjali na území ostatnej Európy.

Metalurgia a kováci staršej doby železnej

Dedičstvo vyspelej spoločnosti, diferencovanej na vládnucu rodovú aristokraciu, ktorá zbohatla vďaka výrobe a distribúcii bronzových výrobkov a poddanú roľnícko-remeselnú vrstvu, vidno aj v nasledujúcej dobe železnej – halštatskej (800/750 – 450/400 pred Kr.).¹³⁹ Na JZ Slovensku, ktoré bolo doménou stredodunajských popolnicových polí, však badať v neskorej dobe bronzovej výrazné zmeny v sídliskovej štruktúre, aj sociálnej skladbe obyvateľstva. Výrazné schudobnenie populácie, ktoré je možné pozorovať v jednoduchej výbave súvekých hrobov (predtým bohaté pohrebne mohly velatickej a čakanskej kultúry), dávajú niektorí autori do súvislosti s posunom obyvateľstva smerom na juh.¹⁴⁰ Práve vládnuca zložka sa mohla pripojiť k vlne tzv. morských národov, ktoré v okolo roku 1300 pred Kr. spôsobili pád mykénskej a chetitskej civilizácie a ohrozovali egyptskú Novú ríšu. Zároveň dochádza k zmenšeniu sídelného regiónu stredodunajských popolnicových polí, do ktorého zo severu prenikajú nositelia lužickej kultúry. V horských oblastiach stredného a severného Slovenska sa však vysoká úroveň rozvoja výrobných vzťahov udržala aj po zániku technokomplexu popolnicových polí na ostatnom území Európy. Vzhľadom na to, že tieto územia boli v relatívnej izolácii od ľahko dostupných a ťažšie chrániteľných nížinných polôh, nedošlo tu k takým náhlým historickým zvratom, ktoré na JZ Slovensku vyústili do vzniku *kalendenberskej kultúry*. Pôvodné lužické obyvateľstvo, obývajúce tento kraj od strednej doby bronzovej, kontinuálne pokračovalo aj v nasledujúcej

¹³⁸ PODOLAN, ref. 133.

¹³⁹ Doba halštatská je nazvaná podľa alpského náleziska Hallstatt v Hornom Rakúsku, kde sa našlo mimoriadne bohaté pohrebisko dobývačov soli a obchodníkov. Charakteristické sú rozmerné kniežacie mohly a masívny nástup železných výrobkov.

¹⁴⁰ PAULÍK, Jozef. *Bronzom kované dejiny*. Bratislava : Card Cad, 1993.

dobe halštatskej a vytvorilo tak špecifickú faciú, ktorá dostala pomenovanie *oravská skupina lužickej kultúry*. Jej tvorcovia obývali územie Liptova, Oravy, Turca, Kysúc, Žilinskej kotliny, horného Pohronia a horného Spiša v období 7. až 4. storočia pred Kr. Ich materiálna kultúra vychádzala z neskorobronzových lužických tradícií, obohatená o viaceré prvky z prostredia okolitých halštatských kultúr. Kontinuitu možno presvedčivo sledovať najmä na nekropolách oravskej skupiny, kde pokračuje zvyk spopolňovania na hranici a ukladania do hlinených popolníc, ktoré sú často bohato zdobené rytými geometrickými ornamentami, žliabkovanou výzdobou v kombinácii s jamkami a pupčekmi a symbolikou tzv. slnečnej loďky.¹⁴¹ Na rozdiel od územia Oravy, kde halštatské lokality patria medzi najlepšie preskúmané v rámci celého Slovenska, z Liptova máme nepomerne menej informácií v podobe archeologických nálezov. Z okolia Ružomberka pohrebiská vôbec nepoznáme, niekoľko halštatských hrobov pochádza z lokalít horného Liptova.¹⁴² Podstatne viac poznatkov máme o sídliskovej štruktúre. Pre toto obdobie sú charakteristické najmä výšinné polohy chránené fortifikáciou. Výraznou dominantou západnej časti kotliny je masív Mnícha, kde ťažisko osídlenia komplexu opevnených hradísk súvisí práve s ľudom oravskej skupiny. Centrálnymi akropolami v tomto období boli zrejme hradiská na Mníchu II. a III. s jedným ústredným mohutným valom.¹⁴³ Pendantom k nim mohlo byť niekoľko nižšie situovaných otvorených osád na úpäti Mnícha. Ich hospodársky charakter dokazuje nález troch homolovitých tkáčskych závaží pod hradiskom III. západne od Martinčeka.¹⁴⁴ Obdobný charakter mala opevnená osada v polohe „Straňa“ nad Ludrovou, vzdušnou čiarou vzdialená od Mnícha asi 5 km. Hlinený násyp s pôvodnou výškou okolo 2 metrov ohraničoval plochu 0,63 ha, ktorá bola vnútorne rozčlenená na umelo vytvorené terasy prebiehajúce v smere V-Z. Archeologický výskum odkryl zvyšky kamenných podmuroviek, na ktorých stáli pôvodne drevené zrubové stavby.¹⁴⁵ Pomerne chudobný nálezový materi-

¹⁴¹ Najvýznamnejšie pohrebisko je Dolný Kubín, kde sa odkrylo 558 žiarových hrobov, ČA-PLOVIČ, Pavol. *Dolný Kubín II. Halštatské popolnicové pohrebisko*. Martin : Osveta, 1977. Osobitný štýl je badateľný aj na keramike z pohrebiska v Podbieli a Vyšného Kubína, ČA-PLOVIČ, ref. 141, s. 75 nn.

¹⁴² STRUHÁR, Vítazoslav. Praveké a včasnohistorické osídlenie Podtureň a jej okolia. In VÍ-TEK, Peter - CHURÝ, Slavko - STRUHÁR - Vítazoslav. *Dejiny obce Podtureň 1331 – 2002*. Podtureň : Obecný úrad, 2002.

¹⁴³ UHLÁR, ref. 18, s. 157 nn.

¹⁴⁴ UHLÁR, ref. 18, s. 158.

¹⁴⁵ STRUHÁR, Vítazoslav. Výskum v Ludrovej. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1998*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2000, s. 172-173; STRUHÁR, Vítazoslav. Hradisko Straňa v Ludrovej a jeho osídlenie v dobe železnej. In *Zborník Slovenského národného múzea, Archeológia*, 2000, roč. 10, s. 79-89.

ál datoval existenciu hradiska na prelom staršej a mladšej doby železnej. Dokladom spracovania tkanín tu bol opäť nález fragmentu tkáčskeho závažia. V dobe halštatskej bola opäť využitá výšinná poloha „Hradištia“ v Turickej doline, pričom osídlenie tu dokumentuje nález žiarom deformovanej štvoruchovej amfory s typickou rytou výzdobou, ktorá je charakteristická pre stupeň HC-HD (750 – 550 pred Kr.).¹⁴⁶ Neďaleko od tohto hradiska, na solitérnom brale „Lúčny hríb“ jestvovalo menšie opevnenie (30 x 65m) pri vstupe do Zemianskej doliny, na konci obce Liptovská Štiavnica. Pri ťažbe kameňolomu bola porušená kultúrna vrstva, z ktorej sa podarilo získať pôsobivý bronzový závesok s ružicami a ďalšie bronzové ozdoby, zrejme časť pokladu zo staršej doby železnej.¹⁴⁷ Na Orave jestvovalo v tej dobe centrálné hradisko na výraznej prírodnej dominante na Tupej skale nad Vyšným Kubínom. Mohutný kamienno-hlinitý val ohradzoval sídliskové objekty zrubového charakteru, usporiadané do radov, medzi ktorými bol voľný priestor na spôsob ulice.¹⁴⁸

Od halštatských hradísk, ktoré sú väčšinou situované na nižších kopcoch prvej línie horských hrebeňov, sa líšia montánne opevnenia, často v extrémnych polohách, ktoré sú špecifickým prejavom doby halštatskej na Liptove. Ich výraznejšiu koncentráciu nachádzame v okolí Liptovského Mikuláša, na vrcholoch Nízkyh Tatier a Západných Tatier.¹⁴⁹ Z dolnej časti kotliny evidujeme tri takéto opevnenia. Prvé sa nachádza na západnom vrchole Predného Choča (1209 m.n.m.), v katastri Likavky. Od východu a severu je viditeľný kamenný val v dĺžke asi 270 m, zvyšok chránia strmé skalné zrázy. Malá sondáž zachytila sídliskovú vrstvu s keramickým materiálom, žulovými okruhliakmi a zuhoľnatými zrnami hrachu a pšenice.¹⁵⁰ Druhá lokalita je na vrchole Sidorova (1102 m.n.m.) nad Vlkolíncom, v severnej časti Veľkej Fatry. Zachytené tu boli zvyšky mazanice, keramiky a údajne odtiaľ pochádza nález dvoch celých nádob.¹⁵¹ Posledné výšinné sídlisko tohto charakteru pravdepodobne jestvovalo na kopci Sestrč (1001 m.n.m.), medzi Bukovinou a Kalamenmi, na mieste, kde bol v stredoveku vybudovaný hrad Liptov (Starhrad). Halštatské osídlenie tu indikuje nález bronzovej sekerky s uškom a trojbokých,

¹⁴⁶ STRUHÁR, Vítazoslav. Lužické a rímske nálezy z Turíka. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1996*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1998, s. 155.

¹⁴⁷ PIETA, Karol. Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965 – 1968. In *Liptov*, 1970, č. 1, s. 116-118.

¹⁴⁸ ČAPLOVIČ, ref. 66, s. 110 nn.

¹⁴⁹ PIETA, Karol. Refúgiá z doby halštatskej v Liptove. In *Liptov*, 1981, č. 6, s. 53-65; PIETA, Karol. Halštatské výšinné sídliská v Liptove. In *Archeologické rozhledy*, 1983, roč. 35, s. 39-48.

¹⁵⁰ PIETA, ref. 147.

¹⁵¹ PIETA, Halštatské, ref. 149, obr. 2.

tzv. skýtskych streliek.¹⁵² Najnovšie prieskumy severného predpolia Nízkyh Tatier napokon naznačujú existenciu montánneho osídlenia na vrchu Kohút (1009 m.n.m.) nad Liptovskou Štiavnicou, ktoré by mohlo byť pendantom známeho hradiska Lúčny Hríb.¹⁵³

Na základe doterajších poznatkov sa odborníci domnievajú, že tieto vysokohorské polohy neboli regulárnymi sídliskami, ale tzv. refúgiami, ktoré boli vybudované ako posledné útočiská pre obyvateľov nižšie položených hradísk a osád. Takáto sídlisková aglomerácia je veľmi dobre známa severne od Liptovského Mikuláša, v okolí Ploštína a Iľanova, s centrálnym hradiskom a osadami okolo Rohačky a refúgiami na Iľanovskej a Demänovskej poludnici. Pri opevnení na Sidorove môžeme uvažovať o jeho spojitosti s neďalekým hradiskom na Stráni v Ludrovej, zatiaľ čo Predný Choč najskôr plnil funkciu útočiska pre komplex sídlisk na Mníchu, resp. v okolí hradného kopca.¹⁵⁴

Ako už bolo spomenuté, materiálna kultúra oravskej skupiny vychádza z lužických tradícií a uplatňuje sa v nej napr. špirálová industria – diademy, ihlice s hlavicou stočenou do očka, prelamované ozdoby, náramenice a pod. Reprezentatívnu ukážku umeleckého remesla sú depoty z Istebného¹⁵⁵ a Krásnej Hôrky¹⁵⁶ na Orave, u ktorých ešte badať reminiscencie lužických predlôh. Z územia Liptova zastupuje tento štýl len ojedinelý nález diadému s koncovými ružicami z Malatín,¹⁵⁷ štvorrožicový závesok z Liptovskej Štiavnice-Lúčneho Hríba¹⁵⁸ a neúplná ihlica s dvoma očkami z Liptovskej Anny.¹⁵⁹ Všetky predmety boli vyrobené z ešte stále viac preferovaného bronz, aj keď sa koncom staršej doby železnej aj v tomto prostredí stretávame s prvými železnými výrobkami, ktoré zastupujú čepele nožíkov z Mnícha a Ludrovej-Stráne. V oravskej ekuméne je doložená aj domáca výroba železných predmetov na hradisku Tupá skala.

¹⁵² MIROŠŠAYOVÁ, Elena. K problematike tzv. skýtskych nálezov z regiónu Spiša. In GANCARSKI, Jan (ed.). *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*. Krosno : Muzeum Podkarpackie w Krośnie, 2003, s. 364, obr. 5:3, 4.

¹⁵³ BENEDIKOVÁ, Lucia. Prieskum v Liptove. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, s. 31-33.

¹⁵⁴ KOVÁR, Branislav. *Hradisko z doby železnej v Likavke*. Nepublikovaná magisterská práca na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Bratislava 2003.

¹⁵⁵ KUBINYI, Miklos. Az isztebnei bronzleletröl. In *Archaeologiai Értesítő*, 1902, roč. 22, s. 342-345.

¹⁵⁶ KUBINYI, Miklos. Krasznahorkai bronz-lelet. In *Archaeologiai Értesítő*, 1892, roč. 12, s. 151-161.

¹⁵⁷ PIETA, ref. 147, s.119-120.

¹⁵⁸ PIETA, Karol. *Umenie doby železnej*. Bratislava : Tatran, 1982, obr. 10; tiež PIETA, Refúgiá, ref. 146, obr. 7.

¹⁵⁹ PIETA, Refúgiá, ref. 149, obr. 6.

Obraz osídlenia Liptova v staršej dobe železnej ešte dopĺňajú sporadické nálezy z niekoľkých jaskýň. V tomto období sledujeme opäť určitý záujem o podzemné priestory Liskovskej jaskyne, z ktorej pochádza niekoľko zlomkov keramiky a časť súdkovitého hrnca s vodorovnou aj zvislou rytou ornamentikou a radom vpichov po obvode.¹⁶⁰ Jej využívanie nesporene súvisí s blízkym hradiskom na Mníchu, pričom opäť nemožno vylúčiť existenciu náboženských rituálov. Pomerne silná kultúrna vrstva so železnými predmetmi a unikátnou krížovou ihlicou oravského typu bola zistená v jaskyni Dúpnica, v katastri Liptovských Matiašoviec. Popri analogickej ihlici z Letanoviec-Čertovej diery v Slovenskom Raji¹⁶¹ je to iba druhý takýto nález z jaskyne na území Slovenska. Nález ľudskej lebky a kamenného oltára (?) poukazuje na možný súvis s kultovými obradmi.¹⁶² Rovnako v tomto období istý čas využívali obyvatelia neďalekých refúgií a hradísk niektoré jaskyne v Demänovskej doline.¹⁶³

Napriek snahe vybudovať nedobytné a dobre chránené horské útočiská došlo niekedy na prelome staršej a mladšej doby železnej k zlomovým udalostiam, ktoré spôsobili ich zánik. Katastrofický horizont, doložený na väčšine hradísk a refúgií na Orave aj v Liptove, svedčí o násilnom strete pôvodného obyvateľstva so zatiaľ bližšie neznámym etnikom, ktoré sa zrejme snažilo ovládnuť dôležité severoslovenské rudné zdroje.¹⁶⁴ Preto sa môžeme len domnievať, že sa mohlo jednať o niektoré v susedstve žijúce kultúry a ich príslušníkov, ako napr. *kultúra vekerzug*,¹⁶⁵ späť sa so skýtskym substrátom, ale do úvahy pripadajú aj trákovia, ako aj prvá vlna keltských kolonistov.¹⁶⁶ Nesporene sa však niekedy koncom 7. a začiatkom. 6. storočia pred Kr. začínajú objavovať v neskorolužickom kultúrnom prostredí predmety cudzej proveniencie

¹⁶⁰ STRUHÁR, História, ref. 43.

¹⁶¹ SOJÁK, ref. 33, obr. 54: 2.

¹⁶² BÁRTA, ref. 15, s. 33; Pomerne bohatý nálezový inventár pochádza z amatérskych prieskumov a momentálne je v štádiu spracovania autorom tohto článku.

¹⁶³ BÁRTA, Juraj. Praveké osídlenie skalného previsu v Čiernej dolinke pri Demänovej. In *Krásky Slovenska*, 1953, roč. 30, č. 7, s. 2-3; BÁRTA, ref. 15; HOLÚBEK, Peter - KRÁL, Ivan - VAJS, Ján. Nové jaskyne v Sokole v Demänovskej doline. In *Spravodaj Slovenskej speleologickej spoločnosti*, 2000, č. 1, s. 38-40.

¹⁶⁴ BENEDIKOVÁ, Lucia. Koniec doby halštatskej a začiatok doby laténskej v Slovenských Karpatoch (na príklade lokality Istebné-Hrádok). In GANCARSKI, Jan. *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich*. Krosno : Muzeum Podkarpackie w Krośnie, 2004, s. 93-122.

¹⁶⁵ Názov pre okruh skýtsko-tráckych nomádskych kultúr zo záveru staršej doby železnej. Charakteristická je ornamentika v duchu nomádskeho zverného štýlu, ale aj trojboké tzv. skýtske strelky zo železa. Vo výzbroji sa uplatňuje reflexný luk, typické sú birituálne pohrebiská aj s nálezmi hrobov koní.

¹⁶⁶ PIETA, ref. 147.

(spomínané trojboké strelky – Starhrad, Demänovská poludnica, Demänovská dolina), ktoré naznačujú isté interakcie s nomádsnym elementom obývajúcim v tej dobe Potisie a zasahujúcim až do južnejšie situovaných horských oblastí Slovenska už niekedy v stupni HC.¹⁶⁷ Po týchto udalostiach zostali pôvodné halštatské hradiská neosídlené, ale na pohrebiskách badať kontinuálny vývoj až do doby laténskej,¹⁶⁸ kedy sa na lužickom podloží formuje nová entita – *púchovská kultúra*. S koncom doby halštatskej sa tak definitívne končí v Karpatoch éra praveku a táto oblasť vstupuje do protohistorického obdobia, kedy na javisko európskych dejín vstupujú prvé historické národy. Surovinové bohatstvo severoslovenských hôr, ktoré človeka priťahovalo už od eneolitu, s rozvojom farebnej aj železnej metalurgie začalo zaujímať čoraz viac aj alochtónne obyvateľstvo. Určite aj tento motív zohral rozhodujúcu úlohu pri kolonizácii tohto priestoru v nasledujúcich storočiach.

Keltské osídlenie dolného Liptova

Už počas trvania oravskej skupiny lužickej kultúry dochádza k spočiatku ojedinelým, od konca staršej doby železnej k intenzívnejším kontaktom so vzdialenejšími halštatskými kultúrnymi centrami.¹⁶⁹ Pôsobenie kultúrnych vplyvov je možné badať ako v keramickom inventári, tak v sortimente kovových výrobkov. Pravdepodobne postupné otváranie sa tejto konzervatívnej horskej civilizácie vonkajším podnetom umožnilo od počiatku mladšej doby železnej prenikanie nových kultúrnych impulzov reprezentovaných nastupujúcou laténskou kultúrou (500/450 pred Kr. – 0).¹⁷⁰ Ich tvorcami bol prvý konkrétny historický národ na našom území, ktorý antickí autori nazývali Kelti alebo Galovia.¹⁷¹ Príchod Keltov do severného Podunajska a na JZ Slovensko je už možné spojiť s prvou expanznou vlnou koncom 5. storočia pred Kr., ktorá sa tu dostala do kontaktu s prežívajúcim spoločenstvom staršej doby železnej. Niekedy v tomto období už zaznamenávame ojedinelé predmety laténskeho štýlu aj v severnejších regiónoch, v Turci, aj v Liptove.¹⁷² Vo včasnej

¹⁶⁷ MIROŠŠAYOVÁ, ref. 152.

¹⁶⁸ ČAPLOVIČ, ref. 140, s. 69–71.

¹⁶⁹ BENEDIKOVÁ, Lucia. Die Hallstatt- und Laténzeitlichen siedlungen in der Nordslawakei. In *Slovenská numizmatika*, 2007, roč. 18, s. 69–109.

¹⁷⁰ Názov zaužívaný pre mladšiu dobu železnú je odvodený od náleziska La Tène vo Švajčiarsku.

¹⁷¹ Príbuzné etnické skupiny indoeurópskeho pôvodu, ktoré sa vykryštalizovali v staršej dobe železnej v západohalštatskom okruhu. Ich pôvodným územím bol priestor vymedzený na juhu masívom Álp, na severe Stredonemeckou vrchovinou, na východe Vltavou a na západe poriečím Seiny. Z tohto územia expandovali už niekedy v 5. stor. pred Kr. Bližšie pozri FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1995.

¹⁷² PIETA, Refúgiá, ref. 149, s. 63–64.

dobe laténskej (LTA, LB1) žije v tomto prostredí ešte domáca autochtónna populácia, aj keď kataklizma spojená so zánikom halštatských opevnení a dobytím montánných refugií, zrejme spôsobila zmeny v charaktere osídlenia. Staré lokality zostali neobývané a nové sídliskové areály sa začali budovať v iných polohách. Do tohto obdobia spadá vznik sídelnej aglomerácie v Liptovskej Mare, ktorá sa na niekoľko storočí stala skutočným hospodárskym, správnym a kultovým centrom Liptova.¹⁷³ Najstaršie marské osady je možné datovať do 4. storočia pred Kr., čo z hľadiska chronológie zodpovedá tzv. predpúchovskému stupňu na prelome staršej a strednej doby laténskej, kedy sa v materiálnej kultúre už vo väčšej miere objavujú typicky laténske produkty.¹⁷⁴ Spočiatku sa tento tovar importuje, od stupňa LTC1 začínajú čoraz výraznejšie prevládať domáce napodobeniny na kruhu točených nádob, najmä grafitovej keramiky, šperkov a úžitkových predmetov. Domáce obyvateľstvo, ktoré bolo potomkami lužických populácií, si však ešte stále v základných rysoch udržiavalo svoju tradicionalistickú kultúru. To sa zmenilo až od stupňa LTC2 v druhej polovici 2. storočia pred Kr., kedy sa v dôsledku príchodu českých Bójov do stredného Podunajska časť keltských kmeňov posunula do vysokohorských oblastí. Tu sa zrejme aj etnicky premiešala s autochtónnou postlužickou zložkou a vytvorila svojráznu horalskú spoločenskú entitu – púchovskú kultúru.¹⁷⁵ Dominantnou sa stala keltská materiálna kultúra a táto oblasť sa stala integrálnou súčasťou európskej keltskej civilizácie. Na základe útržkovitých správ antických autorov môžeme uvažovať, že kmene, ktoré obývali horské oblasti severných Karpát, patrili etnicky keltským Kotínom a ilýrskym Osom, prípadne českým Bójom, ktorí sem mohli uskutočňovať výpravy za nerastnými ložiskami.¹⁷⁶

Nový horizont zakladania osád, ktorý charakterizuje toto obdobie, sledujeme aj v Liptove. Sídlisková štruktúra pozostávala z otvorených agrárnych osád a menších opevnených hrádok, ktoré sú pre starší stupeň púchovskej kultúry charakteristické. Tieto fortifikácie vznikali na prevažne dominantných, solitérnych kopcoch pri vstupoch do horských dolín alebo pri významných komunikáciách. Ich rozloha nepresahuje jeden hektár, pevnostný systém

¹⁷³ PIETA, Karol. Liptovská Mara. *Väsnahistorické centrum severného Slovenska*. Bratislava : Archeologický ústav SAV, 1996, 134 s.

¹⁷⁴ PIETA, Karol. Die Siedlung Liptovská Mara II. und die Anfänge der Einflüsse der Laténe-Kultur im Westkarpatenraum. In *Slovenská archeológia*, 2000, roč. 48, s. 315-346.

¹⁷⁵ Jej oblasť sa rozprestierala od južného Poľska, cez severné Slovensko (Spiš, Orava, Liptov, Turiec, Pohronie, Kysuce až po východnú Moravu. PIETA, Karol. *Die Púchov-kultur*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1982, 311 s.

¹⁷⁶ KOVÁR, Branislav. Neskorá doba laténska v Pohroní a Poiplí so zameraním na etnickú otázku. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, 2008, roč. 43, s. 53-62.

pozostával prevažne z hlineného násypu, niekedy zosilneného viacerými prstencami, priekopou a pravdepodobne aj palisádou. Otvorené osady spravidla ležali na ich úpäti, často na umelo upravených terasách. Záver Liptovskej kotliny bol vo svojej dolnej časti chránený z viacerých strán. Od západu kontroloval vstup do údolia malý hrádok v Hrboltovej s rozlohou 14 x 30 m, ležiaci na východnom úpäti Predného Choča.¹⁷⁷ Považskú trasu, ktorou sa v praveku šírili kultúrne vplyvy a impulzy, mohlo zabezpečovať ešte predsunuté opevnenie s názvom Turnisko, známe už v 19. storočí J. Neudeckovi, ktoré sa nachádzalo medzi Hubovou a Lubochňou. Časové zaradenie tejto polohy, chránenej dvojítm valom, je však problematické a nemožno ho ani overiť vzhľadom na skutočnosť, že lokalita bola zničená pri výstavbe cesty.¹⁷⁸

Blížšie tiež nepoznáme charakter osídlenia na údajnom hradisku, ktoré sa malo nachádzať na kopci „Hrdoš“, medzi Švošovom a Komjatnou. Púchovské črepy, nájdené na vrchole, však potvrdzujú jej praveký charakter.¹⁷⁹ Dominantné polohy boli využité aj pri obrane severo-južnej komunikácie. Strategický prechod priesmykom do Oravskej kotliny zabezpečovalo opevnené hradisko na hradnom kopci v Likavke. Pri výskume stredovekých stavieb boli na viacerých miestach zachytené deštrukcie laténskych objektov a početný keramický materiál z niekoľkých fáz púchovského osídlenia.¹⁸⁰ Na svahu pod hradiskom jestvovala tiež otvorená osada, pri výskume ktorej boli zachytené zvyšky objektov s kamennými podmurovkami.¹⁸¹ Početné nálezy železnej trosky naznačujú, že v jej areáli jestvovali hutnícke zariadenia, ktoré spracúvali železnú rudu, pravdepodobne z oblasti blízkeho Choča.¹⁸² Konečne, písomné pramene antických autorov lokalizujú „bane na železo“ pod územím Kvádov, v horskej oblasti Slovenska, kde bol dostatok železorudných žíl vystupujúcich na povrch, dokonca spájajú výrobu železa priamo s kmeňmi keltských Kotínov.¹⁸³ Predmety importované z tohto sídliska dokladajú diaľkové kontakty a potvrdzujú strategickú polohu osady pod súvekým opevneným hradiskom. Smerom od juhu, kde vyúsťovala cesta priesmykom medzi Nízkymi Tatrami a Veľkou Fatrou, bol asi celý systém opevnení tohto charakteru. V priestore

¹⁷⁷ UHLÁR, ref. 18, s.174.

¹⁷⁸ STRUHÁR, ref. 93.

¹⁷⁹ KÚRTI, Július. *Zpráva Liptovského múzea za rok 1931*. Ružomberok 1932, č. 2, s. 34.

¹⁸⁰ KOVÁR, ref. 154; STRUHÁR, *Nálezy*, ref. 67.

¹⁸¹ MÜDRÝ, Peter. Sídlisko púchovskej kultúry v Likavke. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1987*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1988, s. 91-92.

¹⁸² PIETA, Karol. Sídlisko púchovskej kultúry v Likavke. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997, s. 146-147.

¹⁸³ DOBIÁŠ, Jozef. *Dějiny československého území do vystoupení Slovanů*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 33.

terajšieho kameňolomu medzi Ružomberkom a Bielym Potokom boli identifikované najmenej dva takéto strážne hrádky, nazvané „Na skalách I a II“.¹⁸⁴ Púchovský materiál potvrdzuje ich laténsky vek, aj keď nevylučujeme ich starší pôvod (spomínaný nôž z Ludrovej-Bielej Púte). Neďaleko týchto lokalít bolo výskumom zachytené malé opevnenie v polohe „Pansová“ v Ludrovej. Na výraznom kopulovitom vrchole bola v niekoľkých sondách zachytená kultúrna vrstva s keramikou typickou pre predpúchovský a laténsky stupeň púchovskej kultúry.¹⁸⁵ Nález hrudiek vypálenej hliny – mazanice, ktorá sa používala na omietanie stien, naznačuje existenciu jednoduchých drevených stavieb. Priebeh fortifikácie sa nepodarilo zachytiť, pretože neskoršie stredoveké opevnenie zničilo jeho pôvodnú podobu. Predpokladáme však, že miesto bolo chránené zemným násypom a priekopou. V okolí tohto hrádka jestvovalo niekoľko prevažne nížinných osád.¹⁸⁶

Do pásma strategických oporných bodov tejto časti Liptova môžeme zaradiť aj analogické hradisko „Na Lípej“, ktoré vzniklo na ostrohovitej vyvýšenine južne od Martinčeka a patrilo do hradiskovej sústavy Mnícha (označované ako Mních IV.).¹⁸⁷ Z lokality, ktorá je dnes z veľkej časti zničená kameňolomom, pochádza typická púchovská keramika a niekoľko kovových predmetov.¹⁸⁸ Najskôr s týmto opevnením súvisí sídlisko pred Liskovskej jaskyne, kde V. Uhlár identifikoval viacfázové sídlisko z laténskej a rímskej fázy púchovskej kultúry.¹⁸⁹ Konštrukciu opevnenia sa od predchádzajúcich lokalít odlišuje hradisko na kopci „Konislav“, nachádzajúce sa v prednej línii Chočských vrchov, medzi Liskovou a Turíkom. Pri výskume bol objavený kamenný val z flyšových blokov a hrotitá priekopa.¹⁹⁰ Materiál mal údajne zmiešaný halštatsko-púchovský charakter. Domnievame sa však, že sa jedná o klasickú lokalitu zapadajúcu do spektra púchovských hrádok s možnosťou využitia v predpúchovskom stupni, ako aj v staršej fáze púchovskej kultúry. Nemožno ale vylúčiť jeho skorší vznik. Do rovnakého obdobia dobre zapadá aj nevelké hradisko zistené v jeho susedstve, v polohe „Dielec“, pri vstupe do Turickej doliny (kataster Turík).¹⁹¹ Vrcholová plošina s rozlohou približne 50 x 20 m

¹⁸⁴ UHLÁR, ref. 18, s. 174.

¹⁸⁵ STRUHÁR, Vítazoslav. Zisťovací výskum na hrádke v Ludrovej, okr. Ružomberok. In *Archeológia v múzeách*. Poprad : Podtatranské múzeum, 1998, s. 50-54.

¹⁸⁶ STRUHÁR, ref. 106.

¹⁸⁷ UHLÁR, ref. 18.

¹⁸⁸ STRUHÁR, Nálezy, ref. 67.

¹⁸⁹ UHLÁR, ref. 17.

¹⁹⁰ HANULIAK, Václav. Prieskum hradiska Konislav pri Liskovej. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1977, s. 122.

¹⁹¹ STRUHÁR, Vítazoslav. Výšinné sídlisko púchovskej kultúry v Turíku. In *Archeologické vý-*

je zo západnej a južnej strany ohraničená strmými skalnými zrázmi, ktoré prepája valový násyp. Severné úbočie kopca, pozvoľne klesajúce k úpätiu, je upravené viacnásobnými terasami, kde treba predpokladať jednoduché stavby. Pri sondáži tu bola zachytená koncentrácia riečnych okruhliakov, mazanice a keramických črepov, ako aj bronzový prsteň zdobený dvojicou šikmých rytych línií a železný tyčinkovitý náramok.

Turická dolina, ako sa ukazuje, bola pre pravekého človeka veľmi príťažlivá. Na relatívne malej ploche nachádzame vedľa seba niekoľko prehistorických opevnení.¹⁹² Najnovšie sme v susedstve spomínaného púchovského hrádka na vrchole zvanom „Hacnikov“ prieskumom identifikovali akropolu s podhradím, chránenú asi troma prstencami valov s bránami a vstupnou cestou.¹⁹³ Nález niekoľkých kovových predmetov a vinutie laténskej spony datuje osídlenie tejto polohy do obdobia púchovskej kultúry. Budovanie dvoch súvekých fortifikácií vedľa seba nie je v tejto dobe zvyčajné, preto sa domnievame že sa jedná o dve časovo nasledujúce etapy osídlenia. Koncentrácia pravekých polôh v tejto časti Chočských vrchov môže naznačovať jej významné postavenie v systéme strážnych bodov, ale aj v spojitosti s možnými ložiskami rúd, najmä železa v okolí Veľkého Choča.¹⁹⁴ Ako jeden z momentov výberu polohy treba zobrať do úvahy tiež mimoriadne zaujímavú geomorfológiu Turickej doliny, s množstvom krásnych javov, ktoré mohli aj z určitých neprofánnych dôvodov priťahovať človeka v minulosti.

Posledným z radu malých opevnení, ktoré jestvovali v dobe laténskej v bezprostrednom okolí Ružomberka, bol už v predchádzajúcej dobe využívaný skalný ostroh „Lúčny hríb“, pri vstupe do Zemianskej doliny v katastri Liptovskej Štiavnice. Výrazný črepový materiál púchovskej kultúry naznačuje existenciu menšieho hrádka na mieste staršieho hradiska.¹⁹⁵

Spomínané malé opevnené lokality, ktoré sú charakteristické pre obdobie púchovskej kultúry, nachádzame pozdĺž úpäti horstiev ohraničujúcich Liptovskú kotlinu aj v jej hornej časti.¹⁹⁶ Od východu bol vchod do údolia chránený dômyselne vybudovaným pevnostným systémom pri obci Podtureň,

skumy a nálezy na Slovensku v roku 2000. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2001, s. 197.

¹⁹² Hradisko I. – veľké lužické, sa nachádzalo v polohe „Za hradištiami“; Hradisko II. – opevnenie badenskej kultúry v polohe „Hradištia“ ; Hradisko III. – opevnenie z doby laténskej na „Hacnikove“ ; Hradisko IV. - púchovský hrádok v polohe „Dielec“.

¹⁹³ Nálezy sú uložené u autora tohto príspevku.

¹⁹⁴ SLADKÝ, Ján. Baníctvo a rudy v okolí Ružomberka. In *Vlastivedný zborník Považia*, 1962, roč. 4, s. 139-154.

¹⁹⁵ PIETA, ref. 147.

¹⁹⁶ PIETA, Karol. *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 2008, obr. 36.

na miestach zvaných Varta, Bašta a Velínok.¹⁹⁷

Pri zmienke o opevnených lokalitách mladšej doby železnej na Liptove, nie je možné vynechať najvýznamnejšiu sídliskovú aglomeráciu, ktorá vznikla v okolí obce Liptovská Mara. Najneskôr v strednej dobe laténskej vybudovali na strategickom mieste „Havránku“ rozsiahly val s kamennou plentou a drevenou výstužou, ohradzujúci akropolu na temene vrchu. Pevnostný systém bol potom niekoľkokrát zničený a prestavaný. Jeho súčasťou bola unikátna svätyňa so stĺporadím, kde sa uskutočňovali aj ľudské obety. Centrálné sídlo, kde sídlila spoločenská a duchovná elita, hospodársky zabezpečovalo celkom 7 nížinných osád v jeho širšom okolí.¹⁹⁸

Ako už bolo spomenuté, v strednej dobe laténskej dochádza v strednom Poddunajsku k významným zmenám, ktoré v horských oblastiach spolupôsobili pri vzniku púchovskej kultúry. Charakteristickým javom v tejto fáze bola absencia hrobových celkov a vznik veľkých opevnených centier opidálneho typu (Bratislava, Devín, Plavecké Podhradie, Smolenice-Molpír), zároveň vzrástla hustota sídlisk aj v horských oblastiach Karpát. Zrejme najväčší rozsah dosiahlo osídlenie počas mladšej doby laténskej (LTD1), dochádza k rozvoju remeselnej činnosti aj obchodu.¹⁹⁹ Materiálna kultúra zároveň začína byť obohacovaná o niektoré cudzorodé elementy, ako napr. dáčku keramiky (resp. tvarové a výzdobné vplyvy), ktorá sa v Liptove objavuje už v 2. storočí pred Kr.²⁰⁰ Na sídliskách sa objavujú tiež rímske importy v podobe spôn, šperkov, alebo kovových nádob.²⁰¹ Významným znakom, ktorý odzrkadľuje hospodársky a obchodný vzostup nasledujúceho neskorolátenskeho obdobia, sú doklady mincovníctva. V púchovskom prostredí Liptova evidujeme početné nálezy tak domácich výrobkov v podobe keltských mincí, ako aj obchodnou výmenou získaných cudzích razieb. Pre liptovský región je doložená výroba vlastných mincí v centre na Liptovskej Mare, kde sa razili strieborné a medené drachmy a didrachmy (typ Liptovská Mara). Na averze mali len jednoduchý hrboľ, reverz zdobil motív štylizovaného koňa.²⁰² Druhým typom, pochádzajúcim

¹⁹⁷ HANULIAK, Václav - PIETA, Karol. Výskum v Podturni. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1976, s. 101-103; Tí istí. Výskum Podtureň-Bašta v roku 1976. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1977, s. 123-124; LAUČÍK, Peter. *Podtureň – brána do laténskeho Liptova*. Podtureň : Marmota Press Poprad, 2006, 46 s.; STRUHÁR, ref. 142.

¹⁹⁸ PIETA, ref. 173.

¹⁹⁹ PIETA, ref. 196, s. 57.

²⁰⁰ LUŠTIKOVÁ, Lucia. Dáčka keramiky na území Slovenska. In *Východoslovenský pravěk*, 2007, roč. 8, s. 77-95.

²⁰¹ PIETA, ref. 196, obr. 119.

²⁰² KOLNÍKOVÁ, Eva. Severoslovenské keltské mince s hrboľom na averze. In *Slovenská nu-*

so severoslovenských dielní, je tzv. veľkobysterecký typ, nazvaný podľa miesta dvoch depotov na hradisku Dolný Kubín-Trniny (časť Veľký Bysterec).²⁰³ Lokálnu produkciu týchto mincí s hrboľom potvrdzuje nález razidla s motívom koňa z neďalekej Turčianskej kotliny.²⁰⁴ Výroba a obeh keltských mincí spadá do obdobia okolo polovice 1. storočia pred Kr., s krátkym prežívaním ešte po zlome letopočtu. Z dolného Liptova je najvýznamnejším numizmatickým nálezom poklad mincí, objavený v porušenej sídliskovej vrstve na hrade Likava počas výskumu stredovekej architektúry.²⁰⁵ V hlinenej nádobe sa našlo 11 strieborných mincí veľkobystereckého typu spolu so strieborným záveskom a kovaním. Okrem tohto pokladu evidujeme z okolia už len ojedinelé nálezy, ako napr. nález mince veľkobystereckého typu z bližšie neznámej lokality v Turíku.²⁰⁶ Vzácnou pamiatkou je objav striebornej, tzv. keltsko-dáckej mince z Liptovského Mikuláša, ktorý by popri dáckej keramike mohol signalizovať aj priamy etnický prienik malej skupinky Dákov z oblasti Sedmohradska, resp. JZ Slovenska alebo intenzívnejšiu vzájomnú výmenu.²⁰⁷

Hospodársky a sídliskový rozkvet púchovskej civilizácie, ktorá sa bez výraznejších turbulencií vyvíjala od staršej, resp. strednej doby laténskej, narušili v prvej polovici 1. storočia pred Kr. (stupne LTD1 - LTD2) náhle udalosti, ktoré spôsobili zánik mnohých severoslovenských hradísk.²⁰⁸ V tejto dobe dochádza aj k vyplneniu centrálného sídliskového komplexu v Liptovskej Mare, zánikový horizont je doložený aj na hradisku v Podturni, ako aj na viacerých oravských lokalitách. Identifikovať pôvodcov tohto nájazdu nie je jednoduché, etnická mapa severných Karpát je v dobe okolo zlomu letopočtu pomerne zložitá. Do úvahy pripadajú Dáci, ktorí v polovici 1. storočia pred Kr. začali ohrozovať naddunajské barbarikum, ale aj germánske kmene, ktoré začali čoraz intenzívnejšie tlačiť na svojich susedov. Napriek tomu však hospodársky rozvoj púchovskej ekumény kulminuje, prúdia sem rímsko-provinciálne výrobky a luxusný tovar.²⁰⁹ Doba rozkvetu horských civilizácií, so

mizmatika, 2004, roč. 17, s. 11-52.

²⁰³ PIETA, Karol - KOLNÍKOVÁ, Eva. Druhý hromadný nález keltských mincí z Dolného Kubína-Velkého Bysterca. In *Slovenská archeológia*, 1986, roč. 34, s. 383-404.

²⁰⁴ PIETA, ref. 196, s. 253.

²⁰⁵ HLINKA, Ján - HOŠSO, Jozef. Nález keltských mincí pri archeologickom výskume na hrade Likava. In *Slovenská numizmatika*, 1980, roč. 6, s. 99-109.

²⁰⁶ KOLNÍKOVÁ, Eva. Fundmünzen in den laténezeitlichen Burgwallen und anderen hohentagen in der Slowakei. In *Slovenská archeológia*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 236.

²⁰⁷ SOJÁK, Marián. Náhodný nález keltsko-dáckej mince z Liptovského Mikuláša. In *Slovenská numizmatika*, roč. 15, 1998, s. 188.

²⁰⁸ PIETA, ref. 196, s. 58.

²⁰⁹ PIETA, Karol. Römischer Import der Spätlaténzeit in der Slowakei. In *Archeoľski vestnik*, 1996, roč. 47, s. 190 nm, Abb. 8.

sídliskovou tradíciou ešte v dobe bronzovej, však pomaly smeruje k svojmu vrcholu. Druhá rana pre ľud púchovskej kultúry prišla v podobe ďalšej vlny násilného vpádu v prvých desaťročiach nového letopočtu (stupeň B1), ktorý sa stratigraficky prejavil ako zánikový horizont na väčšine dovtedy fungujúcich hradiskách (archeologicky doložený v Liptovskej Mare, v Podturni a Likavke).²¹⁰ Historicky je možné stotožniť tieto udalosti s expanziou markomanských a kvádskych družín germánskeho vodcu Vannia, ktorí obývali západné Slovensko, resp. s ich konfrontáciou s východogermánskymi Lugiami.²¹¹ Po týchto udalostiach už staršie fortifikácie viac neboli využité a značne sa zredukoval aj územný rozsah púchovskej kultúry.²¹²

V nasledujúcich rokoch raného cisárstva v staršej dobe rímskej boli v Liptove z pôvodne takmer dvadsiatky sídlisk ďalej obývané len tri osady, ich počet časom narástol na sedem.²¹³ V okolí Ružomberka to bolo zrejme len sídlisko s hrádkom pod Likavským hradom²¹⁴ a osídlenie pred Liskovskou jaskyňou.²¹⁵ V materiálnej kultúre sa čoraz zreteľnejšie začal prejavovať germánsky element v podobe vplyvov z okruhu *przeworskej kultúry*,²¹⁶ ako aj pôsobenie susedných Kvádov a Dákov. Prenikajú sem tiež importy z oblastí rímskych provincií, resp. sú vyrábané ich napodobeniny.²¹⁷ S týmto môže súvisieť aj výskyt rímskych mincí v severoslovenskom prostredí, pričom po rozkvete keltského mincovníctva s kvalitnými striebornými mincami sa tu objavujú menej kvalitné rímske, hlavne bronzové mince alebo ich kópie.²¹⁸ Potvrďuje to aj ojedinelý nález napodobeniny rímskeho republikánskeho kvinára Cornelia Lentula a. P. F. Marcelina, datovaný do rokov 76 – 75 pred Kr. z Likavky-hradného kopca,²¹⁹ ojedinelé nálezy evidujeme tiež z Partizán-

²¹⁰ PIETA, ref. 196, obr. 30. Tiež sa predpokladá, že v tejto súvislosti dochádza k tezaurácii keltských mincí (Likavka, Dolný Kubín-Trniny).

²¹¹ PIETA, ref. 173, s. 30; HEČKOVÁ, Janka. *Rimania a Germáni na strednom Dunaji*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2006, 112 s.

²¹² PIETA, ref. 196, obr. 24.

²¹³ PIETA, ref. 173, s. 31.

²¹⁴ STRUHÁR, Nálezy, ref. 67.

²¹⁵ UHLÁR, ref. 17.

²¹⁶ Przeworská kultúra existovala v dobe 3. storočia pred Kr. až 5. storočia po Kr. na území Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny, zasahuje aj na východ a sever Slovenska. Etnicky pripisovaná germánskym Lugiom. Bližšie MĄDYDA-LEGUTKO, Renata. *Zródnicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996, 165 s.

²¹⁷ PIETA, Karol. Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkrige. In *Markomannenkrige Ursachen und Wirkungen*. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 1994, s. 253-262.

²¹⁸ PIETA, Karol. K nálezom rímskych mincí na severnom Slovensku. In *Slovenská numizmatika*, 1986, roč. 9, s. 145-151.

²¹⁹ HUNKA, Ján - KOLNÍKOVÁ, Eva. Prírastky mincí v archeologickom ústave SAV v rokoch

skej Lupče,²²⁰ Lúčok²²¹ a Lubochne.²²² Zatiaľ jediný depot rímskych mincí z tejto časti Liptova pochádza z Turíka, zo známej polykultúrnej lokality „Za hradišťami“. Súkromným hľadačom sa podarilo nájsť poklad bližšie neznámeho počtu rímskych mincí, ktorých časť sa dostala na zdokumentovanie do Archeologického ústavu SAV v Nitre.²²³

V staršej dobe rímskej predpokladáme, že horským územím, patriacim do púchovskej zóny, viedla jedna z vetiev významnej Jantárovej cesty, ktorou sa do rímskych provincií distribuoval jantár z pobrežia Baltského mora. Jeden z variantov tejto trasy predpokladá jej smerovanie od Dunaja popri toku Nitry cez horské prechody do Turca. Práve tu, v Slovenskom Pravne, bola objavená významná komunikačno-obchodná stanica, ktorú niektorí autori identifikujú s Pariennou, známou z opisu historika Ptolemaia.²²⁴ Odtiaľto sa ako najpravdepodobnejšie zdá jej pokračovanie k Váhu, dolinou potoka Komjatná na Oravu a potom priamo k toku Wisly.²²⁵

Retardácia materiálnej náplne púchovskej kultúry v tomto horizonte sa okrem zániku domáceho keltského mincovníctva prejavila tiež v keramike, kde prvotriedne, na kruhu točené nádoby, nahradil v ruke robený, menej kvalitný riad. Konjunktúru však prekvapivo preživalo šperkárstvo a kovárske remeslo. Do obdobia raného cisárstva spadá ťažba a tavba železných rúd, doložená nálezmi háld trosky a železiarskych pecí pri Varíne a Nezbudskej Lúčke,²²⁶ na základe keramických nálezov zo staršej doby rímskej predpokladáme tiež pokračovanie produkcie železa na sídlisku pod Likavským hradom. Predchádzajúci rozkvet „horalskej“ civilizácie v dobe halštatskej a laténskej sa však už nikdy nezopakoval a polykultúrny konglomerát púchovskej kultúry nezvratne zanikal vo víre zložitých spoločenských a etnických zmien, ktoré sa v naddunajskom barbariku odohrávali v prvých storočiach po Kr. Postupné prenikanie kvádského obyvateľstva pozdĺž toku Váhu a Hrona a známe uda-

1999 – 2000. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2000*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2001, s. 94.

²²⁰ HÝROŠ, Štefan, Nikolaj. *Zámok Lykava a jeho pani poťahom na državie, Lypťov a okolie*. Turčiansky Sv. Martin : b.v., 1876, s. 17.

²²¹ ONDROUCH, Vojtech. *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 91, č.235.

²²² ONDROUCH, ref. 220, s.79, č.174.

²²³ Osobná informácia Dr. Karola Pietu.

²²⁴ ŠALKOVSKÝ, Peter. Komunikačno-obchodná stanica z doby rímskej v Slovenskom Pravne (?). In *Slovenská archeológia*, 1989, roč. 37, č. 2, s. 419-425.

²²⁵ JANŠÁK, Štefan. Predveké cesty. In *Geografický časopis SAV*, 1953, roč. 5, č. 3-4, s. 169-195.

²²⁶ PIETA, Karol. Frühkaiserzeitliche Eisenverhüttungsanlage in Varín, Slowakei. In *Archaeometallurgy of Iron- 1967 – 1987. International Symposium of the Comité pour la sidérurgie ancienne de l'UISPP*. Praha : Archeologický ústav ČSAV, 1989, s.213-227.

losti v súvislosti s tzv. Markomanskými vojnami²²⁷ v druhej polovici 2. storočia po Kr. ukončili viac než 1500 rokov tradície osídlenia horských oblastí Slovenska a natrvalo uzavreli starovekú históriu tohto regiónu. Posledné zbytky keltských kmeňov Kotínov, ktoré formovali aj púchovskú kultúru, boli prisídlené niekde do južnej Panónie, kde sa ich stopy od polovice 3. storočia definitívne strácajú. Výnimkou môže byť podľa najnovších výsledkov výskumu snáď územie Spiša, kde jestvujú náznaky pokračovania vývoja aj v post-púchovskom období.²²⁸

Neskorá doba rímska a sťahovanie národov

Éra po zániku keltských štruktúr v severoslovenskom pásme a príchodom slovanského etnika, ktoré tu vytvorilo novú sídelnú tradíciu, patrí medzi menej rozpoznané obdobia v slovenskej archeológii. Okrem zložitých etnických a kultúrnych pomerov, ktoré predznamenávajú dobu prevratných zmien, v celoeurópskom meradle nazvanú výstižne obdobím sťahovania národov, obtiaže spôsobuje tiež naša schopnosť v teréne identifikovať stopy často len epizodického osídlenia. Na konci doby rímskej (stupne C3,D1) hranica kvádského záberu siahala až hlboko do horských oblastí a dotýkala sa hrebeňov Malej Fatry a Nízkych Tatier.²²⁹ Medzi polovicou 2. a koncom 4. storočia však nemáme z nami sledovanej oblasti žiadne doložené sídliská. Materiálna kultúra ostatných osád má zmiešaný provincionálno-barbarský charakter, špecifickým javom je tezarácia depotov mincí s razbami neskorého cisárstva, ktorá môže súvisieť s krátkodobou zvýšenou aktivitou svebskeho (kvádského) obyvateľstva na počiatku obdobia sťahovania národov. Z druhej strany Nízkych Tatier je napríklad známy poklad až 50 mincí, ktorý datujú strieborné spony do 4. storočia.²³⁰ Z Liptova je do tohto horizontu možné datovať poklad 10 rímskych bronzových raziieb z 3. až konca 4. storočia, objavený bez bližších nálezových okolností v Závažnej Porube.²³¹ Ako sa ukazuje, v okolí Liptovského Mikuláša sa koncentruje niekoľko významných mincových aj kovových nálezov, ktoré naznačujú existenciu neskororímskeho sídliska.²³² Do úvahy pripadá predovšetkým polykultúrna lokalita Rohačka pri Ploštíne,

²²⁷ PIETA, ref. 173, s. 33-36.

²²⁸ PIETA, Karol. Spiš vo včasnej dobe dejinnej. In *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča : Kláštorského n.o.; Wrocław : Centrum badań slaskoznawczych, 2003, s. 149-158.

²²⁹ PIETA, ref. 217; PIETA, ref. 196, s. 59-60.

²³⁰ ONDROUCH, Vojtech. Príspevek k osídlení Nízkych Tater a Velké Fatry v době předslavanské. In *Bratislava*, 1935, roč. 9, s. 526-549.

²³¹ MINAROVICHOVÁ, Elena. Nález rímskych mincí v Liptovskej Porube, okr. Liptovský Mikuláš. In *Zborník Slovenského národného múzea – História*, 1985, roč. 79, č. 25, s. 209-212.

²³² SLIVKA, ref. 22, s. 50-51.

odkiaľ je niekoľko súvekých, aj keď nestratifikovaných nálezov (silne profilované rímske spony, mince apod.).²³³ Do 4. storočia tiež spadá datovanie rímskej bronzovej mince Konštantína II. (317 – 340), ktorá sa našla pri úprave športového areálu v Ružomberku.²³⁴ Samozrejme, ojedinele nahádzané mince ešte nesvedčia o prítomnosti osadníkov, rovnako môžu byť donesené v podstatne neskoršom čase (osobný majetok, amulet, mincový ekvivalent a pod.).

Archeologické doklady viac-menej potvrdzujú doteraz prijímanú tézu o vyludnení bývalých centrálnych púchovských oblastí počas takmer 200 ročného obdobia. Neobývaná zóna, s množstvom prirodzených strategických polôh a dostatkom nerastných zdrojov, však v závere doby rímskej (druhá polovica 4. storočia) prilákala nových kolonistov spoza Karpát, kde sa v tom čase rozvíjala przeworská kultúra. Pozostatky tohto krátkodobého, ale intenzívneho osídlenia sú označované ako *severokarpatská skupina* neskoršej doby rímskej.²³⁵ Jej rozloha u nás zaberala regióny Turca, Liptova, Oravy, Spiša a poľskú stranu Karpát. Nové osady si tieto, s Germánmi spríbuznené skupiny, zakladali na terasách potokov a v blízkosti riek a na dominantných pozíciách, častokrát v miestach starších hradísk. Zrejme výhodná poloha rozhodla o založení osady nad pravobrežnou terasou Váhu v Stankovanoch, kde inak v okolí archeologické nálezy chýbajú.²³⁶ Pri kopaní vodovodnej prípojky narazili robotníci v hĺbke asi 50 cm na archeologické nálezy, ktoré pozostávali z črepov masívnej zásobnice s okružím a rytou vlnovitou výzdobou na vyduť. Identické zásobnice poznáme z viacerých liptovských nálezísk severokarpatskej skupiny – najbližšie z hradiska na Turíku, kde bola opäť využitá dobre chránená poloha „Za hradišťami“. Z vrcholovej plošiny pochádza takmer celá zrekonštruovaná zásobnica,²³⁷ ako aj niekoľko pozoruhodných spôn a šatových ozdôb.²³⁸ Celkovo sa výzdoba vlnkou a okružie na veľkých nádo-

²³³ SLIVKA, ref. 22, s. 70-75; STAROHORSKÝ, Ján-Volko. Prví Liptáci a Rohačka (822 m) ako praobydlenisko. In *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, 1909, roč. 14, s. 41-53.

²³⁴ KÚRTI, Július. *Zprávy Liptovského múzea v Ružomberku*, 1933, roč. 2, č. 3, s. 66.

²³⁵ PIETA, Karol. The North Carpathians at the beginning of the Migration Period. In *Antiquity*, 1991, roč. 65, s. 376-387. V staršej literatúre bola táto skupina označovaná ako „prešovský typ“ a spájali ju so Slovanmi, najmä na základe podobnosti v ruke robenej keramiky.

²³⁶ ŠTRUHÁR, Vítazoslav. Sídliisko severokarpatskej skupiny v Stankovanoch. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2008*. Nitra : Archeologický ústav SAV, v tlači.

²³⁷ ŠTRUHÁR, ref. 146.

²³⁸ VELIČÍK, ref. 135; PIETA, Karol. Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei. (Fragestellungen der zeitgenössischen Forschung). In *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno*. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 1999, obr. 10: 13; 11: 8, 28; BYSTRICKÁ, Lubica. Ojedinelý nález bronzovej spony z Turíka. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2004, s. 41-42.

bách považuje za charakteristickú črtu náplne tejto skupiny. Hoci keramika nesie skôr archaické znaky (ručná výroba, menej kvalitný materiál), kováčske remeslo dosiahlo v tomto časovom úseku mimoriadnu úroveň. Množstvo kovových nálezov z depotov a sídlisk dokazuje opätovné oživenie miestnych hutníckych a kovospracovateľských tradícií.²³⁹ Stopy po metalurgických zariadeniach nachádzame predovšetkým na hradiskách, ktoré sa na krátky čas stali centrami výroby a zrejme aj obchodu, čo dokazujú nálezy predmetov cudzej proveniencie, ako napr. rímske severoafrické lampy, stredomorské mušle a výrobky z okruhu východoeurópskej čerňachovskej kultúry.²⁴⁰ Z Liptova sú v teréne dobre zachytené stratigrafické horizonty severokarpatskej skupiny tiež na starších hradiskách v Liptovskom Jáne, Liptovskej Mare, Lazisku a Vyšnom Kubíne. Otvorené osady predpokladáme v okolí Liskovej, okrem už spomínaného sídliska pred Liskovskou jaskyňou boli nedávno zachytené ojedinelé objekty na východnom úpätí Mnícha. Prieskum na trase budúcej diaľnice odhalil 2 sídliskové jamy s črepovým materiálom z neskorej doby rímskej až počiatku sťahovania národov.²⁴¹ Vzhľadom na blízkosť Liskovskej jaskyne neprekvapuje, že z jej vstupných priestorov evidujeme časť masívnej zásobnice s okružím a črepy z hrubostenných nádob, zdobených niekoľkonásobnou vlnkou. Jaskyne boli tomto období, vzhľadom na politickú nestabilitu v dobe migrácií veľkých kmeňových zväzov, asi častejšie využívané. Z lip-tovských jaskýň poznáme spoľahlivo datovaný materiál tiež s pred Vyvieracký v Prosieckej doline a z jaskyne Okno v Demänovskej doline.²⁴²

O spoločenských vzťahoch, etnicite, kultúre a náboženstve týchto novousadlíkov nevieme takmer nič. Javy, ktoré je možné sledovať u príslušníkov jednotlivých kultúr na základe hrobového inventára a znakov pohrebného rítu, nie je možné postihnúť, nakoľko sme zatiaľ neobjavili hroby z tejto krátkej epizódy severokarpatských dejín. Jediným svedectvom, o to však mimoriadnejším, je nález z roku 2007 z Popradu – Matejoviec.²⁴³ Pri výstavbe priemyselného parku tam v hĺbke asi 3 m narazili pracovníci na drevenú komoru unikátnej hrobky so sedlovou strechou. Aj napriek skutočnosti, že krypta bola vykradnutá krátko po pohrebe, jedná sa o výnimočný objav, ktorý nemá na Slovensku paralelu. Zachovaný inventár nám dáva tušiť bohatstvo, ktoré spre-

²³⁹ PIETA, Karol. Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku. In *Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV*, 2002, roč. 35, s. 61-74.

²⁴⁰ PIETA, ref. 235, s. 178.

²⁴¹ BARTÍK, Juraj a kol. Diaľnica D1: Hubová – Ivachnová. Výskumná správa z doplnujúceho archeologického výskumu. Bratislava : SNM – Archeologické múzeum, 2008.

²⁴² BÁRTA, ref. 15.

²⁴³ PIETA, Karol - ROTH, Peter. Kniežacia hrobka z Popradu-Matejoviec. In *Pamiatky a múzeá*, 2007, č. 3, s. 44-47.

vádzalo mŕtveho, ako sústružený drevený nábytok, pozostatky stravy, pozlátené a zlaté predmety, drahé látky, šperky, nádoby, či predmety z organických materiálov. Je nesporné, že tu musel byť pochovaný príslušník spoločenskej elity, ktorého pochovali do napodobeniny antickej hrobky, s výbavou naznačujúcou intenzívne románske vplyvy. Na základe tohto jedinečného svedectva spod tatranských končiarov môžeme uvažovať, že centrálna oblasť severokarpatskej skupiny mala úzke generické väzby s ešte stále dominantným činiteľom v podobe rímskeho impéria, ktorý si aj po oslabení v dôsledku germánskych nájazdov dokázal udržať mocenský vplyv v širšej karpatskej oblasti.

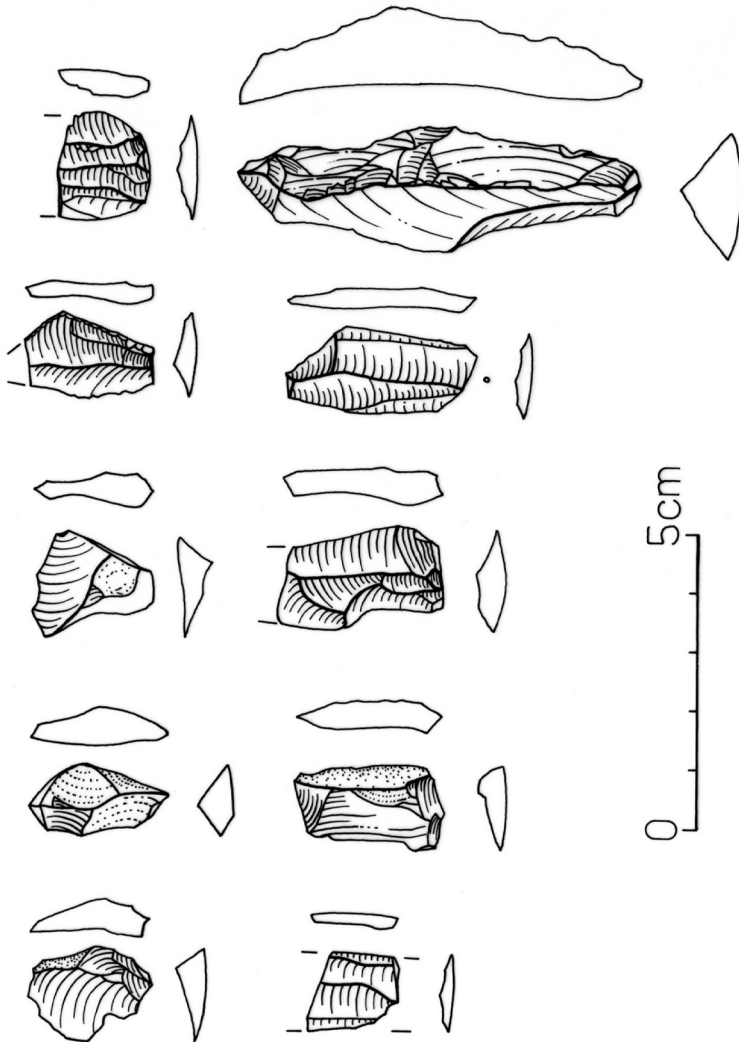
Intenzívne osídlenie severoslovenských hôr na prelome 4. a 5. storočia trvalo len niekoľko desaťročí, bolo však významným medzníkom v dejinách kultúr a kultúrnych skupín, ktoré preferovali členité montánne prostredie s dobrými možnosťami ochrany a prístupom k nerastným zdrojom. Jeho záverečnú fázu pomohol datovať na pohľad nezaujímavý nález železnej zdobenej pracky z Turíka, ktorá zostala nepovšimnutá hľadačmi pokladov. Predmet patrí k bohato zdobeným prackám typu Strzegocice/Tiszladány, datovaných do desaťročí pred polovicou 5. storočia.²⁴⁴ Po tomto horizonte došlo v pertraktovanej oblasti opäť k vyľudneniu územia, ktoré začali obsadzovať až od 6. storočia slovanské kmene. Ich príchodom sa započala nová – stredoveká éra našich dejín a položili sa základy historicky druhej, takmer 1500 ročnej sídelnej kontinuity, ktorú táto oblasť zažila naposledy v dobe bronzovej.

Záver

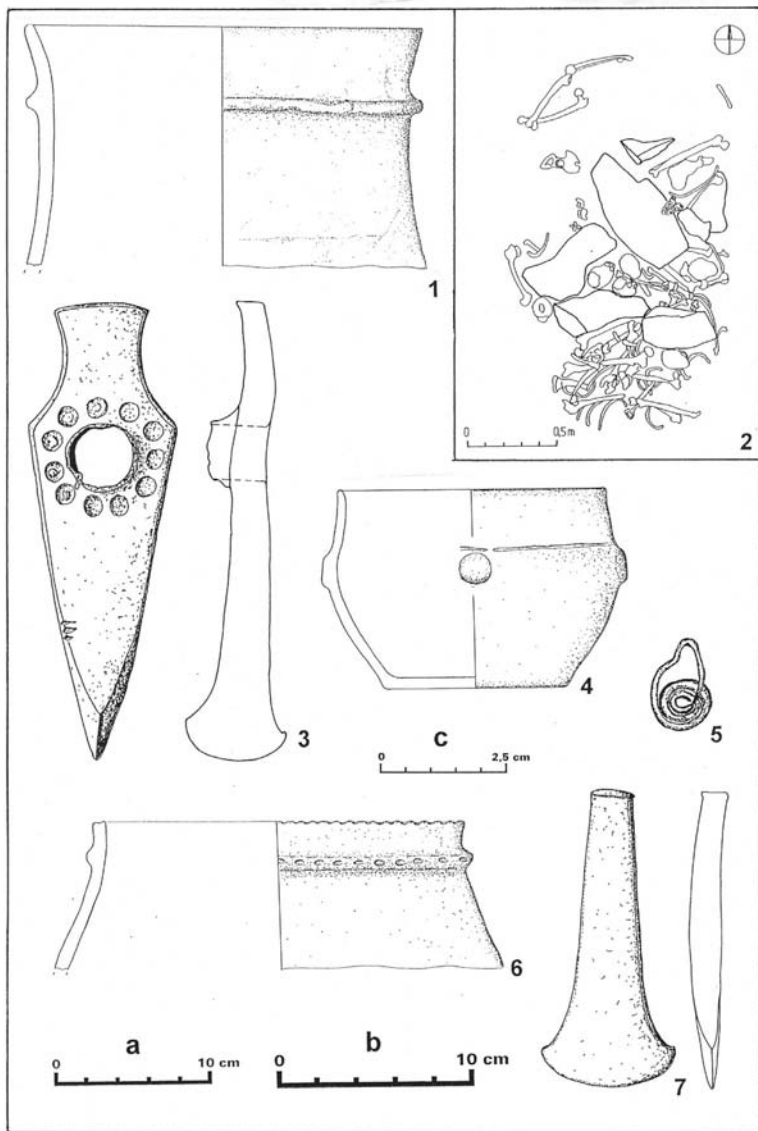
Moderná archeologická veda je neustále obohacovaná o nové poznatky, ktoré častokrát nielen dopĺňajú, ale aj menia pôvodné názory na kultúrny vývoj, materiálny habitus, sídliskovú štruktúru alebo náboženské predstavy prehistorických populácií. Za súčasného stavu výskumu, ktorý neraz naráža na legislatívne obštrukcie a nedostatok finančných zdrojov, stále nepoznáme mnohé aspekty dejinného vývinu v takom relatívne malom a uzavretom geografickom celku, akým je Liptovská kotlina. Nebolo preto našim cieľom predložiť vyčerpávajúcu a na detaily bohatú štúdiu. Chceli sme len načrtnúť mozaikovitý obraz, ktorý sa do tejto chvíle podarilo poskladať na základe takmer 140-ročnej histórie vedeckého výskumu mnohých erudovaných odborníkov, ale aj laických nadšencov, ktorým tento pôsobivý kraj učaroval. Predložená štúdia nech sa stane východiskom pri ďalšom bádaní.

²⁴⁴ PIETA, Karol. Osídlenie Slovenska v dobe sťahovania národov. In RUTTKAY, Alexander - RUTTKAY, Matej - ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, s. 18, obr. 2:8.

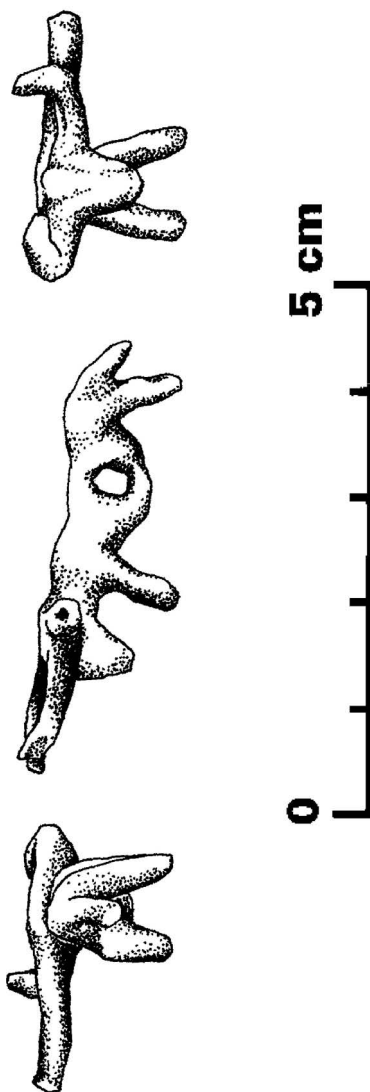
OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1 Ružomberok – Kaštieľ sv. Žofie. Štiepaná industria z epipaleolitu

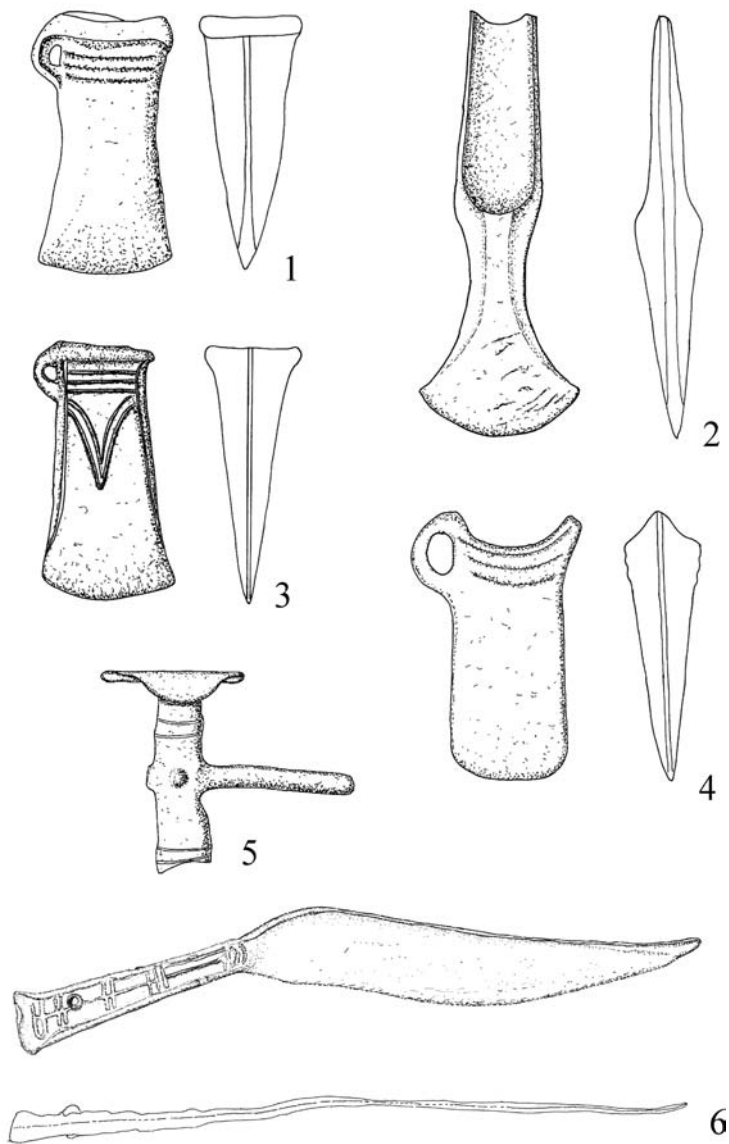

Obr. 2 Eneolitické nálezy z Liptova. Liskovská jaskyňa (1,2,4,5,6) a Bešeňová (3,7)

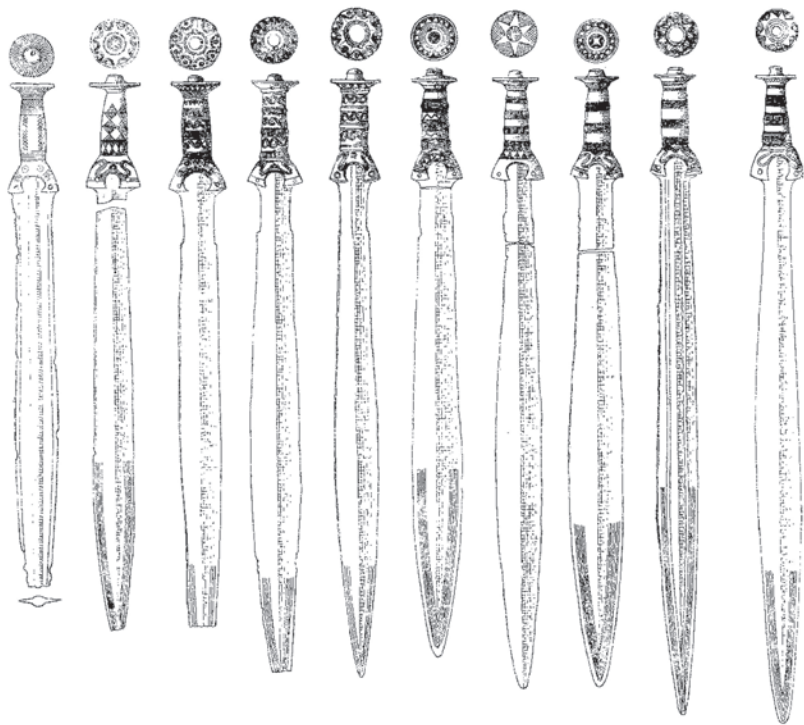

Obr. 3 Kultová medená plastika vola z Liskovskej jaskyne

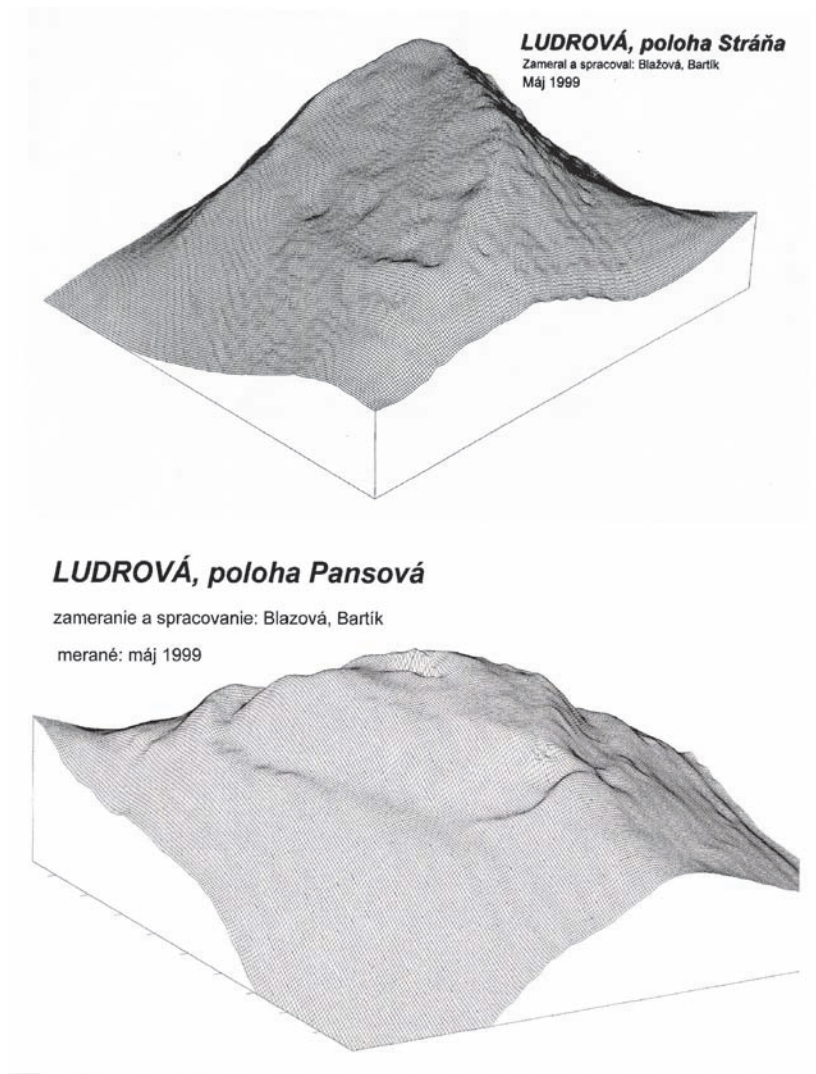

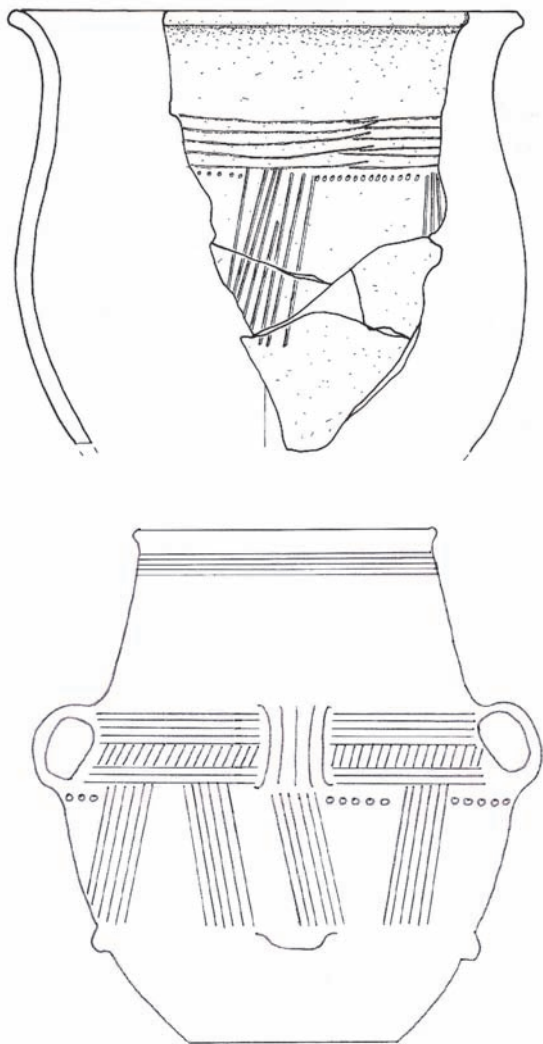
Obr. 4 Nálezy z doby bronzovej. Lisková (1), Ľubochnia (2), Lúčky (3), Ružomberok-Baničné (4), Černová (5) a Ludrová (6)

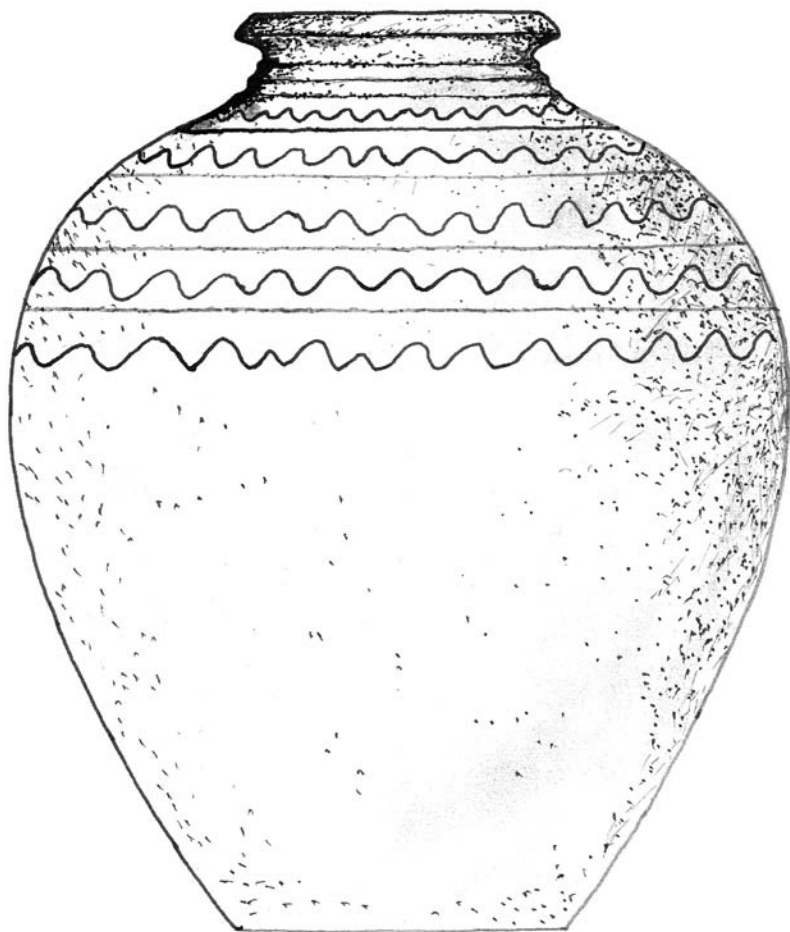
Obr. 5 Poklad bronzových mečov z Martinčka

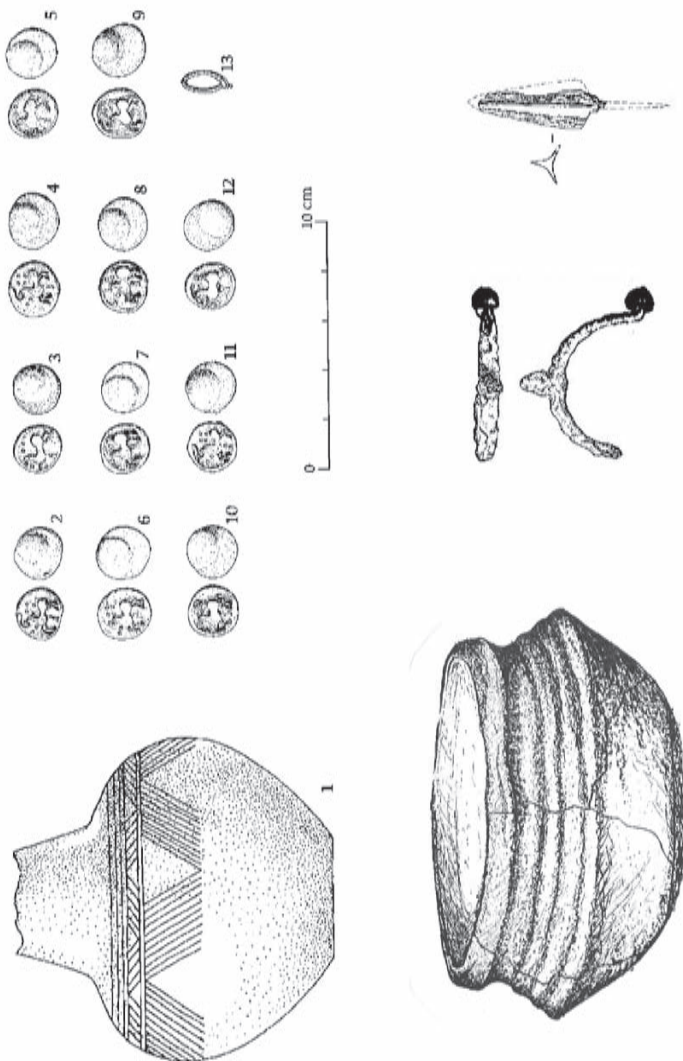
Obr. 6 Hradiská v okolí Ludrovej

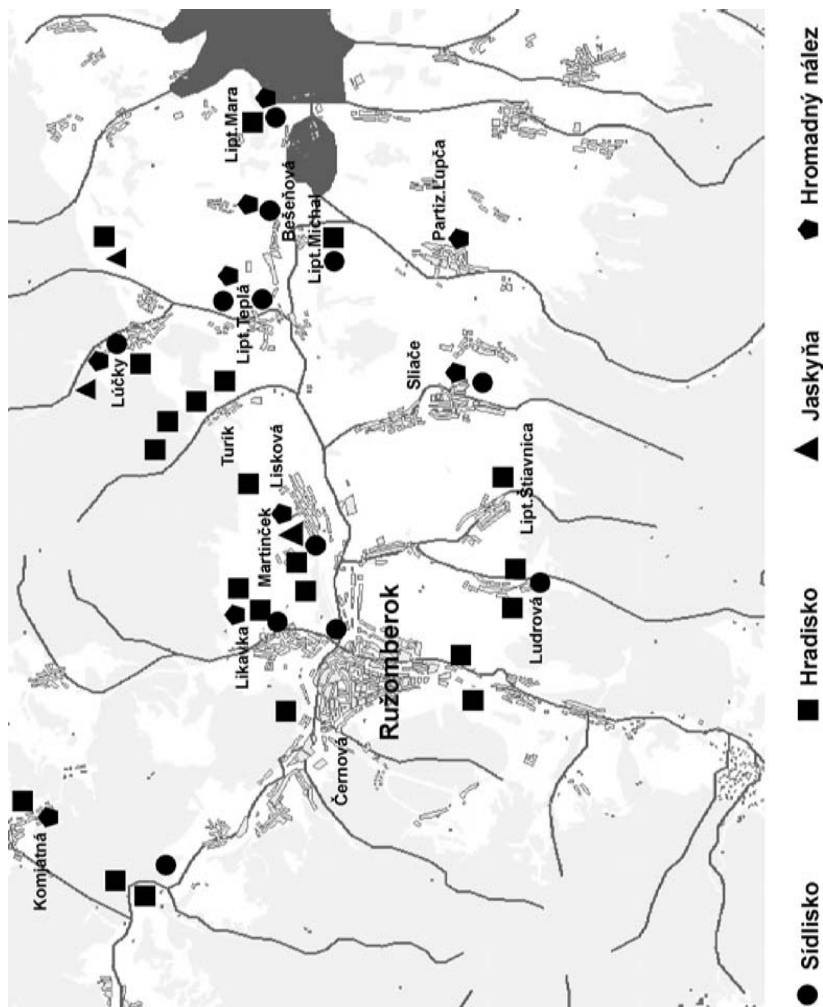
Obr. 7 Halštatské nádoby. Liskovská jaskyňa (1) a Turík (2)

Obr. 8 Zásobnica severokarpatskej skupiny z Turíka

Obr. 9 Nálezy z obdobia púchovskej kultúry z Likavky. Hore poklad keltských mincí z hradného kopca, dole leštená nádoba a predmety zo sídliska pod hradom

Obr. 10 Osídlenie okolia Ružomberka v praveku

Ružomberok and vicinity in prehistory and in age of early historic folks

The first habitation is dated at the end of the Palaeolithic when the reindeer hunters of Swiderian culture settled at the confluence of rivers Revúca and Váh. During the Neolithic, creators of the Linear Pottery Culture had stayed for a short time around the travertine terrace at Bešeňová. More dense habitation was associated with arrival of the Lengyel culture people and discovery of a cult object – the copper yoked ox statue and the oldest metal objects found in the Liptov basin. Presence of these objects relates to metal prospection and metallurgy at the end of the old Aeneolithic. The oldest copper artifacts include two tools from Bešeňová. The first more dense habitation of the Liptov region was associated with the Baden culture people who settled in proximity of the mineral springs at Lúčky, Liptovská Teplá, Sliache, Kalameny and Bešeňová. These people built the fortification in the forest, well-protected area (Likavka, Turík), utilized was also caves. The highest extent was reached at the Liptov region in the Bronze Age when it was settled by the Lausitzer culture people. We know many unique findings from this period as well as bronze hoards (Sliache, Bešeňová, Komjatná), the Liptov-type swords (Komjatná, Martinček) or bronze pots (Lúčky). Local production in the local metallurgy manufactures is presumed. The central hillfort at Turík was reinforced with the stone wall and served also as a producing and political center. The oldest settlement on the turn of older and middle Bronze Age was signaled by the depot of bronze jewelry found in the Lisková cave and the settlement found in location of Liptovský Trnovec, Liptovská Teplá and Liptovský Michal. The burial places are known only in the form of solitary cremation graves at Turík, Bešeňová and Liptovský Michal. Civilization of the Lausitzer culture had continued in the older Hallstatt Period when a typical facies was created in the mountain basins – so called Orava typus. Burials in the cremation graves had continued, hillforts are typical for this period – Mních, Stráňa in Ludrová, Turík. On the mountain peaks were build the Refugia, often in elevations exceeding 1000 m.a.s. On the turn of the older and younger Hallstatt Period, fortified areas disappeared but burials at the cremation graves had continued until the La Tène Period. In the 4th century BC, new settlements were established (Liptovská Mara). The Puchov culture resulted from mixing the original Lausitzer inhabitants and new Celtic immigrants. Thus, the mountain region of the northern Slovakia became an integral part of the Celtic civilization. During the La Tène period of the Iron

Age, Liptov was covered with multiple settlements and strongholds mainly located on the smaller hills at the entry in the valleys of the Choč mountains and the Low Tatras. The general fortification area was located around the Liptovská Mara. The complex consisted of at least 7 settlements and the acropolis with a unique sanctuary. By the early La Tène Period, foreign origin products had appeared, for example the Roman and German import products as well as Dacian influences before the turn of the centuries. Independent acunation represented an important part of the history within the Puchov historical zone with the unique depots of the Celtic coins of so called Velky Bysterec typus in Dolný Kubín and Likavka. During the 1st half of the 1st century BC, the 1st surface wave of the Puchov's hillforts occurred, followed with the 2nd catastrophic horizon shortly afterwards during the Tiberius Period. This horizon referred to the onset of the Puchov's Period downfall when majority of the settlements were left without inhabitants. After approx. 200 years of the hiatus, this region was again settled by the German tribes whose material culture was called the North-Carpathian group of the late Roman Period. The old reinforced areas were settled up (Turík, Lazisko, Liptovská Mara) as well as a few new locations (Stankovany). Smithery and iron processing was intensively evidenced. At the beginning of the Great migration period in the 1st half of the 5th century, this region was again unpopulated and further settlement is associated with the Slavic tribes during the Great Moravia Period.

PhDr. Vítazoslav Struhár
Smreková 3/33, Ružomberok
dr.struhar@post.sk

Tzv. *Lapis baptismalis* z Boldogu (pokus o jeho reinterpretáciu)

Michal Slivka

SLIVKA, Michal. So called *Lapis baptismalis* from Boldog (an attempt at re-interpretation). In *Ružomberký historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 103-112.

The author analyzes the remarkable stone sculpture found in the church of Virgin Mary in Boldog (the Senec district). The sculpture is made of one piece of stone, its preserved height is 80 cm, frontal width is 62 cm in the upper part and 54 cm in the lower preserved part and it is 50 cm thick. Today it is seriously damaged since it was additionally shaped and then, in 1955, found during the repair of the church fence.

Keywords: Early Middle Ages. Romanesque style. Archeology. Liturgy. Altars. Church.

Pozoruhodný nález kamennej plastiky pochádza z kostola Panny Márie v Boldogu (okr. Senec), ktorý vo svojej tektonickej skladbe už v dobe románskej vykazuje dve výrazné stavebné fázy.¹ Plastika (dnes už zobrazená aj na poštovej známke, obr. 1 v prílohe), vyhotovená z jedného kusa kameňa (zachovaná výška 80 cm, frontálne široká v hornej časti 62 cm, v dolnej zachovanej 54 cm pri hrúbke 50 cm) je v značne poškodenom stave, nakoľko bola dodatočne upravovaná a tak v roku 1955 nájdená pri oprave kostolnej ohrady,² podľa inej – pravdepodobnejšej verzie – vo výplni zrušeného druhého románskeho portálu kostola.³ Do základného korpusu pamiatok na Slovensku ju zaradila Blanka Puškárová ako „románsku krstiteľnicu s plytkým reliéfom stojacej postavy na prednej strane s postrannými zväzkami stĺpov s jednoduchými románskymi hlavicami z 12. storočia“.⁴ Plastika neušla pozornosti ani Štefanovi

¹ HOLČÍK, Štefan. Príspevok k architektúre kostola v Boldogu. In *Zborník SNM – História*, 1979, č. 19, s. 61-71; ORIŠKO, Štefan. Dedinský kostol v Boldogu. In *Pocla Vladimírovi Wagnerovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia 2*. Ed. Š. Oriško. Bratislava : FF UK, 2004, s. 19-42.

² HOLČÍK, ref. 1, s. 65.

³ ORIŠKO, ref. 1, s. 29.

⁴ *Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. 1, A - J*. Bratislava : Obzor pre SÚPSOP, 1967, s. 139 a PUŠKÁROVÁ, Blanka. Románske pamiatky. In *Pamiatky na Slovensku. 4. zv*. Bratislava : Obzor pre SÚPSOP, 1978, s. 61 a 64.

Holčíkovi pri jeho prvom ucelenejšom zhodnotení vývojovej skladby kostola, i keď v reliéfnej postave vidí svätca, no konštatoval, že „ťažko možno určiť jej pôvodnú funkciu.“⁵ Rovnako ju datuje do 12. storočia. Posledné zhodnotenie tejto sakrálnej stavby so zameraním na jej architektonické detaily pochádza z pera historika umenia Štefana Orišku, ktorý plastiku považuje za krstiteľnicu v jej počiatočnom funkčnom význame. Vo figurálnom reliéfe vidí stojaceho (!) Krista so žehnajúcim gestom, a to ako kamenársko-sochárske dielo z neskororománskeho obdobia (t.j. z prvých desaťročí 13. storočia⁶). Stopy jej sekundárneho opracovania a poškodenej bočnej (pravej) strany vysvetľuje v jej zamurovaní do steny a využití ako nádržky na svätenú vodu – sväteničku.⁷ Pri takejto interpretácii vychádzal z výskytu ďalšej románskej krstiteľnice s valcovitou kaďou (s vonk. priemerom 100 cm, celková výška 83 cm), s odtokovým kanálikom, osadenou na valcovitý driek, dnes nachádzajúcej sa na dvore južnej strany kostola. Tá však nemá nič spoločné s tunajším kostolom, nakoľko pochádza zo susednej obce Reca (dnes filiálky Boldogu), odkiaľ bola v roku 1969 prenesená pred rodinný dom Gujberových, pop. č. 66, západne od kostola a tak slúžila ako kvetináčová dekorácia predzáhradky.⁸ Aj tento, len nedávno zistený fakt, stavia pôvodnú „krstiteľnicu“, či pôvodnú kamennú skulptúru prerobenú na „krstnú“ misu, do iného svetla, čo sa mohlo udiat len na konci stredoveku. Podľa našej mienky plastika vo forme masívneho bloku, zo všetkých strán starostlivo opracovaného a opatreného trojicami stĺpikov s pätkami a členenými hlavicami v dobovom duchu románskeho štýlu (obr. 2 – 8), na čelnej strane s reliéfnou sediacou (!) figúrou Krista predstavuje podstavec (tzv. stipes) oltárnej menzy. V jej základni sa zachoval vysekaný 4 cm hlboký a 10 cm široký žliabok, za pomoci ktorého bol podstavec ukotvený v kamennej podlahovej časti svätyne. Samotnú oltárnu dosku niesli obvodové stĺpiky, a to aj v ich symbolickom Pavlovom vyjadrení ako „opory pravdy“ (1 Tim 3,15).

Každý kresťanský oltár symbolizuje samého Krista, kde sa jeho obeť sprítomňuje v eucharistii a túto obeť ustanovil na „stole“ pri poslednej večeri.

⁵ HOLČÍK, ref. 1, s. 65.

⁶ ORIŠKO, ref. 1, s. 29-30.

⁷ Tamže.

⁸ SLIVKA, Michal. K stredovekým dejinám Bernolákova (Čeklísa) a jeho okolia. In *Zborník SNM – História*, 1987, č. 27, s. 173-174, obr. 12; M. NOVÁK pri hodnotení obidvoch pamiatok bol v ich funkčnom výklade opatrnejší, i keď nepoznal fakt pôvodu valcovitej krstiteľnice (Príspevok k výskumu stredovekých kamenných krstiteľníc na Slovensku. In *Archaeologia historica*, 2004, č. 29, s. 508). Pozri aj NOVÁK, Martin. Vzťah krstného miesta k liturgii krstu. In *Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia VI*, 2007, s. 155, obr. 5 a 6.

Oltár je aj trónom Krista, teda symbol Jeho víťazstva i Jeho vlády.⁹ Túto symboliku v plnosti vystihuje s e d i a c a postava Krista, odetého ako Syna človeka do kňazského rúcha (Zjv 1,13), v drieku prepásaného povrazom a s kňazským atribútom štóly (- znakom kňazskej moci). Tak v spojení božskej a ľudskej prirodzenosti spočíva autentické kňazstvo Krista, považovaného v zmysle Pavlovho listu Hebrejom (5,5) za Veľkňaza. Tak eucharistia spája veriacich s Veľkňazom.¹⁰ Obraz tróniaceho Krista je častý na stredovekých vyobrazeniach, najčastejšie s pravou rukou v žehnajúcom geste a v ľavej ruke držiaceho knihu života.¹¹ V našom prípade má zdvihnutú ľavú ruku (s vyčnievajúcimi dvoma prstami), spočívajúci na operadle trónu („kresla“) a pravú ruku má voľne priloženú k nohám. Gesto rúk má v Biblii svoj symbolický význam, pričom ľavá ruka symbolizuje Božiu spravodlivosť, zatiaľ čo pravá milosrdenstvo.¹² Ježiš však používal obidve ruky (Mt 19,13; Lk 24,50). Je to Kristus v type Majestas Domini, ktorý dáva večný život a „nikto ho nevytrhne z jeho ruky“ (Jn 10,28), t.j. že veriaci naozaj zostanú vždy pod Jeho ochranou. Je to ruka, ktorá vždy ochraňuje, ozdravuje, udeľuje blahoslavenstvá, ale aj trestá. Sediaceho, teda t r ó n i a c e h o Krista so zdvihnutou ľavou rukou máme aj na tympanone benediktínskeho kláštora v Bátmonostore (v župe Bodrog, založeného v roku 1198), datovaného do obdobia rokov 1240 – 1250.¹³ Mandorla nad Kristovou hlavou sa len čiastočne zachovala, nakoľko práve túto hornú časť sekundárne upravili pre potreby krstiteľnice. Nemožno vylúčiť, že pôvodne nad Kristovou hlavou bola naznačená nebeská klenba, dosadajúca na okrajové stĺpiky (z pravého, dnes odfitého sa v náznačku zachovala časť hlavice). Do hornej obdĺžnikovej časti s rozmermi 62 x 50 cm vysekali nádrž (rozmerov 47 x 36 cm) nepravidelného oválu do max. zapustenia 30 cm. Kompozičná skladba s vyobrazenou scénou Krista v Majestáte, jej dimenzie, ale aj celkové okolnosti stavby v jej cirkevno-právnom postavení vylučujú

⁹ SAUSER, Ekkart. *Frühchristliche Kunst – Sinnbild und Glaubensaussage*. Innsbruck; Wien; München : Tyrolia, 1966, s. 505 a 515.

¹⁰ Pozri RADEMACHER, Franz. Der thronende Christus der Chorschranken aus Gustorf. Eine ikonographische Untersuchung. In *Beibefte der Bonner Jahrbücher 12*. Cologne; Graz : Böhlau Verlag, 1964, s. 146n.

¹¹ Van der MEER, Frederick. Maiestas Domini. In *Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. 3*. Freiburg im Br. : Herder, 1990, stl. 136-142 (s literatúrou); DOBRZENIECKI, Tadeusz. Maiestas Domini w zabytkach polskich i obcych z Polska związanych. In *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie 17*. Warszawa : Muzeum Narodowe, 1973, s. 5-86 (1. časť) a 18, 1974, s. 215-308 (2. časť).

¹² HEINZ-MOHR, Gerd. *Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění*. Praha : Volvox Globator, 1999, s. 224.

¹³ GEREVICH, Tibor. *Magyarország románkori emlékei*. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938, s. 193, obr. 215/1.

túto „plastiku“ považovať za pôvodnú krstiteľnicu. Opísaný motív sa ani na krstiteľniciach neobjavuje. V celoeurópskom fonde zachovaných krstiteľníc nemá analógiu, aj keď honosné tzv. stĺpové krstiteľnice (Georgom Pudelkom označované ako *Kapiteltypus*¹⁴) veľkých rozmerov sú známe zo západnej Európy (Winchester, Bodnin a iné) a Talianska.¹⁵ Nemožno v nich vidieť žiadne súvislosti. V neposlednom rade stojí za úvahu, či sekundárne upravená nádrž vôbec slúžila rituálu krstu, nakoľko na nej vidno, že pravou stranou bola zamurovaná a tak mohla slúžiť len za sväteničku pri južnom vstupe do kostola. Pri radikálnej prestavbe bola odstránená a časť (s pravým stĺpikom) pravdepodobne zostala v stene kostola. Jediný písomný doklad o kamennej krstiteľnici, ktorej obdivuhodnú dôležitosť pripísal bratislavský prepoš Juraj Draškovič v roku 1634 (*lapis baptismalis praegrandis*), keď úradne vizitoval kostol. Jeho obdiv významnosti krstiteľnice mohol byť viazaný na tú skutočnosť, že v tom čase tam existovala, nakoľko kalvíni ich z kostolov odstraňovali alebo samotní katolícki veriaci odnášali na bezpečnejšie miesta (nový neobvyklý nález dvoch románskych krstiteľníc v Skačanoch). V čase Draškovičovho vizitovania obec nemala kňaza a všetci veriaci boli kalvínskeho vierovyznania a spravoval ich kazateľ zo susednej Rece.¹⁶

Ak, keď plastiku považujeme za podstavec (*stipes*) oltárnej menzy, tak zákonite už v prvej stavebnej románskej fáze bol ňou kostol vybavený, pričom túto stavebnú etapu Štefan Holčík zaradil na začiatok 11. storočia¹⁷ a Štefan Oriško o čosi neskoršie.¹⁸ Predĺženie kostola západným smerom sa udialo v prvých deceniách 13. storočia, čomu nasvedčuje aj zachovaný druhý dnes zamurovaný portál. Pri gotickej prestavbe bola odstránená apsida (snáď polkruhová) a nahradená polygonálnym presbytárom v dnešnej podobe (obr. 9 a 10). Stavebné detaily hovoria o 15. storočí, kedy najpravdepodobnejšie plastika stratila svoj pôvodný funkčný význam.

Rovnako z prameňov písomnej povahy nevieme, v ktorom období sa

¹⁴ PUDELKO, Georg. *Romanische Taufsteine*. Berlin : Würfel Verlag, 1932, s. 41.

¹⁵ Prehľad podala KUCZYŃSKA, Jadwiga. Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce. In *Rocznik Historii Sztuki*, 1984, č. 14, s. 4-11, obr. 1, 2 a 4. Tá istá autorka vydala pod tým istým názvom aj Katalóg poľských krstiteľníc (*Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce. Katalog*. Lublin : RW KUL, 1984). Tiež vydala prácu: Wpływ wzorów architektonicznych na kompozycje średniowiecznych chrzcielnic kamiennych. In *Roczniki Humanistyczne* 23, 1975, zeszyt 5, s. 93-101; CHRISTNER, Rudolf. Mittelalterliche Taufbecken in Österreich. Eine formalgeschichtliche und ikonographische Untersuchung. In *Dissertationen der Karl-Franzens-Universität Graz*. 1993 (Bd. 1, 2).

¹⁶ BEKE, Margit (ed.). *Pázmány Péter egyházlátogatósi jegyzőkönyvei (1616-1637)*. Budapest : Márton Áron kiadó, 1994, s. 241-242.

¹⁷ HOLČÍK, ref. 1, s. 71.

¹⁸ ORIŠKO, ref. 1, s. 25.

kostol stal farským so všetkými prislúchajúcimi právami.¹⁹ Kostol nesporne vznikol na kráľovskom majetku patriacom Bratislavskému hradu, a tak ingerentný vplyv počas celého stredoveku mala Bratislavská kapitula (vrátane majetkovej držby bratislavských klarisiek od konca 13. storočia). Na samom začiatku 14. storočia sa kráľovský majetok na mieste dnešného Boldogu nazýva *Milente*²⁰ a až v roku 1335 sa medzi inými dedinami v listine uvádza ako *Boldogazonfalva*.²¹ Maďarské slovo *boldog* je v preklade šťastný, blažený, takže spomenutý názov zloženého slova v doslovnom preklade je dedina blahoslavennej ženy (= *asszony*), čo možno vzťahovať na patrónku kostola, Matku Božiu (= jej neskorší názov, nemecky *Frauendorf*). Dodnes kostol nesie svoju mariánsku dedikáciu, t.j. je zasvätený Nanebovzatiu Panny Márie (15. august), i keď pôvodne niesol kult Narodenia Panny Márie (8. september). Kult Bohorodičky – Veľkej Pani Uhorska už od 11. storočia preferovali uhorskí králi, nakoľko už prvý kráľ Štefan svoju krajinu zveril pod jej ochranu.²² Nevedno tiež, z akých pohnútok vznikol práve na tomto mieste stavebne tak významný a honosný kostol, ku ktorému isté stavebné paralely možno vidieť na neďalekom kostole sv. Štefana kráľa v Bernolákove. Nemožno tu vylúčiť ani staršie pohanské kultové stredisko, ktoré tak nahradila kresťanská stavba pod ochranou nebeskej Matky. Nie je bez významu, že v stredoveku bolo známym pútnickým miestom, spomínaným aj v Draškovičovej vizitácii z roku 1634.²³

Je len na ujmu poznania tejto významnej pamiatky, že pri poslednej generálnej oprave kostola pred vyše 30-timi rokmi nebol vykonaný dôkladný archeologický výskum. Ten by zaiste osvetlil mnohé dnes hypoteticky stavané úvahy v odbornej literatúre. Aj napriek tomu na veci nič nemení, že pojednávanú plastiku nemožno považovať za najstaršiu krstiteľnicu, na ktorej je zobrazená stojaca postava svätca či Krista; ale jednoznačne Tróniaceho Krista. V takomto výjave plastika ideovo zapadá do oltárneho stola najstaršej románskej stavby v Boldogu (západné analógie viď obr. 11 – 13).

¹⁹ Vynikajúci archívár Jenő Házi spracoval historicko-geografický lexikón obcí Bratislavskej župy, do ktorého Boldog síce zaradil, ale uviedol, že pre stredovek nemá údaje (*nincs adat*) – HÁZI, Jenő. *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony : Kalligram, 2000, s. 440. Ani Püspöki Nagy vo svojej monografii obce Boldog nepriniesol rukoplné doklady (PÜSPÖKI NAGY, Péter. *Boldogfa*. Bratislava : Madách, 1981).

²⁰ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatia nec non epistolaria Slovaciae I*. Bratislava : Veda, 1980, č. 630, 637, 644, 797, 801, 811 (listiny z rokov 1309 a 1310).

²¹ MEZŐ, András. *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : METEM, 2003, s. 455. Na území bývalého Uhorska sa nachádzalo až 25 názvov dedín s koreňom Boldog a doloženým mariánskym zasvätením ich kostolov (tamže, s. 406–407).

²² SLIVKA, Michal. Uctievanie svätých na Slovensku. K problematike výskumu patrociníí. In *Studia. Archaeologia Slovaca Mediaevalia V*, 2006, s. 95.

²³ BEKE, ref. 16, s. 241.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

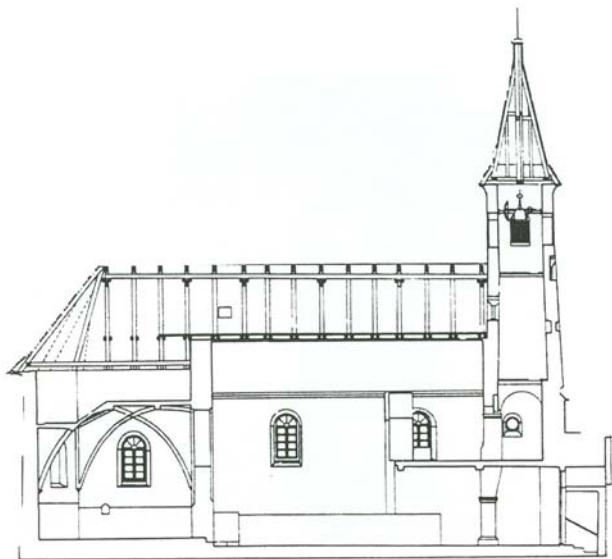
Obr. 1 Poštová známka „Kostol Matky Božej v Boldogu“, číslo emisie: 439, deň vydania: 2. 1. 2009, nominálna hodnota: 0,02 €, rozmery známky: 22 x 27 mm, autor výtvarného návrhu známky: Peter Augustovič, grafická úprava: Peter Augustovič, Peter Biľak, rytec známky: Rudolf Cigánik, náklad FDC: 3200

Obr. 2 Nákres románskej kamennej plastiky Tróniaceho Krista, súčasť oltárnej menzy

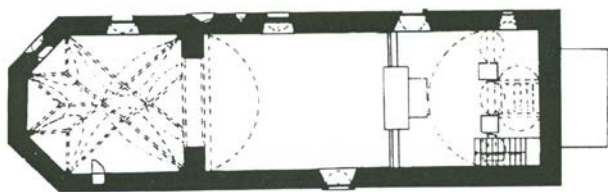

Obr. 3 – 8 Rôzne pohľady na kamennú plastiku

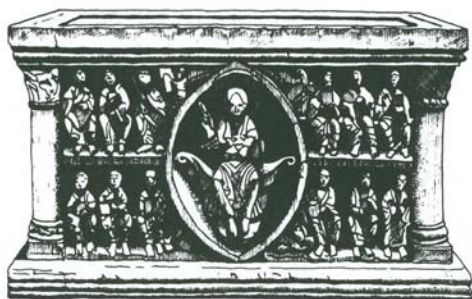
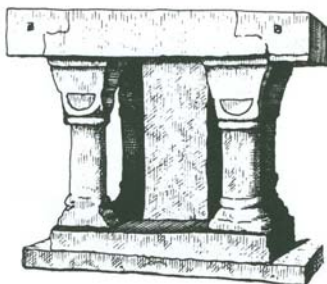
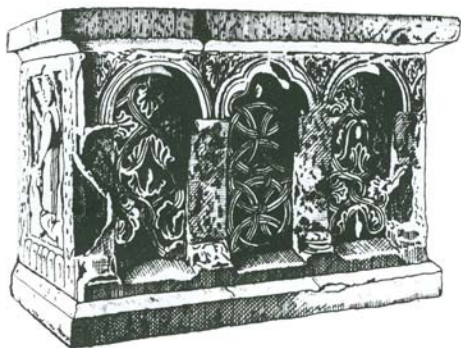

Priečny rez kostolom

Pôdorys podlažia

Obr. 9 – 10 Kostol Panny Márie v Boldogu, nákres

Kamenné oltárne menzy (zhora): Obr. 11 Bessuéjols (Francúzsko), pútnická kaplnka sv. Michala z 12. storočia; Obr. 12 Regensburg (Nemecko), kaplnka Všetkých svätých z 12. storočia, rozmery 96x121x95 cm; Obr. 13 Avenas (Francúzsko), kostol, okolo 1166, rozmery 95x156x100 cm

So called *Lapis baptismalis* from Boldog (an attempt at reinterpretation)

The stone sculpture was classified as a relic in Slovakia and it was printed on a postage stamp. Blanka Puškárová believed it was a Romanesque font with shallow relief of a standing figure in the front and side bundles of columns with simple Romanesque heads from the 12th century. The sculpture drew the attention of Štefan Holčík, who saw a saint in the relief figure, but he stated that it was difficult to determine the original functions of the shaped stone. He said the sculpture came from the 12th century.

The last evaluation of this sacred relic comes from the pen of the art historian Štefan Oriško, who believed the sculpture was a font. In the figural relief he saw a standing Christ with a blessing gesture from the late-Romanesque period (i.e. the early decades of the 13th century). He said that the traces of its secondary shaping and the damaged right side may be explained by its walling-in and use as a receptacle for the holy water.

It is a pity that we cannot really know this significant relic, because during the last general repair of the church – more than 30 years ago, no profound archeological exploration was performed. It would have definitely explained the assumptions specified in the technical literature today.

However, the author of this study claims that the sculpture in question may not be regarded as the oldest font on which a standing figure of a saint or Christ is depicted. He talks about an ideology depiction of the “Ruling Christ” as a part of the altar table of the oldest Romanesque building in Boldog.

doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
michal.slivka@post.sk

Začiatky a raný vývoj stredoslovenských miest podľa archívnych prameňov

Ilpo Tapani Piirainen

PIIRAINEN, Ilpo Tapani. The beginning and early development of the towns in the Central Slovakia according to archive sources. In *Ružomberký historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 113-121.

The intention of this contribution is to take a look into the work of the linguist who dedicates to the origination and early development of towns in the territory of the today's central Slovakia. His rich experience show that in addition to the knowledge drawn from archeology, the archive sources may also provide basis for the interdisciplinary research of the central Slovakia and, in general, older history of the Kingdom of Hungary. Such research requires one to cross the borders of various disciplines and overcome any language barriers, since a large portion of the old handwritings preserved in the Slovak archives is in Latin, German and Hungarian. The author provides the overview of the literature and sources published so far.

Keywords: Middle Ages. Central Slovakia. Towns. Sources. Slovak Archives.

Význam jazykovedy pre historický výskum

Rané dejiny miest na území dnešného Slovenska sú známe predovšetkým vďaka archeologickým výskumom. Dokladajú to napríklad publikácie ako *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*¹ a jedna z posledných prác o najstarších dejinách Bratislavy.² Slovenskí archeológovia mohli aj počas komunizmu realizovať svoje výskumy a ich výsledky publikovať bez výraznejších zásahov cenzúry. Z medzinárodného pohľadu však bolo na škodu vecí, že ich práce so závažnými poznatkami o dejinách osídľovania – nesporne dôležitými pre celú stredoeurópsku oblasť – vychádzali zväčša len v slovenčine, ich publikovanie v inorečových (anglických, francúzskych, nemeckých) odborných periodikách bolo veľmi zriedkavé.

Okrem archeológie prispieva k historickému výskumu aj archivistika a jazykoveda. Archivistika sa rozvíjala v stredoeurópskej oblasti, teda aj v Hornom Uhorsku (na dnešnom Slovensku), približne od 13. a 14. storočia.

¹ MARSINA, Richard (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1998.

² ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana et al. *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán, 1993.

Pred jej konštituovaním sa uchovávali najmä cirkevné a pozemkovo-vlastnícke rukopisy (dokumenty cisárskej a kráľovskej proveniencie). Publikovanie písomných archiválií, týkajúcich sa dejín Slovenska v rokoch 805 až 1260, v dvojzväzkovom diele Richarda Marsinu sú pre slovenský ako aj pre medzinárodný historický výskum doslova požehnaním.³

Reformátor Martin Luther hovorieval „*solo verbum – nur das Wort*“ (= iba slovo). Myslel tým, že sa treba držať len toho, čo je napísané v Biblii. To isté obrazne povedané platí pre prácu s výsledkami archeologických výskumov i so zachovanými rukopismi a tlačami: majú totiž rozhodujúci význam pre historiografiu. Hlavnou úlohou jazykovedcov – na Slovensku predovšetkým germanistov a slavistov – je edičné sprístupňovanie rukopisných prameňov o prvopočiatku a rozvoji krajiny v jednotlivých lokalitách. V tomto ohľade patrí nezanedbateľné miesto stredovekým právnym rukopisom; lipský jazykovedec Ernst Eichler upozorňoval: *ohne Sprache gibt es kein Recht.* (= Bez jazyka niet práva.)

Osvedčenou metódou výskumu stredovekých právnych dokladov je ich skúmanie pomocou jazykovej histórie. Za určitých okolností vedie k objasneniu rôznych skutočností, relevantných aj pre dejiny práva, z ktorých sa dá s určitosťou vydedukovať miesto a čas vzniku textu. Odborná literatúra zameraná na stredoveké právo však ukazuje, že takéto skúmanie nemeckých právnych textov – týkajúcich sa v širšom kontexte aj územia dnešného Slovenska – sa využíva len veľmi málo. Je to sčasti aj preto, že germanistika a dejiny práva považujú právne zápisy z hľadiska jazykového alebo aj literárneho za menej hodnotné historické doklady. Za oveľa hodnotnejšie sa pokladajú jednotlivé Práva (Mestské knihy) – zjavne v tradícii filologických textových kritik – zamerané najmä na odhaľovanie „pôvodných rukopisov“ alebo „pravosti“, akoby bolo možné zodpovedne rekonštruovať právne zápisy rôznych miest čítaním jedného literárneho diela aj v prípade chýbajúcej predlohy. Pritom pri každom jednotlivom prameni sa jedná o rukopis, ktorý možno na základe jeho vlastného charakteru analyzovať po stránke lingvistickej a jazykovo historickej – urobiť jeho grafemický, morfológický, syntaxný rozbor a rozbor slovnej zásoby. Dobrým príkladom takéhoto prístupu a použitia metódy slovnej geografie aj pre právne texty, a to za ich jazykovými a územnými hranicami, je monografia *Rechtssprachlandschaften in der Schweiz und ihr europäischer Bezug*.⁴ Už právny historik Eberhard von Künßberg poukázal na význam slov-

³ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava : Veda, 1971; MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava : Veda, 1987.

⁴ GAVORI, Angelo. *Rechtssprachlandschaften in der Schweiz und ihr europäischer Bezug*. Tübingen

nej geografie pre výskum právne dôležitých rukopisov, okrem iného v oblasti banského práva a lesných poriadkov, a ich vzťahov k národopisu v nemecky hovoriacich krajinách.⁵

So zreteľom na špecifiká právneho jazyka nie je jednoduché porovnávať jazyk historických právnych rukopisov s inými textami a im zodpovedajúcimi znakmi; treba mať na zreteli svojbytnosť každého jedného rukopisu. Výsledky získavané z jazykových a jazykovo historických výskumov, ktoré identifikujú určitú (neskorú stredovekú) školu písania, ohraničiteľné územie v regióne alebo dokonca určitý právny okruh, môžu byť veľmi poučné pre určenie pôvodu a dejiny vývoja právnych rukopisov, aj keď neobsahujú nejakú záväznú platnosť.

Po týchto stručných zmienkach o metodických základoch prejdeme k problematike skúmania písomných prameňov o začiatkoch a ranom vývoji stredovekých miest na území dnešného stredného Slovenska.

Krupinské právo

Pre historiografiu dnešného Slovenska má zásadný význam jeho najstarší zachovaný právny rukopis – Žilinská mestská kniha (obsahujúca aj prepis magdeburského práva). Jej nemecky písaný text možno datovať do roku 1378.⁶ Pisateľom prepisu kódexu bol podľa pôvodného značenia *nycolay de lucouia* – Mikuláš z Lukovie, dnešnej obce Luková vo zvolenskom okrese. Súčasťou Žilinskej mestskej knihy je aj v koži viazaný zväzok z 15. storočia s textami písanými v slovanskom jazyku. Pôvodcom tohto prekladu žilinského práva do staročestiny, respektíve do staroslovenčiny, bol Václav z Kroměříža (Wenzel von Kremsier), o ktorom sa vie, že bol činný ako pisár (List 149a: *Finis adest operis...presens opus est translatum per manus Wenceslai de Kromerzyz*).

Najstaršie odkazy na rukopis Žilinského práva a jeho osudy sa nachádzajú v samotnom kódexe. Na liste 12b sú po latinsky písané poznámky o obsahu Žilinskej mestskej knihy s nasledovným podpisom: *Die 20 Novembris Anno D(omini) 1842. Ludovicus Sztarek h. Canonicus Nitriensis*. Tento Ludovicus B. Sztarek (Sztarka) napísal v roku 1856 dielo *Historia Civitatis Solna*. V ňom sa prvýkrát kniha spomína. Rukopis Starkovho diela *Historia...*, ktorý nikdy knižne nevyšiel, sa neskôr dostal do národného múzea v Budapešti. Svoj-

⁵ Francke, 1999 (Basler Studien zur deutschen Sprache und Literatur 76).

⁶ KÜNŔBERG, Eberhard von. Der Wald im deutschen Bergrecht. In *Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch der k. k. montanistischen Hochschulen Leoben und Pribram*, 1904, č. 52, s. 159 – 250; KÜNŔBERG, Eberhard von. *Rechtsgeschichte und Volkskunde*. Köln : Bochlau, 1965.

⁶ PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Das Stadtrechtbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar*. Berlin; New York : de Gruyter, 1972.

ho času sa oň opieral Alexander Lombardini pri písaní *Dejín Žiliny* (1874). Lombardini však vôbec nemusel mať originál rukopisu v ruke, lebo historik Josef Beck už pred ním roku 1857 publikoval výňatky zo Žilinskej mestskej knihy; je pravdepodobné, že Starkov rukopis vtedy vlastnil. Beckom publikované výňatky vydal roku 1865 Hermenegild Jireček. V tom istom roku vyšli ďalšie údaje o Žilinskej mestskej knihe zásluhou Andreja Radlinkého a Františka Sasínka.

Vzácný kódex, s nemeckými a staročeskými, respektíve staroslovenskými textami Žilinského práva, upadol na desaťročia do zabudnutia. V roku 1928 ho našiel český historik Václav Chaloupecký v Moravskom krajskom archíve v Brne. Ešte v tom istom roku ho preniesli do Bratislavy, kde začal Chaloupecký spolu s Rudolfom Rauscherom pracovať na jeho editovaní. Výsledkom bola *Knihá Žilinská*, ktorá reprodukovala staročeské, respektíve staroslovenské časti knihy. Vyšla roku 1933 pod menom Chaloupeckého ako editora. Rauscher, ktorý v danom vydaní publikoval prepisy najstarších nemecky písaných textov, nemohol realizovať svoj zámer, týkajúci sa editovania nemeckého rukopisu.⁷ V nasledujúcich desaťročiach bol tento rukopis z roku 1378 uvádzaný len v jednotlivých poznámkach a odkazoch. V roku 1954 vyšiel ešte k slovenskej časti slovník.⁸

To znamená, že vyše storočia, de facto od roku 1856, obsah textu z roku 1378 bol citovaný len z druhej ruky, bez ohľadu na pôvodný rukopis.⁹ V lete 1969 som ako začínajúci vedecký pracovník Fínskej akadémie vied na základe fínsko-československej kultúrnej zmluvy absolvoval študijný pobyt na Slovensku zameraný na archívny výskum. Počas bádania vo vtedajšom Krajskom archíve v Žiline mi dali k dispozícii aj kódex Žilinskej mestskej knihy. Urobil som diplomatickú doslovnú edíciu nemecky písaného textu, ktorú som potom aj so slovníkom (glosárom) publikoval v roku 1972.¹⁰ Napriek tomu, že kniha vyšla v uznávanom vedeckom vydavateľstve Waltera de Gruytera s medzinárodne platným copyrightom, následne sa z nej začalo voľne citovať bez jej uvádzania a bez ohľadu na moje autorské práva.¹¹

⁷ Vydala Učená spoločnosť Šafárikova v Bratislave.

⁸ RYSÁNEK, František. *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.

⁹ PIIRAINEN, Ilpo Tapani. Auswirkungen des Magdeburger Rechts auf die Gesetzgebung des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit in der Slowakei. In EICHLER, Ernst - LÜCK, Heiner (eds.). *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003*. Berlin : Walter de Gruyter, 2008, s. 181-205.

¹⁰ PIIRAINEN, ref. 6.

¹¹ PAPSONOVÁ, Mária. *Das Magdeburger Recht und das Silleiner Rechtsbuch. Wörterbuch zur*

Po tejto pripomienke sa zameriam na Krupinské právo. Na liste 71a Žilinského práva je nasledovný zápis: *Daz recht hat man fon Korppen pracht.* (Právo je ozdobou človeka). Už táto formulácia z pera pisára Mikuláša z Lukovej naznačuje, že predlohou Žilinského práva bolo Krupinské právo. Spomína to aj archívár Alexander Zrebený, ktorý ma dovedol k viacerým archívnym prameňom, aj k Žilinskej mestskej knihe, vo svojej monografii *Dejiny Krupiny*.¹² V nej je medzi stranami 160 a 161 vložené vyobrazenie listiny z roku 1244, ktorou po tatárskom vpáde uhorský kráľ Belo IV. (1235 – 1270) udelil Krupine mestské privilégium. Zrebeného pozoruhodnú monografiu o Krupine, ako aj o Novej Bani,¹³ slovenská historiografia reflektuje však len veľmi minimálne. Zdá sa, že podobne aj bochumská dizertačná práca o edícii najstaršej krupinskej mestskej knihy z rokov 1536 až 1640, ktorá vyšla knižne v renomovanom vydavateľstve v Nemecku, Švajčiarsku a USA,¹⁴ našla doteraz na Slovensku adekvátnu odozvu. O tejto ignorancii svedčia aj inak významné vedecké práce. *Krátke dejiny Slovenska*¹⁵ sa o historicky tak významnom území, akým je Spiš, sotva zmieňujú, nespomínajú sa v nich ani práce tamojšieho archívára a historika Ivana Chalupického.

Už pred polstoročím vyšla podrobná prezentácia genealógie mestských privilégií na území dnešného Slovenska – aj v tomto prípade bola autorkou archivárka.¹⁶ Veľkú pozornosť venuje Krupinskému právu posledná obsažná monografia Krupiny.¹⁷ Na základe archívnych prameňov sleduje jeho pôvod, ako aj rozšírenie tohto stredovekého práva na území dnešného Slovenska (s. 111 – 130). Čitateľovi ponúka jednotlivé právne ustanovenia spomínaného privilégia pre Krupinu od uhorského kráľa Bela IV. V dvanástich bodoch sa možno dozvedieť, že *1. krupinskí mešťania mali právo voliť si farára, 2. mali právo volby a odvolania richtára na obdobie jedného roka, ktorého potvrdzoval panovník, 3. boli vyňatí z právomoci zvolenského župana a mohol ich súdiť len nimi zvolený richtár (sudca), 4. ťažšie žaloby mali predkladať panovníkovi, 4. v prípade*

---

deutschsprachigen Vorlage des Landrechts (1378) und zu ihrer Übersetzung (1473). Frankfurt am Main : Peter Lang, 2003.

¹² ZREBENÝ, Alexander. *Z feudálnych dejín Krupiny.* Martin : Osveta, 1974.

¹³ ZREBENÝ, Alexander. *Dejiny Novej Bane.* Martin : Osveta, 1986.

¹⁴ GROTHAUSMANN, Karl-Heinz. *Das Stadtbuch von Karpfen (Krupina).* Frankfurt am Main; Bern; Las Vegas : Lang, 1977.

¹⁵ MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska.* Bratislava : Academic Electronic Press; Historický ústav SAV, 2003.

¹⁶ LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj mestského práva na Slovensku. In. *Historica 10. Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského*, 1959, s. 65-114.

¹⁷ LUKÁČ, Miroslav et al. *Krupina. Monografia mesta.* Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2006.

súboja mali spor riešiť dvanásť zvolení starší muži, 5. mali právo rúbať drevo a lámať kameň vo svojom chotári, 6. mali právo obchodovať v Uhorsku bez povinnosti platiť mýto, okrem hraničného poplatku, 7. mali právo žiadať nábradu (peniaze) za pohostenie zvolenského župana, 8. proti hostom (Nemcom) smeli svedčiť Uhri (Maďari a Slováci) iba vtedy, ak by ich svedectvo bolo potvrdené Nemcom, 9. po smrti majiteľa domu bez dedičov a po treťom vyhlásení mali právo získať majetok a mohli ho darovať prisťahovalcom, (10. a 11. bod sa týkal darovania konkrétnych pozemkov), 12. mali povinnosť bojovať v kráľovskom vojsku, keď sa panovník bude chystať na boj, čo však neplatí na nasledujúcich päť rokov. Tieto ustanovenia sa v podstate neodlišujú od tých, ktoré boli v stredoveku kodifikované v Sasko-magdeburskom práve. Saské zrkadlo (nemecká kniha so zbierkou právnych ponaučení), spísané medzi rokmi 1220 a 1235, a Magdeburské mestské právo, vytvorené zväčša na základe rozsudkov tamojšieho súdu medzi 13. a 15. storočím, sa stali právnym poriadkom pre mnohé časti stredovýchodnej Európy¹⁸; svedčí o tom prinajmenšom 460 zachovaných rukopisov.¹⁹ V rámci medzinárodného projektu Saskej akadémie vied v Lipsku, plánovaného na 15 rokov, sa skúma rozšírenie Saského zrkadla a Magdeburského práva ako kultúrneho spojiva medzi právnymi poriadkami stredovýchodnej Európy.²⁰ Prvý diel plánovanej edície s názvom *Ius saxonico-maideburgense in oriente* už uzrel svetlo sveta²¹; medzi iným zahŕňa aj moje pojednanie o Žilinskom práve²² a štúdiu maďarského archívára a právneho historika Blazovicha o Spišskom práve.²³ Vďaka Lukačovej monografii o Krupine je známe, v ktorých mestách, mestechách a obciach platilo jej právo.²⁴ Ide o lokality ako Dobrona/Dobrá Niva, Babina/Babiná, Deutsch Liptsch/Nemecká (Patrízanska) Lupča, Geib/

¹⁸ BILY, Inge. Das Projekt „Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas“. In KRIEGLEDER, Wynfrid - SEIDLER, Andrea - TANCER, Jozef (eds.). *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*. Bremen : Édition Lumiere, 2007, s. 291-298.

¹⁹ LÜCK, Heiner. *Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches*. Dössel: Verlag Janos Stekovics, 2005, s. 25.

²⁰ BILY, ref. 18.

²¹ EICHLER, Ernst - LÜCK, Heiner (eds.). *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003*. Berlin : Walter de Gruyter, 2008.

²² PIIRAINEN, ref. 9.

²³ BLAZOVICH, László. Der Sachsenspiegel und das Recht der Zips. In EICHLER, Ernst - LÜCK, Heiner (eds.). *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003*. Berlin : Walter de Gruyter, 2008, s. 29-36.

²⁴ LUKÁČ, Miroslav. Krupinské právo. In LUKÁČ, Miroslav et al. *Krupina. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2006, s. 114-115.

Hybe, Rosenberg/Ružomberok, Dobschau/Dobšiná, Pelsütz alebo Pessoltz/Plešivec, Chetnek/Štítinik, Altsohl Liptsch alebo Bohmisch Luptch/Zvolenská (Slovenská) Lupča, Turotz-Sankt-Martin/Turčiansky Svätý Martin, Suchan/Sučany, Pelsewlch/Sása, Sillein/Žilina, Kisuc-Neustadt/Kysucké Nové Mesto, Priwitz/Prievidza, Thurán/Turany, Panyk alebo Pöjnijk/Poniky, Bzovík, Wirbitz/Vrbica, Gross Mitzina-Hau/Horná Mičiná-Lehota, Liptovský Trnovec, pravdepodobne aj Kloster alebo Kühhorn alebo Kloster-Kühhorn/Kláštor pod Znievom, Nowak/Nováky, Kleinsteffelsdorf alebo Kronenberg alebo Kronberg/Rimavská Baňa, Grosshau/Horná Lehota, Kleinhau/Dolná Lehota, Gross Mitzina/Horná Mičiná, Basman alebo Basna/Krásna Ves (pri Topoľčanoch).

V obsiahlej edícii som publikoval desať rukopisov mestského a banského práva Banskej Štiavnice (1986).²⁵ V zápisoch sa spomína už v roku 1156 *terra banensium*²⁶ a v roku 1217 *Bana*²⁷ – obe označenia sú pre vtedy vznikajúce mesto Schemnitz/Banská Štiavnica. Podľa Lehotskej (1959)²⁸ nemožno jej právo – na rozdiel od miest Karpfen/Krupina a Sillein/Žilina – priamo spájať s nemeckých právnym okruhom. Najstaršia kodifikácia Banskoštiavnického práva sa zachovala v mestskej knihe z roku 1432, bola však zaznamenaná pravdepodobne až v roku 1466. Mesto získalo privilégium nepochybné pred rokom 1255; z tohto roku pochádza záznam, že Schemnitz/Banská Štiavnica prepožičiava svoje právo novozaloženému banskému mestu Neusohl/Banská Bystrica.²⁹ Iba pred pár rokmi boli z najstaršej Mestskej knihy Banskej Štiavnice publikované nemecké časti textov z rokov 1378 až 1426 v diplomatickej doslovnej edícii.³⁰ Mnohé záznamy obsahujú údaje, ktoré sú dôležité pre objasnenie právnych vzťahov mesta a jeho okolia. Mnohé archívne pramene k dejinám mesta Kremnitz/Kremnica, z ktorých sú najpre-

²⁵ PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei*. Oulu : Universität Oulu, 1986 (Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts der Universität Oulu 6).

²⁶ MARSINA, ref. 3 (1971), 80.

²⁷ MARSINA, ref. 3 (1971), 173.

²⁸ LEHOTSKÁ, ref. 16.

²⁹ LICHNER, Marián et al. *Banská Štiavnica. Svedectvo času*. Banská Bystrica : Mesto Banská Štiavnica v Štúdiu Harmony, 2002, s. 26-43; MARSINA, Richard. Banskoštiavnické mestské a banské právo. In *Banské mestá na Slovensku*. Martin : Osveta pre ONV v Žiari nad Hronom, 1990, s. 13-35.

³⁰ PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Das älteste Stadtbuch von Schemnitz/Banská Štiavnica. Ein Beitrag zur deutschen Sprache um 1400 im Gebiet der heutigen Slowakei*. In WICH-REIF, Claudia (ed.). *Strukturen und Funktionen in Gegenwart und Geschichte : Festschrift für Franz Simmler zum 65. Geburtstag*. Berlin : Weidler, 2007, s. 487-500.

skúmanejšie doklady mestského a banského práva z 15. a 16. storočia,³¹ by mohli pomocou edície mestskej knihy a korešpondencie z obdobia neskorého stredoveku a raného novoveku obohatiť súčasné poznatky. Napriek mimoriadnemu hospodárskemu významu mesta Neusohl/Banská Bystrica sú jeho rané dejiny viac-menej len naznačené.

Výhľad do budúcnosti

Jedným zo zámerov môjho príspevku, prezentovaného kruhu historikov a ochrancov pamiatok, je dať možnosť nahliadnuť do práce jazykovedca, ktorý sa venuje problematike vzniku a raného vývoja miest na území dnešného stredného Slovenska. Dlhoročné skúsenosti ukazujú, že popri archeologických poznatkoch dokážu aj archívne pramene dať spoľahlivé základy pre interdisciplinárny výskum dnešného stredného Slovenska a v širšom zmysle starších dejín Uhorska. Tento výskum predpokladá prekročenie hraníc jednotlivých odborov, ako aj prekonávanie jazykových bariér, pretože veľká časť starých rukopisov zachovaných v slovenských archívoch je písaná latinsky, nemecky a maďarsky. Záverom spomeniem ešte jeden aspekt, ktorý by v súčasnej zjednotenej Európe mal byť samozrejmosťou: najstaršie dejiny Slovenska sú zároveň dejinami Uhorska (a teda aj Maďarska). Preto by bolo zmysluplné presadzovať spoločné vedecké projekty a výsledky výskumov potom publikovať nielen v slovenčine a maďarčine, ale ponúknuť ich aj medzinárodnému odbornému fóru v niektorom z rozšírených svetových jazykov.

Anfänge und die frühe Entwicklung der mittelslowakischen Städte nach Archivquellen

Es geht in diesem Beitrag um archivalische Quellen aus dem Gebiet der heutigen Slowakei, die sowohl für die Sprachgeschichte als auch für die Regionalgeschichte von Bedeutung sind. Die ältesten Urkunden und Codices, die sich auf das Gebiet der Slowakei beziehen, sind in jeweils zweibändigen Editionen von Richard Marsina und Vincent Sedlák publiziert worden. Da die Kanzleisprache vom 15. bis 18. Jahrhundert hier weitgehend Deutsch war,

³¹ PIIRAINEN, Ilpo Tapani. *Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei*. Heidelberg : Winter, 1983 (Studien zum Frühneuhochdeutschen 7); ČELKO, Mikuláš (ed.). *Das Stadt- und Bergrecht von Kremnitz. Mestské a banské právo Kremnice*. Košice : Banská agentúra, 2004.

sind Editionen von Rechtsbüchern, Gerichtsbüchern und Stadtbüchern in den vergangenen Jahrzehnten fast ausnahmslos von Germanisten erarbeitet und veröffentlicht worden. Hier treffen sich die Interessen der Sprachwissenschaft und der Geschichtswissenschaft: es geht um eine Dokumentation. Die Sprachwissenschaftler bereiten diplomatische, buchstabentreue Editionen vor, die für die historische Dialektologie zur Verfügung stehen. Gleichzeitig können diese gedruckten Texte von Historikern im Inland und Ausland für Untersuchungen in verschiedenen Bereichen der Regional-, Landes- und Rechtsgeschichte benutzt werden.

Prof. Dr. Ilpo Tapani Piirainen
Westfälische Wilhelms-Universität Münster
piirainen@t-online.de

Beneficja kolektorów papieskich w Polsce średniowiecznej

Stanisław Szczur

SZCZUR, Stanisław. Benefits of the pontifical collectors in the middle-age Poland. In *Ružomberský historický zborník III*. Ružomberok : Filizofická fakulta KU, 2009, pp. 122-149.

In he author has analyzed the issue of pontifical decima collecting in the medieval Poland in the 14th century, examining the backgrounds of the tax collection, presenting the curricula vitae of involved persons and explaining the process sequence. The author referred to the historical material sources retained in Polish as well as foreign archives and libraries.

Keywords: Middle Ages. Poland. the Jagiellon Dynasty. Church. The Holy See. Beneficium.

1. Działalność papieskich kolektorów w Polsce średniowiecznej znana jest w historiografii polskiej przede wszystkim dzięki rozprawom Jana Ptaśnika. Opublikowane w 1907 roku studia o papieskich kolektorach i świętopietrzu były rezultatem prac edytorskich autora, któremu powierzono opublikowanie akt skarbowych kamery papieskiej.¹ Sam autor traktował je jako wstęp do obszerniejszej pracy poświęconej skarbowości papieskiej w Polsce. Świętopietrze, ze względu na jego charakter i wyjątkowo bogatą dokumentację źródłową, budziło spore zainteresowanie badaczy. Niemal równocześnie z pracami Jana Ptaśnika ukazało się obszerna praca ks. Tadeusza Gromnickiego poświęcona temu świadczeniu.² W latach trzydziestych badania nad denarem św. Piotra podsumował Erich Maschke.³

Obydwaj wymienieni wyżej badacze na aktywność kolektorów w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej patrzyli jednak prawie wyłącznie przez pry-

---

¹ PTAŚNIK, Jan. Kolektorzy kamery apostolskiej w Polsce. In *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 1907, tom. 25, s. 1-80; Tenże, Denar świętego Piotra obrońcą jedności politycznej i kościelnej w Polsce. In *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 1908, tom. 26, s. 133-218.

² GROMNICKI, Tadeusz. *Świętopietrze w Polsce*. Kraków : Drukarnia A. Koziańskiego, 1908, s. 135-161.

³ MASCHKE, Erich. Der Peterspfennig in Polen und dem deutschen Osten. In *Königsberger Historische Forschungen, Heft 5*. Königsberg 1933 (też Leipzig : Hinrichs, 1933).

zmat świętopietrza. Jego pobór przesłonił inne formy aktywności papieskich wysłanników skarbowych. Długoletni pobyt w Polsce jednego z nich, Galharda z Carces, a zwłaszcza jego nietypowa działalność wykraczająca poza normalne funkcje kolektorskie sprawiły, że kolektorów poczęto utożsamiać z papieskimi legatami i przypisywać im uprawnienia, których nigdy nie posiadali.⁴ Zapewne stąd historiografia polska przedstawia nieco inny obraz funkcjonowania tego urzędu w Polsce, niż w innych krajach. Kolektor jawi się w opracowaniach polskich jako wysokiej rangi wysłannik Stolicy Apostolskiej, który pełnić miał rolę pośrednika w dyplomatycznych kontaktach między Polską a papieństwem.⁵ Natomiast jego działalność skarbowa schodzi w badaniach na dalszy plan.

Rozpatrując aktywność kolektorów w szerszym kontekście i nie ograniczając się wyłącznie do Polski, można łatwo dojść do wniosku, że papiescy przedstawiciele skarbowi działający we wszystkich prowincjach kościelnych mieli podobne uprawnienia. Ich podstawowym zadaniem było reprezentowanie kamery papieskiej w terenie i egzekwowanie należnych papieństwu świadczeń. Czasami obok zwykłych uprawnień skarbowych otrzymywali wyjątkowo uprawnienia, które pozwalały im podejmować działania wykraczające poza ich normalne obowiązki. Wypadki udzielania takich uprawnień były jednak stosunkowo rzadkie, a nadawano je jedynie tym z kolektorów, którzy na danym terenie pozostawali jedynymi przedstawicielami Stolicy Apostolskiej. Z takimi nadzwyczajnymi *facultates* występowali kolektorzy papiescy w Polsce w pierwszej połowie XIV wieku.

Nadawanie owych uprawnień brało się zapewne stąd, że obszar działania kolektora papieskiego był wyjątkowo rozległy. W XIV wieku obejmował on całą gnieźnieńską prowincję kościelną, do której często dodawano diecezję kamieńską i chełmińską. Ze względu na fakt, że granice prowincji kościelnej nie pokrywały się z granicami politycznymi kolektoria obejmowała swym zasięgiem całe Królestwo Polskie, Śląsk należący do Królestwa Czeskiego i część państwa zakonu Krzyżackiego w Prusach. Pod koniec lat trzydziestych XIV

⁴ Udział Galharda w procesie Polski z Zakonem przysłonił inne formy jego aktywności. O Galhardzie zob. CHŁOPOCKA, Helena. Galhard de Carceribus i jego rola w sporze polsko-krzyżackim w XIV wieku. In *Europa-Stowiańszczyzna-Polska*. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1970, s.136 n. Por. też TĘGOWSKI, Jan. Kanclerz kujawski Jarosław Bogoria i jego stosunki z Galhardem de Carceribus. In *Personae – Colligationes – Facta*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991, s. 39n.

⁵ W skrajnej postaci pogląd taki prezentuje konsekwentnie Jana Drabina uważając prawie wszystkich kolektorów za dyplomatycznych przedstawicieli Stolicy Apostolskiej w Polsce. Zob. tegoż, *Kontakty papieństwa z Polską 1378 – 1417 w latach wielkiej schizmy zachodniej*. Kraków : Zakład Wydawniczy Nomos, 1993.

wieku papież Benedykt XII jeszcze rozszerzył obszar podległy kolektorowi tworząc nową kolektorię obejmującą Polskę i Węgry. Stan taki utrzymywał się aż do kryzysu wielkiej schizmy zachodniej, kiedy to ponownie ograniczono obszar działania papieskich wysłanników do gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Kamera papieska nie była jednak konsekwentna, ponieważ bardzo często zmieniano terytorium podległe władzy kolektorskiej w Polsce. Od lat dwudziestych XV wieku obejmowało ono zwyczajowo gnieźnieńską prowincję kościelną i Królestwo Polskie. To rozróżnienie było konieczne wobec powstania lwowskiej prowincji kościelnej. Problemy pojawiały się z diecezją chełmińską, której terytorium najczęściej poddawano władzy kolektora rezydującego w Krakowie. Stosunkowo wcześniej spod władzy kolektora polskiego wyłączono diecezję kamińską tworząc z niej osobny okręg kolektorski.⁶

Pierwszych papieskich kolektorów spotykamy w Polsce w latach trzydziestych XIII w. Ich pojawienie się związane było z poborem dziesięciny papieskiej. W 1230 r. pojawia się w źródłach niejaki Szymon, okreśłany jako *collector decimarum in Polonia et in Bohemia*.⁷ W latach pięćdziesiątych tego stulecia działał w Polsce nieznanymi bliżej Piotr *de Pontecorvo*, a później Gerard z Modeny.⁸ Oprócz nich uprawnienia do egzekwowania świadczeń otrzymywali papiescy legaci odwiedzający sporadycznie Polskę.

Źródła nie pozwalają stwierdzić, jak układały się stosunki między kolektorami a miejscowym episkopatem. Biskupi mieli bowiem, niezależnie od kolektorów, uprawnienia do organizowania zbiórki świętopietrza. Pierwsze wzmianki dotyczące uprawnień kolektorskich episkopatu sięgają XIII wieku. W 1248 r. potwierdził je w całej pełni legat papieski Jakub z Leodium na odbytym synodzie we Wrocławiu.⁹ Taki stan rzeczy utrzymał się w Polsce aż do początków XIV wieku. Przybywający do Polski papiescy przedstawiciele egzekwowali świadczenia od duchowieństwa, miejscowi biskupi pobierali świętopietrze od całej ludności. Taka dwuwładza nie sprzyjała zapewne sprawnej egzekucji, tym bardziej, że zaczęły pojawiać się nowe świadczenia nakładane na duchowieństwo przez Stolicę Apostolską.

⁶ SCHUCHARD, Christiane. *Die päpstlichen Kollektoren im späten Mittelalter*. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 91) Tübingen : Verlag Niemeyer, 2000, s. 281-283.

⁷ PTAŚNIK, Kolektorzy, ref. 1, s. 19.

⁸ *Bullarium Poloniae litteras apostolicas alique monumenta Poloniae Vaticana continens, I (1000–1342)*. Eds. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś. Rome 1982, nr 583-585, 681, 698, 708, 741 (dalej cyt. Bull. Pol.).

⁹ PTAŚNIK, Kolektorzy, ref. 1, s. 20.

2. Największy wpływ na rozwój kolektorii papieskich miały bez wątpienia świadczenia annatowe, które z biegiem lat zaczęły obejmować coraz większą liczbę płatników. To w związku z egzekucją tego świadczenia Jan XXII wysłał do wszystkich prowincji kościelnych przedstawicieli kamery. Informacje o nominacjach i spodziewanym przybyciu kolektorów rozsyłano do poszczególnych prowincji kościelnych wraz z konstytucją annatową.¹⁰ Odpowiednie nominacje, wraz z określeniem kompetencji wysłanników, kancelaria papieska sporządziła już w grudniu 1316 r.¹¹ Można więc przyjąć, że papiescy przedstawiciele pojawili się w terenie w drugiej połowie 1317 r.¹² Ich kadencja została ściśle określona i miała trwać trzy lata.

Mianując kolektorów papież Jan XXII zerwał z dawną tradycją, zgodnie z którą interesy skarbowe papieństwa w terenie reprezentowali przedstawiciele episkopatu, lub miejscowego niższego duchowieństwa. Wydaje się, że ta dawna praktyka nie odpowiadała już ogólnej koncepcji papieskiego centralizmu. Wszyscy nowo mianowani kolektorzy związani byli, w mniejszym lub większym stopniu, z kurią rzymską w Awinionie. Nawet jeżeli posiadali beneficja w innych krajach, lub na terenie własnej kolektorii, to ograniczali się do pobierania z nich dochodów. Prawdopodobnie dobierano ich tak, by uniknąć ich powiązań z miejscowym duchowieństwem. W kurii zakładano, że mają to być na danym terenie ludzie obcy, wyposażeni w odpowiednie uprawnienia egzekucyjne, reprezentujący wyłącznie papieskie interesy.¹³

Wysłany do Polski kolektor Gabriel *de Fabriano* był luźno związanym z kurią rzymską. Należał do *familiares* kardynała Łukasza tytułu *S. Maria in Via Lata*. W marcu 1317 r. otrzymał – posiadając już kanonię – archiprezbiteriat w kościele św. Michała Archanioła w Rimini.¹⁴ Zapewne ze względu na fakt, że czas jego misji był ściśle określony w konstytucji annatowej nie zabiegał on o trwalsze związki z Kościołem w Polsce.

W maju 1318 r. Jan XXII skierował osobną bullę do episkopatu polskiego, w której nakazywał pobór świętopietrza w całej Polsce w jej historycznych

¹⁰ Konstytucja annatowa „Si gratanter”, zob. *Monumenta Poloniae Vaticana*, I. Ed. Jan Ptaśnik. Cracoviae : Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis, 1913, nr 45 (dalej cyt. Mon. Pol. Vat.)

¹¹ Bull. Pol. I, nr 1043.

¹² Wszystkie nominacje noszą datę 8 XII 1316 r. Zob. MOLLAT, Guillaume (ed.). *Jean XXII (1316 – 1334): Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, nr 4934-5072 (13 tom. Paris 1904-1933).

¹³ Zestawienie wszystkich kolektorów wysłanych z Awinionu podaje Emil Göller. Zob. tegoż, *Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Johann XXII*. Paderborn : F. Schöningh, 1910, s. 88-89.

¹⁴ MOLLAT, ref. 12, nr 3280.

granicach. Owo przypomnienie dawnych granic miało przynieść papieżstwu wymierne korzyści finansowe. Chodziło przecież o objęcie świadczeniem mieszkańców diecezji kamieńskiej i chełmińskiej, a więc praktycznie całego Pomorza.¹⁵ Strona polska mogła odczytać treść bulli w kategoriach politycznych i rozumieć ją jako poparcie udzielone Władysławowi Łokietkowi w jego staraniach o odzyskanie utraconych ziem. Wydaje się jednak, że przypisywanie takich intencji papieżstwu było interpretacją idącą zbyt daleko.

We wspomnianej bulli papież uczynił biskupów polskich odpowiedzialnymi za pobór świętopietrza w ich diecezjach. Mieli oni zorganizować zbiórkę niezależnie od działającego w Polsce papieskiego kolektora, którego uprawnienia ograniczały się tylko i wyłącznie do poboru annat. Utrzymano tym samym dawny zwyczaj nadawania biskupom uprawnień kolektorskich. Gabriel de Fabiano otrzymał jedynie polecenie zbadania jak w jego okręgu kolektorskim przebiega pobór dziesięciny wienneńskiej, ale bez uprawnień do jej poboru.¹⁶ W odpowiedzi na papieskie polecenie przesłał do kurii osobny raport, z którego jasno wynikało, że dziesięcina nie jest pobierana, ponieważ brak jest odpowiedzialnych za przeprowadzenie zbiórki.¹⁷ Zaproponował więc sprawdzone rozwiązanie, pisząc: *et quia petitum fuit, qui essent boni collectores, quibus posset comitti negocium, dico sic, quod boni sunt predicti collectores in eorum civitatibus, tamen videtur, quod sit unus ex parte domini nostri mittendus qui habet auctoritatem generalem et qui istauret (sic!) negocium et instituat collectores in qualibet civitate et eos iurare faciat, quod fideliter colligant, exigant et conservent, sicut factum fuit tempore Gregori X et qui sint superintendentes toti negotio, quia magis timebitur ab omnibus quam terrigene, quia interdum terrigene contemnunt nisi habeant superioris favorem.*¹⁸ Nie wiadomo, czy kamera papieska poważnie potraktowała jego propozycje.

Mianowanie nowych papieskich kolektorów w 1325 r. miało również bezpośredni związek z ogłoszeniem w Polsce nowej konstytucji annatowej Jana XXII *Dum levamus*. Jej postanowienia miały obowiązywać we wszystkich diecezjach gnieźnieńskiej prowincji kościelnej, oraz w diecezjach kamieńskiej,

¹⁵ Bull. Pol. II, nr 1075.

¹⁶ Bull. Pol. I, nr 1081; Mon. Pol. Vat. I, nr 55.

¹⁷ Por. MANNUCCI, Ubaldo. Lettere di Collectori pontifici nel secolo XIV. In *Römische Quartalschrift*, 1913, Bd. 27, s. 193-194. Wydawca listu datował go na rok 1317 idąc za ustaleniami J. P. Kirscha (KIRSCH, Johann Peter. *Die päpstlichen Kollektorien In Deutschland während des XIV. Jahrhunderts*. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte 3). Paderborn 1894, s. XVIII). W świetle cytowanej wyżej bulli z 1318 r, która wyznacza *terminus post quem*, należy przyjąć, że list został napisany w 1319 r. *Terminus ante quem* wyznacza wyjazd kolektora z Polski w 1320 r.

¹⁸ MANUCCI, ref. 17, s. 194.

chełmińskiej i lubuskiej.¹⁹ Na takim obszarze mieli też prawo egzekwować to świadczenie świadczenia nowi kolektorzy. Na urząd ten zostali powołani teraz Andrzej z Veroli i Piotr z Auvergne.

Trudno jednoznacznie określić kryteria mianowania nowych kolektorów. Być może wpływ na decyzję papieską miał fakt, że Andrzej z Veroli miał już wcześniej kontakty z Polską. W 1319 r. na prośbę księcia Polski Władysława Łokietka papież udzielił mu prowizji na kanonię wrocławską. Z mandatu prowizyjnego wiadomo, że był posiadaczem kanonii w Trani i probostwa w kościele św. Piotra *de Monte Florum* w diecezji Fermo. Zwraca uwagę również fakt, że egzekutorami papieskiej prowizji zostali między innymi biskup wrocławski Gerward i były kolektor papieski w Polsce Gabriel de Fabiano.²⁰ Nie można więc wykluczyć, że Andrzej z Veroli współpracował w jakiś sposób z biskupem kujawskim podczas jego misji w Awinionie związanej ze staraniami o koronację Władysława Łokietka. Związki z biskupem kujawskim trwały nadal po zakończeniu jego poselstwa. W 1322 r. biskup za pośrednictwem Andrzeja z Veroli i Jana Grotowica, późniejszego biskupa krakowskiego, przesyłał do Awinionu pieniądze ze zbiórki świętopietrza. Odpowiedni zapis w aktach skarbowych kamery poczyniony 12 maja 1322 r. tytułuje Andrzeja z Veroli kanonikiem w Trani.²¹ Nie można więc wykluczyć, że nie zdołał wejść w posiadanie nadanego mu kanonikatu we Wrocławiu. Ale już drugi wpis z grudnia 1322 r. poświadczający kolejną wpłatę dokonaną przez biskupa kujawskiego nazywa go kanonikiem wrocławskim i kapelanem biskupa. Obejmując w 1325 r. urząd kolektora mógł więc oprzeć swoją działalność na dawnych związkach z biskupstwem wrocławskim. Następca Gerwarda, biskup Maciej uczynił go swym prokuratorem w kurii tuż po objęciu przez niego urzędu kolektorskiego. Po dwóch latach sprawowania urzędu kolektora Andrzej z Veroli otrzymał kanonię w Krakowie i prepozyturę w miejskim kościele Najświętszej Marii Panny.²² Prepozytura w najważniejszym kościele miejskim stanowiła bardzo ważny etap kariery beneficjalnej w Kościele polskim. Poprzednikami kolektora byli między innymi Nanker późniejszy biskup krakowski i wrocławski i Jan Grotowi biskup krakowski. Nie ma jednak żadnego dowodu na to, że posiadanie tego beneficjum przy-

¹⁹ THEINER Augustin. *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis*. T. 1. Romae 1860, nr 345 (dalej cyt. *Vet. Mon. Pol.*)

²⁰ Bull. Pol. I, nr 1133.

²¹ Mon. Pol. Vat. I, nr 81.

²² Bull. Pol. I, nr 1408; Mon. Pol. Vat. I, nr 139; KOWALSKI, Marek Daniel. *Pralaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320 – 1382)*. Kraków : Secesja, 1996, nr 7, s. 126-127.

czyniło się do awansu Andrzeja z Veroli na arcybiskupstwo w Trani w 1343 r.²³ Objęciu arcybiskupstwa nie przeszkodził nawet fakt, że kolektor został odwołany z funkcji w 1334 r. w atmosferze skandalu posądzony w Polsce o malwersacje finansowe. Widocznie kuria inaczej widziała te sprawy skoro papież Klemens VI w uznaniu zasług dla kamery nadał mu wspomniane arcybiskupstwo.

W przypadku drugiego z kolektorów Piotra z Auvergne, kleryka z diecezji Limoges, nie można wskazać żadnych wcześniejszych związków łączących go z Kościołem w Polsce. Od 1325 r. występował w źródłach jako kanonik w Tours, mając ekspektatywę na kanonię w Noyon, którą objął rok później. Dopiero w 1329 r. papież udzielił mu prowizji na kanonię krakowską wakującą po śmierci w kurii kanonika Bartłomieja zw. *Notarius*.²⁴ Nie wiadomo natomiast, kiedy wszedł w posiadanie kanonii w Opolu. Z tytułem kanonika opolskiego występuje dopiero w 1335 r. Nie można jednak wykluczyć, że w posiadanie kanonii opolskiej wszedł znacznie wcześniej.²⁵ Nie wiadomo również kiedy otrzymał prowizję na kanonię w kościele św. Floriana w Krakowie. W 1333 r. toczył proces o wejście w jej posiadanie z Mikołajem synem Eustachego, krewnym biskupa krakowskiego. Mimo korzystnego dla siebie wyroku i wyznaczeniu przez papieża egzекutorów nie udało mu się wejść w posiadanie tego beneficjum.²⁶

3. Działalność w Polsce kolektora Galharda z Carces, byłego papieskiego urzędnika skarbowego w Benewencie, przypadła na pontyfikat Benedykta XII. Mianowany w lutym 1334 r., jeszcze przez Jana XXII, miał zastąpić w Polsce dotychczasowych kolektorów, którzy kończyli swą misję w atmosferze skandalu finansowego, oskarżani o znaczne nadużycia finansowe i pospolite kradzieże.²⁷ Otrzymane przez nowego przedstawiciela kamery uprawnienia skarbowe nie różniły się zbytnio od tych, które otrzymali

²³ EUBEL, Konrad. *Hierarchia catholica medii aevi, sive Summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series at anno 1198 usque ad annum 1605 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, t. I. Sumptibus et typis librariae Regensbergianae (Monasterii), 1913, s. 491.

²⁴ Bull. Pol. I, nr 1549, 1780.

²⁵ VELDRUP, Dieter. *Prosopographische Studien zur Geschichte Oppelns als herzoglicher Residenzstadt im Mittelalter*. Berlin : Gebr. Mann Verlag, 1995, s. 157.

²⁶ Bull. Pol. I, nr 1713; KOWALSKI, ref. 22, s. 241.

²⁷ Vet. Mon. Pol. I, nr 469; Bull. Pol. I, nr 1718. zob. SZCZUR, Stanisław. *Początki działalności Galharda z Carces*. In *Personae – Colligationes – Facta*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991, s. 33-38.

jego poprzednicy.²⁸ Ustępujący kolektorzy natomiast, zgodnie z obowiązującą procedurą, otrzymali polecenie przekazania następcy wszystkich posiadanych rachunków i całej dokumentacji obrazującej ich dotychczasową działalność w Polsce.²⁹

Bieżące wydarzenia polityczne, a zwłaszcza konflikt polsko-krzyżacki, sprawiły, że Galhard obok normalnych *facultates* skarbowych otrzymał pod Jana XXII nadzwyczajne upoważnienia pozwalające mu, w imieniu Stolicy Apostolskiej, na podjęcie mediacji w konflikcie.³⁰ Politycznego charakteru nabrała również zbiórka świętopietrza. Przedmiotem sporu nie był jego wymiar, ale terytorium, z jakiego miało być pobierane. Kolektor realizując zalecenia kamery stał na stanowisku, że powinno ono objąć historyczne granice Królestwa Polskiego, łącznie z Pomorzem i Śląskiem. Taka postawa, a zwłaszcza próby egzekwowania świadczenia, musiała prowadzić do konfliktów, w których kolektor stawał się stroną.³¹

Do okręgu kolektorskiego w Polsce Galhard wyruszył w kwietniu 1334 r.³² Początek jego urzędowania zbiegł się ze śmiercią papieża Jana XXII. Jego następcą Benedykt XII potwierdził go na urzędzie kolektora już w styczniu 1335 r., polecając mu pobór wszystkich świadczeń należnych Stolicy Apostolskiej w Królestwie Polskim.³³ Wśród świadczeń tych były również zaległe annaty i opłaty z tytułu wakansów. Kolektor, jeżeli chodzi o annaty, ograniczył się do pobierania jedynie zaległości.³⁴

W początkach 1337 r. w organizacji kolektorii zaszła zasadnicza zmiana. Benedykt XII rozszerzył uprawnienia kolektorskie Galharda na Węgry i ustanowił tam jeszcze jednego kolektora, Piotra syna Gerwazego, który wcześniej prowadził pobór annat w krajach skandynawskich.³⁵ Posiadał on już od końca 1336 r. uprawnienia do pobierania świadczeń w Polsce jako po-

²⁸ Vet. Mon. Pol. I, nr 467, 468, 472, 477.

²⁹ Vet. Mon. Pol. I, nr 471.

³⁰ Vet. Mon. Pol. I, nr 470; BP I, nr 1724.

³¹ Por. PTAŚNIK, Denar św. Piotra, ref. 1, s. 60n. W 1337 r. kolektor informował Stolicę Apostolską: *Item in diocesi Caminensi, que notorie est infra antiquos limites regni Polonie, quia ibi filius Bavari dominatur et... episcopus ibidem est Theutonicus, igitur omnia iura camere totaliter indebite denegantur, nam nec clerus aliquid solvit de decima supradicta et populares census solvere indebite contradicunt, nec clerus nec populus interdictum curant observare.* Zob. Vet. Mon. Pol. I, s. 392.

³² Mon. Pol. Vat. I, nr 162; SZCZUR, ref. 27, s. 36.

³³ Bull. Pol. I, nr 1347.

³⁴ O polityce skarbowej Benedykta XII zob. rozprawę Emila Göllera w: *Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Benedikt XII.* Paderborn : F. Schöningh, 1920, s. 5n.

³⁵ MORNET, Élisabeth. Le chanoine Pierre Gervais, nonce et collecteur pontifical. Jalons pour une biographie. In *Campagnes médiévales: l'homme et son espace. Etudes offertes à Robert Fossier.* Paris : Sorbonne, 1995, s. 565-577.

mocnik Galharda.³⁶ Dopiero jednak od 1338 r. działali oni wspólnie.³⁷

Swymi decyzjami z 1338 r. Benedykt XII dał początek polsko-węgierskiemu okręgowi kolektorskiemu. Początkowo w obu krajach pracowało dwóch kolektorów, których zakres kompetencji był podobny. Stan taki trwał aż sześć lat; do roku 1344. W tym czasie zaszły najważniejsze zmiany w organizacji pracy kolektorów w całej Europie. Koniec pontyfikatu Benedykta XII i początek rządów jego następcy Klemensa VI należy uważać za okres przejściowy. Zachodzące zmiany w kancelarii papieskiej i w kamerze, a przede wszystkim przygotowania do poboru annat w powszechnym wymiarze, musiały doprowadzić do zmian w okręgach kolektorskich.³⁸

Zmiany nie ominęły również Polski. Koniec kadencji kolektorskiej Galharda należy uznać za okres przejściowy. Nie został on formalnie pozbawiony władzy kolektorskiej, ale papież ponownie upoważnił miejscowy episkopat do poboru świadczeń na rzecz papiestwa, niezależnie od działającego kolektora. Biskupi polscy, podobnie jak to miało miejsce w początkach XIV stulecia, mieli organizować zbiórkę świętopietrza, a zebrane pieniądze przysyłać wprost do Awinionu.³⁹

We wrześniu 1343 r. Klemens VI w bulli skierowanej do biskupa krakowskiego Jana Grotowica pisał, że powodowany potrzebami Kościoła, zarezerwował dla skarbu papieskiego na okres dwóch lat dochody z wakujących beneficjów pozostających w papieskiej kollacji.⁴⁰

Decyzje papieskie, zarówno te dotyczące zbiórki świętopietrza, jak i wyżej cytowane uprawnienia nadane biskupowi krakowskiemu, pozbawiały realnych uprawnień Galharda z Carces. Wnet też został odwołany z urzędu kolektorskiego. Należał do nielicznych kolektorów, którzy nie zabiegali o beneficja w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Przez cały okres swego urzędowania występował z tytułem kanonika w Benewencie i prepozyta w Titel na Węgrzech.

W uznaniu zasług dla kamery papieskiej Klemens VI powołał go 9 VIII 1344 r. na biskupa w Csand na Węgrzech. Po kilku miesiącach (2 III 1345) został przeniesiony na prestiżowe biskupstwo w Weszprem. Translacja ta wywołała jednak sprzeciw dworu Węgierskiego. Król Ludwik Wielki i jego matka zgodnie protestowali przeciwko tej nominacji. W listach do papieża pod-

³⁶ Bull. Pol. I, nr 1797, 1798.

³⁷ Tamże, nr 1871, 1848, 1867, 1868.

³⁸ SAMARAN, Charles - MOLLAT, Guillaume. *La fiscalité pontificale en France au XIVe siècle*. Paris : E. Boccard, 1905, s. 76n.

³⁹ Vet. Mon. Pol. I, nr 594; Bull. Pol. II, nr 80.

⁴⁰ Mon. Pol. Vat. I, nr 213.

nosili, że biskupstwo to zostało ufundowane przez władców Węgier, a biskup Weszprem jest zwyczajowo kanclerzem królowej i jej pierwszym doradcą. Przeciwno Galhardowi przemawiał fakt nieznamomości języka węgierskiego, co zdaniem królowej Elżbiety Łokietkówny uniemożliwiało wykonywanie obowiązków doradcy. Papież widać uznał argumentację za zasadną, ponieważ w połowie 1346 r. przeniósł dawnego kolektora na arcybiskupstwo w Brindisi.⁴¹

4. Następca Galharda na urzędzie kolektorskim Arnald z Caussinh, Gaskończyk z pochodzenia, został powołany w maju 1344 r.⁴² Otrzymał on od Klemensa VI normalne uprawnienia kolektorskie, w tym prawo do poboru annat z beneficjów polskich i węgierskich. Jego władza obejmowała obydwie kraje. Po okresie dwuwładzy kolektorskiej obecnie jeden kolektor, już jako *collector generalis*, miał być odpowiedzialny za pobór wszystkich należności papieskich.

Mianowanie Arnalda otwiera nowy okres w działalności papieskich przedstawicieli kamery w Polsce. Od roku 1344 można, bowiem mówić o ostatecznym ukształtowaniu się kolektorii polsko-węgierskiej. Pod pojęciem tym należy rozumieć instytucję będącą niczym innym jak terenowym oddziałem kamery papieskiej. Na jej czele stał mianowany przez papieża, lub kamerariusza kolektor, którego tytułowano teraz kolektorem generalnym. Odpowiadał on, z racji pełnionego urzędu, za pobór wszystkich świadczeń na terenie podległym jego władzy kolektorskiej i stał na czele wszystkich zatrudnionych w kolektorii urzędników. Terytorium podległe władzy kolektorskiej Arnolda znalazło odbicie w jego karierze beneficjalnej. Z równym powodzeniem zabiegał w Awinionie o beneficja zarówno polskie jak i węgierskie. Po promocji swego poprzednika na biskupstwo objął wakujące po nim dwa beneficja; kanonikat i dziekanię w Tiel w diecezji Kalocasa na Węgrzech.⁴³ Po dwóch latach pobytu w Polsce wystarał się o prowizję na kanonię i scholasterię w kapitule krakowskiej wakujące po śmierci Piotra Milesa.⁴⁴ Bez większych trudności udało mu się wejść w posiadanie obu beneficjów już w 1347 r. W tym samym roku otrzymał papieską prowizję na kanoni-

⁴¹ FRAKNOI, Guilelmus (ed.). *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano*, tom. II, Budapestini 1899, nr 117, 125, 126, 129.

⁴² HIGOUNET, Charles. Arnaud de Caussinh „un Gascon” a Cracovie 1344 – 1317. In *Cultus et cognitio : studia z dziejów średniowiecznej kultury*. Eds. Stefan K. Kuczyński et al. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, s. 195–201.

⁴³ Bull. Pol. II, nr 118; Mon. Pol. Vat. II, nr 96, 97, 149.

⁴⁴ Bull. Pol. II, nr 224. W faktyczne posiadanie beneficjów wszedł rok później. Por. KOWALSKI, ref. 22, s. 128.

kat w Gnieźnie.⁴⁵ Trudniej natomiast było mu objąć kanonię we Wrocławiu, którą otrzymał w 1349 r., ale dopiero po czterech lat wszedł faktycznie w jej posiadanie.⁴⁶ Niemal równocześnie z otrzymaniem tego beneficjum otrzymał powzięcie papieską na kanonikat spiski, który również objął.⁴⁷

Kolektor papieski rezydował na stałe w Krakowie, gdzie zakupił dla kamery papieskiej dom. Zatrudnił liczny personel pomocniczy, mianował zaufanych subkolektorów, którzy w jego imieniu pobierali należności dla kamery papieskiej w poszczególnych diecezjach. Był jednym z najdłużej urzędujących kolektorów w Polsce. Nawet Grzegorz XI nie zdecydował się na zmiany i potwierdzając go na zajmowanym urzędzie pochwalił jego długoletnią pracę i oddanie kamerze.⁴⁸ Na czele kolektorii stał aż do swej śmierci, tj. do października 1371 r. Jego długoletni pobyt w Krakowie i posiadane w Polsce beneficja sprawiły, że był postrzegany jako duchowny trwale związany z miejscowym kościołem.

5. Zmiana na stanowisku kolektora po 27 latach urzędowania Arnolda z Caussinh musiała wywołać pewne perturbacje, tym bardziej, że jego śmierć zbiegła się w czasie z nałożeniem na duchowieństwo nowych świadczeń na rzecz papieżstwa. Zauważyć można również zmianę papieskiej polityki wobec kolektorii. Grzegorz XI zdecydował się co prawda utrzymać w niezmiennym kształcie organizacyjnym kolektorię polsko – węgierską powierzając urząd kolektora generalnego związanemu z kościołem węgierskim Piotrowi synowi Stefana, ale niemal równocześnie dwóm innym duchownym nakazał egzekwowanie prokuracji, a jednego z kleryków kamery uczynił odpowiedzialnym za pobór jednorocznej dziesięciny papieskiej nałożonej w 1372 r. na duchowieństwo niektórych krajów.⁴⁹ Takie papieskie decyzje oznaczały faktyczne ograniczenie uprawnień nowo mianowanego kolektora generalnego i groziły sporami kompetencyjnymi w całej kolektorii.

Prokuracie na mocy konstytucji Benedykta XII „*Vas electionis*” mieli pobierać Jan biskup augsburski i Jan z Cabrespino kanonik z Narbonne.⁵⁰ Biskup augsburski ograniczył się do powołania swego prokuratora w Polsce, którym został Mikołaj biskup tytularny Chersonu na Krymie.⁵¹ Jan Ca-

⁴⁵ Bull. Pol. II, nr 300.

⁴⁶ Bull. Pol. II, 426, 469, 642.

⁴⁷ KOWALSKI, ref. 22, s. 128-129.

⁴⁸ Mon. Pol. Vat. II, nr 238.

⁴⁹ SAMARAN - MOLLAT, ref. 38, s. 21; MIROT, Léon. *La Politique pontificale et le retour du saint-siège à Rome en 1370*. Paris, Emile Bouillon, Paris 1899, s. 21n.

⁵⁰ Bull. Pol. II, nr 1768, 1769, 1780, 1781, 1782.

⁵¹ Bull. Pol. II, nr 1780.

brespino zamierzał przybyć do Polski osobiście pod koniec 1371 r.⁵² Nawet jeżeli zamiar swój wcielił w życie to niewiele mógł zdziałać, bowiem trafił na wielkie zamieszanie związane ze śmiercią Arnolda z Caussin.

Nad sprawnym egzekwowaniem świadczeń dziesięciny miał czuwać doświadczony kleryk kamery papieskiej Elias z Vodron, wyposażony w bardzo szerokie papieskie pełnomocnictwa skarbowe.⁵³ On również bardzo szybko ustanowił swych pełnomocników. W swych nominacjach oparł się na miejscowym duchowieństwie. W diecezji praskiej nominację otrzymał Jan, dziekan u Św. Apolinarego w Pradze.⁵⁴ W kolektorii polskiej jego przedstawicielami zostali Mikołaj Strosberg, zbierający świętopietrze i inne świadczenia, oraz Florian z Mokrska, powołany do poboru dziesięciny. Tego ostatniego zastąpił wkrótce Mikołaj z Kórnika, który został egzekutorem dziesięciny papieskiej.⁵⁵ Wspomniany Mikołaj Strosberg uzyskał prawo, obok poboru świętopietrza, pobierania wszystkich innych świadczeń należnych Stolicy Apostolskiej.⁵⁶ Nominacje kleryka kamery papieskiej musiały wywołać spory kompetencyjne z kolektorem generalnym. Mianowani przez kleryka kamery polscy duchowni uznali, że objęcie funkcji poborców papieskich świadczeń otworzy im drogę nie tylko do kontaktów z kurią, ale stanie się początkiem wielkiej kariery beneficjalnej. Nic więc dziwnego, że usiłowali kwestionować uprawnienia Piotra syna Stefana i przeszkadzać mu w wykonywaniu funkcji kolektorskich, co było tym łatwiejsze, że rezydował on na Węgrzech.

Mikołaj z Kórnika został ustanowiony poborcą dziesięciny papieskiej zapewne z tego powodu, że należał do bliskich współpracowników zmarłego kolektora. Jemu też udało się przejąć księgi rachunkowe zmarłego, co dawało realną władzę w kolektorii poprzez wgląd w zobowiązania finansowe kleru.⁵⁷ Prawdopodobnie to on wskazał Eliaszowi z Vodron osobę swego przyjaciela Mikołaja Strosberga. Przygoda Mikołaja z Kórnika z papieskimi finansami trwała bardzo krótko. Już w 1374 r. zwrócił urzędującemu kolek-

⁵² Bull. Pol. II, nr 1828. O jego karierze zob. Mon. Pol. Vat. IX, s. XVI-XVII.

⁵³ BAIX, François. Notes sur les clercs de la Chambre apostolique (XIIIe-XIVe siècles). In *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, 1952, tom. 27, fasc. 2, s. 43-44. Zob. też Mon. Pol. Vat. IX, s. XIX-XX.

⁵⁴ *Monumenta Vaticana res Gestas Bobemicas illustrantia. Tom. IV. Acta Gregorii XI. pont. Rom. 1370 - 1378*. Ed. K. Stloukal. Praga 1949-1953, nr 554 (dalej cyt. Mon. Vat. Boh.).

⁵⁵ PIEKOSIŃSKI, Franciszek (ed.). *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257 - 1506. Cz. 1*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1879, nr 44.

⁵⁶ URBAN, Wincenty. *Wykaz regestrów dokumentów archiwum archidiecezjalnego we Wrocławiu*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1970, nr 224, 229; Mon. Pol. Vat. IX, s. 44.

⁵⁷ SZCZUR, Stanisław. Mikołaj z Kórnika jako kolektor dziesięciny papieskiej w Polsce. In *Roczniki Historyczne*, 1997, roč. 73, s. 59-72.

torowi wszystkie bezprawnie przetrzymywane rachunki i uznał jego władzę w kolektorii.⁵⁸ Natomiast Strosberg w dalszym ciągu wykonywał obowiązki kolektora ignorując uprawnienia Piotra syna Stefana. Można odnieść wrażenie, że liczył na to, iż niewdzięczna praca dla kamery papieskiej pozwoli mu na dalszą karierę w kościele polskim. Jeszcze przed otrzymaniem uprawnień kolektorskich od kleryka kamery był posiadaczem licznych beneficjów. Od 1365 r. posiadał kanonię poznańską, w trzy lata później otrzymał prowizję na kantorię poznańską wchodząc tym samym do grona prałatów tej ważnej kapituły. W 1374 r. Grzegorz XI udzielił mu prowizji na prepozyturę gnieźnieńską wakującą po śmierci Mikołaja z Kożuchowa. Papieski dokument prowizyjny wymienia oprócz wspomnianych dwóch beneficjów, jeszcze posiadane przez niego kanonie gracialne w Płocku i Wrocławiu, oraz dodaje, że zgodnie z prawem po wejściu w posiadanie prepozytury powinien zrezygnować z beneficjów poznańskich.⁵⁹ Z objęciem prepozytury miał jednak poważne problemy i musiał toczyć długoletni spór, który ostatecznie został rozstrzygnięty na jego korzyść.⁶⁰ Sadząc z oskarżeń kierowanych pod jego adresem musiał dość skutecznie egzekwować należne papieżstwu świadczenia. Nie zawsze jednak rozliczał się z zebranych pieniędzy. Po odwołaniu z urzędu kolektorskiego Piotra syna Stefana w 1376 roku został jedynym przedstawicielem kamery papieskiej w Polsce. Na urządzie tym zastała go schizma roku 1378. Nie wiadomo jakie stanowisko zajął wobec podwójnej elekcji i którą obediencję wybrał. Nie można wykluczyć, że w początkowym okresie opowiedział się za awiniońskim papieżem Klemensem VII. Jeżeli tak to wnet zmienił orientację.

6. Stan zawieszenia w polskiej kolektorii trwał dosyć długo. Jedyną osobą zdolną reprezentować papieskie interesy skarbowe okazał się być Mikołaj Strosberg. Nie wiadomo jednak, czy w czasie tak wielkiego zamętu egzekwował jakiegokolwiek świadczenia. Nawet jeżeli to czynił, to na pewno nie rozliczał się z zebranych sum.

Papież Urban VI w początkach swego pontyfikatu ograniczył się do wysyłania do Polski misji kontrolnych. Kontrolerów, którymi zostawali z reguły klerycy kamery papieskiej wyposażano również w uprawnienia pozwalające im na przeprowadzanie zbiorów świadczeń. Trudno jednak powiedzieć na ile potrafili być skuteczni w egzekwowaniu świadczeń.

⁵⁸ SZCZUR, Mikołaj, ref. 57, s. 66.

⁵⁹ Bull. Pol. II, nr 2155.

⁶⁰ RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i pierwszej poł. XV w. Tom. II. Kanonicy*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993, s. 104-105.

Za pierwszych kolektorów nowego papieża w Polsce należy bezwzględnie uznać natomiast dwóch duchownych; Świętosława z Szańca i Piotra syna Franciszka *de Suessa*. Na urząd powołani zostali w marcu 1382 r. Otrzymali bardzo szerokie uprawnienia do egzekwowania wszystkich świadczeń należnych Stolicy Apostolskiej w Królestwie Polskim i w diecezjach wrocławskiej i lubuskiej.⁶¹

Bardzo trudno jest znaleźć odpowiedź na pytanie dlaczego ci dwaj duchowni zostali powołani na papieskich kolektorów. Nie ma dowodów na to, by mieli jakieś doświadczenie z papieskimi finansami, czy jakieś bliższe kontakty z kurią rzymską.

Świętosław z Szańca, doktor prawa kanonicznego, notariusz w kancelarii królewskiej, posiadacz licznych beneficjów i oficjał krakowski nie miał bezpośrednich kontaktów z centralną administracją Kościoła, jeżeli nie liczyć jednej udokumentowanej podróży do Awinionu w charakterze pełnomocnika arcybiskupa gnieźnieńskiego, w imieniu którego wpłacał do kamery część należnych serwicjów.⁶² W takich misjach brało jednak udział dziesiątki duchownych. Z jednej udokumentowanej podróży do Awinionu niewiele jeszcze wynika. Biorąc pod uwagę jego wykształcenie prawnicze i sprawowany urząd oficjała był bez wątpienia dobrze przygotowany do pełnienia urzędu papieskiego kolektora w Polsce, mimo że nie posiadał doświadczenia w tym zakresie.

O drugim z kolektorów – Piotrze synu Franciszka – prawie nic nie wiadomo. Z papieskich dokumentów wynika jedynie, że był kolejno kanonikiem, kantorem i archidiakonem w Pięciukościołach na Węgrzech, co jeszcze nie musi świadczyć o jego węgierskim pochodzeniu. Pisał się *de Suessa*, co może wskazywać na miejscowość w Kampanii. Mógł więc być w jakiś sposób związany pochodzeniem z papieżem Urbanem VI, który przed wyniesieniem go do godności papieskiej był arcybiskupem Bari. Nie da się jednak ustalić jego wcześniejszych związków z kamerą papieską.

Nominację dwóch kolektorów należałoby widzieć jako fragment polityki skarbowej nowego papieża rzymskiego. Przejawiała się ona między innymi w tym, że na urzędy kolektorskie obok ludzi związanych z kurią powoływano również przedstawicieli miejscowego duchowieństwa, przy rezerwowaniu funkcji kontrolnych w poszczególnych kolektoriach dla kleryków kamery

⁶¹ Vet. Mon. Pol. I, nr 1019, 1020 1022; Bull. Pol. III, nr 22, 23, 25.

⁶² OŻÓG, Krzysztof. *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306 – 1382*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1995, s. 142-143; *Elementa ad fontium editiones. I. Polonica ex libris obligationum et solutionum Camerae Apostolicae ab a. 1373*. Ed. Ioannes Lisowski. Romae : Institutum historicum Polonicum, 1960, nr 6.

i nadzwyczajnych kontrolerów. Nie można wykluczyć, że wspomniani wyżej kolektorzy zawdzięczali swe nominacje kontaktom z Janem Manco podczas jego misji w Polsce.

W warunkach trudnych dla normalnego funkcjonowania kolektorii papiescy przedstawiciele skarbowi nie mogli działać zbyt długo. W źródłach zachował się zaledwie jeden ślad ich kolektorskiej działalności.⁶³ Dzięki niemu wiadomo, że podjęli swe obowiązki. Po dwóch latach zostali zastąpieni przez innego kolektora. Został nim Dobrogost z Nowego Dworu.

Najlepszą okazją do mianowania kolektorem mało znanego wówczas w kurii polskiego prałata była papieska prowizja dla niego na biskupstwo poznańskie udzielona w Neapolu 3 czerwca 1384 r.⁶⁴ Obejmując biskupstwo poznańskie nie musiał oczywiście zabiegać o beneficja. Musiał mieć jednak w pamięci swoje nieudane starania o objęcie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Nie można wykluczyć, że przyjęcie urzędu kolektorskiego miało być etapem w staraniach o objęcie zwierzchnictwa w Kościele polskim. Jako kolektor papieski jednocześnie członek episkopatu polskiego reprezentował w sposób bezwzględny interesy skarbowe Stolicy Apostolskiej. Zdołał powołać subkolektorów, których podporządkował swej władzy i rozpoczął przy ich pomocy egzekwowanie należnych papieżstwu świadczeń. Planował również weryfikację dochodów z beneficjów kapitulnych. Takie działania musiały doprowadzić do konfliktów z miejscowym duchowieństwem. Postrzegany jako człowiek kamery papieskiej oskarżany był o nadużywanie władzy kolektorskiej. Być może z tego właśnie powodu kamera przysyłała specjalnych kontrolerów, którzy na miejscu mieli zapoznawać się w problemami pojawiającymi się w kolektorii.⁶⁵ Misje kontrolne nie wpłynęła jednak w żaden sposób na pozycję Dobrogosta jako poborca papieskich świadczeń. Bonifacy IX osobną bullą z 10 listopada 1389 roku utrzymał go bowiem na urzędzie, przedłużając tym samym uprawnienia nadane mu przez jego poprzednika.⁶⁶

Dopiero w lipcu 1393 roku Bonifacy IX powierzył urząd kolektorski w Polsce niejakiemu Jakubowi, synowi Filipa Guidoti, klerykowi diecezji bolońskiej.⁶⁷ Papieskie pismo w tej sprawie jest identyczne w treści jak poprzednie nominacje. Zakres uprawnień nowego przedstawiciela skarbowego

⁶³ *Codex diplomaticus Poloniae*. Eds. L. Ryszczewski et A. Muczkowski. Varsaviae : Typis S. Strabski. 1845, T. 2, nr 327. DRABINA, (Kontakty, ref. 5, s. 104, nr 45) nadał mu archidiałkonat gnieźnieński czego żadne źródło nie potwierdza.

⁶⁴ Bull. Pol. III, nr 40.

⁶⁵ OŻÓG, ref. 62, s. 129; DRABINA, ref. 5, s. 91.

⁶⁶ *Mon. Pol. Vat. VIII. Acta Bonifacii Papae IX. Fasc. 1, (1389 – 1391)*. Ed. E. Długopolski. Cracoviae 1939– 1946, nr. 21.

⁶⁷ Vet. Mon. Pol. I, nr 1036; Bull. Pol. III, nr 333.

pozostał identyczny. Zmniejszono jedynie terytorium podległe jego władzy, wyłączając z niego diecezję chełmińską. Tu bowiem Bonifacy IX już wcześniej ustanowił kolektorem biskupa chełmińskiego. Dokładnej daty wyłączenia diecezji chełmińskiej spod jurysdykcji polskiego kolektora ustalić nie można. Już jednak w lipcu 1393 roku wspomniany biskup chełmiński otrzymał od papieża pokwitowanie wpłaty 400 złotych florenów⁶⁸. Oznacza to, że urząd kolektorski musiał otrzymać znacznie wcześniej.

Nominacja Jakuba Guidotti oznaczała pozbawienie biskupa poznańskiego uprawnień kolektorskich. Mogło to nastąpić w związku ze spodziewanym objęciem przezeń arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.⁶⁹ Po długoletnim sporze o obsadę arcybiskupstwa, na który nałożył się konflikt między królewską parą a papieżem o biskupstwo krakowskie, Bonifacy IX, obawiający się według Jana Długosza przejścia króla do obediencji awiniońskiej, zgodził się na kandydaturę Dobrogosta. Papieska prowizja dla królewskiego kandydata została wystawiona w styczniu 1394 r.⁷⁰ Nie można jednak wykluczyć, że powołanie nowego kolektora w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej było pierwszym sygnałem zbliżających się zmian personalnych w Kościele polskim.

Po dłuższej przerwie kolektorem miał znowu zostać cudzoziemiec nie mający związków z Kościołem polskim, którym miał kierować jego poprzednik na urządzie kolektora. Nowy kolektor był synem wpływowego kupca i bankiera bolońskiego Filipa Guidotti, z powodzeniem zabiegającego o usługi bankierskie dla kamery papieskiej. J. Favier zauważył, że w czasach Bonifacego IX wpływowi kupcy – bankierzy rywalizując o bankową i organizacyjną obsługę papieskich finansów starali się lokować członków swych rodzin w centralnej administracji Kościoła, lub w kolektorciach. W czasie trwania papieskiego pontyfikatu przedstawiciel Riccich został kolektorem na Węgrzech, a Guinigh w Lukce.⁷¹ Nowy kolektor papieski ze względu na swe koligacje rodzinne mógł mieć w Polsce ułatwione zadanie. W Krakowie przebywali bowiem w tym czasie przedstawiciele rodziny Guidotich z Bolonii, którzy prowadzili tu własne interesy i utrzymywali ścisłe kontakty z Bolonią.⁷²

⁶⁸ Vet. Mon. Pol. I, nr 1035; Bull. Pol. III, nr 332.

⁶⁹ Por. KORYTKOWSKI, Jan. *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim. Tom. I.* Poznań : Kuryer Poznański, 1888, s. 745 n.

⁷⁰ Bull. Pol. III, nr. 357.

⁷¹ FAVIER, Jean. *Les finances pontificales à l'époque du Grand. Schisme d'Occident (1378 – 1409)*. Paris : De Boccard, 1966, s. 523.

⁷² PTAŚNIK, Jan. *Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego I Władysława Jagiełły*. In *Rocznik Krakowski*, 1911, roč. 13, s. 65.

Brak rachunków kolektorskich uniemożliwia dokładne przedstawienie jego aktywności. Nic nie wiadomo również, by zabiegał o beneficja w polskim Kościele. Przed majem 1389 roku otrzymał papieską nominację na biskupstwo w Imoli.⁷³ Nominacja - jak pokazuje przykład jego poprzednika - nie była przeszkodą w pełnieniu urzędu kolektorskiego. Wydaje się jednak, że kolektor w związku z tą nominacją opuścił Polskę. Biskupstwo, które objął było bowiem przedmiotem rywalizacji zwolenników papieża rzymskiego i jego awiniońskiego konkurenta. Trudno więc sądzić, by nominat Bonifacego IX pozostawał poza jego granicami.

W drugiej połowie 1398 r. w źródłach pojawia się już nowy kolektor w Polsce Mateusz de Lamberto. Pochodził z Neapolu, *de nobili genere* i należał do tej grupy duchownych, którą Bonifacy IX ewidentnie promował. Początki jego kariery kurialnej nie są znane. Z późniejszych papieskich dokumentów wiadomo jedynie, że był rektorem kościoła pod wezwaniem św. Cypriana w Fortilla Neapoletana. W 1389 r., tuż przed powierzeniem mu urzędu kolektora w Polsce występował jako kleryk kamery papieskiej, co oznacza, że należał grona tych duchownych, którzy współdecydowali o papieskich finansach. Powierzenie mu urzędu kolektorskiego w Polsce była jak się wydaje początkiem jego kariery beneficjalnej. Jak większość kolektorów zabiegał o beneficja we własnej kolektorii. Już w kwietniu 1400 roku otrzymał po śmierci niejakiego Ulryka Czecha papieską prowizję na kanonikat wrocławski.⁷⁴ Niecały miesiąc później doszła prowizja kanonikat wrocławski,⁷⁵ a w kilka miesięcy później prowizję na prepozyturę kruszwicką.⁷⁶ Prowizje nie oznaczały jednak faktycznego objęcia w posiadanie beneficjów przynależnych do godności w kapitułach. Musiały wystąpić jakieś komplikacje, ponieważ musiały toczyć spory ze swymi konkurentami rekrutującymi się z miejscowego duchowieństwa. W przypadku beneficjów w diecezji wrocławskiej mimo papieskiej interwencji, zakończył się on niepowodzeniem dla kolektora, nigdy bowiem nie wystąpił z tytułami kanonika wrocławskiego i prepozyta kruszwickiego.⁷⁷ Więcej szczęścia miał we Wrocławiu. Tu bowiem udało mu się wejść nie tylko w posiadanie kanonii, ale objąć również archidiaconat wrocławski i wikariat altarii Bożego Ciała.⁷⁸ Sukces zawdzięczał zapewne przede

⁷³ EUBEL, Hierachia I, ref. 23, s. 284.

⁷⁴ Bull. Pol. III, 673.

⁷⁵ Bull. Pol. III, nr 679 i Mon. Vat. Boh. V, nr 1613.

⁷⁶ Bull. Pol. III, 733.

⁷⁷ Bull. Pol. III, nr 879.

⁷⁸ Bull. Pol. III, nr 883; Mon. Vat. Boh. V, nr 2062.

wszystkim temu, że zdecydował się osiąść we Wrocławiu.⁷⁹

Miejsce stałego pobytu kolektora nie było bez znaczenia dla funkcjonowania całej kolektorii. Wrocławska rezydencja Mateusza nie musiała jeszcze oznaczać zasadniczych zmian w funkcjonowaniu całej instytucji. Mogła mieć jednak istotne znaczenie dla tych wszystkich, którzy w różny sposób związani byli z papieskimi finansami. Mogła przede wszystkim uderzyć w interesy włoskich kupców – bankierów, którzy z Krakowa próbowali z powodzeniem obsługiwać papieskie finanse.

Śmierć papieża Bonifacego IX nie spowodowała zakończenia misji kolektorskiej Mateusza. Być może na wieść o niej kolektor powrócił do kurii. W czerwcu 1405 r. Innocenty VII polecił mu jednak kontynuowanie jego misji.⁸⁰ Nie wiadomo jednak, czy Mateusz ponownie podjął misję kolektorską w Polsce reprezentując interesy nowego papieża. Trudno bowiem określić, co wydarzyło się w papieskiej kamerze między czerwcem a sierpniem 1405 r.

Dnia 1 sierpnia 1405 r. kancelaria papieska wystawiła nominację na kolektora generalnego w Królestwie Polskim i gnieźnieńskiej prowincji kościelnej dla Mikołaja Pieniążka.⁸¹ Z tego samego dnia pochodzi wystawiony dla niego i dziesięciu towarzyszących mu osób papieski *salvus conductus*.⁸² Jego formularzowa treść niewiele mówi. Można jedynie przypuszczać, że ów Mikołaj przebywał w tym czasie w kurii i sposobił się do drogi w celu objęcia w Polsce urzędu kolektorskiego.

Mikołaj Pieniążek był osobą dobrze znaną zarówno w Kościele polskim jak i w kurii. Dzięki suplice złożonej przez moźnych związanych z Ludwikiem Wielkim otrzymał w 1378 r. od papieża awiniońskiego Klemensa VII ekspektatywę na kanonię krakowską, której jednak nie zdołał objąć.⁸³ Sam fakt wymienienia go w suplice nie może jednak świadczyć o jego awiniońskich sympatiach. Poparcie Klemensa VII nie zaszkodziło mu w każdym razie w późniejszej karierze kościelnej. Dzięki prowizjom Bonifacego IX stał się posiadaczem licznych beneficjów w Kościele polskim. Był członkiem czterech kapituł katedralnych i dwóch kolegiackich. Ważnym etapem jego kariery był bez wątpienia archidiecezjalny kościół Najświętszej Panny Marii w Kra-

⁷⁹ SCHINDLER, Gerhard. *Das Breslauer Domkapitel von 1341 – 1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau 1938, s. 266-267; *Repertorium Germanicum*, Bd. III, nr 22, 49, 51, 82, 173, 277, 282 (III. Bd.: Alexander V., Johann XXIII., Konstanzer Konzil 1409 – 1417. Ed. Ulrich Kühne. Berlin 1935. Nachdruck Hildesheim 1991).

⁸⁰ Bull. Pol. III, nr 1029.

⁸¹ Vet. Mon. Pol. I, nr 1049; Bull. Pol. III, nr 1046.

⁸² Vet. Mon. Pol. I, nr 1050.

⁸³ Bull. Pol. III, nr 75.

kowe, który objął w 1401 r. Wystarał się również o prawo noszenia pontyfikaliów. W 1414 r. został prepozytem krakowskim. Nosił tytuł *familiaris papae* nadany mu przez Bonifacego IX.⁸⁴

W chwili otrzymania nominacji przebywał w kurii. Nie wiadomo jednak w jakim charakterze. Być może jego pobyt związany był z narastającym konfliktem między miastem a królem o prawo patronatu nad świątynią mariacką. Jako archiprezbiter musiał być tą sprawą osobiście zainteresowany. Być może wpływ na jego nominację mieli ci, którzy w Krakowie obsługiwali papieskie finanse. Dla bankierów fakt rezydowania kolektora papieskiego w Krakowie był z wielu względów korzystniejszy.

Trudnemu do wyjaśnienia powołaniu towarzyszyło równie zagadkowe pozbawienie go urzędu kolektorskiego. Już w styczniu 1406 r. Innocenty VII ponownie powierzył urząd kolektora Mateuszowi de Lamberto.⁸⁵ Obok zwykłych uprawnień otrzymał polecenie egzekwowania *ius spoli* po zmarłych biskupach i opatach.⁸⁶ Wystawiony dla niego tego samego dnia *salvus conductus* może świadczyć, że przebywał w tym czasie na terenie kurii i sposobił się do powrotu do swojej kolektorii. Wolno przypuszczać, że Mateusz w pierwszej połowie 1406 r. powrócił do Wrocławia i ponownie podjął swoje obowiązki. O jego kolektorskiej aktywności z tego okresu nic jednak nie wiadomo.

Nowo wybrany papież rzymski Grzegorz XII, koronowany w grudniu 1406 r. już w marcu roku następnego utrzymał Mateusza na urzędzie kolektorskim w Polsce i potwierdził wszystkie jego pełnomocnictwa udzielone mu przez poprzednika.⁸⁷ Jednocześnie zażądał, by kolektor w ciągu dwóch tygodni przesłał do kamery całą posiadaną dokumentację skarbową.⁸⁸ Być może był to wynik kontroli przeprowadzonej w kolektorii w drugiej połowie 1406 r.⁸⁹ Nie można wykluczyć, że wypadła ona dla Mateusza niekorzystnie skoro podjęto wobec niego dość radykalne środki. Nie wpłynęły one jednak w jakikolwiek sposób na jego pozycję. Być może zdołał rozliczyć się ze wszystkich zaległości.

Krótki pontyfikat Grzegorza XII upływał na podejmowaniu prób zaprowadzenia jedności w podzielonym Kościele. Szukając zwolenników również w Polsce Grzegorz XII powołał w sierpniu 1408 r. na urząd kolektora

⁸⁴ PONIEWOZIK, Leszek. *Pralaci i kanonicy sandomierscy w okresie średniowiecza*. Toruń : Dom Wydawniczy Duet, 2004, s. 271-274.

⁸⁵ Bull. Pol. III, nr 1080.

⁸⁶ Bull. Pol. III, nr 1081.

⁸⁷ Bull. Pol. III, nr 1141.

⁸⁸ Bull. Pol. III, nr 1141.

⁸⁹ Bull. Pol. III, nr 1099.

Andrzeja Łaskarzyca.⁹⁰ Był on blisko związany z Piotrem Wyszem, czołowym doradcą Władysława Jagiełły. Decyzja papieska mogła jedynie pogłębić kryzys w jakim znalazła się polska kolektoria.

W czasie, gdy Andrzej Łaskarzyc otrzymywał powołanie na urząd papieskiego kolektora w Krakowie dyskutowano nad wyborem obediencji. Władysław Jagiełło, po naradach ze swymi doradcami, uwzględniając opinię Piotra Wysza, pod koniec 1409 r. oficjalnie opowiedział się za pizańskim papieżem Aleksandrem V. Andrzej Łaskarzyc nie miał więc możliwości objęcia urzędu kolektorskiego.

Aleksander V niedługo po swoim wyborze uporządkował status kolektorii w Polsce i 28 grudnia 1409 r. przywrócił na urząd kolektora Mateusza Lamberti z Neapolu.⁹¹ Oprócz zwykłej nominacji, w której bardzo ogólnie określono zakres jego obowiązków, polecił mu również pobór świadczeń annatowych z wakujących beneficjów w Polsce.⁹² W styczniu 1410 r. papieski kolektor otrzymał *salvus conductus*, co wskazywałoby, że przebywał w tym czasie u boku papieża w Bolonii i szykował się do kolejnej podróży do Polski.⁹³ W służbie nowego papieża nie zdołał jednak się wykazać, bowiem Aleksander V zmarł w początkach maja 1410 r.

Pizański papież Jan XXIII utrzymał Mateusza na urzędzie kolektorskim i przesyłał mu konkretne polecenia finansowe do wykonania. W sprawach kamery papieskiej wysłał do Polski, podobnie jak jego poprzednicy, misje kontrolne.⁹⁴ Nie wydaje się jednak, by wyniki kontroli wpłynęły w jakikolwiek sposób na pozycję kolektora. Niestety nic bliżej nie wiadomo o aktywności kolektorskiej Mateusza za pontyfikatu Jana XXIII. Znamy jedynie dwa listy kamerariusza papieskiego adresowane do niego, w których zwierzchnik kamery papieskiej poleca mu przekazać określone kwoty papieskim bankierom.⁹⁵ Z późniejszych papieskich źródeł wiadomo natomiast, że zmarł we Wrocławiu przed 6 stycznia 1414 r. i pozostawił po sobie wielki nieporządek w dokumentacji skarbowej.⁹⁶

⁹⁰ Bull. Pol. III, nr 1204.

⁹¹ Bull. Pol. III, nr 1224.

⁹² Bull. Pol. III, nr 1225.

⁹³ Bull. Pol. III, nr 1229.

⁹⁴ Bull. Pol. III, nr 1317 – ERŠIL, Jaroslav (ed.). *Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et Hussitici illustrantia. Pars I.* Pragae : Academia scient. Bohemoslovacae, 1980, nr 553 i 557.

⁹⁵ Firenze, Archivio di Stato. Fondo diplomatico Mediceo, nr 29.

⁹⁶ ERŠIL, Acta I, ref. 94, nry 271, 426, 487, 848, 902, 997.

7. Nominacja kolejnego kolektora w Polsce związana była tym razem ze śmiercią poprzednika na urzędzie. W marcu 1414 r. papież Jan XXIII powierzył urząd kolektora w Polsce i diecezji chełmińskiej Leonardowi synowi Jana z Florencji. W osobnych bullach polecił mu zająć się poborem świadczeń annatowych i zbiórką trzyletniej dziesięciny papieskiej.⁹⁷ Jeszcze przed udaniem się do swej kolektorii, zaledwie dzień po nominacji, Leonard podjął obowiązki kolektorskie, bowiem za pośrednictwem bankierów papieskich – już jako kolektor – wpłacił z kolektorii polskiej tysiąc florenów skarbnikowi papieskiemu.⁹⁸ Dopiero po tej transakcji kancelaria papieska wystawiła dla niego i towarzyszących mu osób *salvus conductus*.⁹⁹ Oznacza to, że dopiero po 18 marca 1414 r. wyruszył w drogę do Polski.

Nominację Leonarda na papieskiego kolektora łączy się ze stosunkami finansowymi Jana XXIII z Medyceuszami. W 1413 r. bank Medyceuszy udzielił papieżowi pożyczki w wysokości 1500 florenów, która miała być spłacona spodziewanymi dochodami kamery papieskiej z kolektorii polskiej. Dla zabezpieczenia roszczeń florenckich bankierów kandydatura Leonarda syna Jana, również Florentyńczyka wydawała się być idealna.

Nowy kolektor papieski osiadł w Krakowie, gdzie rezydował niejaki Albicus Medici, przedstawiciel wspomnianego banku. Niedługo po swojej nominacji sprowadził do Krakowa swego brata Antoniego. Przypuszcza się, że obaj pochodzili ze znanej bankierskiej rodziny Riccich, którzy początkowo sami zajmowali się papieskimi finansami, a później weszli do spółki z Medyceuszami.¹⁰⁰ Na urządzie kolektora pozostawał bardzo krótko, bowiem już w lutym 1415 r. poznajemy jego następcę. Został nim dobrze znany w kurii rzymskiej Bertold Schomaker, zwany Dives. Jan Ptaśnik przypuszczał, że Leonard pozostał w Krakowie, gdzie z bratem Antonim wzięął w dzierżawę na cztery lata żupy solne.¹⁰¹ Nie wiadomo, czy Leonard został z urzędu odwołany, czy też sam z niego zrezygnował, by wzorem innych Florentyńczyków osiadłych w Krakowie zająć się własną działalnością gospodarczą. Z zachowanych we fragmentach ksiąg kamery papieskiej z czasów Jana XXIII wynika, że

⁹⁷ Bull. Pol. III, nr 1441-1443.

⁹⁸ Zob. Repertorium Germanicum III, ref. 79, nr 261; Firenze, Biblioteca Nazionale. *Manoscritti Malibechiani*, XIX, 81, fol. 61; *Item posuit receptio reverendus dominus thesaurarius die XVII presentis per manus Caroli Gerii et Adouardi de Tornaquintis a domino Leonardo Johannis de Florentia collectore in Gneznensi et Culmensi provinciis in Polonia flor. mille camere et pro soluto eidem Carolo pro dando domino Mantuano, ut patet in exitu flor. M. Pecunia collectorie Gneznensis. Flor. M.*

⁹⁹ Repertorium Germanicum III, ref. 79, nr 261.

¹⁰⁰ PTAŚNIK, ref. 72, s. 68-69.

¹⁰¹ PTAŚNIK, ref. 72, s. 70.

w miarę regularnie wpłacał do skarbcza papieskiego niewielkie sumy pieniędzy pochodzące ze zbiorów w Polsce. Ze względu na trudną sytuację finansową papiewstwa były one natychmiast rozdysponowywane.¹⁰²

Kolejny kolektor, wspomniany wyżej Berthold Dives był prepozytem lubeckim, miał papieską prowizję na kustodię i kanonię w kościele wrocławskim, należał do grona skryptorów w kancelarii papieskiej. Jan XXII wysyłał go w sprawach papiewstwa do Niemiec w 1412 r. We wrześniu 1414 r. został wysłany do diecezji północnoniemieckich w sprawie nadzwyczajnego świadczenia dla papieża zwanego *subsidium charitativum*. Jego misja miała objąć również diecezję chełmińską. W osobnym pełnomocnictwie papież rozszerzył ją na diecezję wrocławską i całe Prusy i Łotwę. W lutym 1415 r. powierzył mu obowiązki kolektora generalnego w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej i diecezji chełmińskiej. Być może w związku z tą nominacją w marcu 1415 r. zrezygnował z urzędu skryptora w kancelarii papieskiej.¹⁰³

W źródłach nie zachował się żaden ślad jego aktywności kolektorskiej. Nie mogła ona jednak trwać zbyt długo. Usunięcie z urzędu papieża Jana XXIII oznaczało cofnięcie pełnomocnictw dla jego urzędników różnego szczebla. Kolektor generalny w Polsce sam zrezygnował z urzędu. W aktach skarbowych kamery papieskiej zachowała się informacja o jego rezygnacji wpisana pod datą 5 listopada 1415 r. Dwa dni później obowiązki kolektora w Polsce przejął Piotr Wolfram, który w kamerze papieskiej złożył stosowną przysięgę.¹⁰⁴

Piotr Wolfram, duchowny i intelektualista, posiadacz licznych beneficjów był osobistością dobrze znaną w Kościele polskim. Powołany na urząd kolektora przez sobór w Konstancji został na urzędzie potwierdzony przez Marcina V w 1418 r.¹⁰⁵ Przez 8 lat do 1426 r. sumiennie wypełniał swe obowiązki nadzorując pracę podległych mu subkolektorów i utrzymując ściśle związki z kamerą papieską.

Wydawać by się mogło, że nowo mianowany kolektor papieski nie musiał zabiegać o beneficja. Przed nominacją na kolektora posiadał probostwo

¹⁰² Firenze, Biblioteca Nazionale. Manoscritti Malibechiani XIX, 81 f. 131 v, 133, 135, 166, 167v, 175v, 189, 200, 202, 212, 215, 219.

¹⁰³ Repertorium Germanicum III, ref. 79, nr 8, 65, 149, 221, 281, 352, 396.

¹⁰⁴ Archivio Segreto Vaticano (ASV), Cam. Apostol., Div. Cam., vol. 3, fol. 25. *Die septima predictis mensis Novembris dominus Petrus de Wolfram canonicus beate Marie Wisliciensis, collector in regno Poloniae, provincia Gneznensi et civitate et diocesi Culmensi iuravit in manibus domini dictum officium collectorie fideliter exercere, presentibus Angelo de Ballionibus, Nicolao de Urbeveteri, B. Dellante et pluribus aliis.* In marg. sin.; *Iuramentum collectoris infra Cracoviensis diocesis.*

¹⁰⁵ Bull. Pol. IV, nr 141; Biogram Piotra Wolframa zob. M. Zwiercin: Piotr Wolfram, in *Polski Słownik Biograficzny*. Tom. 26, 1981, s. 403-406.

w Prandocinie, altarie w kościele Panny Marii we Lwowie i w kościele św. Barbary w Krakowie, kantorję w kolegiacie wiślickiej. I przez krótki okres czasu kanonię katedralną w Poznaniu. Tymczasem uzyskanie urzędu kolektora sprawiło, że Piotr Wolfram bardzo starannie zaplanował swoją dalszą karierę beneficjalną. Częste pobyty w Rzymie w sprawach kamery papieskiej i w misjach dyplomatycznych sprawowanych z ramienia Władysława Jagiełły sprawiły, że możliwości uzyskania przez niego papieskiej prowizji na beneficja znacznie wzrosły. Już w listopadzie 1417 r. Marcin V pozytywnie rozpatrzył jego suplikę i udzielił mu prowizji na kanonię katedralną w Krakowie wakującą po śmierci Floriana Kurdwanowskiego.¹⁰⁶ O tę samą kanonię zabiegał dla swego kandydata Zbigniewa oleśnickiego król Władysław Jagiełło. Papież jednak zdecydowanie odmówił królewskiej prośbie informując go, że kanonię otrzymał papieski kolektor.¹⁰⁷ To podkreślanie urzędu kolektorskiego i zasług Piotra Wolframa dla kamery papieskiej będzie się później w papieskich listach od króla wielokrotnie powtarzać. W początkach grudnia 1417 r. kolektor ponownie składa suplikę w sprawie beneficjum. Nie ukrywając, że posiada już papieską prowizję na kanonikat krakowski prosi o kolejną, tym razem na kanclerstwo w kapitule wrocławskiej wakujące po śmierci Wawrzyńca Sachse, papieskiego kapelana. Papież przychylnie ustosunkował się do jego prośby.¹⁰⁸ W 1418 r. papieski kolektor uzyskał kolejną prowizję, tym razem na scholasterię gnieźnieńską wakującą po śmierci Michała z Krowicy. W mandacie dla egzекutorów papieskiej prowizji wyliczono skrupulatnie wszystkie beneficja posiadane przez papieskiego kolektora.¹⁰⁹ Wynika z niego, że kolektor zdołał objąć beneficjum związane z kanclerstwem kapituły katedralnej we Wrocławiu. Z objęciem scholasterii gnieźnieńskiej pojawiły się jednak poważne komplikacje, ponieważ objął ją już inny kandydat.¹¹⁰ Być może w związku z tym Wolfram wystąpił do papieża z kolejną supliką, w której prosił o udzielenie mu prawa do swobodnej zamiany posiadanych beneficjów kościelnych i prawo takie od Marcina V otrzymał.¹¹¹ Dzięki temu mógł swemu konkurentowi odstąpić kantorję wiślicką w zamian za scholasterię gnieźnieńską. Zamiana ta została potwierdzona przez papieża w 1419 r. Wejście w posiadanie tej prałatury umożliwiło mu kolejną zamianę tym razem na archidiaconat

¹⁰⁶ Bull. Pol. IV, nr 2.

¹⁰⁷ Bull. Pol. IV, nr 137.

¹⁰⁸ Bull. Pol. IV, nr 85.

¹⁰⁹ Bull. Pol. IV, 223.

¹¹⁰ CZYŻAK, Marta. *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408 – 1448*. (Studia i Materiały, 64), Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Wydział Teologiczny, 2003, s. 388.

¹¹¹ Bull. Pol. IV, nr 308.

krakowski.¹¹²

Kolektor potrafił okazać wdzięczność Stolicy Apostolskiej za liczne beneficja. Niezwykle skrupulatnie strzegł interesów papieskich w Polsce. Na dworze krakowskim był postrzegany jako człowiek Marcina V. Oskarżano go nawet o ujawnianie tajemnic państwowych papieżowi. Stolica Apostolska gwałtownie zaprzeczała tym pogłoskom.¹¹³ Piotr Wolfram należał do tych nielicznych kolektorów papieskich, którzy umieli harmonijnie łączyć osobiste korzyści ze sprawowanym urzędem z interesami skarbowymi Stolicy Apostolskiej. W 1426 r., po jedenastu lata sprawowania urzędu kolektorskiego został zastąpiony przez Jakuba de Rubens.

Nowy papieski kolektor po raz pierwszy odwiedził Polskę w 1424 r. jako wysłannik papieża Marcina V w związku z narodzinami pierworodnego syna Władysława Jagiełły.¹¹⁴ W dwa lata później został kolektorem.¹¹⁵

Gdyby porównać aktywność kolektorską Piotra Wolframa i Jakobina de Rubież to można doszukać się wielu podobieństw. Obaj byli lojalnymi kolektorami papieskimi w miarę możliwości wypełniającymi swe obowiązki i dbającymi o papieskie dochody. W miarę regularnie wpłacali zebrane kwoty do kamery, korzystając z pośrednictwa bankierów. Zupełnie inaczej natomiast układały się ich kariery beneficjalne. Piotr Wolfram nie miał większych trudności z uzyskaniem papieskich prowizji i co ważniejsze na rzeczywiste objęcie nadanych mu beneficjów. Jakub de Rubeis, również mógł liczyć na papieską życzliwość i niezbędną pomoc urzędników kurialnych, ale jako człowiek w kościele polskim obcy musiał walczyć o realizację praktycznie każdej papieskiej prowizji. Dla jego przeciwników, polskich i śląskich duchownych, nie miało większego znaczenia, że mieli do czynienia z przedstawicielem skarbowym Stolicy Apostolskiej.

Jakobin przybył do Polski jako posiadacz jednego beneficjum; kanonii w genueńskim kościele Panny Marii *in Castello*.¹¹⁶ Można więc zrozumieć, że samo objęcie kolektorii w Polsce było dla niego awansem. Dawało też znaczne możliwości powiększenia swego stanu posiadania o kolejne beneficja. Kolektor w tym względzie kroczył tą samą drogą co wszyscy jego poprzednicy.

Mechanizm obejmowania przez kolektorów beneficjów najlepiej odsłania list Jakobina de Rubeis do jego przyjaciela Bartłomieja *del Monte* z 1428

¹¹² Bull. Pol. IV, nr 1758.

¹¹³ ZWIERCIN, ref. 105, s. 405.

¹¹⁴ Bull. Pol. IV, nr 1451.

¹¹⁵ Bull. Pol. IV, nr 1651.

¹¹⁶ MERCATI, Angelo. *Dall'Archivio Vaticano. Una corrispondenza fra curiali della prima metà del Quattrocento—Diari di concistori del Pontificato di Adriano VI*. Città del Vaticano 1951, s. 9-10.

r. Kolektor uzyskał informację, że papież zamierza nadać mu beneficja wakujące w wyniku promocji. Informuje więc swego przyjaciela, że dowiedział się od posła Władysława Jagiełły, iż podkanclerzy Stanisław Ciołek zostanie biskupem poznańskim i zwolni w wyniku promocji szereg beneficjów. Wymienia je w liście według następującego porządku; *primo cantoria Cracoviensis valoris XV marcharum argenti, item canonicatus et prebenda Poznaniensis valoris VI marcharum argenti, item canonicatus et prebenda Wladislaviensis valoris VI marcharum argenti*. O wymienione beneficja zamierzał ubiegać się papieski kolektor. W tym celu posłał przyjacielowi 30 florenów prosząc go by podjął w kurii w jego imieniu niezbędne starania.¹¹⁷

Działania podjęte przez Jakobina były bez wątpienia efektem niepowodzeń, jakie spotkały go w Polsce. W lipcu 1427 r. Marcin V udzielił mu prowizji na prepozyturę kościoła św. Krzyża w Opolu wakującą po śmierci kardynała Rajnalda Brancaciusa,¹¹⁸ natomiast z supliki kolektora rozpatrzonej w październiku tegoż roku dowiadujemy się, że nie wszedł jeszcze w posiadanie prepozytury opolskiej, a ponadto toczy w kurii spór o objęcie archidiaconatu kościoła Panny Marii w Głogowie i archidiaconatu kościoła mariackiego w Castellis. Kolektor w związku z tym prosił papieża, by w razie sporu z duchownymi krakowskimi w przedmiocie wejścia w posiadanie kanonii w katedrze krakowskiej udzielić mu na ową kanonię prowizji bez rozpoczynania procesu.¹¹⁹ Do końca pontyfikatu Marcina V zdołał zgromadzić wiele ekspektatyw i papieskich prowizji na beneficja – z wyjątkiem jednej – wszystkie w Kościele polskim.¹²⁰

Równie łaskawym dla kolektora był papież Eugeniusz IV. W suplicie złożonej w lutym 1432 r. Jakobin przypominając papieżowi, że należał kiedyś do jego rodziny w czasach, gdy ten był kardynałem, prosił o papieską prowizję na kanonię wrocławską nadaną mu w wyniku wakansu przez miejscowego biskupa.¹²¹ Znacznie trudniej było mu uzyskać prepozyturę w katedrze wrocławskiej. Musiał o nią walczyć z Mikołajem Gramisem i walkę tę ostatecznie przegrał.¹²² Nie można wykluczyć, że poczynania Mikołaja Gramisa przyczyniły się do odwołania go prze sobór bazylejski z urzędu kolektorskiego.

Jakub de Rubeis był ostatnim papieskim kolektorem, który urzędował

¹¹⁷ MERCATI, ref. 116, s. 47-48.

¹¹⁸ Bull. Pol. IV, nr 1995.

¹¹⁹ Bull. Pol. IV, nr 2041.

¹²⁰ *Repertorium Germanicum. Bd. IV. Martin V. (1417 – 1431), Teil 2*. Ed. Karl August Fink. Berlin 1957, szp. 1493n. (i Hildesheim 2000).

¹²¹ Bull. Pol. V, nr 99.

¹²² *Repertorium Germanicum. Bd. V. Eugen IV. (1431 – 1447), Teil 2. Indices*. Ed. Christoph Schöner. Tübingen 2004, s. 618-621.

w Polsce przez dłuższy okres czasu. W miarę skutecznie udawało mu się egzekwować należne papieżowi świadczenia.¹²³ Okres soboru bazylejskiego spowodował naturalne w takich przypadkach rozluźnienie dyscypliny finansowej duchowieństwa. Było to tym łatwiejsze, że ojcowie soboru powołali własnego kolektora Mikołaja Gramisa, którego upoważnili do egzekwowania świadczeń od duchowieństwa polskiego. Natomiast papież Eugeniusz IV utrzymał na urzędzie kolektorskim Jakobina de Rubeis. Spory kompetencyjne między kolektorami prowadziły prostą drogą do uchylania się od obowiązków skarbowych duchowieństwa względem papieża.

8. Kolektorzy papiescy działający w Polsce średniowiecznej reprezentowali interesy skarbowe papieża. Z racji tego, że ich okręg kolektorski obejmował całą gnieźnieńską prowincję kościelną uzyskiwali w pewnym sensie finansową zwierzchność nad całym klerem polskim, co niewątpliwie podnosiło ich znaczenie wśród lokalnego duchowieństwa. Dla ich prestiżu nie bez znaczenia było i to, że byli najczęściej jedynymi reprezentantami papieskimi w Polsce. W awiniońskiej epoce papieża Stolica Apostolska zaniechała wysyłania do polski legatów. W szczególnych wypadkach funkcje te pełnili właśnie kolektorzy. Nadawane im przez papieża uprawnienia sprawiały, że mogli swobodnie stosować całą gamę kar kościelnych wobec opornych płatników. Z reguły jednak wchodzili w kontakty z miejscowym duchowieństwem, a niekiedy również z władzą państwową. Wiele zależało od wyboru miejsca, w którym rezydowali. W XIV w. takim miejscem był Kraków, co owocowało licznymi kontaktami z dworem królewskim i mieszczaństwem krakowskim, które jako pośrednik przejęło częściowo obsługę papieskich finansów w zakresie transferu gotówki do Brugii. W dobie wielkiej schizmy zachodniej i soborów kolektorzy wybrali Wrocław jako miejsce swego stałego pobytu. To z kolei osłabiło związki z władzą państwową i duchowieństwem diecezjalnym.

Cudzoziemcy pełniący urząd kolektora w swej codziennej działalności musieli opierać się na miejscowych współpracownikach. Potrafili jednocześnie na tyle poznać realia, że stosunkowo rzadko dochodziło do konfliktów z miejscowym duchowieństwem. Wyjątkiem był długotrwały spór Galharda z Carces z klerem diecezji wrocławskiej. W przypadku, gdy papież powierzał urząd kolektora przedstawicielowi miejscowego kleru to z reguły popadał on w rozliczne konflikty z duchowieństwem podczas egzekwowania należnych

---

¹²³ Por. Rachunki Jakobina de Rubeis. Archivio Secreto Vaticano, Instrumenta miscellanea nr 6469.

papieżowi świadczeń. Taki miejscowy kolektor postrzegany był – podobnie jak cudzoziemiec – jako przedstawiciel papieża. Dla interesów finansowych duchowieństwa był on jednak groźniejszy bowiem najczęściej doskonale znał realia kraju i możliwości płatnicze poszczególnych duchownych.

Kolektorzy papiescy kierowani do gnieźnieńskiej prowincji kościelnej, postrzeganej jako peryferie świata chrześcijańskiego, z reguły mieli już pewne doświadczenie skarbowe. Znakomita większość z nich traktowała urząd jako ważny etap kariery beneficjalnej. Pozostając na usługach papieskich służb skarbowych liczyli całkiem słusznie na odpowiednie wynagrodzenie w postaci odpowiednich beneficjów. Nie mieli problemów związanych z ich kumulacją, mogli bowiem zawsze liczyć na odpowiednią dyspensę. W porównaniu z innymi duchownymi mieli również większą możliwość uzyskania papieskiej prowizji na zwolnione beneficjów. Jest zrozumiałe, że większość z nich starała się związać poprzez posiadanie beneficjów z kościołem polskim. Mając dostęp do informacji o wakujących beneficjach, lub wiedząc, jakie zostaną zwolnione w najbliższej przyszłości mogli planować własną karierę beneficjalną. Z reguły wybierali beneficja bardzo bogato uposażone, lub prestiżowe dające dostęp do kapituł. Jest bardzo charakterystyczne, że bogato uposażone beneficjum kościoła parafialnego Panny Marii w Krakowie pozostawało przez bardzo długi okres czasu w posiadaniu właśnie papieskich kolektorów. Wielką popularnością cieszyły się beneficja przynależne do kapituły wrocławskiej i krakowskiej, jako najlepiej uposażone. Przynależność do grona prałatów, lub kanoników krakowskiej kapituły katedralnej dawała ponadto trudno wymierny finansowo prestiż, oraz możliwości kontaktów z dworem królewskim.

Śledząc kariery beneficjalne kolektorów urzędujących w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej widać wyraźnie, że każdy z nich awansował w strukturach Kościoła. W wielu wypadkach awans był możliwy przede wszystkim dzięki temu, że podejmowali pracę w kolektorii peryferyjnej, która w papieskich finansach nie odgrywała decydującej roli. Przybywając do Polski jako posiadacze, co najwyższej kanonii opuszczali kolektorię jako prałaci peryferyjnego Kościoła i posiadacze średnio uposażonych beneficjów. Trudno odpowiedzieć na pytanie jak urząd kolektora w Polsce wpływał na ich dalszą karierę kościelną. Sądząc po kilku awansach na biskupstwa byłych kolektorów można stwierdzić, że na pewno nie był przeszkodą w dalszej karierze kościelnej.

Benefits of the pontifical collectors in the middle-age Poland

The pontifical collectors of tax performing in the medieval Poland represented the financial interests of popes. Since their area of performance included the whole Gniezno church province, they acquired financial control over the entire Polish clergy. This fact has undoubtedly contributed to strengthened importance among them. Most frequently, they were the only pontifical representatives in Poland that was not meaningless in the term of their prestige. During the Avignon pope era, the Holy See didn't send the legates in Poland. In special cases, the legate mission was fulfilled by tax collectors. Thanks to full power awarded by the Popes, they were enabled to apply a system of church sanctions to resisting payers. They usually contacted the local clergy and sometimes the state power, depending on selection of location they settled in. In the 14th century, Krakow was a flourishing place thanks to frequent contacts with the Kingdom and the town Krakow. The town partly taken over the control over the pontifical finances and as a mediator, it helped to transfer the cash in the Bruges. In the times of huge western schism and councils, tax collectors chose Wroclaw the permanent stay location. It had weakened the relationships with the state power and diocesan clergy.

Having researched the careers of the tax collectors discharging their offices in the Gniezno province, it is apparent that every one of them was moving up within the church hierarchy. In many cases, promotion was possible mainly thanks to the fact that they had accepted work on the peripheries that didn't play important role in the term of pontifical finances. Coming to Poland only as a canon, they left the collecting zones as marginal church prelates and holders of medium benefits. Based on a few bishop appointments of former tax collectors, we can prove that it represented a strong point in their further performance within the Church.

prof. Dr. hab. Stanisław Szczur
Kraków
stanislaw.szczur@neostrada.pl

Testament bratislavského kanonika Gašpara Romera z roku 1517 a jeho ekonómia spásy

Jaroslav Nemeš

NEMEŠ, Jaroslav. The testament of Bratislava canon Gaspar Romer from the year 1517 and his Economy of Salvation. In *Ružomberský historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 150-172.

The author depicts in his work the life of Gaspar Romer, the canon of Bratislava chapterhouse, who wished to be buried in St. Martin's Cathedral in Bratislava. He died on January 26th 1517 and he left a spiritually deep testament which is a proof of his formidable intellect and the sense of the transcendence. His posthumous gifts, in the form of five big financial gifts, were of great importance. Four of these gifts were used for spiritual purposes.

Keywords: Church. Bratislava. Testaments. Gaspar Romer. 16th Century.

Časovo limitovaný archeologický výskum v západnej časti Dómu sv. Martina v Bratislave a v jeho trojlodí, ktorý prebiehal v rámci ukladania novej dlažby a odvlhčenia múrov v rokoch 2002 až 2003, odkryl aj telá mnohých kanonikov a iných cirkevných a svetských hodnostárov.¹ Niektorí z nich z hľadiska času nezomreli tak „dávno“, len v 17. a 18. storočí, preto archeológovia pracovali aj s rúškami na ústach. V tejto súvislosti sa vynára otázka, či závažnosť zistených vedeckých výsledkov korešponduje so závažnosťou narušenia podzemnej atmosféry chrámu. Či narušenie „večného“ pokoja zomrelých, v ktorý dúfali, malo z hľadiska možných výsledkov vykopávok svoje opodstatnenie. Interiér chrámu totiž dlho slúžil aj ako cintorín.

Po informácii o tomto rozporuplnom počíne sa nám pred oči vynárali osudy mnohých významných bratislavských kanonikov, ktorí prispeli k vzrastu vzdelanosti a kultúry v minulosti, ktorých životy ozrejmili i viacerí historici.² Na tieto osobnosti si môžeme už iba pietne spomenúť. Pred nami sa

¹ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Dóm svätého Martina v Bratislave. Poznatky z najnovšieho archeologického výskumu. In *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 1, s. 2-6; GOJDIČ, Ivan. Stredoveký vývoj Dómu svätého Martina. In *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 1, s. 7-14.

² KNAUZ, Nándor. Balbi Jeromos II. Lajos király tanára. In *Magyar Sion*, 1866, roč. 4, č. 5; ŠE-DIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007; HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008, a iné práce.

zobrazil osud bratislavského kanonika Gašpara Romera, ktorý si tiež želal byť pochovaný v tomto chráme. Presne tak, ako bolo vtedy zvykom, určil si i miesto posledného odpočinku. Zomrel v roku 1517 a zostal po ňom duchovne hlboký testament, ktorý ako pamiatka svedčí o jeho vysokej intelektuálnej úrovni a o zmysle pre transcendentno. Tomuto závetu by sme sa chceli v našom príspevku venovať podrobnejšie.

Testamenty duchovenstva

Testament (závet, kšaft, posledná vôľa) je ako historický prameň predovšetkým duchovným svedectvom o dobe, v ktorej vznikol. Bol výpoveďou človeka, ktorý sa pripravoval na prechod do večnosti. Bol rozlúčkou so svetom a odkazom pozostalým o podstate, ktorá ho prevyšovala. Testament vo význame kresťanského odkazu čerpal v prvom rade zo Svätého Písma, z príbehu o pánovi a jeho sluhovi: »Zavolať si ho a povedal mu: „Čo to počúvam o tebe? Vydaj svedectvo zo svojho šafárenia, lebo už nemôžeš ďalej šafáriť.“« (Lk 16,2).

Keďže v minulosti boli ľudia veriaci, každý testament spravidla vyjadroval aj ľudskú ekonómiu spásy. Slovo ekonómia bolo odvodené od spojenia gréckych slov a označovalo pravidlá spravovania vecí, administráciu svojho domu (οἶκος – dom, hospodárstvo, véμω – spravovanie, vedenie). Teda šetrnosť a gazdovlivosť. Ide nielen o uspokojovanie potrieb človeka, ale aj o motívy jeho uspokojovania, teda súhrne o úžitok. V transcendentnom význame potom ekonómiu chápeme ako najšľachetnejšie ľudské umenie. Z pohľadu večnosti a spásy sa jedná o to, ako by mal človek na svete hospodáriť, aby bol čo najužitečnejší. Z tejto stránky je potom testament excelentným historickým prameňom.

Ak sa na testament pozeráme ako na matériu, nepochopíme jeho podstatu. Materialistický pohľad na svet je pre dnešok charakteristický. Mnohé aj vynikajúce práce historikov často považujú tento historický prameň iba za zoznam odkázaných lyžičiek a vidličiek po nebohom, čo je veľmi povrchné.³ Prehliadajú totiž zdroj a pohnútku jeho zostavenia – túžbu po spáse duše a večnom živote. Pritom mnohé testamentárne odkazy doslovne citujú Sväté

³ Napr. Michaela Hrubá, ktorá v inak skvelej práci o testamentoch mešťanov takmer prehliada ich náboženský a duchovný aspekt (HRUBÁ, Michaela. „... nedávej statku žiadnému, dokud duše v tele“ *Pozůstalostní agenda a praxe královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem : UJEP, 2002). Tiež v konferenčnom zborníku o testamentoch sú viac-menej príspevky materiálneho charakteru (*Pozdně středověké testamety v českých městech. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústav AV ČR*. Praha : Scriptorium, 2006).

Písmo. Podobné konštatovanie platí napr. i o relikviároch, ak sa umenovedci pozerajú na relikviáre ako na gramy dobovo umelecky vyformovaného zlata, nezistia nič podstatné.⁴

Klerici mali, tak ako iní, právo zostavovať testament. Podľa kanonického práva však museli rozlišovať pôvod odkazovaného majetku. Testamentom duchovných osôb z Uhorska z obdobia stredoveku sme sa venovali v minulosti v iných prácach.⁵ Testamentárne právo duchovenstva však nadobudlo dôležitejší význam až v 16. storočí. Súviselo to s priamym ohrozením cirkevného vlastníctva, keď na jednej strane beneficiami v značnej miere oklieštila turecká okupácia veľkej časti Uhorska, na strane druhej reformácia, ktorá atakovala majetky cirkvi zo svojho vnútra. Tlak vytvorený proti cirkevnému vlastníctvu mohlo účinne negovať práve uplatňovanie testamentárneho práva duchovenstva. Jeho cieľom mala byť podpora rozmanitých cirkevných ustanovizní (chudobince, špitály, semináre, kláštory), milodary pre vdovy a siroty, podpora slávenia božieho kultu (zádušné omše, omše, tridsiatniky, oltárne beneficie atď.) a nakoniec podpora aktívnych foriem kresťanského života (kňazských štúdií, putovania a púť, bratstiev mešťanov atď.).

Poriadok a dedenia svetských osôb v Uhorsku vnieslo Verbóciho *Tripartitum* (III, 29-30), ktoré stanovilo pravidlá testamentárneho odkazovania šľachty, ale aj poddaných. Pravidlá odkazovania duchovných osôb upresnili nespočetné diecézne synody, tiež mnohé listiny kráľovských slobôd, ktoré boli udelené konkrétnym osobám alebo inštitúciám. Ostrihomská provinciálna synoda uskutočnená arcibiskupom Hypolitom v roku 1493, tvrdo vystúpila proti každému, kto by chcel brániť vykonaniu posledných vôľ cirkevných osôb. Synoda sa uzniesla, že kto vystúpi proti všetkému, čo bude zanechané „na zbožné ciele pre spásu duše, aj na útechu hriešnikov, pre chudobných a pre

⁴ Veľmi pekne na to poukázal Libor Gottfried: „...zvlášť historikové umění dávají přednost více popisu materiální stránky relikviářů a jejich řemeslnému zpracování, než jejich vlastnímu obsahu, totiž relikviím a jejich dobovému významu. Proto se historikové umění – bohužel – tak často svými závěry mýjejí se skutečným světem středověku. Dokud se na relikviáře a relikvie nebudeme dívat očima jejich tvůrců a současníků, nikdy pro nás nebudou víc než kuriozity a památkami jakéhosi abstraktního vývoje zlatnictví a uměleckých forem. Ale u relikviářů nejde o zlatnictví (i když je to také důležité), ale o myšlenku a víru v nich obsaženou.“ GOTTFRIED, Libor. Relikvie nástrojů umučení Páně, štít neporazitelného rytíře a význam uctívání relikvií ve středověku (v době Karla IV.). In *Aachen und Prag – Krönungsstädte Europas. Cáchy a Praha – korunovační města Evropy. Beiträge des Kulturvereins Aachen-Prag e.V. Díl II. : 2003-2006*. Eds. Vera Blažek, Werner Gugat. Aachen : Libri Aquenses Verlag, 2006, s. 241.

⁵ NEMEŠ, Jaroslav. Testament ako prameň materiálnej kultúry stredoveku (uhorské duchovenstvo). In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*, 1999, č. 2, s. 113-127; NEMEŠ Jaroslav. *Prámnenná základňa testamentov k cirkevným dejinám Slovenska (testamenty duchovných osôb do roku 1600)*. Diplomová práca na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity, Trnava 1997.

hostí“ a bude brániť vykonaniu nábožných odkazov, alebo bude zdržiavať ich vyplatenie, bude exkomunikovaný.⁶

Synodou z roku 1493 sa vymedzili teoretické a praktické základy vykonávania posledných vôlí v 16. storočí. Jej závery prebrala a osvojila si aj vesprémska diecézna synoda z roku 1515, ktorá v časti o testamentoch doslova citovala závery spomínanej ostrihomskej.⁷ Ochraňovala tiež zbožné odkazy a trestala akékoľvek ich bránenie. Navádzala klérus k zbožným odkazom (*ad pias causas*), a čo je dôležité, aby sa zdôraznila závažnosť závetí, určila najmenej troch svedkov ich spísania. Pre územie Slovenska bola významná nitrianska diecézna synoda z roku 1494, uskutočnená tamojším miestnym biskupom Antonom, ktorej závery boli vydané neskorším biskupom Pavlom Bornemisom v roku 1560.⁸ Táto synoda tiež prebrala závery spomínanej ostrihomskej synody, rovnako z nich citovala.

Skutočnosť, že v 16. storočí existovala takmer povinná prax kanonikov spisovať svoje posledné vôle, dosvedčuje aj rozsiahly počet týchto dokumentov, ktorý sa nám zachoval. Podľa štatútov z roku 1520 mala Bratislavská kapitula 14 členov a ku každému kanonickému miestu bolo určené beneficium, ktoré si kanonici nemohli medzi sebou deliť. Tiež sa striktno určil pôvod ich majetku a záväzky každého z nich voči Dómu sv. Martina. Bolo vo vlastnom záujme každého člena obdarovať kapitulný kostol.⁹

Kanonik Gašpar Romer

Ďalej si budeme bližšie všímať testament bratislavského kanonika Gašpara Romera z 3. januára 1517.¹⁰ Jeho posledná vôľa si aj dnes zaslúži našu pozornosť. Odkazy na zbožné ciele v takmer deväťsto testamentoch brati-

⁶ PÉTERFFY, Carolus. *Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi 1016 usque ad Annum 1715. Pars I.* Viennae; Posonii : Kaliwoda - Royer, 1742, s. 215.

⁷ Tamže, s. 237-238.

⁸ Tamže, s. 275-276.

⁹ Constitutiones et statuta, necnon consuetudines Collegiatae Ecclesiae Posoniensis. Ed. Nándor Knauz. In *Magyar Sion*, 1866, roč. 4, č. 5 s. 246n. Tieto štatúty určili napr. aj povinnosti kanonikov juniorov, ktorí nemohli vlastniť kanoniú. Pre nich boli určené i iné obmedzenia.

¹⁰ Edícia textu: KNAUZ, Nándor. Balbi Jeromos II. Lajos király tanára. In *Magyar Sion*, 1866, roč. 4, č. 5, s. 331-337 (ďalej len *Magyar Sion* 1866). Krátka zmienka o zostavení testamentu: ORTVAY, Tivadar. *Geschichte der Stadt Pressburg. Band III. Beilagen zur Geschichte Pressburgs in der Zeit von 1300 – 1526.* Pressburg : Stampfel, 1894, s. 318; RIMELY, Carolus. *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae. Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem.* Posonii : C. Angermayer, 1880, s. 260. Testament komentuje vo svojej práci MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 89-90, 98. Zaoberali sme sa ním i v našej diplomovej práci NEMEŠ, Pramenná základňa, ref. 5, s. 44-45.

slavských mešťanov z rokov 1427 – 1529 naposledy podrobne rozoberala historička Judit Majorossy. Pri komparácii poslednej vôle kanonika Rome- ra a vtedajších nálad obyvateľstva v Bratislave budeme vychádzať čiastočne i z jej záverov.¹¹

Romer sa v testamente predstavuje ako magister, kanonik kolegiálnej kapituly sv. Martina alias Najsvätejšieho Spasiteľa v Bratislave,¹² svoje povinnosti si teda plnil v dnešnom bratislavskom Dóme sv. Martina. Zároveň tam bol beneficiatom oltára (tzv. oltárnikom) svätých mučeníkov Juraja a Vojtecha. Za tento oltár v Dóme bol zodpovedný až do svojej smrti. Pravdepodobne bol rodeným Bratislavčanom. Historik Karol Rimely uvádza, že bol dávnejšie vikárom bratislavského prepošta a súčasne nitrianskeho biskupa Antona.¹³ Vďaka náhrobníku poznáme aj presný dátum jeho úmrtia: 28. január 1517. V listine z 12. februára 1517 sa Romer spomína už ako nebohý.¹⁴ Testament preto musel písať ako vážne chorý, cítiac priame ohrozenie svojho života, ktoré sa o dvadsaťtri dní i naplnilo.

Aby jeho posledná vôľa mohla byť bez pochybností naplnená, Romer vybral a ustanovil štyroch zodpovedných exekútorov (vykonávateľov) testamentu. V duchu nepísaných pravidiel pre zostavovanie testamentov kanonikov si za exekútorov zvolil štyri osoby: dvoch bratov spolukanonikov a dvoch vážených mešťanov.¹⁵ Prvým bol magister Ján Niethamer, kanonik Bratislav-

¹¹ Prameňom jej bol prvý protokol testamentov bratislavských mešťanov. MAJOROSSY, Judit. Gender Differences in Pious Considerations in Late Medieval Urban Wills: A Case-Study of Pressburg (Bratislava). In *ČAS. Človek a spoločnosť. internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 2006, roč. 9, č. 4. <http://www.saske.sk/cas/4-2006/index.html>. Ku kultúre stredovekej Bratislavy pojednáva aj SZENDE, Katalin. *Ottbon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2004, s. 1-318 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32).

¹² *In nomine domini amen. Anno eiusdem Mill. Quing. decimo septimo, die tertia mensis, Januarij, que fuit dies Sabbatj proxima ante festum Epiphaniarum domini, Ego magister Gaspar Romer de posonio Canonicus ecclesiae collegiate sancti martini, alias sanctj saluatoris de prefata posonio, strigoniensis dyocesis...* (Magyar Sion 1866, s. 331)

¹³ RIMELY, ref. 10, s. 260. Anton bol súčasne nitrianskym biskupom (1492 – 1500) a bratislavským prepoštom. *Schematismus venerabilis cleri Diocesis Nitriensis pro anno a Christo nato 1836*. Posonii : Belnay, 1835, s. 14.

¹⁴ Magyar Sion 1866, s. 337-338.

¹⁵ Aj v testamentoch mešťanov Pentapolitany boli spravidla medzi svedkami i dvaja členovia mestskej rady. Viac DOMENOVÁ, Marcela. Pentapolitana a testamenty (stav, charakter a využitie stredovekých prameňov pri výskume každodenného života mešťanov). In *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archívem hlavního města Prahy a Historickým ústav AV ČR*. Praha : Scriptorium, 2006, s. 258.

skej kapituly a farár kolegiálneho kostola sv. Martina,¹⁶ druhým bol magister Filip z Mostu, rovnako bratislavský kanonik,¹⁷ tretím Friderik Voit, vtedy bratislavský burgermeister¹⁸ a posledným bol Pankrác Rutnstock, prísažný bratislavskej mestskej rade.¹⁹ Pri realizovaní testamentárnej vôle sa podľa zanechaného pokynu mali riadiť jeho textom, k čomu ich testátor vyzval a splnomocnil.²⁰

Údaj o mieste napísania testamentu chýba, predpokladáme, že to bolo v jeho kanonii. Rovnako neboli uvedení svedkovia testamentu, lebo bol spísaný náhle, keď Romer cítil „prichádzať“ smrť. Predmetná posledná vôľa bola vyhotovená na žiadosť testátora rukou verejného notára, pána Gašpara Gayra. Uvádza, že úplne ratifikovaná (potvrdená) bude v tom prípade, keď bude ním podpísaná, ako aj inými vykonávateľmi testamentu, a zároveň bude otvorená a preskúmaná. Toto malo platiť o celom spise, teda o celej zápisnici uvedeného verejného notára.²¹

S odmenou nezabudol na tých, ktorí budú mať po jeho smrti prácu. Gašpar Gayr ako notár mal dostať jeden zlatý v minci,²² exekútori testamentu

¹⁶ Hans Niethamer bol najprv farárom v prímestskom kostole sv. Vavrince, od roku 1514 farárom v Dóme sv. Martina. Bol aj dekanom a kustódom Bratislavskej kapituly. V roku 1536 napísal závet, ktorý sa nám zachoval. Viac RIMELY, ref. 10, s. 259-260; ORTVAY, ref. 10, s. 308, 314-318 a i.

¹⁷ Filip z Mostu (Filip de Pruck) pochádzal z dnešnej obce Most pri Bratislave. Bol farárom v kostole sv. Vavrince v rokoch 1511 – 1512 a 1517 – 1520. Podľa RIMELY, ref. 10, s. 261; ORTVAY, ref. 10, s. 313-314, 318.

¹⁸ Fridericus Voit (Foyt), burgermeister po prvý krát v rokoch 1509 – 1513 potom v rokoch 1517 a 1519. Podľa ORTVAY, ref. 10, s. 441-442.

¹⁹ Pancratius Ruthnstock, burgermeister v rokoch 1513 a 1518. Podľa ORTVAY, ref. 10, s. 441-442.

²⁰ *Et pro huiusmodi mei testamenti, sive ultime voluntatis execucione fienda, seriosa, diligenti et matura deliberacione prehabita, prout fieri debuit et potuit, elegi et nominavi, eligo et nomino, facio, constituto, ac solenniter ordino quatuor veros, certos, legitimos indubitatatos testamentarios et manifestos, ac ultime voluntatis mee executores; videlicet honorabiles et circumspectos viros magistrum Johannem Nyethamer canonicum et plebanum ecclesie collegiate sancti Martini Posoniensis, magistrum Philippum de Pruckh similiter canonicum Posoniensem, Fredericum foyt protunc magistrum civium prefate civitatis Posoniensis, necnon Pangracium Rutnstokh iuratum civem eiusdem civitatis, dans ipsis coniunctum, vel divisim et maiori eorum parti auctoritatem disponendi, ordinandi et exequendi huiusmodi meum testamentum, prout premititur, secundum ordinacionem meam factam etc.* (Magyar Sion 1866, s. 336-337)

²¹ *Et istam suprascriptam ultimam meam voluntatem de manu domini Gasparis Gajr ad petita mea exaratom, casu, quo signeto meo et aliorum executorum meorum non fuerit consignata et aperta inventa, omnino ratifico, tamquam codicillum, aut scripturam de manu notarii publici prenominati etc. Acta sunt hec et facta anno, die et mense, quibus supra.* (Magyar Sion 1866, s. 337)

²² *Item domino Gasparj Gajr, vt notario, lego in moneta florenum unum.* (Knauz 1866, s. 335)

za ich námahu a láskavosť päť zlatých v zlate.²³ Romer si popri tom neželal, aby niekto mohol pozmeniť to, čo napísal v testamente. V prípade, že by ešte dlhšie žil, v čo aj dúfal, mali exekútori urobiť revíziu zanechaných vecí a z tých podľa kvality a množstva rozumne distribuovať a usporiadať všetko podľa jeho vôle. Vystríha ich pred tým, aby exekútori nejakým spôsobom jeho snahu sťažovali a urobili niečo iné.²⁴ Myslel teda na to, aby úpravy jeho poslednej vôle robili len v prípade, ak to bude skutočne nevyhnutné.

Ako kanonik mal v cirkevnej hierarchii svojich predstavených. Myslel najmä na svojho najvyššieho nadriadeného, na ostrihomského arcibiskupa Tomáša kardinála Bakóca (v úrade v rokoch 1497 – 1521), na ktorého pamätal jedným sudom vína a prosil ho o garanciu, aby, ako len mohol, svojou váhou obraňoval jeho poslednú vôľu.²⁵ Romer takto skryto prosil arcibiskupa o konfirmáciu testamentu, nakoľko sa už zdravotne necítil a nemohol ho osobne navštíviť. Ako sme sa dozvedeli zo zachovanej konfirmácie,²⁶ testament nakoniec potvrdil jeho vikár, bratislavský prepošt Imrich de Pápoc.²⁷

Zúčtovanie človeka – Boh

Najdôležitejšie testamentárne odkazy sa nachádzajú v jeho začiatku. Sú to tie, ktoré testátor uvádza ako prvé, kvôli ktorým testament zostavuje. Kanonik Romer začal odpočtom zo svojho pozemského putovania. Posledná vôľa mala miesto v jeho spásonosnom pláne a plnila jeho eschatologické predstavy.

Nezabudol na svoje telo a dušu, lebo si uvedomil rýchle plynutie času: „Pozorujúc, že život človeka ako kvet zvedne²⁸ a k svojmu koncu sa bez pre-

²³ *Item dominis executoribus meis pro eorum laboribus et diligencia lego unicuique in auro florenas quinque.* (Magyar Sion 1866, s. 335)

²⁴ *Item et hoc pretermittere nolo, quod licet ea, de quibus dispositionem supramemoratam feci, sint pro manibus; si tamen contingat me diucius vivere, et ea consumpserit et expendere, tunc fiat revisio rerum relictarum, et iuxta illarum qualitatem et quantitatem fiat moderacio conscienciosa distributionum et ordinationum prenarratarum; ne scilicet ipsi executores quoque modo per aliquos graventur in repetitione sibi relictorum plenarie.* (Magyar Sion 1866, s. 336)

²⁵ *Item reverendissimo domino cardinali Strigoniensi, pro tempore constituto, lego unum vass vini et suplico eidem, ut sua dominatio reverendissima dignetur, si necesse fuerit, hoc presens meum testamentum defendere, ratum, atque gratum habere.* (Magyar Sion 1866, s. 333)

²⁶ V listine z 12. februára 1517: *Nos Emericus de Papócz canonicus et vicarius foraneus Posoniensis hoc presens testamentum, ultimam voluntatem condam magistri Gasparis Romer similiter canonici Posoniensis in se continens, quatinus rite et legitime factum est, admittimus, ac pro aperto et publicato habere volumus, approbamus et confirmamus...* (Magyar Sion 1866, s. 337-338).

²⁷ Pápoc je obec v Maďarsku vo Vašskej župe.

²⁸ Porov. Jak 1,11 „...vyjde slnko so svojou páľavou a vysuší trávu, jej kvet odpadne a krása jej zjavu zanikne. Tak zvädne aj boháč na svojich cestách.“ (Biblické citáty podľa *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Trnava : SSV, 2006)

stania ponáhľa, medzitým smrť ako tyran ukrutný²⁹ nikoho neušetří, ale denne niekoho prenasleduje. A tak pre ňu, tak pre istotu, čo mám ešte urobiť pre naplnenie pozemského putovania,³⁰ nechtiac z tohto života odísť bez testamentu, ale chtiac sa o spásu svojej duše postarať, v prípade smrti predísť nesvornosti, a tiež, aby som vyrovnal pohreb, o veciach a materiálnych dobrách mojich, mnou nadobudnutých a zanechaných, aby o niečo nenastal nejaký spor, vedomím a myslou a telom ako vždy zdravý, všetko najlepším spôsobom, cestou, právom, formou a dôvodom, ako najlepšie urobiť môžem: robím, vykonávam, usporadúvam a zostavujem moju poslednú vôľu a testament spôsobom o poriadkom dolu napísaným...³¹

Formula *provide et mente et corpore utcunque sanus* deklaruje podľa rímskeho práva právnu spôsobilosť testátora k zostaveniu testamentu. Testament, ktorý nebol zostavovaný so zdravou myslou, nebol považovaný za právoplatný. V Uhorsku tradične platilo: „Ak prelát so zdravou myslou vykoná poslednú vôľu, ako dovoľuje právo, nemá sa nič zdržiadať príbuznými, služobníkmi alebo úradníkmi zomrelého preláta a nikto tomu nemá zabráňovať“ (krajinský snem v Pešti roku 1298).³²

Romer najprv svoju dušu poručil všemohúcemu Bohu, Panne Márii, sv. Martinovi a celej nebeskej kúrii, svoje telo odkázal zemi a chcel, aby bolo pochované v sanktuáriu Dómu sv. Martina. Miesto uloženia svojich ostatkov určil veľmi presne a opísal ho starostlivo.³³ Mal ležať pri jeho štalume pred hrobom nebohého magistra Martina z Banskej Štiavnice,³⁴ od jeho hrobu

²⁹ Porov. Ps 54,5 „Lebo pyšní povstávajú proti mne a ukrutníci mi striehnu na život, nechcú mať Boha na očiach.“ Iz 13,9 „Hľa, ide deň Pána ukrutný, rozhnevany a rozpalený, aby urobil zo zeme púšť a jej hriešnikov z nej vyhubil!“

³⁰ Porov. Hebr 11,13 „Všetci títo umierali vo viere, aj keď nedosiahli to, čo bolo prisľúbené, ale z dialky to videli a pozdravovali; a vyznávali, že sú na zemi iba cudzincami a pútnikmi.“ 2Kor 5,6 „Sme teda stále plní dôvery a vieme, že kým sme doma v tele, sme vzdialení od Pána.“

³¹ ...animadvertens vitam hominis more floris marcescere, ac ad finem vite absque intermissione properare, inter hec etiam mortem quoque, velud exactorem crudelem nemini parcere; sed ditium unum quemque funerose insequi. Itaque tum pro eo, tum vero pro certis, quas facere et peragere intendo peregrinationes, nolens ab hac vita decedere intestatus; sed volens salutem providere anime mee, exitumque vite a discordiis precavere, ne posteaquam depositum reddidero naturale, super rebus et bonis meis, per me acquisitis et relictis, qualiscunque discordia queat exurgere, provide et mente et corpore utcunque sanus, omni meliori modo, via, iure, forma et causa, quibus melius et efficacius possum et debeo, facio, ordino, condo et dispono meam ultimam voluntatem et testamentum modo et ordine subscripto. (Magyar Sion 1866, s. 331-332)

³² KOLLÁNYI, Ferencz. *A Magyar katolikus főpapság végrendelkezési jogának története*. Budapest : A Szent-István-társulat Tudományos és irodalmi osztálya, 1896, s. 73-74.

³³ Určenie miesta svojho posledného odpočinku v 16. storočí prichádzalo do „módy“ aj medzi bratislavskými mešťanmi. Viac pozri MAJOROSSY, ref. 11, tab. č. 5.

³⁴ Martinus de Zempmcia. V roku 1495 zomrel a bol pochovaný kanonik Martin z Banskej

smerom k veľkému oltáru. Náhrobný kameň mu mali osadiť exekútori testamentu.³⁵

Kňazom a rehoľníkom z nemenovaného kláštora (asi františkánom), ktorí boli prítomní v sprievode na jeho pohrebe, mali dať po desať denárov, s výnimkou bratov kanonikov, ktorí mali dostať po jednom zlatom.³⁶ Za spásu svojej duše prikázal predať i svoje knihy.

Svoj život zbilancoval citovou výpoveďou³⁷: „Podľa pamäti viem, že žiadnemu človekovi na celom svete nie som ani najmenším dlžníkom a tí, ktorí mne niečo dlhujú, ak sa ma smrť dotkne, kvôli Bohu im odpúšťam a chcem mať odpustené.“³⁸

V čase zostavenia testamentu bol kanonik Romer vážne chorý. Cítiac prichádzajúcu smrť bolo jeho úsilie o spásu duše veľké. Veľkú omšovú základinu venoval Dómu sv. Martina. Na sobotné mariánske omše (*pro missa de compassione B. Virginis gloriose*) daroval sto zlatých v zlate. Na tento účel mali prostriedky použiť až do vyčerpania. Peniazmi mal disponovať toho času ustanovený farár Dómu alebo jeho nástupcovia pod tou podmienkou, aby za každú sobotnú spievanú omšu zo spomínanej sumy vyplatil sto viedenských denárov. Nesmel zabudnúť na asistujúceho kazateľa, ktorý na bohoslužbe kázal, a scholastika, ktorý spieval. Zostatok mal spravovať farár. Odkázané prostriedky tak prakticky zostali v kapitule medzi kanonikmi. Zvonár za zvonenie veľkým zvonom na spomínanú sobotnú omšu mal dostať od farára v priebehu roka jeden zlatý alebo desať šilingov denárov. Podľa Romera sa tak

---

Štiavnice (Martinus de Schemniczia). Išlo pravdepodobne o jeho hrob v Dóme. ORTVAY, ref. 9, s. 304.

³⁵ *Imprimis itaque animam meam commendo deo omnipotenti, beate Marie, sancto Martino, totique curie celesti, materamque carnis terre gremio, et corpus meum volo, sepeliatur in sanctuario dicte ecclesiae sancti Martini prope stallum meum ante sepulturam condam magistri Martini de Zempm-cia et fiat ab eadem sepultura per longitudinem versus altare magnum. De lapide vero sepulcri mei et epithavio providebunt ser ordinabunt domini executores.* (Magyar Sion 1866, s. 332)

³⁶ *Item dominis sacerdotibus, ac eciam fratribus de monasterio, qui presentes fuerint conductu funeris mei, unicuique dentur danarij regalij X., exceptis fratribus meis dominis canonicis volo unicuique detur in auro florenum 1.* (Magyar Sion 1866, s. 334)

³⁷ *Item iuxta memoriam meam nulli hominum in toto mundo scio me in minimo debitorem et illi, qui mihi cum censibus tenentur, si me mori contingat, propter deum eisdem relaxo et pro relaxatis habere volo.* (Magyar Sion 1866, s. 336)

³⁸ Porov. Dt 15,2 „Veriteľ, ktorému je dlžen jeho priateľ, blížny a brat, nebude môcť vymáhať dlhy, lebo je ohlásená úľava na Pánovu česť.“ Lk 11,4 „...a odpusť nám naše hriechy, lebo aj my odpúšťame každému svojmu dlžníkovi. A neuveď nás do pokušenia.“ Mk 11,25 „A keď vstanete modliť sa, odpustite, ak máte niečo proti niekomu, aby aj vám váš Otec, ktorý je na nebesiach, odpustil vaše hriechy.“ Mt 6,14-15 „Lebo ak vy odpustíte ľuďom ich poklesky, aj váš nebeský Otec vám odpustí. Ale ak vy neodpustíte ľuďom, ani váš Otec neodpustí vaše hriechy.“

malo robiť každú sobotu v roku až do vyčerpania spomínanej sumy. Veľmi si želal, aby jeho predstava ohľadom tejto zbožnej veci bola platne vykonaná.³⁹

Zúčtovanie človek – blížny

Povinnosťou zomierajúceho bolo tiež prejavenie lásky a dobra voči pozostalým blížnym, aby tí aj po smrti o ňom pozitívne zmýšľali a prinášali zádušné obety. V prípade duchovnej osoby, ktorá nemohla mať priame potomstvo, to znamenalo predovšetkým starostlivosť o široké príbuzenstvo. Ako dokladá analyzovaný testament, kanonik Romer také početné príbuzenstvo nemal. Pani Brigíte, vdove po Alhardovi, ktorá bývala v Budíne a ktorá mu bola po oboch rodičoch rodnou sestrou, sa malo dostať z jej podielu zo všetkých rodičovských majetkov, ako aj z vecí, ktoré jej patrili z otcových a matkiných statkov podľa práva. Romer sa vyznával, že vlastnú sestru zabezpečil viac ako dostatočne, predsa však bol pohnutý láskou z pokrvnenstva a odkázal jej ešte navyše „kvôli Bohu“ sto zlatých v zlate.⁴⁰ Určite prijal s veľkou úľavou, že aj keby zomrel, jeho sestra ako vdova je materiálne zaopatrená.

V prípade vyrovnania ďalších príbuzných sa Romer spoliehal na exekútorov. Kanonik si želal, aby jednu malú čašu (*cuppula*) vyhotovenú v talianskom štýle, zvnútra a zvonka pozlátenú, s otváracím vrchnákom s malým obrázkom, ktorú vlastnil, rovnako i tri strieborné poháre (*piccaria*), jednu cínovú nádobu (*stannarium*), krčah s cínovým podnosom (*cantaros et scutellas stanneas*), ošatenie, knihy⁴¹ a všetko iné, čo mal, vystavili na predaj. Teda všetky jeho cenné a luxusné predmety. Z utrženej sumy za tieto jeho veci potom prosil exekútorov, aby podľa toho, ako sa im bude vidieť rozumné, dali

³⁹ *Item pro missa de compassione Beate Virginis gloriose, diebus Sabbatis cum duobus astantibus decantanda, lego et domino plebano prefate ecclesie sancti Martini, pro tempore existenti, ac suis successoribus florenis auri centum; tali tamen condicione, ut ipse idem plebanus, pro tempore existens, seu ipsius successor habeat singulis diebus Sabbatis pro eadem missa de prefata sumpma percipere denarios Wiennenses centum, de quibus astantibus predicatori et scolastico unicuique seorsum satisfacere habebit, residuitatem pro se teneat plebanus. Sic et taliter de singulis diebus Sabbatis per annj circulum agendum erit, donec et quousque memorata summa durabit, seu expirabit. Campanatori vero pro pulsu magne campane prefate misse per spacium anni detur per plebanum pro tempore unus florenus, seu X. schilling denariorum. Et istam hic supra memoratam meam deliberacionem, sive vivam, sive moriar, firmam, atque ratam servare volo.* (Magyar Sion 1866, s. 332-333)

⁴⁰ *Item quamvis domine Brigide relicte Alhardi condam Bude residenti, ex utroque parente mihi sorori uterine, de rebus et bonis parentum meorum universis de porcione sua, sibi domine Brigide ex eisdem bonis et rebus paternis et maternis eidem de iure debentibus, non solum satis, sed plus quam satisfeci; attamen ego motus amore sanguinis, lego eidem florenos centum in auro, propter deum.* (Magyar Sion 1866, s. 334)

⁴¹ O predaji jeho kníh hovorí aj ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007, s. 143 a 213.

a rozdelili za spásu jeho duše a kúpili Petrovi N. a Gašparovi Ecklovi z Bratislavy, pani Anne Manhart a Brigitte, sestre tejto Anny z Bratislavy, pokrvným príbuzným kanonika Romera, dva sudy starého vína. Romerova vôľa bola, aby si to víno (alebo sumu za jeho predaj) medzi sebou rozdelili rovným dielom a spravodlivo, bez zvady. A ak by medzi príbuznými a priateľmi predsa len prišlo k nezhodám, v čo nedúfa, vtedy nech im mali exekútori dať z majetku, čo zanechal, iba jednu zlatku a s tým mali byť spokojní.⁴²

Z testamentu vieme, že kanonik vlastnil súkromnú knižnicu, ktorú však neodkázal podľa zvykov kapitule, ale ju nechal predať. Jeho postup bol neobvyklý a dokladá to, že v inventári kapitulnej knižnice nekončili všetky knihy kanonikov po ich smrti.⁴³

Zdá sa, že Romer negazdoval, nespomína totiž dobytok a ani iné zvieratá. Sluhov tiež nemal, iba jednu slúžku.⁴⁴ Pani Margaréte, jeho slúžke, musel za dva roky, počnúc od sviatku sv. Michala roku 1516, vyrovať mzdu. Páni exekútori jej mali za usilovnosť zaplatiť osem talentov denárov, na prilepšenie ešte dva talenty (teda 10 zlatých). Okrem toho jej za vernú službu v minulosti, ktorú mu od istých rokov preukazovala, ako aj v súčasnosti, keď ho opatrovala v čase jeho choroby, navyše odkázal ešte dve tuniky, jednu hnedú (*brunnatica*) a druhú čiernu (*nigra*), ďalej stoly, lavice (stoličky), prázdne sudy, štyri cínové krčahy, jeden na pintu, dva stredné a štvrtý na štvrtku. Ďalej jej zanechal cínové umývadlo, tri cínové ploché misky a inú výbavu domu, okrem troch stolov, jedného v hornej izbe, druhého v komore a tretieho výčapného, nazývaného *Schenktisch*,⁴⁵ pevného krčmového stola s jeho lavicami.⁴⁶

⁴² *Item habeo unam cuppulam, more Italico factam, cum tectura ab intra et extra deauratam, ymaginem desuper habentem et ammoveri, dum libet, possibilem, item tria piccaria argentea, unum stannarium, cantaros et scutellas stanneas, vestimenta, libros et alia, quas et que, ac omnia, que ultra premissa legata habeo, volo, ut venditioni exponantur, et si aliquis defectus in premissis meis ordinationibus testamentariis fuerit, ex precio huiusmodi rerum mearum venditarum supleantur, et si quid residuum fuerit, ipsi domini executores mei, prout eisdem salubrius videbitur, pro refrigerio salutis anime mee expendatur et distribuatur; dempto hoc, quod Petro N. et Gaspar Eckl de Posonio, dominibusque Anne Manhartin et Brigide sorori eiusdem Anne de Posonio, consanguineis scilicet meis ipsi executores mei dent duo vasa vini veteris, illo tamen respectu, ut eadem vina, seu precium illorum inter seipso equaliter, pacifice et sine discordia aliqua dividant, est voluntas mea, et si inter consanguineos et amicos alius quis superveniret, quod non spero, et de bonis, per me relictis, quid postulaverit. Extunc domini mei executores tali dent florenum unum in moneta et in eodem sit contentus. Ita tamen, quod dominis executoribus meis de consanguinitate talis plene, perfecte et probabiliter constare possit.* (Magyar Sion 1866, s. 335)

⁴³ ŠEDIVÝ, ref. 41, s. 143.

⁴⁴ Úpozornil na to už MÁLYUSZ, ref. 10, s. 89.

⁴⁵ NEMEŠ, Testament ako prameň, ref. 5, s. 117-118.

⁴⁶ *Item Margarethe famule mee obligor de duobus annis usque festum Michaelis anni 1516 pro sallario suo talenta denariorum VIII. domini mei executores ipsam reddant contentam, et in augmentum*

Ako vidno, Romer predsa len v niečom podnikal. Obchodoval s vínom, mal ho veľmi veľa⁴⁷ a pravdepodobne vo svojom dome „prevádzkoval“ výčap,⁴⁸ v ktorom ho ponúkal mešťanom na predaj. V pivnici mal okrem sudov aj sklenené fľaše z pražských dielní a vlastnil aj dva lisy na hrozno. Obchod s vínom zohrával v hospodárskom živote Bratislavy dôležitú úlohu a on sa v ňom tiež angažoval.

Romer ušetril niekoľko mincí na cestu do Ríma. Plánoval navštíviť prah apoštolov Petra a Pavla a putovať k hlave cirkvi. Nie žeby na tú cestu nemal prostriedky, ale nakoniec sa na ňu jednoducho nevybral. Maďarský historik E. Mályusz sa domnieva, že bezpochyby nie pre chudobu a nedostatok peňazí sa jeho cesta nekonala, ale jeho hospodárstvo a početné vinice ho starostlivosťou zväzovali a nepustili z Bratislavy von.⁴⁹ Je však možná i druhá príčina neuskutočnenia jeho púte: chcel tak urobiť čím skôr, ale zdravotne sa už necítil dobre.

Pre prípad prekvapivej smrti aj tieto peniaze kanonik pre istotu odkázal v testamente. Pamätal na jedného z chudobných študentov, pripravujúceho sa na kňazské povolanie. Po svojej smrti mu odkázal všetko to, čo si našetril do Ríma, t.j. jeden obolus, čo činilo spolu asi štyri a pol zlatého. Navyše pridal tomuto študentovi tri zlaté, lebo pôvodná suma bola podľa jeho úsudku sotva väčšia ako almužna.⁵⁰ Konal veľmi prezieravo, lebo púť už nikdy neabsolvoval a onedlho zomrel.⁵¹ Mályusz ocenil, že podporil vzdelanie a mladú generáciu, čo bolo dôkazom jeho progresívneho myslenia.⁵² Vysviacka novokňaza sa mu preto stala posmrtnou odmenou.

---

salarii sew precii ipsius superaddant talenta duo. Item ultra hec propter eius fidelia servicia, que mihi a certis annis et presertim tempore infirmitatis exhibuit, pro quibus eidem lego duas tunicas, unam videlicet brunaticam et aliam nigram, ad hec mensas, scampna, vacua vasa, quatuor cantaros stanneos, unus ad pintam vnam, duo ad medias, quartus pro quartali. Item lavatorium stanneum, scutellas stanneas tres, item et alia huiuscemodi utensilia domus, preter tres mensas, vna in stuba superiori, alia in camera et tercia valens pro ducillo vinorum, videlicet Schenkbtisch cum certis suis scamnis. (Magyar Sion 1866, s. 335-336)

⁴⁷ Aj vo svojom testamente spomína štyri ternaria vína a tri sudy, čo mohlo byť takmer päť tisíc litrov vína.

⁴⁸ Tvrdí to aj MÁLYUSZ, ref. 10, s. 90.

⁴⁹ MÁLYUSZ, ref. 10, s. 98.

⁵⁰ *Item proposueram me velle visitare limina beatorum Petri et Pauli apostolorum, et ad hoc cumulari in unum obulos hungaricales per florenos quatuor et medio citra, vel ultra, et casu quo morte preveniar, extunc omnes isti obuli dentur uni pauperi scolari, ad sacros ordines, ibidem, vel allibi promoveri volenti, et super addantur eidem floreni in moneta tres. (Magyar Sion 1866, s. 334).* Pozri aj MÁLYUSZ, ref. 10, s. 98.

⁵¹ Magyar Sion 1866, s. 337-338.

⁵² MÁLYUSZ, ref. 10, s. 98.

Vzhľadom na povýšenie étosu práce v 16. storočí sa zmenil aj pohľad na chudobných a žobrákov, ako na to poukázali poľskí vedci Geremek⁵³ a Samsonowicz.⁵⁴ Aj cirkevní predstavitelia začali podporovať chudobných študentov a všetkých, ktorí sa stavali k svojej neľahkej sociálnej situácii zodpovedne. Z toho vyplynulo, že investícia do vzdelania sa od 16. storočia oplatala lepšie, ako almužna určená na spotrebu pre žobráka. Ide o jeden z príznakov novovekého zmýšľania.⁵⁵

Zúčtovanie z titulov v cirkvi

V hierarchickej cirkvi je každý jej člen zaradený na príslušné miesto a stupeň, kde plní určenú úlohu. Duchovné a materiálne dobro, ktoré z „bohatstva“ cirkvi pre seba jej člen prijíma, by mal vedieť i sám zveľaďovať a rozmnožovať. Dvojnásobne to platilo a platí o duchovenstve, ktoré z „pokladnice“ cirkvi vždy žilo a žije. Romer sa musel ako kanonik Bratislavskej kapituly najprv „vyrovnať“ s kapitulou. Svoju nadriadenému, bratislavskému prepošтови, odkázal tri zlaté.⁵⁶ Svoju pivnicu so sklenenými fľašami z pražských dielní venoval pre potreby kapituly.⁵⁷

Dva lisy na hrozno, ktoré kúpil za vlastné prostriedky, zanechal svojmu kanonickému domu, kde mali zostať pre jeho nástupcu. Ten ich mal nechať pre ďalšieho nástupcu.⁵⁸

Veľkú striebornú monštranciu, ktorá sa nachádzala v kapitulnom kostole sv. Martina, dal pozlátiť, na čo odkázal päťdesiat uhorských zlatých v zlate.⁵⁹ Prečo toto veľké gesto? Monštrancia uchovávala Telo Pánovo, na čom chcel mať svoj podiel aj po smrti.

⁵³ GEREMEK Bronisław. *Świat „opery żebraczej“*. *Obraz włoścogów i nędzarzy w literaturach europejskich XV-XVII wieku*. Warszawa : Wydawnictwo PIW, 1989, s. 171.

⁵⁴ SAMSONOWICZ, Henryk. Mieszczanska dobroczynnosc prywatna w Polsce późnego sredniowiecza. In *Cultus et cognitio : studia z dziejów średniowiecznej kultury*. Ed. Stefan K. Kuczyński et al. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, s. 505-511.

⁵⁵ Autor tejto práce bol tiež študentom podporovaným jedným nemenovaným katolíckym biskupom (v posledných dvoch ročníkoch štúdia).

⁵⁶ *Item domino preposito prefate ecclesiae sancti Martini, pro tempore existentí, lego florenos tres in auro Hungaricales*. (Magyar Sion 1866, s. 333)

⁵⁷ *Item specialiter lego pro usu capituli prefati celarium meum cum flascis, de labore pragensium factis*. (Magyar Sion 1866, s. 335)

⁵⁸ *Item et duo torcularia, que de proprijs meis emi lego pro domo et ibi maneant et quod successor in esse conservet, et tantum relinquat successori*. (Magyar Sion 1866, s. 336). Pozri aj NEMEŠ, Testament ako prameň, ref. 5, s. 117.

⁵⁹ *Item ad monstranciam magnam argenteam, in dicta ecclesia sancti Martini Posoniensis existentem, deaurandam lego et dari committo florenos quinquaginta in auro hungaricales*. (Magyar Sion 1866, s. 332)

Ďalej odkázal päť zlatých na opravu oltárnej tabule a obrazu sv. Kataríny, ktorý sa vtedy nachádzal v sakristii Dómu sv. Martina. Chcel podporiť jeho osadenie na veľký oltár.⁶⁰

Veľkú sumu peňazí rozdelil na zaobstaranie liturgických potrieb. Na plášť bielej farby určený na neделе, na jeden ornát a dve dalmatiky, tiež aj na obliečku veľkého oltára bielej farby zanechal sto zlatých v zlate. Všetky veci mali byť vyhotovené veľmi dôstojne. Keby tých sto zlatých nestačilo, exekútori mali pridať z iných zanechaných vecí, alebo ak by z niečoho zvýšilo, na tieto doplnky mali dať nad rámec výdavkov šesťnásť zlatých z „drobných“ peňazí. Romer mal ešte peniaze v kapitule, čím myslel na jeho dvanásť zlatých (*racione Husonum mihi provenientes*).⁶¹

V ďalšom rade musel pamätať aj na svoje oltárne beneficium, lebo okrem toho, že bol kanonikom, bol aj oltárnikom. Ako beneficiat spravoval oltár a oltárnictvo *svätých mučeníkov Juraja a Vojtecha*. Bolo to beneficium, ktoré sa spomína už v 14. storočí (1373), jeho patrónom bol bratislavský prepošťa a kapitula, správcom bol vždy niektorý z kanonikov.⁶² V testamente Romer bilancoval svoju činnosť a konštatoval, že oltárne beneficium využívalo tri ornáty, jeden biely pozlátený, druhý žltý a tretí čierny. V čase, keď prijal tento úrad, prijal aj dve ternaria vína,⁶³ z ktorých už niečo predal, po dva viedenské denáre za pintu. Namiesto toho odkázal na toto beneficium dve iné ternaria vína. Beneficium sv. Juraja a sv. Vojtecha malo aj dva kalichy a dve strieborné ampulky, dva korporále, on kúpil jednu skrinku na uschovanie korporálov za jeden zlatý, ktorú tiež odkázal na toto beneficium. Listiny od mesta, ktoré sa týkali základiny, boli uložené vo veľkej okrúhlej tube, z nich niektoré boli odpísané aj v knihe základín mesta Bratislava.⁶⁴ Po jeho smrti vyhotovila ka-

⁶⁰ *Item pro reformatione tabule et ymaginis sancte Katherine in sacristia existentis et ad magnam aram exportari solitae, lego florenos quinque in auro.* (Magyar Sion 1866, s. 332)

⁶¹ *Item pro cappa una albi coloris pro persona dominica, casula una et duabus dalmaticis, atque indumento altaris magni de eodem colore lego florenos centum in auro, quod si in hiis centum florenos auri satis esse non possit, extunc domini executores de aliis rebus et bonis relinquendis, seu relictis addantur pro perfectione premissorum indumentorum florenos XVI. de pecunijs minutis: ymmo et pecunia in capitulo existens, videlicet duodecim florenos, racione Husonum mihi provenientes, pariter pro perfectione indumentorum, hic supra expressatorum, addantur.* (Magyar Sion 1866, s. 333)

⁶² HLAVAČKOVÁ, Miriam. Oltárne benefícia v bratislavskom Dóme sv. Martina v 15. storočí. In *Galéria – Ročenka Slovenskej národnej galérie*, 2001, s. 88, 94.

⁶³ Ternarium, archaicky drajlink, čo predstavuje asi 1131 litrov vína. Podľa HOFMANN, Gustav. *Metrologická príručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň; Sušice : Státní oblastní archiv v Plzni a Muzeum Šumavy v Sušici, 1984, s. 57: 1 drajlink moravský = 20 vedier = 11,318 hl.

⁶⁴ *Item beneficium sanctorum Georgi et Alberti martirum, quod modo possideo, habet tres ornatus, unum album deauratum, unum faveum et unum nigrum. Item et tempore adeptionis eiusdem be-*

pitula inventár základiny a súpis jej príjmov, kde sa spomína aj jeden misál z pergamentu.⁶⁵

Čo sa týka dvoch už spomínaných ternarií vína, ktoré odkázal na svoje oltárne benefícium, chcel, aby exekútori podľa jeho poslednej vôle muš z viniče beneficia s názvom Tamaleut (*tamalewtu*), muš z jeho otcovskej viniče a aj z viniče kapituly, ktorú on užíval, zhromaždili pod dozorom v pivnici. Všetko urodené víno potom mali zliať do jedného a po čase ho na peniaze „obrátiť“. Utržené peniaze z predaja spomínaného vína a aj z vína a viníc, ktoré v teste vyslovene nespomenul, mali exekútori zhromaždiť na jednu kopy, aby podľa zvykov každoročne vo vybrané piatky (*feria sexta singulorum quatuor temporum anni*), až do utratenia peňazí, páni kanonici Bratislavskej kapituly zaňho odslúžili „výročie“. Veľmi túžil po tom, aby suma peňazí pre tieto výročné omše, zhromaždené na jeden účet, činila nie menej ako sto uhorských zlatých.⁶⁶ Chcel si tak obetami zabezpečiť obdobie, ktoré bolo potrebné podľa vierouky stráviť v očistci. Anniversaria boli v tom čase obľúbenými „nástrojmi spásy“ medzi kanonikmi, o čom svedčia aj ich posledné vôle.

Z testamentu je zrejmé, že oltárnemu benefícium sv. mučeníkov Juraja a Vojtecha venoval nesmiernu pozornosť a väčšiu sumu peňazí. To však prosperovalo už dávnejšie. Spomenul si ale aj na oltárne benefícium *Všetkých svätých*, ktoré spravoval ešte dávnejšie predtým. Oltárnictvo *Všetkých svätých* sa spomína už v 15. storočí (1439) s vlastníctvom domu v Bratislave.⁶⁷ Romer

---

neficii accepi duos ternarios vini, quos educillavi, pro duobus wiennensibus (denár), pinttam dando, et in locum illorum lego ad id beneficum duos alios ternarios vini. Habet eciam idem beneficum duos calices et duas ampullas argenteas, item duo corporalia, et ego emi unam thecam pro custodia corporalis, valentem florenum unum, quam lego ad idem beneficum. Item litere et instrumenta istius civitatis Posoniensis., super eodem beneficio confecte, sunt composite et extant reposita in quadam scatula magna et rotunda, quarum eciam literarum aliqua paria sunt in libro fundi eiusdem civitatis. (Magyar Sion 1866, s. 333-334)

⁶⁵ HLÁVAČKOVÁ, ref. 62, s. 94.

⁶⁶ *Item ultra predictos duos ternarios vini, quos ad predictum beneficum in sortem perceptorum legavi, volo, vt residuum mustorum, tam ex vinea eiusdem beneficii tamalewtu vocata, quam eciam mearum vinearum patrimonialium, ac eciam fructus vinearum capituli, apud me habitatum, per executores voluntatis mee colligantur et sub potestate ipsorum in celario reponantur, et illa omnia vina, per eosdem meos executores sic congregata et in unum comportata, tempore ad hoc congruo et debito in pecuniam redigant. Et tam istam pecuniam iamdictorum vinorum, quam eciam residuitatem aliorum vinorum, de quibus mencio non est facta in testamento, vendicioni tradantur. Et precium eorumdem apud executores meos reponatur, ita, ut annuatim feria sexta singulorum quatuor temporum anni unum anniversarium, quousque pecunia durabit, ipsi domini canonici de prefato capitulo Posoniensi more, alias consueto, peragant, ut eciam optime spero; mallem tamen et maxime cuperem, quod sumptu pecuniarum pro huiusmodi anniversario peragendo in unum cumalarentur ad minus ad centum florenos hungaricales. (Magyar Sion 1866, s. 334)*

⁶⁷ Na čas si prepošť Juraj Schomberg prisvojil patronátne právo nad oltárom a užíval jeho majet-

naň odkázal jeden ornát, čiže knážsky odev zo žltej látky vyšitý so zlatými niťami, ktorý sám zakúpil, pretože toto beneficium nemalo žiaden ornát. Na úmysel samotného benefícia slúžilo desať zlatých, ktoré on ako dôchodok (príjem) uložil u istého Schoveba zo Svätého Jura. Zlaté sa na oltár mali vyplácať každoročne.⁶⁸ Aj toto druhé oltárne beneficium, ako vyplýva z testamentu, Romer finančne zabezpečil, no iba menším obnosom.

Ako jeden z bratislavských duchovných pamätal kanonik aj na ďalšie cirkevné základiny. Okrem svojho domovského kapitulného kostola sv. Martina, ktorému na výstavbu daroval z testamentu dvanásť zlatých v zlate, bol štedrý aj k dvom predmestským bratislavským kostolom: na výstavbu kostolov sv. Vavrinca⁶⁹ a sv. Michala⁷⁰ dal po päť zlatých, tentoraz v minciach. Odkazy kostolom boli fixované na stavebné účely. V roku 1517 však nemohol tušiť, že o dvanásť rokov budú oba kostoly kvôli tureckej vojenskej hrozbe zo strategických dôvodov zbúrané. Na všetky tri spomínané chrámy na sklonku stredoveku s obľubou testamentárne prispievali i bratislavskí mešťania.⁷¹ Kanonik Romer pamätal i na dva bratislavské špitály a vyhradil im dva zlaté v minciach. Tieto milodary mali zabezpečiť exekútori jeho poslednej vôle a doručiť ich pre nich najvhodnejším spôsobom.⁷² Praktická realizácia tohto zámeru bola totiž v Bratislave komplikovanejšia.

A čo Romer nepodporil? Nepodporil napr. žiadne zo siedmich známych bratislavských meštianskych bratstiev, ktoré sa tiež nábožensky angažovali. To však bola priorita testamentárnych odkazov mešťanov.⁷³ Žiadnu sumu neurčil

---

ky. Viac HLAVAČKOVÁ, ref. 62, s. 95.

⁶⁸ *Item ad altere beneficii omnium sanctorum, quod prius possedi, lego unum ornatum, sero indumentum sacerdotale de veluto cum aureis filis flauai coloris, per me emptum; quoniam dictum beneficium nullum habuit ornatum. Et hoc in sortem illorum decem florenorum ipsius beneficii, quos ad censum annum cuidam Schouebam de Sancto Georgio locaveram, quibus et modo tenetur, et repetantur.* (Magyar Sion 1866, s. 333)

⁶⁹ Dnes zaniknutý kostol na námestí pred Starou tržnicou v Bratislave. Patríl k osade sv. Vavrinca na jednom z bratislavských predmestí. Archeologicky bol preskúmaný a čiastočne pamiatkovo prezentovaný v sklenenom výklenku.

⁷⁰ Dnes zaniknutý kostol na Župnom námestí v Bratislave. V súvislosti úpravou nadvoria Župného domu počas záchranného archeologického výskumu v roku 2004 odkryli zvyšky jeho základov s príľahlým cintorínom. Patríl k predhradiu a stál mimo stredovekého mesta.

⁷¹ Testamentárne milodary na kostoly sv. Martina, Vavrinca a Michala nadobudli nevidané rozmery. MAJOROSSY, ref. 11, tab. 10.

⁷² *Item ad fabricam ecclesiae sancti Martini lego florenos auri duodecim, pariter et ad fabricam ecclesiarum sancti Laurentii et Michaelis lego unaque seorsum in moneta florenos quinque, similiter et duobus monasteriis lego pro structura unicuique seorsum in moneta florenos quinque, ymmo et ad duo hospitalia lego flor. in moneta duos. Illos etiam domini mei executores iuxta necessitates eorumdem exponant, prout eis melius videbitur expediri.* (Magyar Sion 1866, s. 332)

⁷³ Viac MAJOROSSY, ref. 11, tab. 11.

ani pre bratislavské kláštory, rehoľníkov spomína iba vo svojom pohrebnom sprievode. Môže to svedčiť aj vnútornej kríze rehoľného života v meste na sklonku stredoveku a začiatku novoveku.

Pamäť budúcich – náhrobný kameň

Koncom 19. storočia bratislavský archivár Teodor Ortway publikoval obraz jeho náhrobného kameňa z červeného mramora položeného v podlahe Dómu sv. Martina (jeho reprodukciu prikladáme v prílohe tejto práce), Rimely však nepresne odpísal neskorogotický nápis na jeho obrube (*Anno Domini 1517 feria secunda post festum conversionis Pauli obiit vener. magister Romer canonicus pos. hic sepultus orate pro eo*).⁷⁴ Na reliéfe je posmrtno vyobrazený ležiaci cirkevný hodnostár, s vankúšom pod hlavou a v kňazskom odevu, v pravej ruke držiaci monštranciu s hostiou.

Problematiku epitafu s reliéfnou figúrou naposledy analyzoval Juraj Šedivý, pričom konštatoval, že pochádza z druhého decénia 16. storočia. Náhrobná platňa bola vyrobená ešte za kanonikového života, na datovanie úmrtia bolo v nápisu vynechané voľné miesto.⁷⁵ Platňa bola osadená po Romerovej smrti, pričom rok vykresali neskôr a ešte k tomu nepresne, lebo ho zrejme zabudli.⁷⁶ Rok jeho skonu v latinskom texte v gotickej minuskule je 1515, ale na základe testamentu vieme, že v roku 1517 ešte žil. Nápis aj s touto chybou prečítal správne J. Šedivý: *Anno domini 1515 feria quarta post conversionis Pauli obiit venerabilis magister romer canonicus posoniensis hic sepultus orate pro eo*.⁷⁷ Tvrdí, že typ písma a skladba textu sú veľmi konzervatívne. Nápis je jednoduchý a obsahuje iba meno, dátum úmrtia a prosbu o modlitbu.⁷⁸ Na základe toho môžeme tvrdiť, že mnohí cirkevní hodnostári si svoje náhrobné pomníky dali vyhotovovať ešte za svojho života. V závetoch si potom iba určili miesto uloženia tela na posledný odpočinok.

Dnes sa náhrobník Gašpara Romera nachádza vztyčený na južnej stene Dómu sv. Martina z vonkajšej strany.

Záver

Testament bratislavského kanonika Gašpara Romera bol štandardným dokumentom, ktorý bol právoplatne zostavený, potvrdený a vykonaný. Jeho

⁷⁴ O Romerovom náhrobnom kameni v staršej literatúre RIMELY, Carolus. *Pozsonyi prépostság*. Pozsony 1881 (Adalék az Új Magyar Sion 1880-iki évfolyamához), s. 69.

⁷⁵ ŠEDIVÝ, ref. 41, s. 208-209.

⁷⁶ Tamže, s. 225.

⁷⁷ Tamže, s. 224-225, pozn. 1291.

⁷⁸ Tamže, s. 225, 248.

zmyslom boli dary piatich veľkých peňažných obnosov, z ktorých štyri plnili duchovný účel. Dalej chcel usporiadať a zabezpečiť dve oltárne benefíciá, odkázať svoje početné vinice a hektolitre vína z nich. Keďže sám nevlastnil nijaké väčšie hospodárstvo, iba obchod s vínom, musel žiť pomerne skromne, lebo mnoho získaných peňazí ušetril. V časoch, keď každému chýbala finančná hotovosť, on bol výnimkou. Svoj majetok spravoval sám. Napokon, v posledné dni svojho života všetko nadobudnuté rozdelil.

Z počtu 27 testamentárnych odkazov Gašpara Romera možno vyčítať, že jeho prioritou bolo zabezpečenie spásy vlastnej duše, lebo až takmer tretinu všetkých odkazov (30 %) môžeme považovať za vyslovene určené na tento účel. Išlo hlavne o podporu dvoch omšových základín a zabezpečenie liturgickej výbavy oltárov. K tomu však musíme pripočítať ešte 4 % odkazov venovaných na almužny. Služenie zádušných omší sa stalo začiatkom 16. storočia „módny“ aj medzi bratislavskými mešťanmi a malo rastúci trend.⁷⁹

Ďalšie dve pätiny odkazov Romera (40 %) boli venované iným rozličným zbožným cieľom (*ad pias causas*). Bola v tom najmä finančná podpora kapituly, Dómu sv. Martina, dvoch neďalekých kostolov a dvoch špitálov. Ostatné odkazy (spolu 26 %) boli určené na iné súkromné ciele, najmä príbuzným, služobníctvu, exekútorom a notárovi. Môžeme teda konštatovať, že v duchu evanjelia jeho ľudská ekonómia spásy spočívala v konaní dobra aj po smrti, s mohutnou podporou odkazov určených na tento účel.

Keby sme mali podiel jednotlivých zložiek vyjadriť vo finančných prostriedkoch, vyjadrili by sme ich takto:

Romer vo svojom testamente spolu zanechal asi 556 a ½ zlatých, z ktorých okrem 100 zlatých určených na svoje zádušné omše vymeral ešte 340 zlatých na rôzne cirkevné ciele.⁸⁰ Mimo cirkevný sektor, zväčša príbuzným, dal iba 116 zlatých – t.j. výrazne menej ako štvrtinu všetkých prostriedkov. Takže pri percentuálnom vyjadrení – aj z počtu odkazov, aj z množstva odkázaných finančných prostriedkov – prostredníctvom konania posmrtného dobra dominuje téma spásy duše a podpory zbožných ustanovizní. Odliv materiálneho dobra cirkvi (tzv. benefícií) mimo jej sektor cez testamenty duchovenstva v ranom novoveku nebol, ako sa zdá, vo väčšej miere reálny.

⁷⁹ Kým pred rokom 1490 podľa zachovaných testamentov iba 30–45% obyvateľov Bratislavy pamätalo na omšové základiny, okolo roku 1520 to bolo už 84% obyvateľov. Podľa MAJOROSSY, ref. 11, tab. 6.

⁸⁰ Mályusz uvádza 600 (592 a ½) zlatých, z ktorých okrem 100 zlatých určených na spásu duše, na cirkevné ciele vymeral ešte 350 zlatých. Mimo cirkevný sektor, zväčša príbuzným, dal iba 150 zlatých – t.j. štvrtinu všetkých prostriedkov. Mályusz však vychádza z vyššej zanechanej sumy (?). In: MÁLYUSZ, ref. 10, s. 89, 98.

Moravský historik Petr Elbel, keď skúmal otázku testamentov olomouckých kanonikov na sklonku stredoveku, vyjadril pochybnosť, či vysokopostavený prelát disponujúci značným majetkom mohol vždy úplne presne určiť, z akých prostriedkov tú či onú vec zaobstaral. A či by bolo možné previesť spätnú kontrolu tohto odkazovaného majetku. Po bližšom preskúmaní zistil, že to ani nie je veľmi potrebné, lebo odkazy príbuzným a priateľom zostali úplne na okraji záujmu posledných vôlí.⁸¹ Na Morave a v Uhorsku to na rozdiel od niektorých nemeckých diecéz (Kolín, Trevír), keď odkazy príbuzným boli v 15. storočí dominujúce, bolo opačne. Pri odkaze príbuzným bývalo dokonca uvedené, že ide o rodové statky (*patrimonialia*). Tak to urobil v jednom prípade aj kanonik Romer.

Podobne, ako každý duchovný, aj on odkazoval najmä peniaze, luxusné predmety, pozemky s vinicami, dôchodky a desiatky, sudy vína, knihy, ošatenie, kusy nábytku a bežné potreby domácnosti. Teda iba to, čo malo vtedy skutočnú cenu. Úplne bezcenné predmety nespomenul.

Hierarchia hodnôt stanovených v dokumente nasvedčuje, že je typickým testamentom vyššieho duchovenstva zo 16. storočia. Najväčšiu váhu prikladá odkazom na zaistenie spásy vlastnej duše, potom podpore rôznych kostolov, kláštorov a iných cirkevných ustanovizní, z ktorých mnohé majú konať modlitby a zádušia určené tiež za spásu duše dobrodinca. Až potom nasledujú odkazy príbuzným, na poslednom mieste sú almužny. Ústup almužien v 16. storočí je oproti stredoveku zrejmy. Dokladá to vzrastajúci individualizmus človeka v novoveku.

⁸¹ ELBEL, Petr. Testamenty olomouckého kapitulného duchovenstva v pozdnom stredoveku (1300 – 1526). In *Pozdné stredoveké testamenty v českých mestech. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústav AV ČR*. Praha : Scriptorium, 2006, s. 155. Další české příspěvky k této problematice: ELBEL, Petr. Testament olomouckého probošta Pavla z Prahy (+1441). Obraz materiální a duchovní kultury preláta husitské doby. In *Časopis Matice moravské*, 2004, roč. 123, č. 1, s. 3-46; tenže. Knihovna olomouckého probošta mistra Pavla z Prahy ve světle testamentu z 1. 2. 1441. In *Ad vitam et honorem Jaroslava Mezník. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno : Matice moravská, 2003, s. 595-610; JANIŠ, Dalibor. Spasení a věčná církev. K majetkoprávním hlediskům testamentární praxe olomouckých biskupů v 16. století. In *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 23-53.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1 Náhrobný kameň kanonika magistra Gašpara Romera v bratislavskom Dóme podľa podoby z roku 1894 (podľa ORTVAY, ref. 10, s. 319, foto aj ŠEDIVÝ, ref. 41, s. 224)

Obr. 2 Pohľad na presbytérium bratislavského Dómu sv. Martina, kde si Romer želel byť pochovaný (podľa podoby z roku 1894, ORTVAY, ref. 10, s. 257)

The testament of Bratislava canon Gaspar Romer from the year 1517 and his Economy of Salvation

The testament of Bratislava canon Gaspar Romer was a standard document, which was lawfully compiled, acknowledged and executed. Its importance lied in providing five big financial gifts, four of which were used for spiritual purposes. Moreover, he wanted to organize and supply two altar benefices, bequeath his numerous vineyards and hectolitres of wine. Since he himself didn't own any big property, only the wine store, he must have lived a rather moderate life, as he was able to save quite a lot of money. In the period when almost everybody lacked money, he was the exception. He maintained his property himself. Finally, he bequeathed all his belongings before he died.

We can understand from Gaspar Romer's 27 testamentary bequests that his priority was to secure the salvation of his own soul because almost one third of them (30%) can be regarded as bequests for this purpose. They referred mainly to the support of two altar endowments and the providing of liturgical equipment for altars. However, we shouldn't forget 4% of bequests which were devoted to alms. At the beginning of the 16th century the celebration of requiems became "popular" even among Bratislava citizens and their popularity grew.

Two fifths of Romer's bequests (40%) were devoted to other religious purposes (*ad pias causas*). It concerned mainly the financial support of Bratislava chapterhouse, St. Martin's Cathedral, two nearby churches and two hospitals. The rest of bequests (26% altogether) were devoted to other private purposes, mainly to the relatives, servants, executors and the notary. We can conclude that his Economy of Salvation lied in doing good deeds even after his death, which can be seen in many bequests used for these purposes.

If we wanted to formulate the value of individual components in financial means, it would look like this:

Romer bequeaths in his testament 556 and ½ gold coins altogether. 100 coins were intended to be used for his requiems and 340 should have been used for various religious purposes. He reserves only 116 coins for non-religious purposes – mainly for his relatives – which is less than a quarter of all financial means. So if we look at the percentage points – regarding the number of bequests as well as bequeathed financial means – we can see that the topic of the salvation of soul and the support of religious institutions is

dominating. The efflux of material good of the church (called benefices) outside its sector through testaments of the clergy didn't seem to be real in early modern period.

Similarly to other clergymen, he bequeathed mainly money, luxurious objects, estates with vineyards, rents and tithes, barrels of wine, books, clothes, pieces of furniture and common objects used in the household; i.e. all the things that had a real value in that period. He doesn't mention completely valueless objects. The hierarchy of values in the document suggests that it is a typical testament of higher clergy in the 16th century. The strongest emphasis is laid on the securing of the salvation of his own soul, then on the support of various churches, monasteries and other religious institutions, many of which should make prayers and celebrate requiems for the soul of the benefactor. These are followed by bequests to the relatives; and the last place is taken by the alms. In comparison with the Middle Ages, the importance of the alms is obviously decreasing in the 16th century. It is supported by increasing individuality of people in the modern era.

Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD.
Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
jaroslav.nemes@ku.sk

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-0016-07*

Marmaggiho aféra v dobovej straníckej tlači na Slovensku

Peter Zmátlo

ZMÁTLO, Peter. The Marmaggi affair in party newspapers of the time in Slovakia. In *Ružomerský historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 173–204.

In this contribution, Hus celebrations and the subsequent Marmaggi affair are described on the basis of reports in various Slovak party newspapers of the time, as well as themes arising out of the affair which were then analysed in the press, for instance the relationship of church and state, the figure of J. Hus, Hussitism and Catholicism.

Keywords: Czechoslovakia. Hus celebrations. Marmaggi affair. Church and state. Catholicism. Hussitism.

Tento príspevok je pokračovaním, resp. doplnením štúdie *Ohlas Marmaggiho aféry na stránkach dvoch slovenských stranických denníkov*, ktorá bola uverejnená v zborníku *Cirkve 19. a 20. storočia v slovenské a české historiografii* (v tlači). Tentoraz sa pozrieme na slovenskú tlač širšieho stranického spektra a pokúsime sa opäť analyzovať jej obsah vo vzťahu k Marmaggiho afére.¹ Analyzovať budeme nasledovné dobové stranické denníky a týždenníky: *Národné noviny*, *Slovenský denník*, *Národný denník* a *Slovenský národ*.² Pri nadviazaní na prvú štúdiu môžeme vychádzať z hlavných stanovísk a názorov na Marmaggiho aféru ľavicových *Robotníckych novín* a nacionálneho pravicového *Slováka*. Ľavicové sociálnodemokratické *Robotnícke noviny* aféru Marmaggiho, t. j. jeho odchod z Prahy ostro odsúdili a podporovali stanovisko československej vlády pri kritike Marmaggiho postupu, kým *Slovák* ako stranický orgán najsilnejšej slovenskej politickej strany – Slovenskej ľudovej strany – sa postavil

¹ O podstate Marmaggiho aféry bližšie v spomínanej štúdiu ZMÁTLO, Peter. Ohlas Marmaggiho aféry na stránkach dvoch slovenských stranických denníkov. In *Cirkve 19. a 20. storočia v slovenské a české historiografii* (v tlači, CDK Brno).

² Uvedené tituly novín sme mali k dispozícii k štúdiu v Slovenskej národnej knižnici v Martine, kde však niektoré dôležité tituly stranických periodík k našej téme neboli k dispozícii, lebo boli väčšinou poškodené. Išlo najmä o *Slovenské Slovo*, týždenník Československej národno-socialistickej strany pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, čo bol handicap už i vzhľadom na dôležitú úlohu a postoj čs. národných socialistov k Marmaggiho afére. Zaujímavé noviny agrárnej strany *Slovenská politika* boli síce k dispozícii, ale práve čísla z júla 1925 chýbali.

v plnej miere na stranu Marmaggiho a Vatikánu a schvaľoval ich počínanie. Tieto dva denníky teda vyjadřili protikladné opačné postoje k Marmaggiho afére, čo bolo pochopiteľné, keďže vychádzali zo svojich ideologických straníckych stanovísk. Aký postoj však zaujali k Marmaggiho afére prostredníctvom svojej straníckej tlače ďalšie politické strany na Slovensku? Na to sa pokúsime zodpovedať v našom príspevku.

Všetky sledované stranícke periodiká pred oslavami Jána Husa 6. júla opisovali ešte priebeh Husových osláv na Slovensku vo večerných hodinách 5. júla (prívrženci Husa páľili ohňové hranice na kopcoch v horách) a potom samotné oslavy 6. júla a v tejto súvislosti opisovali postavu Jána Husa z historického a religiózneho hľadiska. Marmaggiho aféru (Husove oslavy 6. júla v Prahe a následný odchod nuncia Marmaggiho z hlavného mesta v ten istý deň, z čoho vznikla „roztržka“ medzi Vatikánom a Československou republikou) opisovali až od 9. júla 1925. Mnohé noviny prinášali názory s príslušným komentárom aj ďalších slovenských i českých straníckych novín na Marmaggiho aféru. V druhej polovici júla prinášali niektoré slovenské noviny i analytické články v súvislosti s touto aférou zamerané na katolicizmus a jeho fungovanie v spoločnosti, vzťah Vatikánu a ČSR i ďalšie náboženské otázky.

Noviny sme sledovali od 6. júla do 18. augusta 1925, kedy bol uverejnený dôležitý Pastiersky list slovenských biskupov.

Národné noviny, orgán Slovenskej národnej strany so sídlom v Turčianskom Sv. Martine, opisovali v pomerne priaznivom svetle Husove oslavy v sídle strany a osobnosť Jána Husa, a to 9. júla v rubrike Kronika: „*V nedeľu 5. júla horely na mnohých pahorkoch Slovenska Hranice na pamiatku krutej smrti veľkého Čecha, učenca a človeka, majstra Jána Husa.*“ O oslavách v tom istom krátkom článku uviedli: „*V republike svätíme každoročne výročie smrti Husa. Zaslubuje toho. V pondelok, 6. júla, zasvätili sme i v Turčianskom Sv. Martine. Vojsko pri hudbe pochodovalo na námestie pred obecný dom, kde vypočulo prednášku nadpor. Součka o Husovi. [...] Vyzdvihol význam majstra Husa v národe a niekoľkými slovami poukázal na jeho učenie. Končiac svoju reč, povedal, že Husova pravda má nás nabádať k svornosti a má napomáhať k dorozumeniu Čechov a Slovákov.*“³

O odchode nuncia Marmaggiho z Prahy referovali *Národné noviny* až 12. júla formou krátkej správy pod názvom *Pre sviatok majstra Jána Husa*.⁴

³ Majster Ján Hus. In *Národné noviny*, 9. júla 1925, roč. 56, č. 55, s. 3-4.

⁴ V tejto správe len stroho konštatovali o odchode nuncia z Prahy: „*Pápežský nuncius Marmaggi odišiel z Prahy a vrátil sa do Ríma. Podľa všeobecného predpokladu nuncius opustil Prahu pre sviatok Jána Husa, ktorý je vraj urážkou katolicizmu.*“ *Pre sviatok majstra Jána Husa*. In *Národné noviny*, 12. júla 1925, roč. 56, č. 56, s. 3.

Celkovo môžeme uzavrieť, že stranícky tlačový orgán Slovenskej národnej strany sa Marmaggiho afére venoval len okrajovo v porovnaní s niektorými inými straníckymi novinami (napr. *Slovákom* či *Robotníckymi novinami*). Priamo k afére priniesli len jeden analytický článok z pera Antona Kompáneka⁵ pod názvom *Prípád vatikánskeho zástupcu*. V úvode autor zhrnul postoj jednotlivých politických strán k odchodu Marmaggiho z Československa, keď napísal, že socialistické tzv. pokrokové strany ostro protestovali proti odchodu nuncia a podporili československú (čs.) vládu pri odvolaní československého vyslanca z Vatikánu. Organizovali protestné zhromaždenia (k nim sa pridali i agrárnici na Slovensku) proti vatikánskej politike a odchodu Marmaggiho z Prahy, podávali interpelácie v parlamente a žiadali odluku cirkvi od štátu. Na druhej strane katolícke strany sa postavili na stranu nuncia a Vatikánu a zaujali vyčkávacie stanovisko. Pri hľadaní príčin vypuknutia Marmaggiho aféry zdôraznil, že „oslavy M. J. Husa boly len príležitosťou a nie príčinou, že vatikánsky zástupca odišiel z Prahy“. Pri hodnotení tejto aféry sa Kompánek ako rímskokatolícky kňaz prikláňal na stranu katolíckych strán, ktoré obhajovali postup nuncia a Vatikánu pri tejto medzištátnej roztržke, hoci nebol právnencom ani členom Slovenskej ľudovej strany, ako by sa dalo predpokladať. Kritizoval české médiá za ich politiku a negatívny vzťah k nunciovi a Vatikánu v období pred vypuknutím aféry, politika Československej republiky (ČSR) voči Vatikánu bola podľa neho nesprávne vedená. Kritiky sa ušlo i radikálnym, teda najmä socialistickým politickým stranám. „Česká tlač už od prevratu v ostrom tóne napáda pražských zástupcov Vatikánu. Útočí na nich v úrade, napáda ich osobne, vôbec vystupuje proti nim otvorene nepriateľsky. [...] Všetko to robí sa preto, lebo radikálne strany nemôžu sa už dočkať uskutočnenia všetkých tých reforiem, ktoré majú v programe a ktorými chceli by znemožniť všetko, čo s náboženstvom vôbec súvisí, stojac na podklade realistickom a materialistickom. K tomu pridružuje sa ešte schválna zle robená diplomacia vlády s Vatikánom.“ Neušetril ani československého zástupcu vo Vatikáne, ktorým bol Václav Pallier.⁶ „Ináče už sám fakt, že našu republiku zastupuje vo Vatikáne človek, ktorý je ateistom a svoje deti zásadne nedáva krstiť, svedčí o všetkom, len o tom nie, že našej vláde ide čo len o chladné styky s diplomaciou Vatikánu. Je to akoby provokácia, ktorá v diplomacii nemôže byť na mieste.“ O vzájomných diplomatických vzťahoch medzi ČSR a Vatikánom uviedol: „...keď už raz naša republika a Vatikán udr-

⁵ V rokoch 1923 až 1927 bol hlavným a zodpovedným redaktorom týždenníka *Národné noviny*.

⁶ Ten nahradil na poste čs. vyslanca vo Vatikáne Kamila Kroftu, ktorý v decembri 1921 začal pôsobil ako veľvyslanec ČSR vo Viedni. Pozri napr. SUCHÁNEK, Radomír. *Modus vivendi 1928*. In *Revue cirkevného práva* 23, 2002, č. 3, s. 212.

žiaťujú vzájomné diplomatické styky, nech sa zachovávajú aspoň pravidlá slušnosti, keď už nie pravidlá diplomatického taktu. Keď naša vláda vie slušne zachádzať so zástupcami štátov nám otvorene nepriateľských, keď naša diplomacia až s premrštenou lojalnosťou a slávnostnou účasťou vie si uctiť príchod diplomatického zástupcu Maďarska, než aspoň minimum tolerantnosti a slušnosti by sa očakávalo proti diplomacii Vatikánu, politický vliv ktorého v svetovej diplomacii netreba pre náš mladý štát ignorovať. Keď niet dobrej vôle pre tieto veci, než mali sa diplomatické styky s Vatikánom už dávno pretrhnúť, alebo ani vôbec nezačať.“ Aké videl následky tejto aféry? „Predbežné následky aféry vidíme v nekonečnej radosi zahraničných i domácich nepriateľov nášho štátu. S prípadom zaoberala sa tlač celého sveta a z veľkej čiastky v takom smysle, ktorý nám nie je nijako priaznivý a osožný. Podobné prípady sú veru na veľkú škodu republiky, ktorá je v susedstve štátov s obyvateľstvom po väčšine katolíckym, ktoré s Vatikánom udržiava najlepšie diplomatické styky.“⁷ Príčinu rozkolu s Vatikánom videl Kompánek v moderných socialistických teóriách, čím len potvrdil svoje kňazské stanovisko, čo bolo v jeho prípade pochopiteľné. V tejto súvislosti ako príklad týchto teórií na záver citoval z článku V. Šrobára *Viera a veda* uverejnenom v časopise *Prúdy* v roku 1913: „Nastal bol farizejov, pokrytco a tyranov proti mužom vedy a pokroku, boj povery a duševnej tmy s vedou a rozumom, boj zpiatočnícva s pokrokom. V prvom tábore stoja tí, ktorí žijú z hlúposti ľudskej..., ktorí bez práce žijú..., čo slubujú nebo po smrti, tam kdesi, kde nikto nikdy nebol a o čom nemáme nijakej istoty ani zprávy... Život a učenie dnešných cirkví v ničom sa nepodobá učeniu a životu Kristovmu... Cirkve zatemnily a prekrútily smysel učenia Kristovho.“⁸

Slovenský denník pri svojom vzniku 9. novembra 1918 bol orgánom Slovenskej národnej rady, po jej zániku patrila Národnej roľníckej strane, teda bol stranickým orgánom agrárikov. Vzhľadom na to, že v období Marmaggiho aféry bola agrárna strana vo vláde (ako väčšinu obdobia prvej ČSR) a mala navyše premiéra, je pohľad stranickej agrárnej tlače na konflikt republiky s Vatikánom zaujímavý aj z tohto hľadiska.

Prvú správu o odchode nuncia F. Marmaggiho z Prahy uverejnil *Slovenský denník* na titulnej strane už 8. júla, a to v redakčnom článku *Pápežský nunciatus odvolaný z Prahy*. Na začiatku článku prebral informácie z *Pražského večerníka* zo 7. júla, ktorý ako jeden z prvých tlačových orgánov priniesol oficiálnu správu o odchode nuncia Marmaggiho z ČSR, kedy vlastne vypukla Marmaggiho aféra.⁹ K tejto oficiálnej správe o odchode Marmaggiho zaujal

⁷ KOMPÁNEK, Anton. Prípad vatikánskeho zástupcu. In *Národné noviny*, 23. júla 1925, roč. 56, č. 59, s. 1.

⁸ Ref. 7.

⁹ Citovaný *Pražský večerník* ako tlačový orgán Čs. strany lidovej k odchodu Marmaggiho uviedol:

Slovenský denník jasne prevládne stanovisko kritizujúce tento krok Vatikánu a nuncia. V odôvodnení odchodu pápežského nuncia, príčinou ktorého mali byť Husove oslavy, videl len ako čisto príležitostný a formálny krok, pretože „*Sv. Stolicí muselo byť predsa známe, že deň 6. júla bol uzákonený ako pamätný deň republiky Československej, keďže sa tak stalo s jej vedomím. Taktiež musela vedieť, že pamätný deň Majstra Jána Husa bude oslávený prevažnou väčšinou československého národa slávnostným spôsobom vzhľadom k veľkému významu osobnosti Husovej pre našu národnú myšlienku.*“ Tento agrárny denník nesúhlasil ani s charakteristikou Husových osláv ako „protikatolíckej manifestácie“. „*Tvrdiť, že oficiálne oslavy Husove boli urážkou všetkých čs. katolíkov, je čo aj len zo strany povrchno informovaného človeka buďto omylom alebo nepravdou. Postačí tu poukázať na fakt, že práve takým spôsobom, ako v pamätný deň Majstra Jána Husa bude vláda zastúpená i na slávnostiach svätováclavských 28. septembra, teda na oslave čisto katolíckej.*“ Právý dôvod odchodu pápežského nuncia videl *Slovenský denník* v tom, že „*sv. Stolica použila osláv Husových tomu, aby tak prejavila svoj nesúhlas s politikou, ktorú sdiela dnes ešte väčšina vládneho bloku a ktorá smeruje k odluke cirkve od štátu.*“¹⁰

Hneď na druhý deň priniesol *Slovenský denník* k Marmaggiho odchodu dva články na titulnej strane. Prvý pod názvom *Provokácia Marmaggiho nebude mať škodlivých následkov* sa venoval reakcii českej tlače na nunciu odchod z Československa a druhý *Rozviazanie diplomatických stykov s Vatikánom?* už podľa názvu analyzoval možný vývoj diplomatických vzťahov medzi ČSR a Vatikánom po vypuknutí Marmaggiho aféry. V prvom článku sa v úvode opisovala vnútropolitická situácia v ČSR a reakcie niektorých politických strán po odchode F. Marmaggiho z republiky. „*Prípad nuncia Marmaggiho vyvolal, ako sa dalo očakávať, mnoho rozruchu. Všetky hlavné orgány koalovaných (koaličných – pozn. autor) strán, s výnimkou strany lidovej, odsudzujú tento čin ako urážku reprezentantov nášho národa a najsvätejších citov národných.*“ *Slovenský denník* sa domnieval, že Marmaggiho aféra neohroží dobre sa rozvíjajúci vnútropolitický život, podobne ako svojho času pastiersky list slovenských biskupov. Nasledovala reakcia českej tlače na odchod nuncia, keď

„*Vzhľadom k hlučným manifestáciám protikatolíckym, ktoré boli v Prahe organizované v pamätný deň Majstra Jána Husa a ktorých protektorát prijal sám pán prezident republiky T. G. Masaryk a čestné predsedníctvo ministerský predseda Švebla, sv. Stolica na znamenie protestu pre takú urážku, spôsobenú jej a všetkým čl. katolíkom, nariadila apoštolskému nunciuvi Msgru Marmaggiu, aby ešte toho dňa opustil Prahu. Pán nuncius odišiel v pondelok (6. júla – pozn. autor) o štvrti na 11. hodinu z Prahy, sprevádzaný na hranicu republiky Msgru Aratom, tajomníkom nunciatúry. Na nádražie odprevadili ho pražský arcibiskup dr. Kordáč a iní cirkevní hodnostári.*“ Pápežský nuncius odvolaný z Prahy. In *Slovenský denník*, 8. júla 1925, roč. 8, č. 150, s. 1.

¹⁰ Pápežský nuncius odvolaný z Prahy. In *Slovenský denník*, 8. júla 1925, roč. 8, č. 150, s. 1.

najmä noviny socialistických strán „naladili svoj pokrik do najostrejšej tóniny a ktorí v svojich časopisoch agitujú už za naprostú odluku cirkve od štátu“.¹¹ Týždenník slovenských agrárnikov preto vyčítal predstaviteľom socialistických strán prílišnú horlivosť voči nunciovi a Vatikánu a snažil sa zachovať skôr zmierlivé či kompromisné stanovisko k prípadu Marmaggiho. „*Je samozrejmé, že krok Vatikánu bol ukvapený, nerozmyslený a bude ešte zistené, aký podiel na jeho vykonaní mal práve nuncius Marmaggi osobne. Na druhej strane však je zbytočné prílišné rozčulovanie a bezhlavé vyvádzanie najkrajnejších dôsledkov, za aké v prvých okamžikoch rozčulenia píše radikálne perá soc. demokratov a čs. socialistov.*“ Denník upozornil slovenských čitateľov, aby slovenskí politici, t. j. ministri a poslanci, nezabudli pri riešení tejto aféry na slovenské záujmy v cirkevno-politickej oblasti. „*Isteže po opadnutí prvých vln vzrušenia zvíťazí chladný rozum a rozvaha, ktorá velí menovite slovenským členom vlády a slovenským poslancom nezabudnúť na riešenie cirkevne-politických otázok na Slovensku, ktoré pre celý štát majú veľký dosah a nesmú sa dať zabiť zase nerozmyslenosťou, spáchanou snád' zo strany našich zodpovedných činiteľov pod nátlakom agitacyjnych hesiel radikálnej rozluky.*“ Na záver agrárny denník dodal, že odchod nuncia Marmaggiho ešte neznamená pretrhnutie stykov s Vatikánom, ako to zdôrazňovali aj *České Listy* českých lidákov a vypuknutie Marmaggiho aféry videl len ako ďalší dôsledok zlých vzťahov československého ministerstva zahraničných vecí k Vatikánu, z čoho vyplývalo i neriešenie naliehavých cirkevno-politických otázok na Slovensku. „ *Celá aféra je len novým dokladom nemožnosti doterajšieho pomeru nášho zahraničného ministerstva k Vatikánu, ktorý svojou neupravenosťou vyvoláva stále zápletky a hriješne škodí menovite konsolidácii pomerov na Slovensku, kde už príliš mnoho škôd sme utrpeli z toho, že páni tohoto rezortu nevedeli dosiaľ pochopiť dôležitosť cirkevne-politických otázok pre nás a že len pre ich tvrdohlavosť Rím si robí na Slovensku čo chce. A to, myslíme, nie je ani múdra, ani prospešná politika, ktorá koniec-koncov podporuje iba živly protištátne. Tomu treba raz už spraviť koniec.*“¹²

V druhom spomínanom článku z 9. júla sa autor (podpísaný iniciálou k.) zamýšľal nad diplomatickými vzťahmi medzi našou republikou a Vatikánom po vypuknutí Marmaggiho aféry a žiadal vypracovať dôstojnú úpravu cirkevných pomerov na Slovensku. Nesúhlasil s radikálnym riešením vzťahu cirkvi a štátu formou odluky, ako to navrhovali socialistické strany a varoval pred takýmto riešením. „*Nemáme dost' slov, ktorými varujeme pred podobným jednaním, lebo mohla by povstať obromná škoda pre pokojný vnútropolitický náš*

¹¹ Provokácia Marmaggiho nebude mať škodlivých následkov. In *Slovenský denník*, 9. júla 1925, roč. 8, č. 151, s. 1.

¹² Ref. 11.

život, ktorého tolko potrebujeme, menovite na Slovensku.“ Osobnosť samotného nuncia F. Marmaggiho sa tiež nevyhla kritike. „A osoba pána Marmaggiho nestojí za to, aby bola poškodená republika. Pán nuncius Marmaggi, ako je už dávno známo, nielen že nebol naklonený našim štátnym pomerom, ale nemal ani dosť diplomatického taktu a štátnickej výchovy, ktorá by svojou jemnosťou vedela zastávať záujmy Vatikánu v shode s našimi politickými a národnými pomerami. A okrem toho pán Marmaggi i čisto osobne a ľudsky svojou nervozitou vyvolával zlých duchov i tam, kde ich vôbec nebolo a kde ich nevideli ani naši dobrí katolíci s kňazom – monsignorom dr. Šrámkom na čele.“ Autor však okrem nuncia Marmaggiho kritizoval aj čs. zástupcu vo Vatikáne Dr. V. Palliera. „... i naša republika má svojho riadneho zástupcu u Vatikánu, ktorého meno pomaly už je známo len niekoľkým zasväteným, ktorí sa z úradu, zo záľuby alebo z povinnosti starajú o naše zahraničné veci. To znamená, že tento náš vyslanec, pán Pallier, nechce, skôr však nemôže jednať o otázkach, ktoré nás zaujímajú, a nemôže alebo preto, že nemá úprav z Prahy, alebo nie je ani vhodnou osobnosťou u Vatikánu. Posledný dôvod už niekoľkokrát vyslovily české katolícke časopisy,¹³ a nás na Slovensku rozhodne zaujíma vedieť, kde je teda a či je tu ten kľúč k nečinnosti vlády vo veciach cirkvej úpravy, ktorá na Slovensku sa týka tej najprimitívnejšej shody cirkve so štátnou suverenitou.“ Na záver vyzval autor ku kvalitatívnej zmene čs. zahraničnej politiky smerom k Vatikánu i k zmene vo vzájomnom personálnom zložení diplomatických zastúpení Vatikánu i našej republiky. „Záujmy republiky velia, aby prípad Marmaggiho bol posudzovaný len zo stanoviska jeho osoby a aby sa zamyslel československý zahraničný minister, prípadne vláda, i nad poslaním našej legácie vatikánskej, ale docela v inom smysle, ako si to predstavujú len ‚pražskí politici‘ alebo len slepí, ideoví radikálovia‘. Je už na čase, aby čs. vláda zrevidovala svoju činnosť vzhľadom k Vatikánu a zjedнала nápravu i v osobách. Musí sa najst’ vhodná osoba i pre naše zastúpenie u Vatikánu, ktorá dostane patričné úpravy, a musí sa najst’ i vhodnejšia osoba pre zastúpenie Vatikánu v Prahe. Trikrát varujeme voláme pred iným riešením ‚aféry Marmaggiho‘.“¹⁴

V ďalších dňoch sledoval *Slovenský denník* podrobne Marmaggiho aféru a jej dopad na vnútropolitický život medzivojnovkej ČSR. Agrárnici sa snažili zaujať zmierlivé a kompromisné stanovisko k vzniknutej situácii, keď došlo k napätiu medzi Vatikánom a československými politickými kruhmi. Svedčí o tom aj titulný článok z 10. júla 1925 *Všetko sa dobre skončí*, v ktorom sa vyzdvihuje konanie predsedu čs. vlády A. Švehlu (bol agrárnikom), ktorý vystúpil s prejavom v poslaneckej snemovni i na schôdzi predsedov posla-

¹³ Katolíci mu okrem iného napríklad vytykali, že je ateistom a nedal pokrstiť ani svoje deti.

¹⁴ (k.). Rozviazanie diplomatických stykov s Vatikánom? In *Slovenský denník*, 9. júla 1925, roč. 8, č. 151, s. 1.

neckých klubov v senáte a vyzval na zmierlivé riešenie Marmaggiho aféry. Predstavitelia agrárnikov boli optimistickí, keď súdili, že „konflikt nedospeje ku krajným dôsledkom“. K vzniknutej situácii po odchode nuncia Marmaggiho mala zaujať stanovisko čs. vláda začiatkom budúceho týždňa a vystúpiť mal s prejavom na osobitnej schôdzi zahraničného výboru i minister zahraničných vecí E. Beneš, čo sa aj udialo. V článku je venovaný priestor tiež úvahám vývoja v Čs. strane lidovej po vypuknutí Marmaggiho aféry, keď agrárici podporovali kresťansko-demokratické krídlo J. Šrámka na úkor radikálne hierarchického krídla arcibiskupa Kordača, ktorý mal veľký vplyv i na samotného nuncia F. Marmaggiho. „Lidová strana prejavuje teraz značnú zdržanlivosť a smierlivú náladu, čo potvrdzuje našu mienku, že za prípadom stojí iba radikálne hierarchické krídlo arcibiskupa Kordača, ktorý mal temer výlučný vliv na nuncia Marmaggiho, že ide v podstate o novú fázu veľkého boja medzi hierarchiou a kresťanskou demokraciou, v ktorom až dosiaľ vždy mal Šrámek proti Kordačovi prevahu.“¹⁵ Proti extrémistom a radikálom, najmä zo socialistických strán, mal *Slovenský denník* veľké výhrady, pretože títo ľudia chceli vytĺcť z Marmaggiho prípadu len politický kapitál pre vlastný zisk či prospech svojich politických strán. Nepredpokladal však úspech týchto extrémistov či radikálov v tomto Marmaggiho prípade. „Možno však už dnes s určitou predpovedať, že úmysel extrémnych živlov, ktoré chcú z prípadu vytĺcť volebný respektíve stranícky kapitál a rozvášňujú masy, ztroskotá na úsilí rozvášňaných ľudí v svete politickom i v širokých vrstvách občianstva.“¹⁶

V ďalšom článku *Treba počkať na vládu* komentoval *Slovenský denník* názory iných novín a politických strán na Marmaggiho aféru. V podstate zaujal, ako sme už uviedli, zmierlivé kompromisné stanovisko a už z názvu článku vyplývalo, že celá vnútropolitická scéna medzivojnovnej republiky čakala na vyjadrenie československej vlády k Marmaggiho odchodu. Kriticky sa vyjadril k opozičným stranám, najmä k slovenským ľudákom, keď kritizoval K. Sidora v súvislosti s Husovými stúpenkami na Slovensku.¹⁷ K slovenským ľudákom

¹⁵ Všetko sa dobre skončí. In *Slovenský denník*, 10. júla 1925, roč. 8, č. 152, s. 1.

¹⁶ Ref. 15.

¹⁷ K. Sidor, vtedy mladý nádejný politik Slovenskej ľudovej strany, sa vyjadril veľmi kriticky o husitoch na Slovensku: „Paštorokov už minulo od tých čias, ako naše Slovensko počtili svojou náboženskou krovožízňivou lupiči a podpaľaci zpoza Moravy. Ničili životy, majetky, podpaľovali dediny a mestá. Kadiaľ len tiahli, všade šiel za nimi ston utýraného ľudu atď... A potomkovia týchto lupičov a podpaľáčov husitských po prevrate zavítali k nám. Strielali do krížov, odrážali údy sobám, pluli na oltáre, vyrabovali bohostánky a zneuctili omšové rúcha. Napľuli nám do tváre a odišli, alebo sa tu k vôli mizernej svojej jestvotnosti učupili a vyžierajú našich ľudí, kradnú im možnosť vyžitia zpod rúk...“ K týmto Sidorovým slovám *Slovenský denník* uviedol: „Sidor patrne nemá poňatia o histórii národov, keď takto neomalene trúfa si písať o dobe husitskej plnej utrpenia českého

a nunciovi Marmaggiu tiež uviedol, že „*Ludáci sa ináč usilujú predstaviť aféru Marmaggiho, ako neslýchanú urážku pápežského nuncia. To je demagogia, lebo Marmaggiho v našej republike nikto neurazil. Naopak. Marmaggi urazil národ, keď svojim odchodom z Prahy dal na javo, že si praje neoslavovať toho, kto bol pred 500 rokmi pod predsedníctvom pápežovým súdený na smrť a potom pri asistencii stúpenčov pápežových upálený.*“ Na záver agrárny *Slovenský denník* vyčítal nunciovi, že odišiel z Československa a postavil sa jednoznačne na stranu republiky a jej obranu proti náboženským nešvárom, čo bolo jednoznačné provládne stanovisko vládnej politickej strany. „*Aíkoľvek sa veci majú, zle urobil Marmaggi, že pretrhol sväzky s našou republikou, ktorá vo veľkej väčšine je mierumilovná i voči katolíkom. Je teda isté, že opozícia bude robiť v parlamente krik, a bude všemožne dokazovať, že Marmaggi mal pravdu. Potrebuje toho, lebo pred voľbami každá ťažkosť vlády je dobrá pre opozičnú demagogiu. A tak sme sa dožili, že – ako pred 500 rokmi – i dnes najdú sa ľudia a politikovia, ktorí budú podpaľovať mysle s heslom: ‚Si s pápežom alebo proti pápežovi?‘ My hovoríme, že takáto otázka je nesprávna, lebo našim heslom musí byť: si za republiku alebo proti nej? A i keby Marmaggi tisíckrát odcestoval a tisíckrát sa vrátil, našim heslom musí zostať: republika a žiadne náboženské sväre!*“¹⁸

Agrárici teda žiadali predovšetkým republiku a jej zriadenie upevňovať a nie ju oslabovať náboženskými roztržkami, medzi ktoré počítali i túto Marmaggiho aféru. Preto v tejto afére sa vždy správali tak, aby postavenie ČSR neoslavili, ale naopak, svojou politikou štát posilnili nielen vo vnútropolitickom rozmere, ale aj v tom zahraničnom.

O rozvážnom štátnickom riešení Marmaggiho aféry z strany vládnucich agrárikov svedčí aj ďalší článok *Pokojné riešenie nunciussovho prípadu*, v ktorom *Slovenský denník* stručne informoval o priebehu Marmaggiho aféry a jej riešení. „*Prípád pápežského nuncia, ktorý je vládou pokladaný za dôležitú okolnosť štátnej prestýže, je vo vládných kruhoch pozorne sledovaný smerom k spokojnému riešeniu. Príslušné jednanie vedie ministerský predseda Švehla so zahraničným ministrom Benešom. Interpelácia československých socialistov pre okamžitú debatu o tejto veci v snemovnom plene nebola desaťčlenovým parlamentným výborom prijatá, takže bude prevedená len v zahraničnom výbore a to vtedy, až budú o prípade všetky potrebné informácie a príslušný odstup od celej udalosti. Táto okolnosť je dôkazom, že i na parlamentnom foru získalo si prevahu stanovisko*

ľudu. Odporúčame mu, aby si aspoň jednu knižku prečítal (na príklad objektívnu knihu profesora V. Flajshansa), potom prestane opakovať hlúposti nabíľňované z maďarských protislovenských kníh na ružomberskom maďarskom piaristickom gymnáziume.“ Treba počkať na vládu. In *Slovenský denník*, 10. júla 1925, roč. 8, č. 152, s. 3.

¹⁸ Treba počkať na vládu. In *Slovenský denník*, 10. júla 1925, roč. 8, č. 152, s. 3.

našej strany, aby prípad tak vážny bol prejednávany spôsobom jednotným a dôstojným. Ak panuje u nás všeobecné presvedčenie, že Marmaggi sa dopustil veľkej diplomatickej chyby tým, že prenáhlené a neobjektívne informoval Vatikán, treba tým viac mať na zreteli, aby sme i my neupadli do prenáhlenosti a aby celá vec, ktorá vzbudzuje dosť značnú pozornosť medzinárodnú, bola prejednaná rozvážne a konzekventne.“¹⁹

Dňa 11. júla 1925 čs. vyslanec vo Vatikáne V. Pallier prišiel do Prahy a ministerstvo zahraničných vecí plánovalo, s veľkou pravdepodobnosťou pod vplyvom Marmaggiho aféry, vydať knihu dokumentov, v ktorej chceli uverejniť všetky nóty medzi Vatikánom a ČSR za posledné obdobie.²⁰

V ďalších dňoch opisoval *Slovenský denník* Marmaggiho prípad formou krátkych výstižných článkov na titulnej strane. Informoval v nich o reakcii čs. politickej scény (najmä čs. vlády, jej členov a parlamentu) na Marmaggiho aféru, a to v článkoch *Marmaggi sa nevráti do Prahy*,²¹ *Parlament odročený*,²² *Žiadna kríza koalície*.²³ Pohľad slovenských agrárnikov z Bratislavy na Husove oslavy v Prahe opísal tento agrárny denník v článku *Účasť vlády*

¹⁹ Pokojné riešenie nunciusovho prípadu. In *Slovenský denník*, 11. júla 1925, roč. 8, č. 153, s. 1.

²⁰ O tom stručná správa na titulnej strane pod názvom Kniha diplomatických dokumentov s Vatikánom. In *Slovenský denník*, 12. júla 1925, roč. 8, č. 154, s. 1.

²¹ V tomto titulnom článku sa opisovala reakcia čs. politikov na vypuknutú Marmaggiho aféru. 14. júla sa zišiel výkonný výbor koalíčných politických strán z poslaneckej snemovne i senátu. Jeho členovia si vypočuli prejav predsedu vlády A. Švehlu a ministra zahraničných vecí E. Beneša k Marmaggiho afére. Poslanci rozhodli tiež o tom, že túto aféru budú riešiť len v zahraničných výboroch oboch snemovní, nie verejne v plénoch. Plánovali sa takisto personálne zmeny na postoch oboch veľvyslancov, keď F. Marmaggi sa už nemal vrátiť do Prahy a V. Pallier mal byť tiež nahradený iným diplomatom. Pozri viac: Marmaggi sa nevráti do Prahy. In *Slovenský denník*, 15. júla 1925, roč. 8, č. 156, s. 1.

²² Predčasné ukončenie rokovania poslaneckej snemovne (bolo odročené a malo pokračovať až po letných prázdninách) kritizovali najmä opozičné politické strany. Pred ukončením schôdze rozdali ešte všetky interpelácie týkajúce sa Marmaggiho aféry (interpeláciu vládných čs. socialistov a tri interpelácie opozičných strán – slovenských ľudákov, nemeckých sociálnych demokratov a nemeckých kresťanských socialistov). Predovšetkým čs. socialisti nesúhlasili s tým, že Marmaggiho aféra sa mala prejednávať len v zahraničných výboroch parlamentu a nie v pléne, preto ich minister vo vláde J. Stríbrný podal demisiu, čím vypukla parlamentná i vnútropolitická kríza. Demisia bola podaná „pre nerozhodnosť rôzneho riešenia celého konfliktu“, ako napísal tlačový orgán Čs. strany socialistickej *České Slovo*. Týmto „konfliktom“ bola Marmaggiho aféra. Bližšie pozri: Parlament odročený. In *Slovenský denník*, 16. júla 1925, roč. 8, č. 157, s. 1.

²³ *Slovenský denník* sa v tomto článku snažil za každú cenu presvedčiť čitateľov, že žiadna vládna kríza koalíčných strán ani po ohlásení demisie ministra J. Stríbrného nenastala a že Marmaggiho aféra sa pokojne vyrieši. Predpokladal tiež, že spomínaná demisia ministra železníc nebude prijatá. Pozri: Žiadna kríza koalície. In *Slovenský denník*, 17. júla 1925, roč. 8, č. 158, s. 1.

na slávnostiach, husitský prápor atď. Bol to pohľad provládny, čo bolo pochopteľné vzhľadom na silné postavenie Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu v čs. vláde. Snažil sa ospravedlniť účasť predsedu vlády agrárnika A. Švehlu v predsedníctve výboru osláv ako len čisto formálnu záležitosť. „A tu treba hneď poznamenať, že je to ,mnoho kriku pre nič!'. Účasť vlády v čestnom predsedníctve tých najrozličnejších slávností je starým zvykom na celom svete a samozrejmo menovite v demokraciách nemôže túto účasť vláda odmietat', – ved' jedná sa o pubú formalitu, ktorá prichodí v úvahu pri všetkých oslavách tých najrozmanitejších smerov a myšlienok.“ Vyjadril sa aj k vyveseniu husitskej zástavy počas Husových osláv, čo sa nepáčilo mnohým slovenským i českým katolíkom. „A čo sa týka tej nešťastnej ,husitskej zástavy', i to je len ľudácke skreslenie skutočnosti. Táto zástava je docela len historického významu, nemá nič spoločného s dnešnými pomerami a žiadnu protikatolícka organizácia jej nežíva (správne žiadna protikatolícka organizácia ju nepoužíva – pozn. autor). Preto jej vyvesenie malo čisto ráz historický, spomienkový a nie ako symbol starých nešťastných náboženských rozbrojov.“²⁴

Ako dôsledok Marmaggiho aféry boli podané v parlamente štyri interpelácie poslancov z jednej vládnej a troch opozičných strán,²⁵ ktoré však nestihli byť prerokované, pretože boli vyhlásené parlamentné prázdniny. Tieto interpelácie sú opísané v článku *Radikálne z ľava i z prava*. Určitým paradoxom bol fakt, že najradikálnejšia bola interpelácia čs. socialistov, ktorí boli súčasťou vládnej koalície. Opísaná bola v úvode tohto článku. „Príčina náhleho odjazdu pápežského nuncia motivácie jeho spôsobili ohromný rozruch a pobúrenie v celej republike. Tento čin je tým neslýchanejší, pretože sa stal práve v deň oficiálnej oslavy upálenia Husovho, najväčšieho syna nášho národa a jednej z najskvelejších postáv svetových dejín, keď po niekoľkých storočiach národ československý ju znovu uzákonil. Nunciov postup sa prieči všetkým diplomatickým zvyklostiam, pretože je priamym zásahom do vnútorných pomerov štátu, dotýka sa urážlivo samej hlavy štátu a vlády republiky.“ V závere tejto interpelácie Čs. strana socialistická tlmočila „oprávnené pobúrenie celého národa“ a položila štyri otázky pre čs. vládu: „1. Aké stanovisko zaujíma vláda k neslýchanému činu pápežskej Stolice? 2. Je vláda ochotná postarať sa, aby urazenému štátu dostalo sa zadostučinenia? 3. Je vláda ochotná vyvodit' krajné dôsledky z tohoto prípadu odvolaním svojho diplomatického zástupcu od Vatikánu a prerušením diplomatických stykov s pápežskou Stolicou? 4. Je vláda ochotná konečne previesť odluku cirkvi od štátu a školy?“ Slovenský denník charakterizoval túto interpeláciu ako „príliš radikál-

²⁴ Účasť vlády na slávnostiach, husitský prápor atď. In *Slovenský denník*, 17. júla 1925, roč. 8, č. 158, s. 1.

²⁵ K tomu viď poznámka č. 22.

nu ako vôbec všetko, čo čs. socialisti podnikajú“, a dodal, že „s takýmto prepíatým radikalizmom prirodzene nemožno robiť politiku koaličnú“.²⁶ Ďalej sú stručne charakterizované interpelácie opozičných strán počnúc nemeckými sociálnymi demokratmi a končiac slovenskými ľudákmi. V závere citoval denník slovenských agrárnikov talianske noviny *Epoca*, ktoré priniesli prejav sekretára vatikánskeho vyslanectva. Ten upozornil v súvislosti s Marmaggiho prípadom na to, „že diplomatické styky ďalej trvajú, že nuncius i vyslanec u Vatikánu boli len povolani, nie odvolani. Má to vraj význam len informatívny.“ Z toho vyvodil *Slovenský denník* záver, že tento hlas vatikánskeho sekretára si treba všimnúť, lebo v tejto záležitosti nepomôže radikálne riešenie a veci sa dajú do poriadku len zmierlivou politikou, čo bolo príznačné pre postoj slovenských agrárnikov k Marmaggiho afére. „My potrebujeme predovšetkým pokoj s každým a nesmieme sa dať zviest' z cesty konsolidácie štátu a národa. Planým radikálnením sa posiaľ ešte žiadna vec nezariadila. Vonkoncom však nedá sa zariadiť zbytočným radikálnením žiadna cirkevno-politická otázka.“²⁷

Vývoj na vnútropolitckej scéne v ďalších júlových dňoch po vypuknutí Marmaggiho aféry si všímal článok *Darmo sa tešili, že rozbijú koalíciu*. Agrárici sa prirodzene snažili zachovať vládnu koalíciu i po vypuknutí roztržky medzi Vatikánom a ČSR po vypuknutí Marmaggiho aféry. Nepríjemný bol pre nich najmä radikalizmus čs. socialistov vo vzťahu k Marmaggiho odchodu z Prahy a celkovo k politike Vatikánu. Výsledkom toho bola demisia ministra J. Stríbrného, ktorú predseda vlády agrárnik A. Švehla i ďalší ministri ťažko prijali, ale nakoniec J. Stríbrný abdikoval len sám z Čs. strany socialistickej (E. Beneš i E. Franke zostali vo vláde). V tomto článku sa *Slovenský denník* preto snažil zdôrazniť, že „koalícia je ďalej nerozbitá“ a že „čs. socialisti zostanú vo vláde i ďalej“.²⁸ V ďalšej časti článku sa opisoval výrok E. Beneša k Marmaggiho počínaniu, ktorý vraj vyhlásil pri rozhovore s K. Kramárom, že „nuncius sa choval korektne a že to, čo robil, patrilo k jeho úradnej funkcii“. Tento údajný výrok Beneša sa podľa *Slovenského denníka* snažili zneužiť opozičné strany, najmä slovenskí ľudáci i maďarskí politici a po Slovensku ho rozširovali. Pravdu v tomto prípade sa snažil priniesť v tomto článku *Slovenský denník*, keď citoval *České Slovo*: „Na dotaz posl. dra Kramára nepreblásil minister dr Beneš, že pápežský nuncius postupoval korektne. Dr Kramár sa pýtal, či nuncius v medziach svojej kompetencie môže zasahovať do cirkevne politických otázok v štáte, v ktorom je, či má k tomu, všeobecne vzaté, právo. Na to so strany ministra Beneša sa odpovedalo,

²⁶ Radikálnenie z ľava i z prava. In *Slovenský denník*, 17. júla 1925, roč. 8, č. 158, s. 3.

²⁷ Ref. 26.

²⁸ O zotrvaní čs. socialistov vo vládnej koalícii okrem J. Stríbrného je aj titulný článok Čs. socialisti zostanú v koalícii. In *Slovenský denník*, 19. júla 1925, roč. 8, č. 160, s. 1.

že v smyslu svojej kompetencie má možnosť nuncijs do cirkevne politických otázok zasahovať, ale je ťažko vymedziť líniu, až kam smie ísť, že je k tomu potrebné veľmi mnoho opatrnosti a taktu a práve toho v danom prípade nebolo.“ Tieto slová boli iné, ako sa ich snažili rozširovať opozičné strany, ktoré chceli podľa *Slovenského denníka* využiť túto Marmaggiho aféru pre svoje politické ciele. Na druhej strane zase socialistické strany využívali aféru k tomu, aby propagovali „vystupovanie z cirkvi katolíckej“,²⁹ čo sa skutočne aj v Čechách dialo a ľudia vystupovali z rímskokatolíckej cirkvi.

Dôležitým medzníkom vo vývoji Marmaggiho aféry bolo vyhlásenie čs. vlády k tejto afére, ktoré priniesol *Slovenský denník* 21. júla v titulnom článku *Vláda si želá smierne riešenie cirkevnepolitických udalostí*.³⁰ V tomto článku opísal sledovaný agrárny denník aj konanie ministra E. Beneša pri príprave Husových osláv, keď mal viaceré stretnutia a rozhovory s nunciom F. Marmaggim a ubezpečoval ho, že ČSR sa bude snažiť udržiavať pri Husových oslavách i po nich čo najlepšie vzťahy s Vatikánom a prihliadať na city všetkých katolíkov v republike. Beneš okrem iného na zasadnutí ministerskej rady povedal: „Zdôraznil som tu menovite, že účasť prezidenta republiky a predsedu vlády na Husovej manifestácii nesmie byť vykladaná ako nepriateľský akt proti nikomu ani doma, ani za hranicami, že je to hold veľikánovi našich dejín a rešpekt názoru obromného počtu obyvateľstva, ktorého city k Husovi sú politickým činiteľom, ktoré každá vláda musí rešpektovať. Zdôraznil som ďalej, že vláda nechce vyvolávať žiadne spory a upozornil som, že keby z toho vyvodzoval niekto dôsledky akéhokoľvek druhu, nepokladala by sa vláda za zodpovednú za tieto dôsledky. Konečne som konštatoval, že nie je možné, aby pán prezident a pán ministerský predseda ustúpili od svojho rozhodnutia, učiného po odhlasovaní zákona o pamätnom dni Husovom.“³¹

O postoji Čs. strany lidovej ako najsilnejšej českej katolíckej strany k Marmaggiho afére referoval *Slovenský denník* v článku *Lidáci zostanú vo vláde a odôvodňujú*. Rozobral tu rezolúciu lidákov k Marmaggiho afére a k vyhláseniu čs. vlády k tejto afére. Lidáci totiž účasť najvyšších predstaviteľov štátu na Husových oslavách považovali len za ich osobnú iniciatívu (doslova uviedli „z vlastného rozhodnutia týchto činiteľov a nie z uznesenia vlády“). Päťbodová rezolúcia lidákov obsahovala aj tieto myšlienky: Ústredný výbor

²⁹ Darmo sa tešili, že rozbijú koalíciu. In *Slovenský denník*, 19. júla 1925, roč. 8, č. 160, s. 1.

³⁰ Vyhlásenie čs. vlády k Marmaggiho afére pozri v štúdii ZMÁTLO, Peter. Ohlas Marmaggiho aféry na stránkach dvoch slovenských straníckych denníkov. In *Cirkve 19. a 20. storočí v slovenskej a českej historiografii* (v tlači, CDK Brno).

³¹ Vláda si želá smierne riešenie cirkevnepolitických udalostí. In *Slovenský denník*, 21. júla 1925, roč. 8, č. 162, s. 1.

Čs. strany lidovej „*lutuje, že odchodu pápežského nuncia, ktorý neporušuje sverchovanosť štátu, ani nie je urážlivým aktom proti národu a jeho predstaviteľom, ba ani nie je prerušením diplomatických stykov, použité bolo k pokusom o rozbitie národnej koncentrácie a o vyvolanie ťažkých vnútorných zmätkov, ktoré by mohli viesť k ohrozeniu československej národnej väčšiny v parlamente a k vážnemu poškodeniu štátnych a národných záujmov. Vyhlasujeme, že čs. strana lidová na týchto cestách nikoho nasledovať nechce.*“ Ďalej sa ústredný výbor Čs. strany lidovej vyjadril k uzneseniu čs. vlády k Marmaggiho afére a zdôraznil, že strana zostane vo vládnej koalícii. *Slovenský denník* reagoval na túto rezolúciu lidákov nasledovne: „*Táto rezolúcia prezradzuje jedno: lidová strana za každú cenu chce zostať v koalícii a tým je vlastne terajšia vládna väčšina i zachovaná. Neslobodno si myslieť, že k tomuto rezultátu došlo bez debaty. Lidová strana tiež nie je tak jednotná, aby vo všetkom a hneď šla celá za terajším systémom vlády. Sú tam mnohí proti Šrámkovi, často prišlo k rôznym potýckam, avšak z týchto vyšiel vždy Šrámek víťazne. Vyšiel i z tohoto boja víťazne a prehrali tí, ktorí pod vedením arcibiskupa Kordača chceli vohnať vládnu lidovú stranu do opozície. Je to ponaučenie pre našich ľudákov, že takou opozíciou, akú oni prevádzajú ani katolicizmu ani slovenskému ľudu sa nepomáha.*“³²

Článok *I Vatikán chce jednať s čs. vládou?* je venovaný ohlasom Marmaggiho aféry v čs. socialistickej tlači a v talianskych novinách *Corriere d'Italia*. Najprv sa autor venoval socialistickejmu periodiku *Nová Svoboda*, ktoré podľa neho „*v poslednom čísle je postihnutá takou tmou, keď vážne píše, že vraj svetová tlač na podiv málo venuje pozornosti nášmu konfliktu s Vatikánom. Pravý opak je pravda, ba myslíme, že práve socialisti mali by sa dobre zamyslieť nad tým, že prečo zabraniteľne časopisy až príliš mnoho toho popísaly, a dokonca i publicistika liberálna nie je vždy nepriaznivá Vatikánu.*“ Potom konštatoval s uznaním pri citovaní spomínaných talianskych novín, ktoré boli blízko Vatikánu, že sa v nich hovorí „*veľku o Československej republike veľmi sympaticky a uznáva sa snaha čs. vlády zabrániť cirkevné rozbroje*“. *Corriere d'Italia* ďalej písali „*o politickej obratnosti min. dr Beneša a spolu celej československej vlády, ktorá vraj dozaista sa presvedčí i z informácií vyslanca u Vatikánu, pána Palliera, aké sympatie chová Sv. Stolica k Československu, a vyzýva k jednaniu s Vatikánom o dohodu, lebo dosiaľ sa nedosiablo ani konkordátu ani modus vivendi.*“ Ďalej *Slovenský denník* citoval tieto talianske noviny, ktoré uviedli: „*Je tu celý rad otázok, ktoré by sa mohli upraviť v záujme cirkvi i štátu, len keď by tu bola odvaha pristúpiť k otázke dohody so Sv. Stolicou s istotou a širokými hľadiskami.*“ Tento umiernený tón talianskeho periodika podľa *Slovenského denníka* ukázal, že „*je možno najst*

³² Lidáci zostanú vo vláde a odovodňujú. In *Slovenský denník*, 24. júla 1925, roč. 8, č. 165, s. 3.

cestu k dohode a že postup československej vlády je dobrý a bude korunovaný dokonálnym výsledkom, keď prikróčí ešte k priamejšiemu styku s Vatikánom, ktorý v tlači prejavuje dosť ochoty. Vláda republiky nesmie ísť cez tento hlas a musí počuť i naše želania zo Slovenska ohľadne cirk. úpravy a študovať i predpoklady k dohode dľa poľského konkordátu.“³³

Pri pokuse o zhrnutie príspevkov *Slovenského denníka* o Marmaggiho afére konštatujeme, že tieto noviny agrárnikov zaujali k tejto afére typický provládny postoj, keď bránili stanovisko čs. vlády k Marmaggiho odchodu a snažili sa za každú cenu zabrániť tomu, aby dôsledkom Marmaggiho aféry bol rozpad vládnej koalície, čím by sa ČSR dostala do vážnej vnútropolitckej i zahraničnopolitickej krízy. A to agrárna strana ako pilier čs. vlády predsa nemohla dopustiť.

Národný denník bol od januára 1924 pokračovateľom *Bratislavských novín*, oba boli orgánom Čs. národno-demokratickej strany, politickej strany, ktorá síce bola súčasťou celonárodnej koalície na čele s A. Švehlom,³⁴ ale v Marmaggiho afére sa veľmi neangažovala, preto pohľad jej tlačového orgánu na Slovensku bude pre našu tému určite zaujímavý.

Pred Husovými oslavami 5. júla publikoval *Národný denník* článok *Husitstvo a Slovensko*, v ktorom predstavil J. Husa v kladnom pozitívnom obraze ako bojovníka za slobodu Slovanov, teda nielen Čechov, ale aj Slovákov. „A tu si musíme úprimne povedať, že nám Slovákom je Ján Hus práve takým symbolom veľkej ideje slovanskej, ako Čechom. On je pre nás tiež priekopníkom myšlienky za uplatnenie práv Slovanstva, lebo je pravda, a to sa nedá zamlčať, že keď jeho silou nadchnutý zvíťazil národ český, zvíťazil vtedy i národ slovenský a nemožno predsa povedať, že sme každý zvlášť bojovali a víťazili. [...] Preto je pre nás Ján Hus a to v prvom rade ďaleko-široko viditeľným majákom národnej túžby slovanskej po oslobodení. Keď Česi hovoria, že šťastím pre nich, že mali svojho Husa, bolo to šťastím nepriamo i pre nás, lebo sme z toho nemali škodu, pre nás to nebolo bezvýznamným, ale aj pre nás to bralo v rozhodnom okamihu veľkú úlohu, keď sme sa mohli s Čechmi, nadšenými Husom, spoločne oprieť do boja za našu slobodu.“³⁵

O Marmaggiho afére, ktorá začala odchodom nuncia F. Marmaggiho z ČSR, informoval *Národný denník* prvýkrát vo štvrtok 9. júla, teda na tretí deň po vypuknutí aféry. V titulnom článku *Pápežský nuncius opustil Prahu* priniesol správu o odchode Marmaggiho z Prahy, ale vlastný názor k tomuto od-

³³ I Vatikán chce jednat' s čs. vládou? In *Slovenský denník*, 29. júla 1925, roč. 8, č. 169, s. 1.

³⁴ Čs. národní demokrati mali v tejto vláde dve ministerstvá, a to financií (po Dr. Aloisovi Rašínovi, na ktorého bol spáchaný atentát, ho viedol od 24. februára 1923 Ing. Bohdan Bečka) a obchodu (Ing. Ladislav Novák).

³⁵ Husitstvo a Slovensko. In *Národný denník*, 5. júla 1925, roč. 4, č. 150, s. 1.

chodu v ňom čs. národní demokrati nezaujali. Odvolávali sa len na tlač iných politických strán, najmä socialistických a lidovej strany. Sledované noviny čs. národných demokratov priniesli len dve verzie odchodu nuncia. Prvá, podľa tlače lidovcov, prehlasovala, že „*nuncius Marmaggi bol odvolaný samou svätou stolicou, ako protest proti oficiálnym oslavám Jána Husa, na ktorých bol prítomný a prevzal na nich protektorát sám prezident republiky. Tento krok nunciusa Marmaggiho oznámil arcibiskup Kordáč už v sobotu, jedná sa teda o úmyselne pripravenú akciu pápežskej stolice, o ktorej bol informovaný aj arcibiskup pražský. Druhá verzia o odcestovaní Marmaggiho znie, že tento nastúpil len svoju dovolenú, pred ktorou bol urobil aj úradnú návštevu v ministerstve zahraničia, kde sa s ministrom dr Benešom srdečne rozlúčil.*“ Boli to teda dohady a zrejme preto v tomto čase nechceli národní demokrati zhoršovať situáciu a neprišli vtedy so svojou vlastnou verziou vyjadrujúcou vzťah k práve vypuknutej Marmaggiho afére.

V predmetnom článku priniesli ešte názory tlače socialistických strán, ktoré boli najradikálnejšie a odchod Marmaggiho spájali s Husovými oslavami a videli v ňom „*neoprávnené zasahovanie do práv republiky*“. Ďalej uvádzali, že „*rímska kúria bez vážnej príčiny prerhuje diplomatické styky s republikou československou a dáva podnet na prevedenie rozluky...*“ O následkoch odchodu nuncia komentoval *Národný denník* ďalšie správy českej tlače, „*ktoré už vypočítavajú jeho následky na naše politické polozenie a trvanie koalície. Padajú dohady, čo bude robiť minister Šrámek a strana lidová. Stotožnia-li sa s rozhodnutím nunciusa, bude Šrámek nútený podať demisiu a to znamená koniec koalície. Zase Šrámek ako kňaz, nerozhodne-li sa takto, príde do konfliktu s Rómom.*“³⁶

Keďže uzákonenie pamätného dňa Jána Husa sa uskutočnilo na základe kompromisu s Čs. stranou lidovou a Vatikán vtedy neprotestoval, považoval *Národný denník* uvádzané názory a komentáre českej straníckej tlače k vzniknutej situácii po odchode nuncia z Prahy za predčasné, preto zrejme ani nevyjadril vlastné stanovisko k tejto záležitosti.

Pod týmto titulným článkom ešte uverejnili v *Národnom denníku* krátku telefonickú správu, podľa ktorej politická „Desiatka“ sa mala zaoberať odchodom nuncia Marmaggiho na základe informácií zo zasadnutia „Päťky“.³⁷

Z analyzovaných novín bol *Národný denník* jediný, ktorý uverejnil (9. júla) aj portrét nuncia F. Marmaggiho.

V ďalších júlových dňoch pribúdali podrobnejšie analytické články, ktoré vychádzali pod vplyvom Marmaggiho aféry. J. Smida v článku *Československo-pápežský konflikt* analyzoval podrobnejšie diplomatické vzťahy Českoslo-

³⁶ Pápežský nuncius opustil Prahu. In *Národný denník*, 9. júla 1925, roč. 4, č. 152, s. 1.

³⁷ Politická desiatka bude sa zaoberať prípadom Marmaggiho. Telefonická zpráva z Prahy. In *Národný denník*, 9. júla 1925, roč. 4, č. 152, s. 1.

venska a Vatikánu, pričom zdôraznil, že v prípade tejto aféry neboli dodržané všetky dostupné diplomatické prostriedky, napr. predbežné diplomatické vyjednávania. „*Sme zvyklí, že diplomatické styky mocností sa prerušujú po predbežnom vyjednávaní, po nedocielení porozumenia sa medzi vládou zeme a pri tejto vláde akreditovanom zástupcovi cudzej vlády. Predbežné vyjednávania sa robia preto, aby sa vyšlo dôsledkom prerušenia diplomatických stykov, ktoré máva osudné následky pre obe mocnosti.*“ Tieto diplomatické „maniere“ boli v tomto prípade podľa autora „*porušené, pápežský nuncius jednal jednostranne a vzal celú zodpovednosť za následky na seba, na mocnosť, ktorú zastupoval.*“ Počínanie pápežského nuncia hodnotil Smida negatívne, lebo „*pamätný deň Jána Husa prijala aj strana katolícka-lidová a ešte len v nedel'u písal o tomto dni predný poslanec strany lidovej dr Nosek, že zaradenie Husovho dňa medzi štátne pamätné dni sa stalo spôsobom cirkevne nezávadným a že i motivácia národná tohoto pamätného dňa môže byť lidovcami tolerovaná.*“ K tomu autor dodal, že keď vtedy neprotestoval pápežský nuncius proti tolerancii lidákov, že zrejme „*svojím odchodom v samý deň pamiatky mal iné ciele v úmysle. Neni možné, aby zástupca cudzej mocnosti, keď aj pápežov, mohol takýmto spôsobom protestovať proti aplikovaniu zákona tohoto štátu.*“ V ďalších riadkoch vyčítal nunciovi Marmaggiemu, že „*mal a musel vidieť aj to obromné úsilie vážnych našich politikov, ktorí na úkor vlastnej popularity, na úkor vlastnej strany snažili sa najst' cestu, ktorá by viedla na vzájomné porozumenie sa a najdenie spôsobu pokojného nažŕvania. Pápežský nuncius by bol mal vidieť, že po prvých búrkach nastáva ticho... [...] ...že aj tí, ktorí na počiatku mluvili veľmi ostre, v poslednom čase svoj hlas hodne zmenili. Toto všetko ale pápežský nuncius nevidel a podujal krok, ktorý nás hodil hodne nazad, možno povedať do počiatkov nášho pomeru k cirkvi katolíckej. Zodpovednosť bude ťažko prevaliť teraz už na iného.*“ Analyzoval aj príčinu nedobrého vzťahu Vatikánu k novému čs. štátu. Príčinu videl v politike talianskej vlády voči ČSR a odchode talianskych dôstojníkov z vedúcich vojenských funkcií v čase maďarského bolševického prevratu v roku 1920. „*Týmto skutkom pápežského zástupcu nám pápežská stolica len potvrdila to, čo od prevratu cítíme, ale nechcelí sme tomu dať výraz, že sme z akejsi príčiny nie práve vo veľkej milosti v pápežskom dvore. A príčina? tak sa zdá, že ju máme hľadať v politickom vlive italskej vlády. Este je nám všetkým v dobrej pamäti, ako sa chovali u nás hneď po prevrate italskí dôstojníci. Svoje sympatie k Maďarom vôbec nezahalovali a bolševicko-maďarský útok na Československo by sa bol stal pre nás osudným, keby neboli bývali včas odstránení. Tiež od toho času nie jedno prehlásenie italských politikov dávalo nám dosť zrejme vedieť, že miesto nás by Itália radšej videla v strednej Európe silné Maďarsko, ktoré by bolo zárukou v prípadnom konflikte italsko-juhoslovenskom, že tento dopadne v prospech Italie. [...] Dnešná italská politika našla*

*už cestu do Vatikánu a preto neni bez podkladu myšlienka, že na tejto ceste treba hľadať príčinu aj nie veľkej lásky pápežského dvora k Československu.*³⁸ Podstatu postoja čs. národných demokratov k Marmaggiho afére a celkove k politike Vatikánu vyjadril autor článku v jeho závere, kde na rozdiel od agrárnikov, ktorí si nepriali konflikt s Vatikánom a snažili sa zachrániť predovšetkým stabilitu republiky, koalíciej vlády a republikánskeho demokratického zriadenia, tak národní demokrati usilovali najmä o zachránenie národa a potom až štátu, pričom tiež si nepriali napäté vzťahy s pápežskou kúriou. „*Akokoľvek sme presvedčení o prenáhlenosti pápežského nuncia Marmaggiho, nechceme a pre pokoj republiky nemôžeme chcieť, aby naša vláda odplácala rovnakým spôsobom. My nechceme kultúrny boj! My ho nepotrebujeme, máme iných starostí a bolesť dosť. Národná demokracia aj dosiaľ sa usilovala chuľostivé otázky riešiť tak, aby neutrpel národ, aby nebol poškodený štát a zaiste padne ťažký, nepopulárny úkol smierenia zase na našu stranu. Podnikneme ho, lebo nad otázky stranícke, stavovské, ale aj náboženské kladieme národ.*“³⁹

V tom istom čísle na tej istej titulnej strane v článku *Prípád Marmaggiho* informoval *Národný denník* výstižne o vnútropolitickej situácii po vypuknutí Marmaggiho aféry. „*Pred desať členným výborom poslaneckej snemovne dal predseda vlády odpoveď na otázku strany čsl. socialistov ohľadne odchodu pápežského nuncia z Prahy. Ešte tento týždeň bude podané prehlásenie vlády celej snemovni, ktoré učiní minister zahraničia.*“ Ďalej informoval, že čs. vyslanec vo Vatikáne V. Pallier bol pozvaný do Prahy, aby vysvetlil situáciu, ale že naspäť do Vatikánu sa už nevráti. Nasledoval komentár k jednotlivým straníckym novinám, ktoré hodnotili vývoj Marmaggiho aféry. „*Je zaujímavé, že vládne časopisy mimo socialistických a ľudových sa chovajú veľmi chladnokrvne. Socialisti by radi videli v prenáhlenom kroku Marmaggiho podnet na radikálne riešenie cirkevne-politických otázok, kým zase tlač strany ľudovej prejavuje netajenú radosť v nádeji, že kultúrny boj vypukne, z ktorého dúfa vyjsť víťazná. Slovenské časopisy prejavujú všeobecne veľkú zdržanlivosť. Slovenský denník napomína, aby sa ohľadom na Slovensko nič nerozmysleného nevykonalo, lebo potrebujeme vyriešiť čím skôr cirkevnú otázku. Slováč ešte neprejavil vlastnú mienku, čaká rozhodnutie svojich poslancov. Uvádza len hlasy iných strán a dľa svojho zvyku nadáva všetkým, nevytímajúc ani českú stranu katolícku.*“ Na záver tento denník vymenoval politické strany, podľa ktorých Marmaggiho aféra spôsobí vnútropolitické následky. „*Pre zaujímavosť uvedieme ešte, že dosiaľ len socialisti a ľudáci vyvodzujú z tejto diplomatickej aféry vnútropolitické následky. Ľudáci už kujú z nej zbrane*

³⁸ SMIDA, J. Československo-pápežský konflikt. In *Národný denník*, 10. júla 1925, roč. 4, č. 153, s. 1.

³⁹ Ref. 38.

pre budúce voľby.⁴⁴⁰

Podľa krátkeho článku *Otázka Marmaggiho bude smierne riešená* z 10. júla *Národný denník* priniesol krátke výstižné informácie z vnútropolitickej scény, podľa ktorých prípad Marmaggiho odchodu bude musieť byť vyriešený v zákulisných politických rokovaniach, pretože postavenie koalície Švehlovej vlády sa dostalo do krízovej situácie. „*Prípad Marmaggiho vniesol do parlamentných prác chaos, z ktorého sa dosiaľ nenašlo východisko. Ťažisko politickej situácie je teraz v zákulisí. [...] Postavenie koalície dostáva sa prípadom Marmaggiho do kritickej situácie, v akej bola vtedy, keď šlo o povestný pastiersky list slovenských biskupov. Koalované (správne koaličné – pozn. autor) strany majú najlepšiu vôľu najst' východisko s plným zachovaním práv národa a republiky.*“⁴⁴¹

V ďalších dňoch po 11. júli opisoval *Národný denník* patrične výstižne o Marmaggiho afére a jej dôsledkoch na vnútropolitickú scénu prvej republiky, keď od 11. júla publikoval spolu 10 článkov týkajúcich sa priamo či nepriamo tejto aféry.

V článku *Okolo prípadu pápežského nuncia* tento národno-demokratický denník konštatoval, že v Marmaggiho afére nastalo pozvoľné upokojenie napriek rôznym protestným zhromaždeniam a ľudáckej tlači, ktorá Marmaggiho prípad chápara ako nový signál k politickému boju. Ďalej pokračoval, že teraz „*v popredí stoja iné životnejšie záujmy a správne poznamenal katolícky orgán Čech, že netreba sa obávať nejakých následkov, že príde nuncius iný a vec sa istotne vybaví po dobrom*“. Chválil čs. vládu i niektorých popredných politikov v lidovej strane. „*Naša vláda síce je neústupná v hájení národných záujmov a citov národných, ale to neznamená, že by nemala dosť dobrej vôle hľadať cesty k dohode na prospech obidvoch strán. [...] Je to tiež zásluhou zdrave mysliacich niektorých popredných činiteľov v lidovej strane, ktorí vedia, ako na príkl. posl. Nosek, stavať záujem štátu a národa československého vyššie ako nejaké spory konfesijné pri tom všetkom umele vyvolávané.*“⁴⁴²

S Marmaggiho aférou sa často spájal aj nedoriešený pomer katolíckej cirkvi k čs. štátu, ale najmä k jeho slovenskej časti. Touto problematikou sa zaoberal J. Smida v článku *Pomer štátu k cirkvi katolíckej*. V úvode autor vyjadril nádej, že Marmaggiho aféra sa dobre skončí, ale ani Vatikán „*nesmie liať do ohňa olej*“. Vyriešiť zdarne aféru však podľa neho nepostačuje, lebo bude potrebné vyriešiť aj pomer štátu ku katolíckej cirkvi. „*Teraz sa musí započat' rázne aj s konečným vyriešením všetkých sporných otázok pomeru štátu k cirkvi katolíckej a úpravou cirkevných pomerov v rámci Československa. Z hruba by to bolo: me-*

⁴⁰ Prípad Marmaggiho. In *Národný denník*, 10. júla 1925, roč. 4, č. 153, s. 1.

⁴¹ Otázka Marmaggiho bude smierne riešená. In *Národný denník*, 10. júla 1925, roč. 4, č. 153, s. 1.

⁴² Okolo prípadu pápežského nuncia. In *Národný denník*, 11. júla 1925, roč. 4, č. 154, s. 1.

novanie biskupov a právo československej vlády ohľadne osôb, právo patronátne, ktoré s predošlým tesne súvisí, rozčlenenie diecéz a ich zaokrúhlenie s hranicami republiky, rozdelenie cirkevného majetku medzi rozdelené biskupstvá, zaplňovanie miest kanovníkov.“ Príklad Juhoslávie dával za vzor riešenia pomeru cirkvi a štátu (forma konkordátu), kde navyše boli aj pravoslávni a bolo potrebné upraviť ich pomer ku katolíkom. Zvlášť dôležité bolo v ČSR upraviť cirkevné pomery na Slovensku, ktoré bolo silne religiózne a katolícke. „*Zo Slovenska voláme po tejto úprave od prevratu takmer neprestajne, lebo my máme najviac sporných otázok, u nás sú nerozdelené biskupstvá, u nás zasahuje do cirkevných pomerov cudzí hodnostár cirkevný, u nás sú biskupstvá od prevratu neobsadené, u nás je cirkevný majetok pod zátvorom, u nás je nevyriešená otázka patronátu, výchova kňazského dorastu atď., u nás cítíme najlepšie, aký katastrofálny vliv to má na vnútornú politiku, hlavne na uspokojenie Slovenska.*“ Keďže tieto otázky zostali doteraz na Slovensku nedoriešené, preto podľa autora, má republika toľko nepriateľov na Slovensku „*v tých občanoch, ktorí majú životný záujem na dobrom pomere štátu k cirkvi katolíckej. Keď niekto nevie, či mu zajtra nebude obrožená existencia, dá sa ľahko strhnúť, ako sa dali strhnúť katolícki kňazi na Slovensku, z ktorých mnohí boli po prevrate nádejou pre lepšie veci.*“ Na záver preto Smda dodal v súvislosti s Marmaggiho aférou, že „*nesmie sa upraviť aféra Marmaggiho bez započatia nápravy pomeru štátu k cirkvi katolíckej*“.⁴³

Odchodu nuncia Marmaggiho z ČSR, ktorým začala Marmaggiho aféra, je venovaný článok *Odchod nuncia*. Autor pod iniciálkami X.Y. sa v ňom zamýšľal nad osobnosťou nuncia F. Marmaggiho a jeho odchodom v dôsledku Husových osláv. V úvode filozofoval nad štátnickou múdrosťou a diplomatickým taktom, dôležitými to vlastnosťami diplomatov v zahraničí, čím nepriamo naznačil, že u Marmaggiho tieto vlastnosti absentovali. Vyzdvihol potom osobnosť J. Husa pre naše dejiny a právo pre český národ dôstojne si ho pripomenúť. „*V prvom okamihu je neuveriteľné, že msgr. Marmaggi opustil Prahu pre oslavy Husovej pamiatky, ktoré sa dialy pod protektorátom pána prezidenta republiky a ktorých sa zúčastnila i naša vláda. Divíme sa, že pápežský nuncius nechce uznať, že máme právo uctiť si pamiatku toho muža, ktorý stvoril pre národ český duchovný a národný ideál. Nepredpokojatý nebude zapierať, že Hus patrí do sboru mužov, ktorí pohýbali svedomím Európy. [...] Prečo ho však i dnes oslavujeme i v budúcnosti oslavovať budeme bez rozdielu vierovyznania, je jeho neúprosne hlásanie pravdy, pridržanie sa pravdy za každých okolností, a jeho národný význam. Založil naše národné dejiny, splynul s nimi, bol nám vodcom v našom boji za slobodu svedomia a v boji za víťazstvo našich národných ideí.*“ Príčinu

⁴³ Pomer štátu k cirkvi katolíckej. In *Národný denník*, 11. júla 1925, roč. 4, č. 154, s. 1.

odchodu nuncia Marmaggiho a teda vzniku celej aféry videl autor v nesprávnom a nevhodnom personálnom obsadení postu vyslanca (nuncia) Vatikánu u nás v ČSR. „V odchode pápežského nuncia nemáme vidieť spor medzi našou republikou a Vatikánom, ale netaktnosť človeka, zastupujúceho u nás Vatikán. Tento konflikt by nebol vzniknul, keby bol ostal u nás nunciom msgr. Micara, ktorý správne ponímal svoj úkol u nás: kliesniť cestu dorozumenia, odstraňovať rozpory a spájať taktne to, čo cudzie a nepriateľské ruky rozdvíjaly.“ Nasledovala kritika samotného nuncia F. Marmaggiho: „Msgr. Marmaggi mu stačil jediný rok, aby ukázal dostatočne svoje osobné nepriateľstvo voči tomu, čo je československé a štáto-tvorné. U nás máme medzi inými ťažkými úkolmi i úkol upraviť otázky cirkevno politické, ktoré vyžadujú mnoho taktu a štátnickej obratnosti a opatrnosti. Kto by bol povolanejší podať nám priateľskú ruku cirkevnej moci, Vatikánu, než práve jej reprezentant? Avšak dostatočne sme sa presvedčili o opaku. Jeho odchod je vlastne len ukončením a dovršením jeho diela u nás.“ Pri Marmaggiho afére porovnávali niektorí autori situáciu v Československu (prípád J. Husa) so situáciou v Nemecku (prípád M. Luthera). Urobil tak aj autor tohto článku. „Či by msgr. Marmaggi urobil tento krok vo veľkom Nemecku pri oslavách Lutherových? Alebo by robil takú cirkevnú politiku v Nemecku, akú robil u nás? Alebo sa domnieva, že by v Nemecku prinútil vládu, aby sa nezúčastnila osláv Lutherových?“ V závere „poslal“ Marmaggi mu viaceré výčitiek: „Či že sme malý národ, malý štát, môže nám ktokoľvek ukázať takýmto nevyberaným spôsobom svoju osobnú nenávisť? Kde ostáva štátnický takt toho, ktorý zastupuje u nás moc, akou je Vatikán? Je taktné, podporovať v novom štáte nábožensko-politickú nesnášalivosť a na koniec odísť a robiť urazeného?“ Posledné vety boli vierou v dobrý koniec celej aféry. „Dúfajme, že celý tento spor bude skoro likvidovaný a zredukujú sa na osobný hnev msgr. Marmaggiho na našu republiku a že ani na Slovensku nevyvolá odchod jeho žiadnu politickú ozvenu.“⁴⁴

V ďalších článkoch opisoval *Národný denník*, podobne ako ostatné stranícke denníky, postupne vývoj Marmaggiho aféry, ako ovplyvňovala vnútro-politické dianie v Československu, teda činnosť čs. vlády, parlamentu a jednotlivých politických strán. V článku *Pápež o nuncijsovom odchode* stručne opísal stretnutie pápeža s nemeckými pútnikmi z ČSR, ktorých viedol poslanec za nemeckú kresťansko-socialistickú stranu Bobek. „Pápež oslovil pútnikov nemeckou rečou, v ktorej prejavil svoje potešenie, že môže z Československa vidieť pútnikov, keď sa tam prevádzajú proticirkevné slávnosti. [...] Podotkol, že je mu známo, v akých ťažkých pomeroch tam katolíci žijú.“⁴⁵ Z uvedených slov je

⁴⁴ X. Y. Odchod nuncia. In *Národný denník*, 12. júla 1925, roč. 4, č. 155, s. 1-2.

⁴⁵ Pápež o nuncijsovom odchode. In *Národný denník*, 12. júla 1925, roč. 4, č. 155, s. 1.

zrejme, pod vplyvom koho a odkiaľ dostával Svätý Otec informácie z ČSR.

Pri hľadaní odpovede v *Národnom denníku*, aký oficiálny postoj zaujali čs. národní demokrati k Marmaggiho afére, to najvýstižnejšie vyjadril dlhoročný predseda Čs. národno-demokratickej strany, jej spiritus agens a vtedajší poslanec Dr. K. Kramář vo svojom vystúpení na župnom zjazde Českobudějovickej župy v Jindřichovom Hradci. Denník jeho názory na Marmaggiho aféru okomentoval nasledovne: „*Vo věci konfliktu s Římom pre Husove oslavy posl. dr Kramář odporůča kludně vybarvenie tejto záležitosti. Nesmie sa z toho robiť otázka osobná. Povedzme, že sa nuncius vráti s vysvetlením, že z otázky, ako oslavujeme štátny pamätný deň Husov, nebude viacej robiť otázku diplomatickú. Ako sa skončí tento konflikt, jeden z najväčších, ťažko povedať. Varuje pred tým, aby sa zabúdalo, že sme nie všetci jednotní, že sú veľké rozdiely v otázke viery a že hlavne na Slovensku je viera skutočne silná. Tam neprešla ohňom reformácia, ako u nás. Preto musíme byť veľmi opatrnými a preto varujeme pred tým, aby sme tieto spory riešili na ulici. Nesmieme to ponechať na rozhodnutie fanatickým massám.*“⁴⁶

Ďalšie články, ktoré sa týkajú Marmaggiho prípadu si len vymenujeme, pretože opisujú zhodne ďalší priebeh aféry v podobnom faktografickom štýle ako už spomínaný *Slovenský denník*. Vystúpenie ministra zahraničných vecí E. Beneša k afére opísal *Národný denník* v článku *Dr. Beneš o konflikte s Vatikánom*,⁴⁷ žiadosť českých socialistov o prejednávanie Marmaggiho prípadu v pléne parlamentu a nielen vo výboroch v článku *Ťažkosti v afére Marmaggiho*,⁴⁸ o situácii v parlamente v posledný deň zasadnutia pléna pred letnou dovolenkou v titulnom článku *Nervózný parlament*,⁴⁹ o celkovej vnútropolitickej situácii v ČSR po odročení parlamentu i vo vzťahu k Marmaggiho afére v hodnotiacom článku *O situácii*,⁵⁰ názory laiče niektorých politických strán na vzniknutú vládnu krízu po vypuknutí Marmaggiho aféry spôsobenú politikou Čs. strany socialistickej a demisiou jej ministra J. Stríbrného a zdôraznenú dobrú vôľu väčšiny vládnych politických strán vyriešiť vnútropolitickú krízu zmierlivo k spokojnosti, aby neutrpel štát, v článku *Mierne vyriešenie vládnej krízy*,⁵¹ o významnej úlohe laiče a kritiku laiče čs. socialistov v súvislosti s Marmaggiho aférou a vypuknutím vládnej krízy v článku *Zodpovednosť*

⁴⁶ Poslanec dr. K. Kramář o súčasných politických otázkach. In *Národný denník*, 15. júla 1925, roč. 4, č. 157, s. 1.

⁴⁷ *Národný denník*, 15. júla 1925, roč. 4, č. 157, s. 1.

⁴⁸ *Národný denník*, 16. júla 1925, roč. 4, č. 158, s. 1.

⁴⁹ *Národný denník*, 17. júla 1925, roč. 4, č. 159, s. 1.

⁵⁰ Ref. 49.

⁵¹ *Národný denník*, 18. júla 1925, roč. 4, č. 160, s. 1.

tlač⁵² a vyjadrenie čs. vlády k Marmaggiho afére v článku *Prehlásenie vlády o konflikte s Vatikánom*.⁵³

Národný denník prezentoval vo vzťahu k Marmaggiho afére prevládne stanovisko, podobne ako agrárny *Slovenský denník*, pretože aj čs. národní demokrati boli súčasťou vládnej koalície. Snažil sa publikovať názory, ktoré zdôrazňovali uspokojivé vyriešenie Marmaggiho aféry bez negatívnych dôsledkov na politický život v Československu, t. j. zachovanie vládnej konštelácie (koalície) na čele s agrárom A. Švehlom. Na rozdiel od agrárnej strany národní demokrati zdôrazňovali prioritu národa a až následne zachovanie demokratického zriadenia ČSR. Marmaggiho aféru prezentoval *Národný denník* ako pochybenie samotného nuncia F. Marmaggiho, zdôrazňoval teda personálny aspekt aféry. S tým však nesúhlasil K. Kramář, najvýznamnejšia osobnosť Čs. národno-demokratickej strany v tomto období 20. rokov 20. storočia, ktorý zdôrazňoval pri riešení Marmaggiho aféry nezvalovať všetko len na osobnú zodpovednosť jednotlivých aktérov aféry.

Slovenský národ bol „neodvislým časopisom smeru Slovenskej ľudovej strany“, ako to mal uvedené v hlavičke pod názvom. Vydával ho od 3. mája 1925 do konca roku 1926 Jur Koza Matejov, niekdajší redaktor *Slováka*, prívrženec A. Hlinku, s ktorým sa však rozišiel po osobných a ideových nezhodách a začal vydávať *Slovenský národ*. Podporu na jeho vydávanie hľadal vo vládnom tábore, aj u agrárikov, ktorým sa hodilo oslabenie najväčšieho politického konkurenta na Slovensku Slovenskej ľudovej strany.

Z uvedených skutočností bude zaujímavé sledovať vzťah novín *Slovenský národ* k Marmaggiho afére. Už 7. júla priniesol *Slovenský národ* neautorizovaný titulný článok *Husitizmus – katolicizmus. Českoslovakizmus – slovakizmus*, ktorý sa venoval husitizmu, nepriamo sa teda týkal aj Marmaggiho prípadu. Napísal ho zrejme samotný Jur Koza Matejov a podľa ľudáckeho vzoru v ňom odsúdil husitizmus, československú národnú cirkev a čechoslo-

⁵² V tomto článku sa okrem iného napísalo: „Všeobecne bolo uznávané, že klub československých socialistov bol až do posledného okamihu solidárny s ostatnými stranami koalície, bol ochotný sa podrobiť koalíčnej disciplíne a prísť na mierne vyriešenie konfliktu s Vatikánom. Len v poslednom okamihu sa dal tento klub strhnúť, nie zmenou vlastného presvedčenia, ale pod tlakom písania listov strany, ktoré od vypuknutia aféry takým spôsobom sa chovaly, že sa každý nad tým pozastavil. Tlač československých socialistov si zaumienila, že z tohoto prípadu musí urobiť volebné heslo, počítala na tých, ktorí sa doteraz nevedeli ešte rozhodnúť a urobila z odchodu nunciusa o mnoho viac, ako v ňom pri chladnokrovnom uvažovaní je a hlavne, ako má byť. [...] Dnešnú – ovšem už skoro zahladenú – čiastočnú vládnú krízu, zapríčinila teda tlač. Nie je to ani prvý, ale zaiste ani posledný úspech písaného slova, dokazuje len veľký význam tlače, ktorá má vliv nie len na široké vrstvy ľudu, ale aj na vedúcich politikov.“ *Zodpovednosť tlače*. In *Národný denník*, 18. júla 1925, roč. 4, č. 160, s. 1.

⁵³ *Národný denník*, 21. júla 1925, roč. 4, č. 162, s. 1.

vakizmus ako protiklady k slovenskosti, katolicizmu a Petrovmu stolcu, teda Vatikánu. „*Vieru a slovenskosť zachrániť je prvou úlohou nášho programu práve tak, ako vieru zoslabiť, podkopať, o slovenský ráz náš národ pripraviť je hlavným cieľom našich nepriateľov. [...] Nepriateľ dobre vedel, že nedôjde úspechu, ak osklivú potvoru bezbožnosti a nevery nezaobalí do okrásľujúcej šaty, ktorá zalichotíť vedela by ľudu: nuž nezavela i našli ju v podobe akejsi ‚národnej cirkvi‘, pokiaľ naprôtý nedostatok jej živého etického obsahu vyplniť namáhajú sa osobnosťou Pána Husa.*“ A pokračoval v kritike husitizmu: „*Ale kriklavý rozpor medzi ich zdanlivou náboženskosťou a činnými hodnotami vlastného života, nezazbateľne ukazuje, že tu ide len o protikatolícky smer, ktorý z taktiky na zavádzanie vzal na seba náličnicu husitizmu, ač nie záujem o učenie jeho pôvodcu, ale nesmierna nenávisť proti Rímu je hýbateľom odboja, ktorý vo svojej zaslepenosti chce povaliť, premôcť skalú Petrovu. V tomto smysle husitizmus nie je nijakou vierou, cirkvou, ale je iba zapieraním učenia Kristovho, je najzúrivejším napadnutím Cirkvi katolíckej.*“ Neobišiel kriticky ani Husove oslavy na Slovensku: „*Na tento spôsob štváť proti Rímu zneučtením mena Jána Husa, pálením dreva na jeho oslavu na Slovensku beztriestne nemožno. Ved' slovenský rodostrom rodinu Jána Husa nikde nevykazuje, on nikdy našim nebol, ani nebude a jeho adoptovať ani chuti ani príčiny nemáme.*“ Nasledovala kritika čechoslovakizmu: „*Netrpíme toto násilníctvo ani pod zámienukou programovitého ‚čechoslovakizmu‘, ani v mene fantomu rečové, kultúrne jednotného národa. Tieto teórie nateraz už všetky patria do ríše nepodarených vymyslenín.*“ Záverom navrhol alternatívy k husitizmu a čechoslovakizmu: „*Proti husitizmu u nás na Slovensku stojí katolicizmus, proti čechoslovakizmu stojí slovakizmus: ako husitizmus je úzko spätý na Slovensku s čechoslovakizmom, tak i obrana katolicizmu súvisí s obranou slovakizmu. Slovenské samobytie nášho národa najistejšie bude zabezpečené na skale Petrovej, s náboženstvom katolíckym padla by i slovenskosť a jeho miesto by zaujal s husitizmom čechoslovakizmus! Slovenskí katolíci v československej republike Rímu a slovenskému národu až do posledného dychu verní zostanú.*“⁵⁴

Husove oslavy na Slovensku hodnotili tieto noviny skôr v negatívnom slova zmysle, ako to bolo opísané v článku *Hus na Slovensku*. Článok vyšiel zrejme opäť z pera Jur Koza Matejova a opísal v ňom zo svojho pohľadu s postrehnuteľnými náznakmi kritiky oslavy J. Husa v Bratislave. Kritizoval fakt, že všetci vojaci museli sa zúčastniť osláv. „*Tak naši vojaci sú nútení oslavovať Husa! Je pravda síce, že účasť na sprievode vyhlásili za dobrovoľnú, ale vraj kvôli jednotnosti vo vojsku je radné, aby sa ho zúčastnila celá posádka.*“ O slávnostnom

⁵⁴ Husitizmus – katolicizmus. Čechoslovakizmus – slovakizmus. In *Slovenský národ*, 7. júla 1925, roč. 1, č. 51, s. 1.

príhovore evanjelického biskupa S. Zocha napísal: „*Evanjelický biskup Zoch hovorí čisto slovensky k prítomným, temer samým Čechom. Započal hovoriť o rozširovanom vraj hesle, že slovenskému ľudu berú vieru. On oproti tomu vyzýval Čechov ku kresťanskej zbožnosti. Videl som, ako pri tomto na mnohých a mnohých tvárach Čechov sa objavil ironický úsmev.*“ Mnohým Slovákom katolíkom sa v období medzivojnovnej ČSR nepáčili symbolické vatry (dobovo nazývané „hranice“), ktoré boli zakladané po celom Slovensku pri Husových oslavách. Patrične ironicky boli skritizované i v tomto článku. „*Po reči zapálili vatru, z ktorej vystupoval čierny smradlavý dym. A takéto ohne zaiste horely ešte na mnohých miestach Slovenska a narobili mnoho, veľmi mnoho dusivého smradu. Plameň obňa vysoko vyšľahujú, čo dáva fantastický obraz a mne prichádza na myseľ, že o mnoho fantastičejšie musel vyzerat' požiar obcí na Slovensku, ktoré husitské vojská vyvražďili, vydrancovali a na koniec podpálili. Kedysi pálili husitské vojská po Slovensku dediny a teraz pália, jako by na pamiatku toho, hranice.*“⁵⁵

Vo štvrtok 9. júla priniesol *Slovenský národ* prvý raz titulný článok týkajúci sa Marmaggiho aféry. Nebol to však stručný faktografický článok oznamujúci odchod nuncia F. Marmaggiho z Prahy, ako to bolo u takmer všetkých ostatných stranických denníkov, ale rozsiahly analytický článok pod názov *Medzi Prahou a Rímom*. Začal sa charakteristikou postavy J. Husa, nie však v pozitívnom, ale vo veľmi negatívnom obraze. „*Medzi Prahou a Rímom znova sa zjavila príšerná Husova postava, ako čierna tieň, ktorá prináša za každým nové a nové nešťastie svojmu národu. [...] V dobách, keď český národ najviac svornosti potreboval, v ostrých kontúrach sa zjaví Husova postava a rozvádí národ, aby naň priniesol katastrofu stáleho sa hašterenia, vnútorných bojov a nenávisťi.*“ Pokračoval o pestovaní kultu Husa v novom čs. štáte. „*Po prevrate v tejto príšernosti akejsi neznámej historickej kliatby sa zjavil Hus i medzi Slováckmi a Čechmi. Pred tým Slováč nevedel o ňom skoro nič. A dobre bolo, že zabudol na vypálené obce a krvavé obety tých smutných bojov. Dnes obnovuje sa v ňom trpká tá rozpomienka a nechápe a ani nikdy nebude chápať, ako by mohol to oslavovať, čo ho toľko sŕz a bôľov stálo a čo sa proti ňmu i jeho náboženskému presvedčeniu. Chce-li predsa nanútiť voľakto tomu Slováckovi kult Husov, celé povedomie sa mu búri proti tomu a miesto sblíženia českého a slovenského národa zbadá novú priepasť a nové odcudzenie.*“ Z uvedeného vyplývalo, že autor bol proti Husovým oslavám, najmä na katolíckom Slovensku. „*A v Husových oslavách – dľa mojej mienky – práve to je nebezpečné, že majú v sebe žihadlo, ktoré je proti katolicizmu a katolíci nikdy nemôžu byť istými, kedy ich do krvi uštipne. Z toho pochádza istá stála nervozita a nikomu neprajné duševné napnutie. Uzákonením Husových osláv uzákonil sa*

⁵⁵ Hus na Slovensku. In *Slovenský národ*, 8. júla 1925, roč. 1, č. 52, s. 3.

i tento nepokoj a to sa teraz pri terajších prvých oslavách hneď aj pomstilo.“ Odchod nuncia Marmaggiho hodnotili tieto noviny len ako odchod na dovolenku, ale zároveň dodali, že „*v tomto odcestovaní bol i istý protest takémuto spôsobu Husových osláv*“. Autor negatívne hodnotil aj reakciu českej tlače na Marmaggiho odchod z ČSR. „*A zmätok, ktorý za týmto nastal v tlači, dosť jasno ukazuje, že v Prahe ztratil i hneď hlavu a miesto spokojného, chladnokrvného uvažovania dali sa uchvátiť hnevom a nenávisťou v histórii husitizmu už tradičným a smutne známym.*“ Varoval i pred značnými následkami po odchode nuncia v zahraničí i na vnútropolitickú scénu. „*Je to dnes taký diplomatický pokus, ktorý si ani veľká Franczia nemohla dovoliť. Svetová situácia je totižto o veľa vážnejšia, než že by si také voláča mohol dovoliť jeden európejský štát bez toho, že by s tým sebe vážne škodil. A krem toho muselo by to mať i iné, vnútorno-politické následky. Ťažko je totižto predstaviť si po takomto vývine udalostí i ďalšiu spoluprácu ľudovej strany s vládou a takto by musel nastať predčasný rozklad v koalícii a ešte ťažšie by bolo zostaviť po voľbách nejakú práceschopnú novú koalíciu bez ľudovej strany.*“ Stroskotat na husitizme si čs. štát nemohol dovoliť. „*Preto k vôli husitizmu nemôže si štát tak ľahkomyslene ničť svoju najbližšiu budúcnosť a robiť neprestupiteľné priepasti práve medzi tými, ktorí štát udržiavajú. A práve v tomto je vážnosť situácie.*“⁵⁶

V tom istom čísle z 9. júla priniesol *Slovenský národ* krátky článok oznamujúci odchod nuncia F. Marmaggiho z Prahy, pričom fakty prebral z českého *Pražského Večerníka*, orgánu Čs. strany ľudovej a *Českého Slova*, novín čs. národných socialistov. Článok ukončil prokatolíckym konštatovaním, že „*Pápežský nuncius v deň Husov teda zanechal hniezdo osláv Prahu, aby dal výraz, že Rím, ani katolíci republiky nesmú byť urážaní a provokovaní úradne, pod protektorátom prezidenta a vlády.*“⁵⁷

V článku *Z poslaneckej snemovne* bola spomenutá interpelácia A. Hlinku o odchode nuncia Marmaggiho z Prahy, ktorá bola prečítaná na 354. schôdzi poslaneckej snemovne.⁵⁸

Závažný analytický titulný článok uverejnil *Slovenský národ* 10. júla pod názvom *Pietou k histórii* (správne k histórii). Je neautorizovaný, ale predpokladáme, že ho písal, ako väčšinu podobných a dôležitých príspevkov, samotný Jur Koza Matejev. Je venovaný vzájomnému vzťahu katolicizmu a husitizmu a popularite Husovho kultu v Čechách. Bol napísaný pod vplyvom odchodu nuncia Marmaggiho z republiky, preto sa nepriamo týka práve vtedy vypuknutej Marmaggiho aféry.

⁵⁶ Medzi Prahou a Rímom. In *Slovenský národ*, 9. júla 1925, roč. 1, č. 53, s. 1.

⁵⁷ Pápežský nuncius odišiel z Prahy. In *Slovenský národ*, 9. júla 1925, roč. 1, č. 53, s. 2.

⁵⁸ Z poslaneckej snemovne. In *Slovenský národ*, 10. júla 1925, roč. 1, č. 54, s. 1.

Začal zamyslením nad Husovými oslavami a národným českým kultom J. Husa. „*Keby sme však chceli byť objektívnymi a úprimnými, myslím, dosť ľahko by sme uznali (pri hodnotení Husových osláv – pozn. autor), že tu ide o zvláštny český národný kult, v ktorom je síce hodne veľa piety, ale hodne veľa i rozumu a ťažko by bolo povedať, že kedy čoho z týchto dvoch složíek v kulte tohto je viacej, lebo dľa osôb a okolností sa to vždy mení.*“ Pri hodnotení Husovho kultu pokračoval v tom zmysle, že je potrebné o ňom seriózne so všetkou vážnosťou uvažovať, keďže sa k nemu hlási veľká časť českého národa, čo je zapríčinené podľa autora „*stálou agitáciou a historickým vývinom*“ a týmto kultom „*je infikovaná i ich národná kultúra*“. V Čechách, uviedol ďalej autor, „*tí, ktorým katolicizmus neprešiel až do kosti ba samých špikov, všetci sú tam okolo Husa. [...] Na druhej strane je zas len fakt, že veľká čiastka českého národa bola, je a bude katolíckou.*“ Tak vznikol problém rozdvojenia českého národa, kedy si Česi budú musieť zvoliť buď husitizmus alebo katolicizmus. „*Týmto spôsobom po dnes nevyrovnaný a nevyriešený Husov problém dvoji nie len samý český národ, ale i celý štát a akonáhle je toto rozdvojenie tak vyostrené, že medzi katolicizmom a husitizmom treba si voliť, tak táto del'ba musí byť pre český národ a štát jednou novou katastrofou.*“⁵⁹ Do tohto vzťahu katolicizmu a husitizmu podľa článku nevhodne zasiahli po odchode Marmaggiho niektoré české noviny („štvavé plátky“), ktoré tým urobili „medvediu“ službu vláde a celej republike. „*A práve preto veľmi zlé služby konajú vláde, českému národu a republike tie – mohol by povedať – rad-radom štvavé plátky, ktoré sa všemožne usilujú konflikt husitizmu s katolicizmom a Vatikána s Prahou čo najviac vyostriť. Títo ľudia liečia ťažkú chorobu štátu a svojho národu s liekom, od ktorého im chorý čo najistejšie umrie.*“ Nemožno husitizmus stotožňovať s celým českým národom. „*A ohromná fráza je husitizmus stotožňovať so samým českým národom, lebo to by toľko muselo znamenať, že českí katolíci sú z lóna svojho vlastného národa vytvorení len preto, lebo sú veriaci a katolíci.*“ Toleranciu katolicizmu zdôraznil autor v súvislosti s lidovou stranou, ktorá napriek odchodu pápežského nuncia zostala vo vládnej koalícii. „*S tým, že lidová strana i po uzákonení Husovho sviatku ostala vo vláde a pápežský nuncius z Prahy v tom čase neodíšiel, dokázal katolicizmus, že v Husovom kulte až po samé hranice možnosti chce byť tolerantným.*“ Po Husových oslavách, ich priebehu a následnom odchode nuncia Marmaggiho však už nastala iná situácia i pre katolicizmus. „*Keď však pod dojemom toho spôsobu, akým boli tie prvé oslavy prevádzané, nuncius opustil Prahu, to znamená už toľko, že spôsob tento s katolicizmom sa už nedá viac srovnávať. A je to výrok závažný tým viac, lebo Rím svoju cirkevnú politiku nerobí so dňa na deň dľa bežnej konjunktú-*

⁵⁹ Pietou k histórii. In *Slovenský národ*, 10. júla 1925, roč. 1, č. 54, s. 1.

ry, lež vždy v znamení večnosti svojho svetového povolania s tým povedomím, že čo dnes spraví, za to musí vedieť zodpovedať pred historiou kedykoľvek.“ Článok je zakončený vyzvaním autora k českému národu a jeho politikom, aby Husov kult v potrebnej miere revidovali v záujme lepšej budúcnosti českého národa i republiky. „Je zrejmé, že prišla doba, aby si český národ a najmä jeho dnešní vedúci politikovia úprimne a vážne zrevidovali program Husovho kultu a nadovšetko to, či ho vedia a chcú vyrovnať s presvedčením štátotvoriacich katolíkov alebo nie! A ak nie, čo to bude mať za následky pre dnešnú národne a nábožensky tak slabo konštruovanú republiku, a kto bude za následky tieto zodpovedný. Ale nadovšetko vyplatilo by sa rozvážiť každému českému národovcovi, či sa vyplatí umele vypresetovaný a udržiavaný Husov kult i za takú drabú cenu stálych historických tragédií ďalej v takomto chorobnom a nebezpečnom smere pestovať a udržiavať.“⁶⁰

V ďalších dňoch, podobne ako ostatné úvzdané stranické denníky, prinášal *Slovenský národ* stručné články o priebehu Marmaggiho aféry a jej dôsledkoch na politiku prvej ČSR. Bolo to v nasledujúcich článkoch: *Po odchode nunciusa*,⁶¹ *Viedeň sprostredkuje medzi Vatikánom a Prahou*,⁶² *Štvanica a skutočnosť*,⁶³ *Českí socialisti vystúpili z koalície*,⁶⁴ *Vyhlásenie vlády o oslavách Husových a o konflikte s Vatikánom*,⁶⁵ *Lidáci zostanú vo vláde*,⁶⁶ *Rezolúcia užšieho výkonného výboru Slov. Lud. Strany*.⁶⁷

⁶⁰ Ref. 59.

⁶¹ *Slovenský národ*, 10. júla 1925, roč. 1, č. 54, s. 3. V tomto príspevku tieto noviny zdôraznili, že podľa *Lidových Listov* odchod nuncia Marmaggiho neznamenal definitívne prerušenie diplomatických stykov medzi ČSR a Vatikánom, lebo nunciatúra Vatikánu v Prahe naďalej fungovala pod vedením tajomníka Arata.

⁶² *Slovenský národ*, 12. júla 1925, roč. 1, č. 56, s. 3.

⁶³ *Slovenský národ*, 16. júla 1925, roč. 1, č. 59, s. 1.

⁶⁴ *Slovenský národ*, 17. júla 1925, roč. 1, č. 60, s. 1. V tomto článku je opísaný výstižne priebeh Marmaggiho aféry, od jej vzniku v dôsledku priebehu Husových osláv, ďalej protestné zhromaždenia socialistických strán a útoky tlače týchto strán proti odchodu Marmaggiho a proti politike Vatikánu, až po demisiu ministra J. Stříbrného ako zástupcu Čs. národno-socialistickej strany vo vládnej koalícii.

⁶⁵ *Slovenský národ*, 21. júla 1925, roč. 1, č. 63, s. 1-2.

⁶⁶ *Slovenský národ*, 24. júla 1925, roč. 1, č. 66, s. 1. Je tu opísané vyhlásenie výkonného výboru Čs. strany lidovej k Marmaggiho afére a o tom, že lidovci zostanú vo vládnej koalícii, ako sme to uvádzali pri iných stranických denníkoch, napr. *Slovenskom denníku*.

⁶⁷ *Slovenský národ*, 26. júla 1925, roč. 1, č. 68, s. 1. V tejto rezolúcii prijatej v Žiline 23. júla 1925 predstavitelia slovenských ľudákov na čele s predsedom A. Hlinkom ostro odsúdili české protesty, najmä socialistických strán, proti nunciovi Marmaggiho a politike Vatikánu, ktoré sa udiali v Prahe po odchode pápežského nuncia 6. júla 1925. Tieto udalosti podľa výkonného výboru Slovenskej ľudovej strany vytvorili ešte väčšiu „priepasť, ktorá neodškriepiteľne jestvuje medzi nábožensky založeným duchom slov. národa a nevereckým busitizmom presjtenej demagogickej pražskej ulice, pred ktorej diktátom – ako udalosti dokazujú – musí sa koríť i samá vláda čs. republiky“.

Okrem týchto redakčných faktografických článkov o Marmaggiho afére publikoval *Slovenský národ* pomerne veľa analytických úvahových článkov, nepochybne pod vplyvom aktuálnej Marmaggiho aféry, o husitizme a katolicizme, či vzťahoch cirkvi a štátu, v ktorých sa ich autori prikláňali na stranu katolicizmu a cirkvi, čo bolo prirodzené vzhľadom na stranícku príslušnosť tohto periodika. Niektoré titulné články, väčšinou neautorizované, boli aj na pokračovanie, napr. *Ešte raz tou istou cestou: Od Prahy po Bratislavu s Husom a bez neho*. V ňom sa o J. Husovi písalo: „Ináč uznávam, že katolíci s tým českým Husom majú akýsi zvláštny pech. Veľká škoda, že sa vôbec narodil taký človek, pre ktorého jeden národ cez celé stoletia je medzi sebou a so svetom rozvadený. Ale keď sa narodil, mali ho nechať žiť a nerobiť z neho martíra. Mali Česi niekoľkých aspoň len tak zaslúžených vlastencov a velikášov, ako bol Hus, a skoro ani nevedia o nich! Husa im spravili veľkého vtedy, keď ho spálili. Keby bol ostal živým, pravdepodobne o niekoľko rokov i sám by bol uznal, že sa mylil. Ale či by bol uznal alebo nie, všetko jedno! Ani za Husom katolíkom, ani za Husom kacírom by neboli išli tí, ktorí dnes tak dychtíve za nim behajú. A preto ešte väčšou chybou je, chcieť ho i dnes prenasledovať! S tým mu robíme reklamu, akú si zaiste nezaslúži. Nechajme ho tým, ktorí ho potrebujú.“⁶⁸

Na pokračovanie vyšiel aj titulný článok *Cirkev a štát* od autora pod pseudonymom Dr. Ultimus, ktorý sa venoval otázkam pomeru cirkvi k štátu prostredníctvom obrazov z minulosti, od stredoveku (keď cirkev neobmedzene vládla aj nad štátmi), cez renesanciu k Napoleonovi (ktorý sa snažil cirkev a pápeža podriaďiť štátu) až do súčasnosti, kedy je potrebné, podľa autora, upraviť konečne vzťah katolíckej cirkvi k štátu. Neuviedol však ani v jednej z troch častí tohto článku, ako to urobiť. Sériu týchto článkov ukončil všeobecným prianím o spolupráci všetkých kresťanských Slovanov a rečníckou otázkou, prečo príslušníci rôznych vierovyznaní i národností v našej republike nespokupujú, ale robia si naďalej prekážky. „Prečo už jeden raz nemôžeme si sadnúť nie na prah pred Hrad, alebo pred Kostol, nie na stôl alebo pod stôl, ale ku stolu všetci spolu, jako kresťanskí Slaviani, ktorí vedia obostranne zabudnúť, čo prevínili starí, lebo sme viac-menej všetci vinní! Prečo je to, že keď si aj sadneme k tomu stolu, jední robia stále duševnú exhumáciu dávno mrtvých a drubí anatómiu na nie priam dávno živých? Prečo chceme jední silou-mocou rozluku Cirkvi a Štátu a drubí zas, jako odpoveď na to rozluku Čechov a Slovákov, trebárs i štátnu? Prečo sa vlastne vzájomne bijeme, keď nás to obidvoch bolí?“⁶⁹

Posledným príspevkom k našej téme je pastiersky list biskupského zboru

⁶⁸ Ešte raz tou istou cestou: Od Prahy po Bratislavu s Husom a bez neho. In *Slovenský národ*, 23. júla 1925, roč. 1, č. 65, s. 1.

⁶⁹ Dr. Ultimus. *Cirkev a štát III*. In *Slovenský národ*, 7. augusta 1925, roč. 1, č. 78, s. 1.

z Československa (podpísali ho všetci biskupi vo vtedajšom Československu), ktorý bol napísaný 1. augusta 1925 a prečítaný na svätých omšiach v celej ČSR dňa 16. augusta 1925. Biskupi v ňom reagovali na priebeh Husových osláv, po ktorých potom vypukla nami sledovaná Marmaggiho aféra. V úvode listu sa všeobecne konštatovalo o príčinách odchodu nuncia F. Marmaggiho z ČSR. „*Najbližšou príčinou odchodu bolo oslavovanie Husa, ako predchodcu reformácie XVI. storočia, teda bojovníka proti najvyššej náboženskej nadvážnosti (autorite) až do tej doby jednotného kresťanstva, ktorú nadvážnosť ustanovil Kristus Pán... [...] Tento protikatolícky ráz Husových osláv v Prahe a po celej republike už vopred ohlasovala verejná tlač, dokazoval protestantmi prečítaný manifest a na Hrade vyvesený prápor s kalichom, ktorý voľnomyslienári po celej Prahe odporúčali a vyvesovali. Tejto oslave sa úradne zúčastnili najvyšší predstavitelia štátu.*“ V závere listu sa uvádzalo: „*Katolíci Česka a Moravy sú si povedomí svojej vzrastajúcej sily a odpor Slovákov oproti náboženskému husitizmu je nezlomný. V tejto obrane katolicizmu všetci sme jednotní. Heslo starých kresťanov : ‚Kresťan je moje meno a katolíkom je moje priezvisko‘ (Pacianus) je aj našim heslom. Pod týmto heslom vyzývame všetkých verných a uvedomelých katolíkov, aby sa z príležitosti protikatolíckych demonštrácií v deň Husových osláv v každej farnosti na základe tohto listu usnuli na prejave nezlomnej vernosti a synovskej oddanosti sv. Otcovi a jeho zástupcovi, najd. p. nunciusovi.*“⁷⁰

Uverejnením pastierskeho listu vyjadrili noviny *Slovenský národ* jasne a zrozumiteľne svoj názor na Husove oslavy a následnú Marmaggiho aféru. Ich články neboli písané v takom ostrom konfrontačnom tóne, ako to bolo v prípade ľudáckeho *Slováka*, ale mali k nemu zo slovenských straníckych novín azda najbližšie. Je potrebné si uvedomiť, že aj keď ich majiteľ bol v tomto období už s vodcom ľudákov A. Hlinkom v osobnom a ideovom rozpore, predsa len to boli noviny blízke politike slovenských ľudákov. Preto aj názory na Marmaggiho aféru boli zo strany *Slovenského národa* jednoznačne protikatolícke, obhajujúce politiku Vatikánu a počínanie nuncia F. Marmaggiho včítane schvaľovania jeho odchodu z Československa.

Záver

Národné noviny ako tlačový orgán Slovenskej národnej strany sa k Marmaggiho afére vyjadrovali len okrajovo a nepriamo, preberali skôr názory iných politických strán. Priamo k tejto afére sa tieto noviny vyjadrili len v jednom príspevku katolíckeho kňaza (A. Kompáneka), ktorý bol z tohto dôvodu pochopiteľne prokatolícky a provatikánsky orientovaný. Agrárnici (prostredníc-

⁷⁰ Pastiersky list. In *Slovenský národ*, 18. augusta 1925, roč. 1, č. 86, s. 1.

tvom *Slovenského denníka*) bránili demokratické zriadenie československého štátu a nechceli dovoliť, aby následkom Marmaggiho aféry sa toto zriadenie oslabilo, napr. pádom vtedajšej koalíciej vlády. *Národní demokrati* (*Národní denník*) si priali zachovať silný národ (predovšetkým český, resp. československý) a potom až demokratické zriadenie (parlamentnú demokraciu) republiky, inklinovali a podporovali pod vplyvom K. Kramára slovanskú ideu spolupráce všetkých slovanských národov a Marmaggiho aféru chápali ako možné nebezpečenstvo nahľadania týchto základných pilierov ich politiky. *Slovenský národ* ako ideová zložka slovenskej ľudáckej politiky chápал Marmaggiho aféru ako dôsledok protikatolíckej a protivatikánskej politiky najvyšších predstaviteľov CSR a snažil sa obraňovať predovšetkým katolicizmus na Slovensku.

The Marmaggi affair in party newspapers of the time in Slovakia

The author describes and analyses the Marmaggi affair by looking at various Slovak party newspapers which were Slovak nationwide ones. These are: *Národné noviny*, *Slovenský denník*, *Národní denník* and *Slovenský národ*. With each of these he looks at how the Marmaggi affair and other related issues were treated, for instance ecclesiastic questions and their solution in Slovakia, the relationship between church and state, the figure of J. Hus, and Hussitism and Catholicism as opposed ideological movements.

Národné noviny, as the party newspaper of the Slovak National Party, dealt only peripherally with the Marmaggi affair in comparison with other party newspapers and published only one analytical article by the Catholic priest, Anton Kompánek. *Slovenský denník*, an agrarian newspaper, adopted a pro-governmental tone in relation to the affair, defended the democratic organisation of the Czechoslovak state and did not want the affair to lead to a weakening of the political system, i.e. through the fall of the then coalition government. *Národní denník*, the press organ of the Czechoslovak national-democratic party, used the Marmaggi affair to cast doubt on the nuncio, F. Marmaggi, himself and emphasized the personal aspects of the affair. Above all, it expressed a wish for a strong sense of nationhood (primarily Czech but also Czechoslovak) to be preserved; the democratic system (parliamentary democracy) of the republic was secondary to this. The opinions of *Slovenský národ* of the affair were strongly pro-Catholic, defending the politics of the Vatican and the actions of the nuncio, and approving his depar-

ture from Czechoslovakia. This newspaper defended Catholicism in Slovakia against Czech Hussitism, its historical adversary.

Mgr. Peter Zmátlo, PhD.
Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
peter.zmatlo@ku.sk

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-0016-07*

K vzťahom agrárnej strany na Slovensku a HSL'S v prvej polovici tridsiatych rokov 20. storočia

Michal Mart'ák

MART'ÁK, Michal. Concerning the relationships between the Agrarian party in Slovakia and the Hlinka's Slovak people party in the early thirties of the 20th century. In *Ružomberský historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 205-223.

The Author attempts to highlight in his study the developing relationship between the Agrarian party in Slovakia and the Hlinka's Slovak People Party in the early thirties of the 20th century, that means in the period of strengthening of the autonomist movement. Mutual coalition-opposition relationships between both parties are presented in accordance with their own views on national manifesto's in political and cultural fields – namely the Martin matrix events, the congress of young generation in the town of Trenčianske Teplice, uniting congress of Catholics and Protestants in Zvolen and parallel events in Nitra.

Keywords: Agrarian party in Slovakia. Hlinka's Slovak people party. Pre-Munich Czechoslovakia. Autonomism.

Na začiatku tridsiatych rokov sa aj na Slovensku, spolu s politickými a národnými krivdami, dostávali do popredia predovšetkým sociálne problémy. Nezamestnanosť, vystaňovalecťvo a bieda mali ďalekosiahlejšie dôsledky na Slovensku, než v českých krajinách. Spomínané témy sa stávali čoraz frekventovanejšími nielen v tlači, ale aj v parlamentných rečiach poslancov a senátorov. Závažnosť problémov však bez rozdielu pociťovali všetky politické strany na Slovensku. Uvedomovali si, že rastúca hospodárska depresia a kríza, vychádzajúca z problémov v poľnohospodárstve, bude mať ťažké následky aj v ostatných oblastiach a vrstvách spoločnosti a túto hrozivú predstavu umocňoval aj fakt, že na Slovensku mala mať oveľa väčší dopad než v krajinách za riekou Moravou.

Podnet pre spoločné hľadanie východiska z krízy vychádzal rovnako od oboch najsilnejších slovenských politických strán, agrárnej strany¹ a Hlin-

---

¹ Po druhom povojnovom tzv. Petropavolskom zjazde agrárnej strany v roku 1922 jej oficiálny názov bol Republikánska strana malorolníckeho a zeméďelského lidu. Viac k strane napr.

kovej slovenskej ľudovej strany, ktoré po spoločnom pôsobení v tzv. Panskej koalícii v rokoch 1927 – 1929² prešli vnútornými krízami, v agrárnej strane v kontexte so sporom V. Šrobára a M. Hodžu³ a v ľudovej strane v spojitosti s politickým procesom s V. Tukom, či protestnými prejavmi F. Tománka a F. Jurigu. Aj napriek proklamovanej ochote vzájomne spolupracovať však napokon boli straníckopolitické, ale aj osobné dôvody silnejšie ako nevyhnutnosť hľadania riešenia pre krízou postihnuté Slovensko. Rozdiely medzi obomi stranami sa v tomto období prejavovali zvlášť v súvislosti s mohutnejúcim autonomistickým hnutím.

Cieľom príspevku je odpovedať na to, akým spôsobom v období vrcholiaceho autonomizmu na Slovensku vnímali a prezentovali stranícke periodiká najdôležitejšie kultúrno-spoločenské i hospodárske udalosti a ako tieto ohlasy ovplyvňovali ich vzájomné vzťahy. Historicko-porovnávacej analýze bol podrobený predovšetkým *Slovenský denník*, tlačový orgán agrárnej strany na Slovensku, ústredný denník Republikánskej strany maloroľníckeho a zemedelského ľudu *Venkov a Slovák* ako novinový titul straníckeho časopisu ľudovej strany. Skúmané periodiká boli sledované v období od mája 1932 do konca augusta 1933, čo zodpovedá časovému úseku od udalostí v Matici slovenskej po Pribinove oslavy a ohlasu na ne.

Najvplyvnejším problémom, ktorý v čase hospodárskej krízy a depresie rozprúdil dovtedy pokojnú hladinu politického života, sa v prvej polovici roku 1932 prekvapujúco ukázali Pravidlá slovenského pravopisu, zavedené Ministerstvom školstva a národnej osvety už v roku 1931.⁴ Nové pravidlá boli výsledkom práce jazykovedného odboru Maticy slovenskej, ktorému predsedal český filológ a dialektológ, profesor Karlovej univerzity v Prahe V. Vážný. Na rozdiel od slovenských výrazov využívaných ľudáckou a matičnou tlačou, tzv. matičného úzu, navrhovali nové pravidlá používania češtiny bližších termínov - zaužívaných i úplne nových. Po upozornení správcom Maticy slovenskej

HARNA, Josef. Agrárni politické hnutí v českých zemích a na Slovensku. In MAREK, Pavel et al. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*. Rosice u Brna : Gloria, 2000, s. 164-184. K slovenskému agrárnemu hnutiu pozri napr. ZUBEREC, Vladimír. Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu. In LIPTÁK, Lubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 133-145.

² ZEMKO, Milan. Začiatok a koniec jedného koaličného partnerstva (K vzťahu medzi Milanom Hodžom a jeho agrárnou stranou a Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v rokoch občianskej koalície). In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a agrárne hnutie*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2008, s. 114-128.

³ K tejto problematike pozri bližšie HANULA, Matej. Milan Hodža – prvý muž agrárnej strany na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia. In PEKNÍK, ref. 2, s. 64-77.

⁴ Z nových prác k tejto problematike napr. ROLKOVÁ, Natália. Matica slovenská a zápas o Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931. In *Historický zborník*, 14, 2004, č. 1, s. 55-86.

a súčasne aj členom pravopisnej komisie J. Škultétyom na ohrozenie slovenčiny ako svojprávneho spisovného jazyka vyjadrilo nespokojnosť aj zhromaždenie spisovateľov, novinárov, redaktorov a navrhovalo Pravidlá korigovať a ich nedostatky odstrániť.

Práve takáto situácia, síce tradične apolitickej inštitúcie, prišla v období vyostrovania názorov na postavenie Slovenska v rámci Československej republiky – **akým začiatok tridsiatych rokov určite bol – a aktuálneho opozičného postavenia ľudovej strane vhod.** V spolupráci s národnou stranou, na národnom základe a s konfesionálnym v úzadí, rozpútala akciu na odmietnutie reformy pravopisu slovenčiny – **s označením nanútená a počesťujúca** – politický zápas a ideový konflikt. Dramaticky naladené matičné valné zhromaždenie, konané dňa 12. mája 1932, odhlasovalo pravopisnej a jazykovednej komisii nedôveru a následne bola vymenovaná nová komisia poverená revíziou pravidiel, pričom k personálnym zmenám došlo aj vo výbore Matice slovenskej.⁵

Tieto udalosti nadobudli širší ohlas vo verejnom i politickom živote a odrazili sa aj v dobovej tlači. V čechoslovakisticky orientovanej tlači sa spájali s kritikou politického zásahu do kompetencií Matice slovenskej a s jeho odsúdením ako prejavu slovenského separatizmu, prípadne priameho nepriateľstva Slovákov voči Čechom. Naopak, kladne ich hodnotila autonomisticky orientovaná tlač.

Pre agrárnický *Slovenský denník* bola typická kritika postoja správcu Matice slovenskej J. Škultétyho,⁶ označeného ako zodpovedného za vnášanie „*politiky hrubej demagógie*“ do inštitúcie, ktorá by mala byť charakteristická posvätnosťou, nedotknuteľnosťou a nestrannosťou.⁷ Súčasne so spochybňovaním jej celonárodného charakteru sa *Slovenský denník* usiloval vyvracať ľudácke a národnárske tvrdenia o ochrane slovenčiny a slovenského národa.⁸

Sociálnodemokratické *Robotnícke noviny* v príspevkoch venovaných matičným udalostiam kládli dôraz na náboženský moment. Pod slovenskou národnou prácou, s nepriamou podporou správcu J. Škultétyho a s priamou podporou breznianskeho farára M. Rázusa, sa podľa *Robotníckych novín* zmocnili ľudáci vplyvu na Maticu slovenskú, aby „*jednoducho znemožnili na*

⁵ Čechoslovakisticky orientovaných I. Thurza, M. Ivanku, V. Vážneho, A. Štefánka a J. Úlehu nahradili M. Rázus, J. Sivák, J. Ursíny, J. Jesenský a L. Podjavorinská. Valné zhromaždenie Matice slovenskej. In *Národné noviny*, 14. mája 1932, roč. 63, č. 57, s. 2; tiež WINKLER, Tomáš - ELIÁŠ, Michal a kol. *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 137.

⁶ Rozkol v Slovenskej matici. In *Slovenský denník*, 14. mája 1932, roč. 15, č. 112, s. 1.

⁷ Politika v Matici. In *Slovenský denník*, 14. mája 1932, roč. 15, č. 112, s. 1.

⁸ Kto ponese zodpovednosť? In *Slovenský denník*, 19. mája 1932, roč. 15, č. 115, s. 1.

*Slovensku, aby Matica vôbec mala možnosť vydávať knihy a publikácie proti či málo náboženské.*⁹ Minister školstva, sociálny demokrat I. Dérer, vyčítal Hlinkovi, Budayovi a Rázusovi to, že vnášajú politiku do kultúrnej inštitúcie a že sa v čase hospodárskej krízy a veľkej nezamestnanosti nevenujú dôležitejším úlohám, ako sú pravidlá slovenského pravopisu.¹⁰

Pražský agrárnický *Venkov* sa o matičných udalostiach zmienil v dvoch článkoch, ani v jednom prípade sa však nedotkol podstaty vecí a námietky mal len voči priebehu udalostí. Podľa P. Kompiša svedčil zámerne vyvolaný konflikt ľudákov o ich „krčmovej“ kultúre.¹¹ J. Rudinský zvýraznil predovšetkým spôsob, akým došlo k zmene členov ústredného výboru Matice slovenskej a motív, ktorým podľa neho bola prudká nenávisť k Čechom a prejav odporu voči zblíženiu slovenčiny s češtinou. Naopak, vzhľadom na československú orientáciu nových členov hodnotil konkrétnu zmenu ako „nie zlú“.¹² Podľa našej mienky je však príspevok J. Rudinského zaujímavý pre konštatovanie o situácii, ktorú spôsobuje „jistá časť českého a zvláštne pražského tisku“ nesprávnym posudzovaním týchto udalostí a ich chybným vysvetľovaním, čím ešte viac zvyšuje napätie medzi Čechmi a Slovákmi.

Ludácky *Slovák* tieto udalosti predstavoval ako akúsi národnú očistu a označil ich ako „fiasko tendenčnej vedy, zapriahnutej do služieb Slovákov odnárodnjujúcej politiky“,¹³ od ktorého očakával začiatok systematickej práce mladých, vedecky a národne činných Slovákov. Podľa K. Sidora význam matičných udalostí spočíval v tom, že svorná slovenská manifestácia a spoločný postup na kultúrnom poli sa udiala práve v čase finančnej a hospodárskej krízy. Zároveň vyvrátil tvrdenia *Slovenského denníka* o snahách pretvoriť z Matice slovenskej filiálku Spolku sv. Vojtecha. Podľa neho hlavným úmyslom bolovytvoriť z filiálky „čechizujúcej univerzity Komenského v Bratislave, expozitúry čechizujúceho ministerstva školstva alebo odnože Českej akadémie vied“ nadkonfesijnú a celonárodnú kultúrnu inštitúciu, ktorej úlohou je obrana rýdzosti a zachovanie slovenčiny.¹⁴ V podobnom duchu hodnotil udalosti aj A. Hlinka.¹⁵

⁹ Hlinkovci chcú duchu zabrániť prístup na Slovensko. In *Robotnícke noviny*, 21. mája 1932, roč. 29, č. 116, s. 1.

¹⁰ Vpád politikov do Matice. In *Robotnícke noviny*, 24. mája 1932, roč. 29, č. 118, s. 1.

¹¹ KOMPIŠ, Peter. Události v Matici Slovenské. In *Venkov*, 22. mája 1932, roč. 27, č. 121, s. 1.

¹² RUDINSKÝ, J. K. rozkolu v Matici Slovenské. In *Venkov*, 5. júna 1932, roč. 27, č. 133, s. 2.

¹³ Slovenský katolícky akademický seniorát v Matici slovenskej. In *Slovák*, 29. mája 1932, roč. 14, č. 121, s. 3.

¹⁴ Keď už Matica, tak: slovenská a nie československá. In *Slovák*, 15. mája 1932, roč. 14, č. 111, s. 1.

¹⁵ Nové mladé Slovensko zvíťazilo v Matici slovenskej. In *Slovák*, 29. mája 1932, roč. 14, č. 121, s. 1.

O mesiac neskôr, v júni 1932, sa v atmosfére slovenského matičného úspechu, ako spoločná akcia mladej generácie všetkých politických smerov, uskutočnil v Trenčianskych Tepliciach zjazd, ktorý mal definovať pravý stav vecí a hľadať pre Slovensko najpriateľnejšie riešenie, a to nielen z kultúrno-politického, ale predovšetkým hospodárskeho hľadiska. Na pohľad nie príliš významná schôdza, ktorú podnietila skupina hospodárskych odborníkov združených okolo P. Zaťku a I. Karvaša a Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi, vyznela mierne autonomisticky, čo mohlo byť signálom, aby sa Praha zaoberala slovenskou otázkou vážnejšie. I. Karvaš odmietol ekonomickú nadvládu nad Slovenskom, obraňoval Slovensko pred konkurenciou českých podnikov a žiadal o uplatnenie jeho záujmov v rámci jednotného Československa.¹⁶ P. Zaťko v hlavnom referáte zjazdu žiadal dať Slovensku všetko potrebné a kritikou centralizmu požadoval aj posilnenie slovenskej samosprávy administratívnou decentralizáciou v záujme a v rámci Československa.¹⁷ Podstatou ich hodnotenia stavu, ako aj perspektívy Slovenska v rámci Československa, bol princíp regionalizmu.¹⁸

Reakcie slovenských agrárnikov možno charakterizovať ako odporúčania s potrebou korigovať nielen ľudácky *Slovák*, ale predovšetkým prejavy príslušníkov mladej generácie. A. Štefánek v súvislosti so zjazdovou spolupracou ľudákov a národniarov s komunistami poukazoval na nezlučiteľnosť marxizmu s nacionalizmom. Podľa neho je pre marxizmus ideálom splynutie všetkých národov do jednej vyššej jednotky, spojené s odmietaním boja o „*národnú kultúru*“, čo odporuje praktickej nacionálnej politike Sovietskeho zväzu voči Turkménom, Arménom. Preto ho nemožno považovať za veľkého obrancu slovenskej autonómie. A. Štefánek vyjadril obavu z nepochopenia dôležitosti československej jednoty u mladých Slovákov a dodal, že „*bojovať proti skutočnému egoizmu z Prahy alebo kohokoľvek je samozrejmé, ale uplatňovanie sa v hospodárstve, kultúre, cirkvách atď. sa nesmie diať pod heslom nacionálneho odboja, separatizmu, národnej nenávisťi*.“¹⁹ Pre L. Medveckého bol autonomizmus škodlivým bojom pre národ s prvkami federalizmu aj separatizmu, ktorý mohol viesť k odtrhnutiu a zbytočnému zvyšovaniu výdavkov rozdeľením štátnej správy. V súvislosti s regionalizmom poukázal na ťažkopádnosť

¹⁶ CAMBEL, Samuel. *Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878 – 1944*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001, s. 166.

¹⁷ CAMBEL, ref. 16, s. 167.

¹⁸ K tejto problematike pozri napr. BARTLOVÁ, Alena. Regionalizmus na Slovensku v medzivojnovom období. In ŠVORC, Peter - DANILÁK, Michal - HEPPNER, Harald (eds.). *Veľká politika a malé regióny : malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatký priester v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Prešov : Universum, 2002, s. 177-187.

¹⁹ Nový humanizmus. In *Slovenský denník*, 29. júna 1932, roč. 15, č. 149, s. 1.

a neplodnosť „ľudovou stranou zapríčineného“ krajinského (zemského) zastupiteľstva a krajinského (zemského) výboru a obhajoval zrušené župné zriadenie. V správnom súlade s autonomizmom (mestá, okresy, župy, príp. zem) i regionalizmom vnímal centralizmus ako systém politickej správy.²⁰

Sociálno-demokratické *Robotnícke noviny* zjazd slovenskej mládeže bagatelizovali, opísali ho ako zjazd dvoch dní. Prvý, v ktorom prevládala socialistický a kolektivistický smer, so slušnou úrovňou a druhý s prevahou autonomistického smeru „s veľmi nízkou úrovňou“, kde sa „mohol blásiť k slovu kto chcel a hovoriť čo chcel a ako chcel.“ Sociálni demokrati vyjadrili sklamanie z priebehu, ale i z výsledkov, zjazd pre nich predstavoval len informáciu o tom, že nejaká mládež je a že je ňou potrebné „vážne sa zaoberať“. Na druhej strane však autonomistickej mládeži priznali, že „má pre svoju myšlienku zápal a nadšenie, čo u tamtej (komunisti a sociálni demokrati – pozn. a.) mládeži chýbuje.“²¹

Pre ľudovú stranu, ktorej stranícky orgán priniesol o zjazdovom programe rozsiahlu reportáž, spočívalo resumé zjazdu – ako dôležitého medzníka vo vývoji autonomistickej myšlienky – v **odmietnutí centralizmu na úkor autonómie**, ale aj regionalizmu.²² Na zmienenom zjazde to vyjadril generálny tajomník ľudovej strany M. Sokol, podľa ktorého regionalizmus „nezaručuje uplatnenie individuality slovenského národa“ a „neuznáva delbu zákonodarnej moci“. To podľa Sokola znamenalo uprednostňovanie záujmu štátneho celku pred záujmom krajiny a súčasne vopred vylučovalo akýkoľvek konflikt medzi krajinou a štátom ako celkom. V praxi by to podľa neho znamenalo „chodiť ustavične s deputáciami do Prahy, prosiť to, na čo máme právo a pritom dávať ešte úzkostlivý pozor, aby sme sa nedostali do konfliktu so záujmami celku, snáď len preto, lebo tak to vyžaduje zásada regionalizmu.“²³ Podobne ho označil aj J. Tiso. Podľa neho bolo regionalistické „bojazlivé zobrazenie o uznanlivost a zmilovanie silnejšieho vo veci, kde rozhoduje právo a striktná povinnosť“ prameňom stáleho nedorozumenia a rozdielnej kultúrnej a hospodárskej úrovne Čechov a Slovákov.²⁴

M. Hodža sa k tomu staval striedamejšie. Zároveň so znepokojením nad negatívnym postojom mladých Slovákov voči československej jednote vyjad-

²⁰ Autonomizmus, regionalizmus, centralizmus. In *Slovenský denník*, 1. júla 1932, roč. 15, č. 150, s. 2.

²¹ Kam speje naša akademická mládež? In *Robotnícke noviny*, 28. júna 1932, roč. 29, č. 147, s. 1.

²² Proti centralizmu a za autonomiu Slovenska. In *Slovák*, 28. júna 1932, roč. 14, č. 146, s. 1-3; *Slovák*, 29. júna 1932, roč. 14, č. 147, s. 3-4.

²³ Debata o autonomizme a regionalizme. In *Slovák*, 28. júna 1932, roč. 14, č. 146, s. 3.

²⁴ FABRICIUS, Miroslav - SUŠKO, Ladislav (eds.). *Jozef Tiso. Prejav y a články, zv. I (1913 - 1938)*. Bratislava : Academic Electronic Press; Historický ústav SAV, 2002, s. 371-372.

ril nádej na zmenu „*týchto mladých romantických federalistov*“ na racionálnych zástancov československej jednoty a ich kritiku ospravedlnil mladickou nerozvážnosťou, romantizmom a temperamentom.²⁵ Na jednej strane sa v pozadí usiloval podporovať regionalistov, na druhej strane však ako československý politik musel byť opatrný, preto nezabudol zdôrazniť nevyhnutnosť jednoty týchto dvoch národov v súperení s ostatnými národmi žijúcimi v republike a poukázal na jej možné ohrozenie práve zo strany mladých Slovákov. Aj preto bolo možné badať jeho úsilie o dištancovanie sa od snáh ľudovej strany.

Nevyhnutnosť riešenia postavenia Slovákov novým spôsobom v rámci Československej republiky si postupne začali uvedomovať aj ďalší slovenskí politickí predstavitelia. Kritiku centralizmu bolo možné pozorovať aj medzi slovenskými agrárnikmi, predovšetkým však u mladých poslancov J. Ursínyho, J. Petroviča, P. Teplánskeho, J. Lichnera, ktorí mali byť oporou M. Hodžu pri organizovaní slovenského krídla agrárnej strany. Rezolúcia zjazdu mladých agrárnikov na prelome apríla a mája 1933 vo Zvolene odmietla autonómiu i centralizmus, zaujala stanovisko regionalizmu a prihlásením sa k svojpráv- nosti slovenského národa znamenala revíziu teórie československého národa.²⁶ V tejto súvislosti F. Lednár na zjazde konštatoval požiadavku zmien v organi- zácii Republikánskej strany, menovite konštituovanie slovenského zemského zjazdu, slovenského zemského výkonného výboru a slovenského zemského sekretariátu ako najúčelnejších prostriedkov k riešeniu slovenských otázok. Na platforme regionalizmu sa usilovali vytvoriť novú agrárnu stranu ako stavovskú a nadkonfesionálnu, ktorá by odstránením náboženskej obmedzenosti a protirečenia mohla konkurovať ľudovej strane.²⁷

V radikalizme mladých slovenských agrárnikov sa podľa S. Cambela odrážala kríza, a to nielen v slovenskom krídle Republikánskej strany zeme- delského a maloroľníckeho ľudu, ale aj v celorepublikovom agrárnom hnutí.²⁸ Na ich kritiku centralizmu v strane reagovala ústredná agrárna tlač nesú- hlasne, čo dokumentovala príspevkami o jednotnosti organizačnej štruktúry strany v celej ČSR. Formálne vytvorenie slovenského zemského zboru ako náhrady za slovenský výkonný výbor, avšak bez kompetencie a rozhodovacej moci aj v slovenských straníckych záležitostiach, bolo pre časť zemistov okolo redaktora *Zeme* V. Moravčíka výrazným neúspechom. Postupne prechádzali od administratívno-správnej decentralizácie k pozíciám autonomizmu a tým

²⁵ Slovenská mládež a československá jednota. In *Slovenský denník*, 28. júna 1932, roč. 15, č. 148, s. 1.

²⁶ Snemovanie mladej agrárnej generácie. In *Slovenská politika*, 3. mája 1933, roč. 14, č. 102, s. 2.

²⁷ CAMEL, ref. 16, s. 187-190.

²⁸ CAMEL, ref. 16, s. 192.

k zblížovaniu sa s ľudovou stranou.

Riešenie hospodárskej situácie na Slovensku bolo cieľom aj približne mesiac plánovaného zjazdu slovenských roľníkov. Na poslednú chvíľu bol však zjazd zrušený, odvolal ho predseda usporiadateľskej Hospodárskej a lesníckej jednoty v Bratislave J. Orth. Podľa *Slováka* tak urobil na nátlak vedenia agrárnej strany, predovšetkým M. Hodžu, z obáv pred možným ostrejšim prejavom nespokojnosti roľníkov s agrárnou stranou, vládou a jej politikou s dôsledkami nízkych cien poľnohospodárskych výrobkov, znemožnenia vývozu zeleniny do Rakúska, znehodnotenia domáceho vína - umožnením dovozu vína z Maďarska. Skutočnosť umocňovala neúroda.²⁹

Ak pripustíme, že sa od plánu roľníckeho zjazdu upustilo na Hodžov zásah, môžeme predpokladať, že sa tak udialo kvôli tomu, aby na ňom verejne nedošlo ku kritike politiky vlády, ktorú reprezentovali agrárici, premiér F. Udržal, či minister poľnohospodárstva B. Bradáč. M. Hodža mohol vystupovať ako rázny slovenský politik s vplyvom v agrárnej strane na Slovensku, ale usilujúci sa posilniť svoje postavenie v pražskej straníckej centrále. Medzi slovenskými agrárnikmi sa však tento Hodžov postup mohol stretnúť s rozhorčením, vyplývajúcim z poškodzovania záujmov strany z osobných dôvodov, čo napokon potvrdili aj *Lidové noviny*.³⁰ Avšak namiesto plánovaného zjazdu sa agrárni senátori a poslanci stretli za zatvorenými dverami v rámci schôdze Slovenskej roľníckej jednoty 28. augusta 1932.

Zrušenie zjazdu odmietlo akceptovať Ľudové kresťanské roľnícke združenie, ktoré tvorilo jednu zo zložiek Hospodárskej lesníckej jednoty a vyzývalo naďalej, aby sa plánované nedeľné stretnutie uskutočnilo a aby slovenskí roľníci prišli do Bratislavy manifestovať za zlepšenie svojich pomerov. Akcie sa ochotne zhostili ľudáci, ktorí prostredníctvom *Slováka* s obľubou konšatovali, že za neutešený stav roľníkov, daňové nedoplatky, nízke ceny výrobkov, plodínové burzy, obilný syndikát – v protiklade so zvyškovými statkami – sú zodpovední výlučne vodcovia agrárnej strany, „*ktorí v záujme svojich výnosných kresiel v rozličných správnych radách, priemyselných podnikoch zrádzali záujmy roľníkov*“.³¹ To malo podľa ľudákov pre roľníkov predstavovať dôvody na to, aby prišli do Bratislavy manifestovať, pričom ich k tomu dôrazne vyzývali.

Na zhromaždení, ktoré sa napokon uskutočnilo v stanovenom termíne a najmä s rozsiahlou agitáciou ľudovej strany, zanietene rečnili poslanci

²⁹ Prečo sa nebude konať sjazd roľníkov v Bratislave? In *Slovák*, 23. augusta 1932, roč. 14, č. 190, s. 1.

³⁰ Poslední akce slovenských agráriků. In *Lidové noviny*, 30. augusta 1932, roč. 40, č. 437, s. 2.

³¹ Demonstřujte proti politice argalášských zbytkošov a magnátov! In *Slovák*, 27. augusta 1932, roč. 14, č. 194, s. 3.

J. Tiso, Š. Danihel a senátor J. Ďurčanský. Š. Danihel sa venoval najmä hospodárskym pomerom, ktoré sa ťažko dotýkali poľnohospodárskeho stavu. V závere svojej reči prudko napadol agrárnych vodcov, ktorých správanie nazval zbabelým. Zhromaždených vyzval, aby pri nasledujúcich voľbách podporovali len ľudovú stranu a tak pomohli „zmiest tých, ktorí vo svojej namyslenosti a pažravosti sú ich najväčšími škodcami.“ Prejav poslanca J. Tisa bol umiernenější a bolo z neho zrejmé, že by rád vytvoril most medzi radikálmi a tými, ktorí posudzujú veci trízvo. Z toho dôvodu otázku vstupu ľudákov do vlády definoval opatrnejšie než A. Hlinka. Povedal: „*Nie sme proti tomu, aby sme išli do vlády, ak tým dostaneme otázku autonómie o krok ďalej.*“³² Slovenský denník naproti tomu informoval o ľudáckej manifestácii ako o fiasku, na ktorom sa podľa neho zúčastnilo najviac 1800 ľudí, nie ako Slovákom priznaných 3500 až 4000. O zmyšľaní prítomných napísal: „*Tón všetkých troch rečí sa väčšinou niesol proti republikánskej strane, čo zase spôsobilo, že zhromaždení nie príliš aplaudovali rečníkom.*“³³

Aj napriek tomu však slovenská agrárna tlač ťažko znášala nedefnú ľudáčku demonštráciu. Vzájomné ataky s ľudovou stranou prinútili slovenských agrárnikov vyvinúť aktivitu, preto proti ľudákovi prišli s novou taktikou. Ľudové zhromaždenia a cesty poslancov a senátorov mali byť dopĺňané častejšími poradami agrárnych členov Národného zhromaždenia i Krajinského zastupiteľstva v Bratislave kvôli bližšiemu a zreteľnejšiemu poznaniu reality poľnohospodárskeho Slovenska. Pôvodne agrárnickú akciu tak pre svoje účely použili ľudáci na boj proti agrárnej strane. Národnosocialistické *České slovo* pripísalo zodpovednosť za tento vývoj nevhodnej taktike niektorých príliš ťiažiadostivých agrárnych vodcov na Slovensku.³⁴

Naopak, po zjazde sa ľudová strana pasovala do pozície jedinej zástankyne práv a požiadaviek slovenských roľníkov, keďže „*sa ich agrárnici vzdali a roľníkov len zneužívali*“. Ľudová strana svoju rezolúciu postavila na proteste proti hospodárskej politike zodpovedných činiteľov, výsledkom ktorej je takmer záhuba. Svoje tvrdenia oprela o skutočnosť, že agrárna strana je stranou celoštátnou a ako taká nemôže Slovensku a slovenskému roľníctvu pomôcť, pretože záujmy českého a slovenského roľníka sú v protiklade. V spoločnom klube slovenská menšina nikdy nemôže preraziť s požiadavkami slovenských roľníkov. Slovenské roľníctvo trpí pre železničné tarify a nerovnaké ceny.³⁵ Aj

³² Roľnícka manifestácia sa skeve vydarila. In *Slovák*, 30. augusta 1932, roč. 14, č. 196, s. 3.

³³ S čím pôjde republikánska strana pred parlament. In *Slovenský denník*, 31. augusta 1932, roč. 15, č. 199, s. 1.

³⁴ Ofensíva ľudákov proti státu. In *České slovo*, 27. augusta 1932, roč. 24, č. 203, s. 2.

³⁵ Áno, sme najväčšími nepriateľmi agrárnikov. In *Slovák*, 31. augusta 1932, roč. 14, č. 197, s.

preto požadovala pre slovenských roľníkov rozličné daňové úpravy, zaistenie odbytu a slušných cien produktov, zastavenie dovozu dobytky a ošípaných, ktorých bolo dosť. Navrhla, aby obchodná politika brala ohľad na slovenské poľnohospodárstvo, zníženie železničných taríf, na lacný roľnícky úver, zníženie úrokov a dlžôb, odpolitizovanie a náležité vybudovanie družstevníctva.³⁶

Prirodzený vývoj zápasu o smerovanie Slovenska k svojprávnosti a už dlhšie naznačovanú spoluprácu ideovo príbuznej ľudovej a národnej strany potvrdili ich zástupcovia 16. októbra 1932 vo Zvolene, keď sa v duchu národnej jednoty a katolícko-evanjelického „zbratania“ uskutočnil zjednocovací zjazd.³⁷ Okrem jednoty všetkých Slovákov za autonómiu Slovenska,³⁸ hospodárskych a kultúrnych požiadaviek došlo aj k deklarovaniu samostatnosti a nezávislosti slovenského národa a neuznania československého národa, reči, kultúry, strán a politikov.³⁹ Ako neskôr uviedli *Národné noviny*, „nacionalizmus ide vopred a jemu sa podrobuje v mnohom aj náboženstvo. Nacionalizmus nemôže byť neverecký, hypermoderný, lebo viera v Boha je spojená s vierou v budúcnosť národa.“⁴⁰ Podľa *Slovenského denníka* sa v stretnutí odrážala snaha ľudákov nadobudnúť rokom 1929 stratené pozície na slovenskej politickej scéne využitím nepriaznivej hospodárskej i politickej situácie v krajine a získaním väčšiny voličov aj z radov evanjelikov.⁴¹ Agrárnická tlač spolu s kritikou nadkonfesionálnej spolupráce upierala ľudákovi a národniarom právo hovoriť a žiadať menom „celého slovenského národa“ uskutočnenie jednotlivých bodov Pittsburskej dohody, navyše podľa *Slovenského denníka*, už dávno realizovaných.⁴²

Podľa A. Bartlovej bola spolupráca ľudovej strany s národniarmi len taktickým politickým krokom, ktorým chceli zabrániť vzniku slovenského bloku pod vedením slovenských agrárnikov a súčasne paralyzovať spoluprácu národniarov s inými, najmä centralistickými stranami.⁴³

1-2.

³⁶ Roľnícka manifestácia sa s kevele vydarila. In *Slovák*, 30. augusta 1932, roč. 14, č. 196, s. 3.

³⁷ MAGDOLENOVÁ, Anna. Miesto Zvolenského manifestu v dobových autonomistických snahách slovenského národa. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava : Slovenský historický ústav Maticy slovenskej, 1998, s. 315-324.

³⁸ Podávame si ruky... In *Slovák*, 18. októbra 1932, roč. 14, č. 237, s. 2-3.

³⁹ Za samostatnosť slovenského národa. In *Slovák*, 19. októbra 1932, roč. 14, č. 238, s. 1.

⁴⁰ Nová organizácia politických síl. In *Národné noviny*, 7. apríla 1934, roč. 65, č. 42, s. 1.

⁴¹ Čo chcú ľudáci? In *Slovenský denník*, 18. októbra 1932, roč. 15, č. 239, s. 2.

⁴² Silácke výkony. In *Slovenský denník*, 19. októbra 1932, roč. 15, č. 240, s. 1.

⁴³ BARTLOVÁ, Alena. Spolupráca buržoáznych politických strán na Slovensku v rokoch 1930 – 1935. In *Československý časopis historický*, 1974, roč. 22, č. 4, s. 491.

Už zmienené úsilie M. Hodžu o návrat do aktívnej politiky, ktoré bolo zrejme od začiatku tridsiatych rokov,⁴⁴ dostalo pod vplyvom martinských, trenčianskoteplických a zvolenských udalostí so stupňovaním autonomistického hnutia na Slovensku iný rozmer. Ako vplyvný politik s vážnosťou v agrárnej strane, ale predovšetkým v slovenskej opozícii, bol považovaný za najpopulanejšieho pre tlmenie či zastavenie snáh A. Hlinku a ľudí okolo neho. Aj preto neprekvapuje jeho „politické uzdravenie“ a nominovanie ako ministra poľnohospodárstva v novej vláde „širokej koalície“ J. Malypetra, v ktorej Slovákovi aj naďalej ako minister školstva a národnej osvety zastupoval aj sociálny demokrat I. Dérer. Práve s týmito novými ministrami sa zvlášť spájajú udalosti, ktorými autonomistické hnutie na Slovensku vrcholilo.

Autonomistické tendencie rástli v ľudovej strane ešte výraznejšie. Čoraz viac sa v strane začalo prejavovať radikálne krídlo mladej generácie, vychovejanej v slovenských školách a zapálenej pre autonómiu Slovenska, od mája 1933 aj vydávaním dvojtyždenníka *Nástup*. Najmarkantnejšie sa tieto tendencie prejavili na Pribinových oslavách,⁴⁵ ktoré rozbúrili hladinu politického života v ČSR.

Po udalostiach v Matici slovenskej, zjazde mladých v Trenčianskych Tepliciach môžeme z pohľadu autonomistického hnutia ako úspešné charakterizovať aj oslavy pri príležitosti 1100 rokov od vybudovania a posviacky prvého kresťanského kostola, o čo sa postaral nitrianske knieža Pribina. Po ňom dostali svoj názov udalosti, ktoré sa konali v polovici augusta 1933 v Nitre.

Podľa F. Vnuka sa o uskutočnení Pribinových osláv rozhodlo už v roku 1929, keď sa A. Hlinka a J. Buday, inšpirovaní svätováclavskými slávnosťami, rozhodli demonštrovať, že práve územie Slovenska bolo prvým v strednej Európe, kde jeho obyvatelia prijali kresťanskú vieru.⁴⁶ Pôvodne plánované celoštátne podujatie s náboženským, kultúrnym a národným rázom, ktorého hlavnými iniciátormi mali byť katolícka cirkev, Matica slovenská a Spolok svätého Vojtecha, však nadobudlo iný charakter. Prípravám venovala výnimočnú pozornosť pochopiteľne ľudová strana – **pri tejto príležitosti organizovala celo-**

⁴⁴ M. Hodža aj počas svojej „ politickej choroby“ udržiaval v agrárnej strane na Slovensku značný vplyv a prostredníctvom svojho najväčšieho exponenta, ministra J. Slávika a jemu blízkeho advokáta a zároveň švagra L. Ruhmanna, sa aj naďalej zaplietal do korupčných afér v Michalovciach, Lučenci, Modrom Kameni a Filákovke, o čom svedčí správa Kancelárie prezidenta republiky. Archiv Kancelárie prezidenta republiky (AKPR), f. Kancelár prezidenta republiky (KPR), K 156, sign. T 606/26.

⁴⁵ Z najnovších prác k problematike pozri napr. MAGDOLENOVÁ, Anna. Pribinove slávnosti v Nitre roku 1933. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 356–368.

⁴⁶ SIDOR, Karol - VNUK, František. *Andrej Hlinka 1864 – 1938*. Bratislava : Lúč, 2008, s. 651.

národnú púť Slovákov, počítala s jej výrazným ohlasom v zahraničí, ktorý by mohol pomôcť riešiť otázku ich postavenia v Československu.

Situácii vôbec nepomohol fakt, že do organizácie výrazným spôsobom a neprezieravo zasiahla vláda s úsilím dať oslavám ďaleko širší rámec, kopírujúci oficiálnu štátnu ideológiu jednotného československého národa, ktorý mal byť odpoveďou na silnejúci slovenský autonomistický prúd. Ich ústrednou myšlienkou mala byť Veľká Morava ako prvý spoločný štát Čechov a Slovákov. Podobne dvojako boli slávnosti prezentované aj tlačou HSLS a agrárnikov. Kým ľudácka tlač pripravovala čitateľov na veľkolepú oslavu slovenského národa, agrárna strana na Slovensku videla vo svojich listoch chystanú oslavu ako mohutnú manifestáciu jednoty československého národa a spolu so sociálno-demokratickou stranou aj ako ideálnu príležitosť pre zvýraznenie svojho vplyvu na Slovensku.

Na základe uverejňovaného programu slávností sa v tlači objavili protesty verejnosti. Ľudová strana si ako najväčšia slovenská a katolícka strana prostredníctvom svojho tlačového orgánu nárokovala zaradenie svojho predsedu do zoznamu rečníkov. Po tom, ako sa do zoznamu dostali slovenskí ministri a ako nebol umožnený prejav J. Škultétymu ako správcovi Matice slovenskej a ani A. Hlinkovi, teraz už ako predsedovi najväčšieho kultúrneho spolku na Slovensku – Spolku sv. Vojtecha, odmietol Hlinka aj ponúknuté vystúpenie len pred vybranými poslucháčmi, zástupcami vlády a pozvanými hosťami na úradnej akadémii. Napokon si však prejav vynútil bezprostredne na slávnostiach, a to ešte pred oficiálnymi predstaviteľmi štátu, čo sa pochopiteľne stretlo s ich rozhorčením.

Tomu nasvedčoval aj ohlas, ktorý udalosti v Nitre vyvolali v straníckej tlači. Agrárnická tlač, podobne ako aj ostatná česká a čechoslovácka tlač⁴⁷, sa snažila význam nitrianskych slávností zmenšovať poukazovaním na proces ľudovej strany ako odsúdeniahodný, bez vážnejších politických dôsledkov, a žiadala ostrejší postup proti HSLS. *Venkov* ako zodpovedných za neočakávané výsledky podujatia označil úradných činiteľov na Slovensku, ktorí aj napriek tomu, že sa na Slovensku už niekoľko dní predtým hovorilo o pripravách na škandál, neurobili potrebné kroky. Obchádzajúc pravú podstatu veci

⁴⁷ Aj po nitrianskej revolte bude dovolené kňazom politizovať a fašizovať? In *Robotnícke noviny*, 17. augusta 1933, roč. 30, č. 183, s. 1; Kto prehrál v Nitre? In *Robotnícke noviny*, 18. augusta 1933, roč. 30, č. 184, s. 1; Kompromitované kresťanstvo! In *Robotnícke noviny*, 19. augusta 1933, roč. 30, č. 185, s. 1; Aké politické kšefty sa dialy okolo Pribinových osláv? In *Robotnícke noviny*, 20. augusta 1933, roč. 30, č. 186, s. 1; Pribinove oslavy mali upevniť frontu meštiakov a klerikálov proti pracujúcemu ľudu. In *Robotnícke noviny*, 23. augusta 1933, roč. 30, č. 188, s. 1.

upozorňoval *Venkov* na nezodpovednosť autonomistického znepokojovania Slovenska nedisciplinovanou, rozvratnou a neserióznou stranou, ako charakterizoval HSLS, pričom zdôraznil, že sa to všetko deje v čase hospodárskych ťažkostí a zvýšenej zahraničnej nepriateľskej propagandy.⁴⁸

Hodžovi blízka *Slovenská politika* označila neprezieravé nedovolenie prehovoriť správcovi Matice slovenskej za Maticu slovenskú a Hlinkovi za svoju osobu ako zásadnú chybu, za ktorú musí niekto niekto zodpovednosť, pretože išlo o autoritu štátu – i keď najmä pri Hlinkovi predpokladala, že sa bude usilovať o demonštratívny prejav. Okrem Hlinku však bol podľa nej za skutočnosť zodpovedný „jubilárny výbor“, ktorý „dokázal neuveriteľnú krátkozrakosť a neinformovanosť o tom, ako sa veci majú.“ Podľa *Slovenskej politiky* k prečítaniu rezolúcie o národnej samobytnosti a suverenite Slovákov nemuselo dôjsť za takých dramatických okolností.⁴⁹

A. Hlinka však považoval oslavy za svoj triumf a víťazstvo autonomistickej myšlienky. V hodnotení udalostí *Slovák* ďakoval prípravnému výboru Pribinových osláv za to, že svojím netaktným postupom umožnil jedinečný prejav slovenského národa, prostredníctvom ktorého sa slovenská otázka v pravej podobe a neskreslene – vďaka vysokým hodnotám a novinárom – mala možnosť dostať do zahraničia.⁵⁰ J. Buday kritizoval neznalosť pražských štátnych orgánov a ich nesprávnu informovanosť o pomeroch na Slovensku, pretože na Slovensku manifestovať a oslavovať bez ľudovej strany a ani proti nej je nemožné, zvlášť, ak to má vyznieť centralisticky a oslavne vo vzťahu k československej národnej jednote.⁵¹ *Slovák* zavrhol pražské politické kruhy, že nejdú na koreň veci a neskúmajú, prečo bola manifestácia usporiadaná a či bolo rozhorčenie slovenského národa proti čechoslováckym oslavám v Nitre oprávnené. V zákulisi celých osláv podľa neho stál M. Hodža, ktorý mal na zdarnom priebehu nitrianskych osláv najväčší záujem, pretože v takom prípade by v očiach vládnych predstaviteľov i zahraničných hostí mohol vystupovať ako ten, ktorému dôveruje celé Slovensko. „Osobná ješitnosť tohoto politického eskamotéra bola tak veľká, že vystavil celú vládu tomu prekvapeniu, aké zažila v Nitre.“ Preto si podľa *Slováka* musí pražská vláda uvedomiť, že na rozdiel od agrárnej strany, ktorá „zaviedla morálnu a hmotnú korupciu do politickej administratívy na Slovensku a stavia v Prahe Slovensko do takej situácie, akoby jedine ona reprezentovala tuná republikanizmus“, ľudová strana dokumentovala národné snahy Slovenska, ktoré „M. Hodža ubíja, aby sa zachránil

⁴⁸ Ani Hlinka neovláda ľudáky. In *Venkov*, roč. 28, 15. augusta 1933, č. 189, s. 3.

⁴⁹ Prekvapenie v Nitre. In *Slovenská politika*, 15. augusta 1933, roč. 14, č. 184, s. 1.

⁵⁰ Nitra a ústava ČSR. In *Slovák*, 18. augusta 1933, roč. 15, č. 184, s. 1.

⁵¹ BUDAY, Jozef. Slovo o udalostiach v Nitre. In *Slovák*, 23. augusta 1933, roč. 15, č. 188, s. 1.

pred pádom do politického prepadišťa.⁵²

V tejto súvislosti je ešte vhodné pripomenúť aj krízu vo vzťahoch s Vatikánom, ktorú v rozhorčení nad priebehom Pribinových osláv svojim článkom spôsobil ústredný agrárnický denník *Venkov*, keď zaútočil na nuncia a celkový postoj Sv. Stolice k Československej republike. Podľa neho Ciriaci o pozadí pripravovaných udalostí vedel a s chystanou provokáciou súhlasil. *Venkov* ďalej konštatoval nenapraviteľnosť rímskych politikov, ktorí pri každej príležitosti ponížujú a bagatelizujú ČSR a postoj Vatikánu k dvom najväčším československým kresťanským udalostiam za posledné štyri roky označil ako politickú pomstu, ktorú už najväčšia politická strana nechcela tolerovať.⁵³ Podľa správy Kancelárie prezidenta republiky akciu *Venkova* proti Vatikánu podnietil sám A. Švehla s účelom spôsobiť ťažkosti E. Benešovi, v súvisí s prezidentskými voľbami o rok neskôr.⁵⁴ Agrárici takto chceli podľa *Slováka* vyvolať kultúrny boj proti katolicizmu, aby odvrátili pozornosť svojich vládnych spoločníkov od ich porážky v Nitre, čím si ľudáci vysvetľovali zmenu pozitívneho postoja agrárnikov v otázke náboženstva a útoky proti cirkvi.⁵⁵ V týchto intenciách vysvetľuje celé pozadie sporu aj historik A. Klimek, podľa ktorého bolo podstatným úmyslom *Venkova* osopiť sa na ľudákov.⁵⁶ Nitrianske udalosti naznačovali, že dlhoročné súperenie o prím v slovenskej politickej scéne vyznievalo jasne v prospech ľudovej strany. Z tohto pohľadu je nutné vnímať vyjadrenia agrárnej tlače na adresu ľudáckych predstaviteľov, ktorí znevážili predsedu vlády a súčasne predsedu agrárnej strany.

Na parlamentnej pôde sa k nitrianskym udalostiam vrátili poslanci vo svojich vystúpeniach v druhej polovici októbra 1933 – počas prejednávania vládneho návrhu zákona o zastavovaní činnosti a o rozpúšťaní politických strán. Zaujímavým v tejto súvislosti je charakteristický bipolárny pohľad slovenských politikov oboch blokov. Kým autonomisti J. Tiso a M. Rázus hodnotili Pribinove slávnosti predovšetkým na základe dôvodov, ktoré im predchádzali, podstatou posudzovania centralistu a agrárnika J. Slávika boli

⁵² Politický dosah nitrianskych udalostí. In *Slovák*, 17. augusta 1933, roč. 15, č. 183, s. 1.

⁵³ Tisíc let, tisíc rokov kresťanské práce a – Vatikán. In *Venkov*, 18. augusta 1933, roč. 28, č. 192, s. 1.

⁵⁴ Zároveň však v tejto záležitosti obsahuje správa aj informáciu o tom, že Modus vivendi znamenal pre Vatikán vo vzťahu k Československu prehru, ktorú sa nuncius usiloval odčiniť a čakal len na vhodnú príležitosť, ktorú mu momentálne poskytla agrárna strana. Jej úradujúci predseda R. Beran sa však napokon za články denníka ospravedlnil, za vládu tak urobil E. Beneš. AKPR, f. KPR, kart. 53, T 665/21.

⁵⁵ Posledné svíjanie sa Malypetrovej vlády. In *Slovák*, 24. augusta 1933, roč. 15, č. 189, s. 3.

⁵⁶ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země koruny české, sv. XIV. (1929 – 1938)*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2002, s. 259.

dôsledky, vyplývajúce z udalostí.

J. Tiso oproti hlavnému ľudáckemu programovému bodu o autonómii Slovenska zavrhol politiku súčasnej vlády, predovšetkým neriešenie najdôležitejšieho vnútorného problému štátu, slovenského problému, ktorého existenciu podľa neho slovenskí sociálni demokrati popierajú a slovenskí agráристи ho interpretujú veľmi úzko, keď sa obmedzujú len na veci čisto hospodárske, vyžadujúce si regionálne riešenie. Podľa Tisa však subjektom práva nikdy nebolo žiadne územie, ale iba národ ako etnografický podklad každého práva, preto ani toto predstavovanie slovenského problému nič neriešilo. Slovenský problém prirovnal k zvláštnej diagnóze, ktorá by hovorila o nemoci pacienta v tom zmysle, že jej niet, a to aj napriek tomu, že horúčka pritom trvá a stúpa. Túto diagnózu, na rozdiel od autonomistickej – so slovenským národom a jeho etnografickým základom, s jeho tisícstoročnou minulosťou, s jeho rečou, kultúrou a nárokom v budúcnosti svojsky sa vyvíjať – označil za nesprávnu a povrchnú. Tiso poukázal aj na zneužívanie ministerstva školstva Déerom a jeho perzekúcie voči učiteľom, sympatizantom ľudovej strany, napr. suspendáciu školského inšpektora Michala Bráneckého v Bánovciach.⁵⁷ S rečou v podobnom zmysle vystúpil aj predseda národnej strany M. Rázus, obhajujúci existenciu slovenského problému v protiklade voči tomu, ako veci v Prahe predkladajú slovenskí zástupcovia vo vláde – I. Déer a M. Hodža. Podľa M. Rázusa „*agrárnu politiku možno robiť aj z Budapešti, socialistickú politiku možno robiť aj z Viedne, ale slovenskú a českú nacionálnu politiku možno robiť len z Prahy, len na Slovensku a v tejto republike.*“⁵⁸

Agrárnik J. Slávik naopak vystúpenia J. Tisa a M. Rázusa označil za groteskné a o udalostiach v Nitre hovoril ako o vopred pripravených, slúžiacich pre stranické, separatistické a osobné účely. Ľudákov vinil z možných dôsledkov z nitrianskych udalostí v zahraničí, komplikácií vo vzťahoch s Vatikánom a z toho plynúcich prekážok v realizácii Modu vivendi. Podľa neho opozičné strany odvracajú pozornosť od skutočných problémov, ktorými sú kríza a bieda. Zásadne odmietol metódy rozvratníctva a využívania krízy na nízke stranické demagogické prejavy ľudovej strany, ako aj autonómiu Slovenska, ktorá by Slovákov „*obhraničila na svoju oblasť*“⁵⁹ bez možnosti rozhodujúco vplývať spolu s Čechmi v celej republike Československej.⁵⁹

⁵⁷ Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296001.htm>. [23. 1. 2009].

⁵⁸ Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296003.htm>. [23. 1. 2009].

⁵⁹ Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296005.htm>. [23. 1. 2009].

S najostrejšou kritikou však vystúpil predseda vlády, agrárnik J. Malypetr. Okrem odsúdenia odstredivých síl v republike a rozvracačov „*štátnej a národnej jednoty oboch vetiev československého národa*“ vo svojej reči odmietol tvrdenie o vykorisťovaní Slovenska. Uviedol pritom čísla o tom, koľko na Slovensko doplácajú české krajiny, čo najviac odráža finančné ťažkosti, spojené s prípadnou širokou autonómiou, ako požiadavky „*jednej časti zástupcov slovenského ľudu*.“⁶⁰

Po nitrianskych udalostiach vládne orgány v súlade so zákonom o ochrane republiky z roku 1923, doplneného v roku 1933 o mimoriadnych opatreniach intenzívnejšie uplatňovali zásahy voči autonomistom a ich tlačí. Dochádzalo k zatýkaniu slovenských radikálov a súdom s nimi, k cenzúre tlače, jej zákazu, či k zastaveniu, ako v prípade *Slováka* od septembra do novembra 1933. Na druhej strane však nitrianske udalosti pôsobili povzbudzujúco na miestne organizácie ľudovej strany. Príkladom toho bolo verejné zhromaždenie ľudákov v Kluknave, na ktorom J. Stenzinger zdôraznil potrebu silného organizovania sa, „*lebo len tak môžeme niečo dosiahnuť. V Nitre ľud zaburácal, že chce Hlinku a dosiahol to*.“⁶¹

Pre agrárnikov sa od začiatku roku 1933 – v súvislosti s vrcholiacou krízou a prijatím tzv. zmocňovacieho zákona, ktorým mohla vláda presadzovať nevyhnutné hospodárske opatrenia bez dodatočného schválenia parlamentom – stala aktuálnou otázka vstupu ľudovej strany do vlády. Cenou však malo byť udelenie milosti V. Tukovi. Avšak pod vplyvom viedenského súdneho procesu⁶² a názoru M. Hodžu k nemu napokon nedošlo. Na Slovensku mohutnelo autonomistické hnutie a koalíčné postavenie ľudovej strany by posilnilo jej pozície na úkor slovenských frakcií československých strán a ich predstaviteľov, predovšetkým M. Hodžu a I. Déreera. Podľa národnodemokratických *Národných listov* medzi rozhodujúcimi činiteľmi ľudovej strany neexistoval vážny odpor voči pripojeniu sa k vládnej koalícii a na jej vstup do vlády naliehala hlavne mladá slovenská inteligencia, organizovaná v strane, pretože sa domnievala, že by to stranu posilnilo. *Národní listy* o tom presviedčalo aj „ticho“

⁶⁰ Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/296schuz/s296009.htm>. [23. 1. 2009]. Toto vystúpenie predsedu vlády J. Malypetra súvisí podľa Z. Kárníka z hľadiska nami sledovanej problematiky s tým, že stojí kdesi na začiatku pevného odmietania HSLS celou stranou, ktorú reprezentoval. Pozri KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938), díl druhý : Československo a české země v krizi a v obrození (1930 – 1935)*. Praha : Nakladatelství Libri, 2002, s. 178.

⁶¹ Štátny archív v Levoči, f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900 – 1949 (1952), inv. č. 348, St 1244/1933.

⁶² Išlo o súdny proces so svedkyňou z Tukovho procesu, pri ktorom vyšlo najavo, že niektoré svedectvá boli zmanipulované. Viac pozri KLIMEK, ref. 56, s. 236.

ľudáckej tlače a úplné zastavenie útokov proti agrárnej strane.⁶³

V nej sa do polovice tridsiatych rokov vykryštalizovala okolo časopisu *Zem* skupina mladých agrárikov,⁶⁴ vnímavejšia na hospodárske a duchovné potreby svojho národa, ktorá zastávala myšlienky svojprávnosti slovenského národa a hospodárskeho regionalizmu. Stretla sa s pochopením M. Hodžu, od novembra 1935 ministerského predsedu, ktorý sa usiloval o presadzovanie slovenskej otázky aj v politike koalície a vyčítal českému vedeniu agrárnej strany jeho názory o nutnosti násilného potlačovania a zápasu s ľudákmi a súčasne aj odmietavý postoj k riešeniu naliehavých problémov Slovenska. Zemisti spájali kritiku pražského vedenia agrárnej strany s úsilím o vytvorenie slovenského výkonného výboru agrárnej strany, s následnými administratívnymi a správnymi reformami i rozšírením kompetencií krajinského zastupiteľstva a prezidenta.

V tejto súvislosti sa ku kritike praktík staršej generácie slovenských agrárikov, ktorých „pokrokové metódy rozbili podstatne celkom tak celý slovenský národ“, pridal aj vedúci činiteľ národniarov M. Rázus. Mladú generáciu a jej slovensko-národnú ideológiu, teda nie Hodžovu ani Dérerovu, naopak označil za blízku. „*Zobrať agrárnej strane túto generáciu alebo ju oslobodiť mi ani na um nepríde. Lenže jej úloha nie je extra, ale intra muros: vrátiť slovenskému národu v znamení i dôsledného slovenského nacionalizmu poblúdenú slovensko-agrárnu frakciu.*“⁶⁵ Agrárnu stranu označili *Národné noviny* za príliš liberálnu, a to aj napriek pomerne konzervatívnemu povolaníu roľníkov. Podľa národniarov usilujúc sa získať politickú moc „*privábila majiteľov domov, udomácnila sa i vo veľkom priemysle, získala si všetkých karieristov na Slovensku, kooperovala so živnostníkmi, pomocou družstiev ovládla dedinský život a bez spolupráce s inými stranami chce byť najsilnejšou zložkou v našej politike.*“⁶⁶

Hľadanie vzájomnej spolupráce, v dôsledku celosvetovej hospodárskej krízy, ktoré vychádzalo z obidvoch táborov, sa súčasne prejavovalo aj úsilím o posilnenie vlastného vplyvu, rovnako osobného i stranického. Vzájomné koalíčno-opozičné vzťahy oboch strán na základe ich vnímania národných prejavov na politickom a kultúrnom poli, teda martinských matičných uda-

⁶³ Dvojí vyjednávaní o vstup ľudáku do vládnej koalície. In *Národné listy*, 24. marca 1934, roč. 74, č. 82, s. 1.

⁶⁴ Takmer všetci boli aktívnymi funkcionármi Ústrednej jednoty slovenského roľníckeho dorastu a Zväzu agrárnych akademikov, príp. zastávali dôležité miesta vo verejnom a hospodárskom živote. Jej členmi boli napr. Š. Čačko, A. Šimunič, J. Millo, V. Moravčík, P. Štetina a ďalší. CAMBEL, ref. 16, s. 190.

⁶⁵ RÁZUS, Martin. K hlasu z mladej agrárnej generácie slovenskej. In *Národné noviny*, 4. apríla 1934, roč. 65, č. 40, s. 1.

⁶⁶ Nová organizácia politických síl. In *Národné noviny*, 7. apríla 1934, roč. 65, č. 42, s. 1.

losti, zjazdu mladej generácie v Trenčianskych Tepliciach, zjednocovacieho zjazdu katolíkov a evanjelikov vo Zvolene a udalostí v Nitre sú charakteristické protichodným stanoviskom k odmietaniu politického centralizmu a manifestácii vôle po svojbytnosti a zvrchovanosti Slovákov, spojeným s prekonávaním existujúcich konfesiónálnych a politických rozdielov na ceste zjednocovania slovenského národa. Po prekonaní vnútrostraníckych kríz sa v popredí oboch strán postupne začali uplatňovať mladí stranícki predstavitelia, u ktorých badať najväčšiu snahu o spoluprácu všetkých politických slovenských smerov, tentoraz na hospodárskom základe regionalizmu. Sebakritika mladých agrárnikov sa stretla u ľudákov s pozitívnym ohlasom a stála na začiatku postupného jednostranného zblížovania oboch strán, ktorý sa navonok síce nepreukazoval, ale naznačoval vytrácaním pozitívnych reakcií na adresu čechoslovakizmu.

Concerning the relationships between the Agrarian party in Slovakia and the Hlinka's Slovak people party in the early thirties of the 20th century

This study analyzes the mutual relationships between the two strongest political parties, namely the Agrarian party in Slovakia and the Hlinka's Slovak people party, which developed in Slovakia in the interwar period. In particular, the study monitors the issues of mutual confrontation with regard to the political, economic and cultural problems of the early 30's. As a result of global economic crisis it was mainly the effort of both parties to co-operate. At the same time, we can see the efforts to strengthen their influences – both personal as well as politically. Mutual coalition-opposition relationships between both parties are presented in accordance with their own views on national manifesto's in political and cultural fields – namely the Martin matrix events, the congress of young generation in the town of Trenčianske Teplice, uniting congress of Catholics and Protestants in Zvolen and parallel events in Nitra.

Following the intra-party crisis, young party leaders gradually began to appear in the foreground of both parties. Especially their behavior showed there was now visibly, a greater desire for co-operation among all Slovak political lines, this time on the basis of economic regionalism. Self-criticism of young members of Agrarian party met with positive response from People party members and it stood at the beginning of a gradual unilateral con-

vergence of both parties. This was outwardly not always so visible but it was accepted due to the general reduction in positive responses to Czechoslovakism.

PhDr. Michal Marták
Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
michal.martak@ku.sk

Židovská náboženská obec vo Vranove nad Topľou v období autonómie Slovenska

Martin Lupčo

LUPČO, Martin. The Jewish religious community in Vranov nad Topľou during the Autonomy of Slovakia. In *Ružomberký historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 224–245.

Reflexion of the period of the governing of commonalty regiment in the years 1938–45 with the lapse of time of more than seven decades in the contemporary Slovak historiography still evokes questions which have not been answered. There is disunity of opinions and evaluation not only among laic individuals but among historians, as well. On one side this period of time is being damned and on the other side it is emphasized.

Nowadays, there is a lack of rescarah of Jewish religious communities (JRC) research on regional level within the analysis of modern Slovak history in the 21st century. That is the reason why the aim of my work is to outline history of the Jewish minority in the town Vranov nad Topľou in Zemplin region during the Autonomy of the Slovak Country.

Keywords: Autonomy of Slovakia. Eastern Slovakia. Hlinka's Slovak people party (HSPP). Jews. Vranov nad Topľou. Zemplin region.

Obdobie vlády Ľudáckeho režimu v rokoch 1938 – 1945 patrí aj v súčasnosti k najcitlivejšej a najrozpornejšej epoche našich národných dejín. I dnes, po viac ako siedmich desaťročiach, je hodnotenie slovenského štátu¹ v čase totalitnej vlády Hlinkovej slovenskej Ľudovej strany (ďalej HSLS) nesmierne ťažké.

Úzke prepojenie vládnucej štátostrany (HSLS) s vedúcimi činiteľmi slovenského štátu v prvých rokoch jeho existencie bolo výsledkom prirodzeného procesu. Strana sa na základe hesla: „*Jeden Boh, jedna strana, jeden vod-*

---

¹ Slovenský/slovenský štát – v rámci správnosti používania názvu je dôležité uviesť, že od 14. marca 1939 sa používa termín *Slovenský štát* s veľkým začiatočným písmenom. Po prijatí Ústavy Slovenskej republiky, teda 21. júla 1939 sa termín *slovenský štát* používa už s malým začiatočným písmenom, pretože platil oficiálny názov Slovenská republika. So zaužívanými praktikami väčšiny historikov v štúdiu uprednostňujeme používanie písania *slovenský štát* s malým začiatočným písmenom.

ca!“ pasovala do roly jediného zástupcu slovenského národa. Ľudácky systém, ktorý už od roku 1938 ovplyvňoval politické dianie v slovenskej spoločnosti, sa stal stelesnením „legálnej“ zločinnosti.

V súčasnosti absentuje výskum histórie Židovských náboženských obcí (ŽNO) na regionálnej úrovni. Cieľom príspevku je preto na regionálnom pôdoryse zemplínskeho mesta i okresu Vranov nad Topľou priblížiť čitateľovi históriu tunajšej židovskej minority v čase autonómneho Slovenska.

Dôležité je zároveň poznamenať, že všetky citácie, uvedené v štúdiu, neboli gramaticky ani štylisticky upravované. Sú v pôvodnom znení, a preto sa nezhdujú s platnými pravidlami slovenského pravopisu.

Vyhlásenie „Slovenskej krajiny“ a prvé prejavy antisemitizmu

Rok 1938 priniesol „starému kontinentu“ vážne politické zmeny so zvlášť dramatickým záverom pre židovskú minoritu. Kým v dvadsiatych rokoch 20. storočia zažili príslušníci židovského náboženstva „zlatý vek“ svojej modernej existencie vo formujúcej sa prvej ČSR, tak koncom tridsiatych rokov už Židia bojujú o vlastné prežitie v súvislosti s blížiacou sa tragédiou *šoa*.²

Cieľom Hitlerovej expanzívnej politiky bolo vytvorenie už v poradí tretej Veľkonemeckej ríše a utvorenie „životného priestoru“ (*Lebensraum*) pre Nemcov. K tomuto cieľu sa ríšsky kancelár A. Hitler rozhodol využiť príslušníkov nemeckého národa žijúcich v susedných štátoch. Po úspešnom anšlese Rakúska, označovaného nemeckou vojenskou diplomaciou ako *Fall Otto*, nasledoval atak voči Československu (*Fall Grün*). V jeseni 1938 bola zvolaná konferencia do Mníchova, na ktorej sa definitívne malo rozhodnúť o osude Československa. Na pamätnej Mníchovskej konferencii konanej v dňoch 29.-30. septembra 1938 predstavitelia Nemecka (Adolf Hitler), Talianska (Benito Mussolini), Francúzska (Edouard Daladier) a Veľkej Británie

² Slovo *Endlösung* bolo v slovníku nacistov označované ako konečné riešenie, v hebrejčine bol použitý výraz *šoa* a v angličtine i vo svetovej literatúre sa používal všeobecne zaužívaný pojem *holokaust*. *Šoa* vo všeobecnosti znamenalo hromadné ničenie európskeho židovstva. Výraz *Endlösung* sa oficiálne prvýkrát objavuje v protokole konferencie vrcholných predstaviteľov najvyšších orgánov Ríše vo februári 1942 vo Wannsee na berlínskom predmestí, kde sa namiesto vystaňovania Židov rozhodlo o konečnom riešení v zmysle ich fyzickej likvidácie.

Holokaust je slovo gréckeho pôvodu: jeho základom je slovo *holokaustum*, v ktorom *holos* znamená *celý* a významom slova „kaustosé“ je *spálený*. Pod týmto výrazom dnes chápeme tragédiu, masové ničenie, ktoré postihlo židovstvo v čase 2. svetovej vojny. Deň holokaustu pripadá v židovskom kalendári 27. deň mesiaca nisan a je výročím vypuknutia povstania varšavského geta. V Európe si ho pripomíname zväčša v prvej polovici apríla. Pozri bližšie LANG, Tomáš - STRBA, Sándor. *Holokaust na južnom Slovensku na pozadí histórie novozámočských Židov*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 173-174.

(Neville Chamberlain) rozhodli o tom, že Československo odstúpi rozsiahle pohraničné územia Nemecku. Československá delegácia nebola ani len pripustená na rokovanie a na vedomie dostala len samotný rozsudok. Ten bol viac ako desivý: Československo, verný spojenec demokratického Západu, stratilo vyše 28 tisíc km² s takmer 4 miliónmi obyvateľov. Naplno sa uplatnili známe slová: „*O nás bez nás.*“ Mníchovský diktát neznamenal len poníženie Československa na medzinárodnej scéne, ale fakticky prenechanie celej strednej Európy Hitlerovi a porážku demokracie v Európe.³

Krátko po mníchovskom rozhodnutí sa do centra politického diania na Slovensku dostáva najsilnejšia politická strana – HSLS. Jubilejný rok dvadsiateho výročia podpísania Pittsburskej dohody podnietil zjednotenie všetkých (nezakázaných) politických strán s HSLS v Stranu slovenskej národnej jednoty (SSNJ). Takto zjednotená HSLS-SSNJ sa na konci roku 1938 stala jedinou stranou Slovákov (štátostranou), založenou na národnom a autoritatívnom princípe. Na týchto zásadách vedenie HSLS neskôr vypracovalo aj koncepciu slovenskej politiky sformulovanú v žilinskom Manifeste slovenského národa. V ňom sa odmietla vládna idea „československého národa“ a nanovo sa formulovalo právo slovenského národa na sebaurčenie.⁴

V podmienkach politického chaosu sprevádzaného ideologickým rozkladom, ktorý bol dôsledkom danej situácie, padla Hodžova vláda, prezident Eduard Beneš podal demisiu a úlohou zostavenia novej vlády bol poverený generál Syrový. Situáciu vnútropolitických zmätkov využila HSLS, ktorá deň po abdikácii prezidenta (6. 10. 1938) zvolala svoj výkonný výbor do Žiliny. Na zasadnutí sa mala prerokovať otázka autonómie Slovenska. Následne predstavitelia HSLS prijali dva dokumenty (Manifest slovenského národa a Žilinskú dohodu), ktoré stáli na začiatku autonómie Slovenskej krajiny.⁵ V Manifeste, ktorý 6. októbra 1938 v Žiline podpísali aj iní, ako len ľudácki politici, zaznelo okrem iného i nasledovné vyhlásenie: „...*Vytrváme po boku národov, bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvoratu a násilía.*“⁶

³ LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Perfekt; Ústav pamäti národa, 2008, s. 12-13.

⁴ DEÁK, Ladislav. Slovensko v strednej Európe – od autonómie po vyhlásenie štátnej samostatnosti (1938 – 1939). In BOBÁK, Ján (ed.). *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej; Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000, s. 9.

⁵ Autonómia Slovenskej krajiny – obdobie medzi 6. 10. 1938 a 14. 3. 1939, kedy sa HSLS zmocnila vlády na Slovensku. Pozri bližšie NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku 1939 – 1945*. http://www.holocaust.cz/cz/?resources/texts/niznansky_komunita

⁶ HLAVINKA, Ján. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, s. 36. Pozri aj FABRICIUS, Miroslav - HRADSKÁ, Katarína (ed.). *Jozef Tiso. Prejavu a články (1938 – 1944)*. Bratislava : AEP, 2007, s. 5.

Situáciu, aká panovala pred a po vyhlásení autonómie Slovenska vo Vranove nad Topľou, analyzuje propagandistická publikácia z pera Ľudovíta Luptáka, pochlebovača režimu. Z nej sa dozvedáme, že: „*Vranov veľmi doplácal na to, že bol vždy ľudáckym mestečkom, že sa vždy všemožne staral o to, aby jeho obyvateľstvo stálo na výške národných slovenských záujmov, aby vždy dvíhal slovenskú autonomistickú zástavu. Československá centralistická vláda úplne zabúdala na toto slovenské autonomistické mestečko a zdalo sa časom, že ho chce hospodársky úplne zničiť, lebo nič tam neinvestovala, opačne všemožne hatila jeho vývoj po každej stránke. To však Vranovčanov neodradzovalo od práce národa na roli dedičnej. Toto vedel dobre i sám Vodca národa Andrej Hlinka, a preto Vranov viackrát počtil svojou osobnou návštevou.*“⁷ Logickou preto bola atmosféra, ktorá tu vládla: „*Bezprostredne pred 6. októbrom ovzdušie vo Vranove bolo veľmi napnuté, lebo už každý tušil a každý si prial, aby sa čím skôr stal nejaký obrat v našom pomere k Čechom. Politické povetie bolo skoro v pravom smysle slova naplnené pušným prachom a v takomto ovzduší došla zpráva o žilinských udalostiach. Je len samozrejme, že zvesť o vyhlásení slovenskej autonómie a o utvorení slovenskej vlády obyvateľstvo prijalo priamo s frenetickým nadšením. Akonáhle zvesť zapadla do ľudských srdiec, hneď začaly sa na domoch objavovať, sta by pod tuhým snehom dlho žívoriace, slnkom dnes ale zbožkávane ruže stotočnej slovenskej rodolásky – autonomistické slovenské zástavy. Všade sme videli usmievané tváre, všade radosť, všade nové vznety, všade chuť do novej práce za národ, za dedičstvo Andreja Hlinku.*“⁸ V chronologickom slede ďalších udalostí už 8. októbra predsa Miestnej organizácie HSLS (MO HSLS) Eduard Džatko zvolal do Kultúrneho domu schôdzu. Jej prvoradým cieľom malo byť vytvorenie Slovenského národného výboru. Po úvodnom privítaní predsedom Eduardom Džatkou, nasledovalo zvolenie týchto členov (funkcionárov): Jozef Džatko (predseda), Jozef Knoblich (podpredseda), Eduard Džatko, Alexander Džatko, Štefan Palička, Štefan Džurbala, Jozef Helmeczy, Štefan Kurimský, Štefan Dráb a Vojtech Erdélyi (členovia výboru). Miestna organizácia Hlinkovej gardy (MO HG) bola utvorená koncom októbra. Oblastným veliteľom sa stal Eduard Džatko, okresným veliteľom Jozef Helmeczy (učiteľ) a miestnym veliteľom Jozef Molnár (učiteľ).⁹

Už počas autonómie Slovenskej krajiny a súčasne v období trvania prvej Slovenskej republiky bol osobitnou kapitolou vzťah HSLS k židovským ob-

⁷ LUPTÁK, Ľudovít. *Zemľin v budovaní slovenskej štátnosti*. Bratislava 1939, s. 42. Pozri aj MICHNOVIČ, Imrich. *Vranov nad Topľou v 20. storočí (Časť prvá, do roku 1948)*. Vranov nad Topľou : Mesto Vranov nad Topľou, 2002, s. 184.

⁸ LUPTÁK, ref. 7, s. 42.

⁹ MICHNOVIČ, ref. 7, s. 42.

čanom, ktorý prešiel niekoľkými etapami. Od počiatočných antisemitských nálad, cez postupné vyhostovanie z obývaných území, neskôr drancovanie a rabovanie majetku, transporty do koncentračných táborov a napokon chladnokrvné a systematicky premyslené zabíjanie v plynových komorách.

V období autonómie Slovenska existoval na Slovensku antisemitizmus¹⁰ v modifikovaných podobách. Ak sa zamyslíme nad príčinami antisemitizmu, môžeme ho nájsť spravidla v štyroch hlavných rovinách. Podľa historikov Ivana Kamenca a Eduarda Nižňanského v období pred a počas slovenského štátu prvou a hlavnou príčinou antisemitizmu bolo hospodársko-sociálne postavenie Židov.¹¹ Ivan Kamenec to konštatuje slovami: *„Pre široké vrstvy obyvateľstva sa stali židovskí arendátori, kupci, advokáti, dedinskí krčmári a obchodníci najbližšími predstaviteľmi panskej, vykorisťovateľskej triedy, v ktorej videli jediný a hlavný zdroj svojho zlého sociálneho postavenia. Navyiac, v takejto úlohe predstavovali židovstvo ako celok viacerí doboví politickí ideológovia a agítatori.“*¹²

Za ďalšiu príčinu vyhroteného antisemitizmu možno pokladať nacionálnu izolovanosť slovenských Židov. Pri vzniku prvej ČSR sa nehlásili všetci k slovenskej národnosti. Prirodzene, mali na to pochopiteľné dôvody (hospodárske, jazykové, politické a pod.). Nacionálna podoba antisemitizmu sa vyhrotila v dôsledku nešťastnej národnostnej politiky uhorských vlád po roku 1867. Vytvorila sa tu paradoxná situácia: zatiaľ čo maďarské národy v štáte boli vo svojich základných národnostných právach potláčané (národnostný zákon z roku 1868 bol nedostatočný a navyše sa ani neplnil), židovské obyvateľstvo, nepožadujúce vlastnú národnostnú identitu, sa mohlo ako spoločstvo spojené silnými profesionálnymi zväzkami všestranne rozvíjať. Jedinou podmienkou tohto rozvoja bola asimilácia židovského obyvateľstva s maďarským národom. Väčšina židovských občanov – aj na slovenskom území – sa postupne asimilovala s maďarským národom, lebo nechcela opäť zdieľať osud národa potláčaného a nerovnoprávneho. Bolo to v čase, keď sám slovenský národ tiež bojoval nerovný zápas o uznanie vlastnej identity a nemal dost schopností na asimiláciu židovských spoluobčanov.¹³

¹⁰ *Antisemitizmus* – nepriateľstvo alebo predpojatosť voči Židom ako predstaviteľom židovského náboženstva (judaizmu), etnickej skupine alebo rase.

¹¹ NIŽŇANSKÝ, ref. 5.

¹² KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 9.

¹³ KAMENEC, Ivan. Židovská otázka na Slovensku v čase druhej svetovej vojny. In HO-ENSCH, Jörg K. - BIMAN, Stanislav - LIPTÁK, Ľubomír. *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1999, s. 139.

K izolácii Židov prispela v značnej miere aj ich náboženská odlišnosť. Klasický konfesionálny antisemitizmus v zmysle „*Židia ukrižovali Krista*“ neprispieval ku kladnej odozve väčšinového kresťanského obyvateľstva.

Poslednou rovinou, ktorú môžeme nájsť v slovenskej politike, bol politický antisemitizmus. Židia ako prívrženci ľavicovo orientovanej politiky (predstavitelia „židoboľševizmu, liberalizmu a voľnomyšlienkarstva“) boli ostro konfrontovaní s nacionalisticky konzervatívno-klerikálnou HSLS.¹⁴

Prvá vlna antisemitizmu sa prejavila na Slovensku už bezprostredne po vyhlásení autonómie Slovenska. Stalo sa tak väčšinou pri organizovaní osláv vzniku autonómie. Manifestujúci pri oslavách slovenskej autonómie vykrikovali protičeské a protižidovské heslá: „*Slovensko Slovákom – Palestínu Židákam, Slovákom som a Slovákom budem – Čechov, Židov rezať budem a i.*“¹⁵ Okrem eufórie nad vznikom autonómie približujú „idylický obraz“ týchto dní aj prejavy násilia orientované proti Židom. Najhoršia situácia sa vykryštalizovala v Trnave. Na manifestácii 7. októbra 1938 „*odznegli aj výrazné protižidovské heslá, ktoré sa opakovali aj po rozchode manifestantov.*“ Po ukončení podujatia „*...kráčajúc ulicami mesta dav skandoval protižidovské heslá a kameňmi rozbíjal výklady a obloky na obchodoch a bytoch židovských obyvateľov. Pričom čiastočne poškodil aj obidve židovské školy na Paulínskej ulici a obidve synagógy na Halenárskej ulici.*“¹⁶

Vyhrotený antisemitizmus a jeho otvorené prejavy voči Židom nachádzame aj v mestečku Vranov nad Topľou. Detailnejšie ho približujú dobové pramene. V jednom z nich s výstižným názvom „*Kresťané všetkých zemí spojte sa!*“ sa uvádza: „*Otcové, matky a deti!! Vzpomínka na budúcnosť zapuzuje Vám smích se rtů. Trnete hrůzou před blížící se válkou... Život Váš je jen přípravou, tréninkem pro smrt ve válce... Studuje a báda se, jak by se dalo nejlépe ničit a hromadně vraždit... Tam přivedli svět židům zaprodání vůdcové národů!!! Celý svět má být vržen do krvavé války, jaké nikdo ještě nepoznal a ji si dnes představití nedovede!! (...) Válku nechce dělník, rolník, nebo kdokoliv, ani v Německu, ani v Rusku!! Nikdo na světě! Národy do války vedou židé!! At' je proto naši vůdcové nevylučují z armády, at' je nenechávají se schovávat za frontu, jak sme viděli ve světové válce. At' je ženou první na bodáky i s těmi zaprodanými jejich sluhy – zednáři, do palby děl a kulometů. At' oni první zakusí plyn, bomby a vše to, do čeho*

¹⁴ NIŽŇANSKÝ, ref. 5.

¹⁵ NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredo európskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999, s. 29-30.

¹⁶ SALNER, Peter. *Židia v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. In POJAR, Miloš - SOUKUPOVÁ, Blanka - ZAHRADNÍKOVÁ Marie. *Židovská menšina za druhej republiky*. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 134.

*kresťanský svet vebnali!!*¹⁷

Protizidovské tendencie prevládali nielen medzi prostým obyvateľstvom, ale aj v radoch vedúcich činiteľov. Minister autonómnej slovenskej vlády dr. Ferdinand Ďurčanský na svojom veľkom predvolebnom zhromaždení do Snemu Slovenskej krajiny v Humennom 11. decembra 1938 uviedol: „*Nevrátia sa viac časy, keď nad nami vládli cudzí ľudia, keď sme boli v úplnom otroctve obchodnom, hospodárskom, politickom, pod útlakom 4 % Židov.*“¹⁸

Všetky uvedené skutočnosti dokumentujú, že počiatočný ľudácky antisemitizmus prezentovaný tak v dobových dokumentoch, ako aj z úst čelných predstaviteľov HSLS, ovplyvnený populizmom a demagógiou štátnych funkcionárov autonómneho slovenského štátu, v značnej miere prispel k príprave a cieľovej realizácii uskutočnenia konečného riešenia židovskej otázky.

Ľudácka propaganda a verejná mienka

Nastolený protizidovský kurz sa neprejavoval len v normotvorbe slovenského štátu, ale aj v umelo vytváranej ľudáckej propagande, ktorá sa usilovala prezentovať Židov ako nepriateľov – škodcov slovenského národa (viď pamätnú reč prezidenta Jozefa Tisa na dožinkovej slávnosti v Holíči). Na stránkach ústredných ľudáckych denníkov, Gardistu a Slováka, boli vnútropolitické i medzinárodné vojnové udalosti vysvetľované ako dielo nepriateľskej a rozvratnej činnosti domácich, resp. zahraničných Židov (Židia ako maďaróni a sympatizanti Maďarska, Židia zapríčinili stratu južných území Slovenska, Židia nesú zodpovednosť za vypuknutie vojny a pod.).¹⁹ A priori nás o tom ubezpečujú aj slová Gardistu: „*Gardista nezabúda, že Židia sú vinní za vojnu!*“²⁰

Úsilím propagandy bolo na verejnosti vzbudiť dojem voľby *bud'* – alebo. Bud' slovenská reprezentácia obmedzí a zlikviduje židovské panstvo, alebo v opačnom prípade Židia rozložia a zlikvidujú slovenský národ. Jasne formulovaná oficiálna propaganda nedávala k dispozícii žiadnu inú alternatívu.²¹

¹⁷ Štátny archív Prešov, pob. Vranov nad Topľou (ďalej ŠA Prešov, pob. Vranov nad Topľou), fond (ďalej f.) Okresný úrad vo Vranove nad Topľou (ďalej OÚV), kartón (ďalej k.) 9, č. j. 127.8.

¹⁸ MICHNOVIČ, Imrich. Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In PEKÁR, Martin (ed.). *Ročenka Katedry dejín Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 2002*. Prešov : Katedra dejín FHPV PU v Prešove, 2002, s. 67.

¹⁹ KAMENEC, ref. 12, s. 72. Pozri bližšie HERMAN, Imre. *Psychológia antisemitizmu*. Nové Zámky : Psychoprof – Artus, 1998, s. 24.

²⁰ Gardista, 2. 8. 1940, roč. 2, č. 31, s. 4.

²¹ SLNEKOVÁ, Veronika - DUDÁŠOVÁ, Jana. Niektoré znaky antisemitskej propagandy a ich

HSLŠ využívala horeuvedené roviny antisemitizmu na cieľené formovanie žiadanej verejnej mienky. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že antisemitizmus bol účinnou zbraňou propagandy už od 19. storočia. Podľa historičiek Veroniky Slnekovej a Jany Dudášovej na verejnosti kulminovala predstava, že čím viac sa politická strana (HSLŠ – pozn. M. L.) spočiatku vyhýbala diskusií o židovskej otázke, tým viac bola verejnosť presvedčená o moci Židov. HSLŠ využila tento aspekt na odpútanie pozornosti verejnosti od reálne existujúcich problémov a sústredila sa na umelo vykonštruovaný židovský (pseudo) problém.²² Tomu predstavitelia konzervatívno-umierneného a radikálneho krídla (germanofili) HSLŠ prispôbovali aj jazyk propagandy v konkrétnych novinách. Prístupný štýl, jeho pôsobivosť, jednoduchosť, stručnosť, dynamika (krátke vety), kladenie dôrazu na názov ako rozhodujúci prvok vo vnímaní textu, s častým opakovaním ustálených vetných konštrukcií a slovných spojení s jediným cieľom; zapôsobiť na emocionálnu stránku čitateľa, aby sa ideovo stotožnil s textom a nepochyboval.²³ Prejavovalo sa to aj na stranách východoslovenského denníka Slovenská sloboda, ktorý mal výrazne antisemitské tendencie a monitoroval postavenie Židov v Šarišsko-zemplínskej župe, čím navodzoval želanú protizidovskú verejnú mienku.

Východoslovenský denník Slovenská sloboda a Židia

Slovenská sloboda začala vychádzať v Prešove denne vždy ráno okrem pondelka na štyroch stranách bez podtitulu. Jej zodpovedným redaktorom bol Jozef Gajdoš Breza. Noviny hneď vo svojom prvom čísle hlásali, že budú: „*podľa programu, zásad a intencií slovenskej vlády podporovať a propagovať svojskú, národnú politiku, ktorá iste bude smerovať proti židovskému vykorisťovaniu nášho ľudu a bude sa usilovať čo najviac povzniesť blahobyť tohto ľudu.*“²⁴ Autori príspevkov nechceli byť, ako hlásali: „*liberálni, ústupčiví, slabí, voči židom, marxistom a boľševikom.*“²⁵ Predsavzali si, že budú „*židovskú otázku riešiť nekompromisne.*“²⁶

---

uplatnenie na stránkach regionálnej tlače v prvej etape budovania totalitného politického systému na Slovensku 1938 – 1940 (modelové mesto Trnava). In MEŠTAN, Pavol - ČAPLOVIČ, Dušan. *Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti*. Bratislava : SNM Múzeum židovskej kultúry, 2001, s. 66.

²² SLNEKOVÁ - DUDÁŠOVÁ, ref. 21, s. 68.

²³ SLNEKOVÁ - DUDÁŠOVÁ, ref. 21, s. 68.

²⁴ Slovenská sloboda, 15. 11. 1938, roč. 1, č. 1, s. 1.

²⁵ DŽUJKO, Ján. Noviny a časopisy HSLŠ vychádzajúce na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In SLANČOVÁ, Daniela - ŽARNOVSKÁ, Iveta (eds.). *2. študentská vedecká konferencia (Zborník príspevkov)*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2006, s. 234.

²⁶ Slovenská sloboda, 15. 11. 1938, roč. 1, č. 1, s. 3.

Periodikum zaznamenalo už v prvom mesiaci medzi slovenským obyvateľstvom široký ohlas a po dvoch týždňoch svojej existencie v decembri 1938 bol náklad 6 000 – 10 000 výtlačkov.²⁷

Denník v područí vládnucej štátost strany, so zaužívanými praktikami radikálov, sa snažili presadiť názor škodlivosti Židov, predovšetkým v hospodárskej, kultúrnej a politickej oblasti verejného života. Mimoriadne agilný „mladoľudák“, anonymný dopisovateľ, reagoval prostredníctvom Slovenskej slobody takto: „*Vítame volanie: „Obchod a priemysel do mladých kresťanských rúk!“ Je to volanie tých, ktorí sa prebúdzajú s časom a ktorí vidia, čo narobila židovská politika, ako ďaleko nás židovský kapitál zaviedol. Teraz bude len treba, aby si aj naši ľudia uvedomili, že naozaj na našom malom Slovensku musíme byť my páni. Nepotrebuje Icka, Sámuela, Mojzesa, to všetko vieme zvládnuť sami. Je isté, že židovstvo bude nám v každom prípade podkopávať nohy, kde len bude môcť. Je isté, že mladí kresťanskí živnostníci a obchodníci prežijú ešte nejednú trpkú chvíľu, kým sa na niečo dopracujú. Ale veríme, že vytrvajú, ak ich bude podporovať sjednocovacia myšlienka všetkých Slovákov, pamätajúca na zásadu „Svoj k svojmu!“. Vedomie, že kresťan doteraz veľmi často neveril kresťanovi, nás musí bolieť, ale sme pevne presvedčení, že to prejde a slovenský človek zbadá čo bolo, a akú chybu spravil, že po dlhé roky počúval hlas tých, ktorí ho len okrádali a zdierali.“²⁸*

Azda najmarkantnejšou témou roku 1940, ktorá naplno zamestnávala ľudácku propagandu, bola príprava a súčasne realizácia zákona o arizácii²⁹ podnikov č. 113/1940 Sl. z. (v úplnom znení: zákon o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch). Primárnym cieľom bolo prezentovať „židovskú otázku“ ako hospodársky problém, s dôrazom na potrebu nacionalizácie hospodárstva vylúčením Židov z hospodárskeho života. Popredný znalec židovskej problematiky Ladislav Lipscher píše: „*Cieľom arizácie bolo vytvoriť silnú slovenskú strednú vrstvu, ktorá bude mať kapitál a pozdvihne hospodársky život na Slovensku.*“³⁰ S týmto argumentom súhlasil aj minister Ferdinand Ďurčanský, ako konštatuje denník Slováč: „*Je načase, aby Slováci zbohatli...*“³¹ Arizačný zákon bol prijatý 25. apríla 1940 Snemom Slovenskej republiky a do platnosti vstúpil 1. júna 1940. Avšak interesantným je fakt, že

²⁷ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Policajné riaditeľstvo v Bratislave (ďalej PRB), k. 366, časopis Slovenská sloboda.

²⁸ Slovenská sloboda, 1. 12. 1938, roč. 1, č. 15, s. 3.

²⁹ Arizácia – činnosť majúca za cieľ obmedzenie neúmerneho počtu Židov v hospodárskom živote a postupné prenesenie hospodárskych funkcií do rúk kresťanov. Pozri bližšie LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Print-servis, 1992, s. 45.

³⁰ LIPSCHER, ref. 29, s. 45-46.

³¹ LIPSCHER, ref. 29, s. 46.

už 31. mája bola na Ministerstve hospodárstva porada so všetkými županmi o vykonávaní tohto zákona. Zákon nakoniec platil len tri mesiace. Jeho ustanovenia prestali platiť v septembri 1940, kedy po salzburských rokovaniach vrcholných predstaviteľov Slovenskej republiky a Nemecka riešenie „židovskej otázky“ nabralo priamočiary smer.³²

Horúčkovitú činnosť vyvíjal predovšetkým prívrženec a pravá ruka Vojtecha Tuku – Augustín Morávek. Nedoštudovaný právnik, šéf Ústredného hospodárskeho úradu³³, ktorého tzv. kvalifikáciou pre zasahovanie do arizácií židovských podnikov boli dve študijné cesty do Nemecka, na ktorých sa mal možnosť zoznámiť s nemeckým spôsobom arizácie.³⁴ V pravidelnej rubrike *Národný hospodár* denníka Slovák periodicky upozorňoval na podmienky likvidácie alebo arizácie podniku (závodu): „*Odsek 1 § 4. židovského zákona hovorí, že župný úrad podľa voľnej úvahy rozhodne s konečnou platnosťou či a za akých podmienok má byť podnik likvidovaný alebo arizovaný. ... Uplatňovanie židovského zákona znamená hospodársky boj medzi Slovákmi a židmi! Arizačná práca župného úradu by bola veľmi jednostranná a nevyužila by ani zďaleka všetky možnosti, dané židovským zákonom, keby sa obmedzila len na nútený predaj podniku. Toto je len jedna možnosť, ktorá sa uplatní v prevažnej väčšine prípadov. Ale pri veľkých podnikoch, hlavne pri niektorých špeciálnych odboroch, hlavne dotiaľ, kým nie je riešená otázka úverovej pomoci arizátorom, môže byť z rozličných príčin žiaduce, aby sa nariadila arizácia s pribratím spoločníka.*“³⁵

V inom obdobnom článku, ale už denníka Slovenská sloboda, s prihliadnutím na hospodársko-sociálne prejavy antisemitizmu, sa píše: „*Dnešná doba a pomery vyžadujú, aby bolo u nás prístupné k arizácii podnikov a obchodov. Nemusí sa čakať na legislatívne riešenie otázky, ale zainteresovaná firma majú previesť arizáciu dobrovoľne, z vlastného popudu, z vlastnej iniciatívy, pochopiť, že to požaduje nielen záujem štátu, ale aj záujem ich vlastný.*“

Mnohí azda vravia, že by arizáciu svojho podniku ochotne previedli, ale nevedia, ako to majú robiť. Pre nedostatok slovenského kapitálu bude u nás ťažko previesť arizáciu tým spôsobom, žeby kresťanský podnikateľ prevzal vlastníckym právom židovský podnik. Má sa teda prístup k čiastočnému a postupnému preberaniu podnikov, a to tak, aby sa kresťanský podnikateľ, poľahky živnostník stal

³² Zákon č. 113/1940 Sl. z., Slovenský zákonník, roč. 1940, čiastka 22, s. 168. Pozri bližšie HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945)*. Bratislava : VO PF UK v Bratislave, 2003, s. 56. HLAVINKA, ref. 6, s. 62-64.

³³ Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ) – vznikol vládnym nariadením č. 222 Sl. z. zo dňa 16. septembra 1940.

³⁴ HLAVINKA, ref. 6, s. 60.

³⁵ Slovák, 20. 6. 1940, roč. 20, č. 169, s. 8.

spoločníkom aj v smysle živnostenského a obchodného práva. Podnik bude možno pokladať za arizovaný jedine vtedy, keď kresťanský spoločník bude mať zaistené aspoň 51 % z čistého zisku.

*Je už teraz úlohou židovských obchodníkov a podnikateľov, aby si našli primeraného partnera. Prípadné námietky niektorých židovských obchodníkov, že partnera-spoločníka si nájsť nemôžu, budú sa pokladať len za výhovorky a za sabotáž arizačnej akcie. Pre blízku budúcnosť bude dôležitou úlohou živnostenských spoločností a obchodných grémií, aby arizačnému procesu podnikov všemožným spôsobom napomáhali a pri tom spolupôsobili.*⁴³⁶

O tom, že „židovský zákon“ bol v radoch prostého obyvateľstva prijatý „pozitívne“, v snahe čo najsilnejšie zapôsobiť na čitateľa, informujú slová: *„Hádzam ani niet na Slovensku novin, ktoré by nepisaly o židovskej otázke na Slovensku. A to nielen v dnešných časoch, lež aj v minulosti. A hádam ani nie je jediného Slováka, ktorý by si neželal, aby sa tento mnohoročný problém národný, kultúrny i hospodársky už raz rozriešil. Preto zákon o arizovaní privítali Slováci tak radi, ako vari ešte ani jeden zákon. Vyneseniu tohto zákona predchádzala dlhá príprava, poučovanie, debatovanie...“*⁴³⁷

Ďalším negatívnym javom, ktorým ľudácka propaganda dehonestovala Židov na vidieku, bolo úžerníctvo. Židia – krčmári boli pôvodcami alkoholizmu. O neutešenej situácii na východnom Slovensku informovala Slovenská sloboda slovami: *„V našich mestách smutným vysvedčením pre nás, Slovákov, sú židovské nočné lokály. ...Pre nás nie je nijako potešiteľný zjav, akého sme boli svedkami minule. Spoločnosť slovenských remeselníkov v podguráženom stave sedí v istom židovskom nočnom lokále a od maďarského cigána nechá si hrať slovenské piesne s obsahom zväčša oplzlým. Žid s cynickým úsmevom pozerá na nich a myslí si niečo nepekneho o hlúpych slovenských gojoch³⁸, ktorí síce nadávajú na Židov, ale pri tom sa u Žida opíjajú a dávajú mu svoje peniaze.*⁴³⁹ V rovnakom duchu sa niesli aj slová podobného článku: *„I my na Slovensku musíme s nimi zúčtovať. To, čo sme videli v ostatné dni, tie povybíjané obloky a výklady, to bola len prvá vlna oprávneného hnevu nášho ľudu. Veď Židia nás vykorisťovali celé stáročia, ich zásluhou mnoho našich ľudí prepilo svoje majetky...“*⁴⁴⁰

Možno konštatovať, že všetky články a úvahy v periodiku Slovenská sloboda smerovali len k jedinému cieľu, vykresliť Židov ako „parazitov“ na tele slovenského pracujúceho ľudu.

³⁶ Slovenská sloboda, 8. 6. 1939, roč. 2, č. 130, s. 1.

³⁷ Gardista, 25. 7. 1940, roč. 2, č. 30, s. 3.

³⁸ *Goj* – hanlivé označenie, ktorým vraj Židia oslovovali kresťanov (podľa dobovej tlače).

³⁹ Slovenská sloboda, 26. 1. 1939, roč. 2, č. 21, s. 3.

⁴⁰ Slovenská sloboda, 19. 11. 1938, roč. 1, č. 6, s. 2.

Novembrové deportácie v „krajine nikoho“

Autonómia Slovenskej krajiny predznamovala novú situáciu pre židovskú komunitu. Predstavitelia HSLS z radov radikálov presadzovali čo najrýchlejšie vyriešenie židovskej otázky. Už 11. októbra 1938 minister Ferdinand Durčanský ubezpečil Hermanna Göringa, že židovská otázka sa bude na Slovensku riešiť podľa norimberských zákonov.⁴¹

Po mníchovskom diktáte, kedy Slovensko prišlo o Petržalku a Devín, sa o svoje nároky prihlásilo aj Maďarsko. Historik Martin Lacko to vyjadril výstižne slovami: „*Slovensko ako trhací kalendár*.“ Maďarská delegácia sa v snahe „*nápravu trianonskej krivdy*“ zišla na medzištátnej úrovni na území druhej ČSR v Komárne v dňoch 9.-13. októbra 1938. Maďarsko hneď od začiatku nastoľovalo maximálne územné požiadavky, čo predstavitelia druhej ČSR rázne odmietli. Po stroskotaní rozhovorov v Komárne sa maďarská delegácia obrátila na signatárov Mníchovskej dohody. Keďže Veľká Británia a Francúzsko o svojho bývalého „chránenca“ neprejavili záujem, iniciatívu prevzalo nacistické Nemecko a fašistické Taliansko. Ministri zahraničných vecí, za Nemecko – Joachim von Ribbentrop a za Taliansko – Galeazzo Ciano 2. novembra 1938 rozhodli o pridelení južných území Slovenska k Maďarsku. Slovensko tak prišlo o svoje najúrodnejšie územia. Celkovo autonómne Slovensko stratilo 738 obcí, vrátane druhého najväčšieho mesta Košíc, Senca, Galanty, Nových Zámkov, Levíc, Komárna, Lučenca, Rimavskej Soboty, Rožňavy, Užhorodu, Mukačeva a Berehova v prospech Maďarska. Slovensku však bola ponechaná Bratislava, o ktorú malo Maďarsko mimoriadny záujem.⁴²

Direktívne rozhodnutie, známe ako I. Viedenská arbitráž, bolo v kruhoch ľudákov vnímané ako zahranično-politická prehra. Predseda vlády a minister vnútra dr. Jozef Tiso, ako aj HSLS, potrebovali najsť čím skôr vinníka, zodpovedného za tieto územné straty. Historici Ivan Kamenec a Eduard Nižňanský sa zhodujú v závere, že „*vhodným obetným baránkom sa stali Židia*“. V domácej i zahraničnej tlači boli označovaní ako „*nepriatelia Slovenska a Slovákov*“. Hneď na druhý deň po podpise I. Viedenskej arbitráže, 3. novembra 1938, došlo k rozsiahlym protizidovským demonštráciám a predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisu navštívili z radov radikálov HSLS Jozef M. Kirschbaum a Jozef Faláth v doprovide príslušníka nacistickej tajnej služby Sicherheitsdienst (SD) Kuna Goldbacha.⁴³

Po počiatočnom rozhovore s Kirschbaumom, Faláthom, Goldbachom

⁴¹ KAMENEC, ref. 12, s. 20. Pozri aj HLAVINKA, ref. 6, s. 40.

⁴² DAMANKOŠ, Marián. *Svetové dejiny III. 20. storočie 1914 – 1991*. Bratislava; Prešov : Euro-litera, 2007, s. 99. Pozri aj LACKO, ref. 4, s. 20-21.

⁴³ HLAVINKA, ref. 6, s. 40.

a Eichmannom nakoniec Tiso vydal nariadenie, ktoré vstúpilo do platnosti 4. novembra 1938. Svojím podpisom de facto prevzal politickú zodpovednosť za celú akciu na seba.⁴⁴ V ten istý deň prišli prvé telefonogramy v popoludňajších hodinách (prevažne medzi 13. – 17. hodinou). Okresné úrady, četnícke stanice a vedúci činitelia HG prevzali telefonicky oznámený príkaz nasledujúceho znenia: „Z rozkazu pána ministerského predsedu Dr. Tisu nariaďuje sa za účelom dosiahnutia rýchlejšieho vyriešenia židovského problému na Slovensku premiestniť väčšinu tu usadlých židov bez hmotných prostriedkov do postúpených území ešte pred obsadením Maďarmi. Preto je treba najneskoršie do 5. XI. 1938 učiť tieto opatrenia:

1. Je treba upovedomiť do 12 hod. popoludňajších dňa 4. XI. 1938 všetky policajné úrady a četnícke stanice ako aj vedúcich jednotiek Hlinkovej gardy na Slovensku, aby zadržali vo svojich obvodoch sa zdržujúcich židov a postrkovali ich i so svojimi rodinnými príslušníkmi v hromadných transportoch na nákladných autách najneskoršie do 24. hod. dňa 4. XI. 1938 cez nové hranice.

2. Treba židom ponechať iba primerané stravné Kč 50.- na osobu.

3. Kde povolujú miestne pomery treba týchto Židov zaviesť do vnútra odstúpených území niekoľko km ďaleko.

4. Treba uzamknúť a zapečatiť pomocou štátnych orgánov byty a obchodné miestnosti týchto postrkovaných židov...⁴⁵

Na základe hore uvedeného môžeme objektívne povedať, že o „riešení židovskej otázky“ sa už nielen hovorí, ale v danej veci aj koná. V tom čase ostalo na Slovensku 62 okresov. Až na výnimku 5 okresov (Giraltovce, Medzilaborce, Stropkov, Trebišov a Vranov nad Topľou), ktoré nedostali Tisove telefonogramy,⁴⁶ akcia prebehla takmer na celom území Slovenska. Deportácie sa nerealizovali jedine v okrese Kysucké Nové Mesto. Okresný náčelník to zdôvodnil slovami: „...na území okresu sa nenachádzajú také skupiny Židov, ktoré by spadali pod dané nariadenie“, resp., že „poľských Židov nebudú posielat na maďarské hranice.“⁴⁷

Dobový pojem *postrkovať* znamenal pre opovrhovanú židovskú menšinu jediné, a to vysídlenie (deportáciu) zo Slovenska. Krátko nato, po zverejnení nariadenia, Jozef Tiso pôvodný fonogram zmenil v tom zmysle, že vysídlení

⁴⁴ Slovenský snem sa vytvoril až po voľbách v decembri 1938.

⁴⁵ NIŽNANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Židovská náboženská obec Bratislava, 2001, s. 228.

⁴⁶ Telefonogramy neboli do spomínaných okresov doručené. Okresné úrady sa o celej akcii dozvedeli až z Okresného úradu v Prešove, preto sa v týchto okresoch deportácie začali neskôr. Pozri bližšie HLAVINKA, ref. 6, s. 42.

⁴⁷ NIŽNANSKÝ, ref. 15, s. 65.

mali byť Židia – cudzí štátni príslušníci a Židia, ktorí nemali domovské právo v obci, kde sa zdržujú. Tí mali byť urýchlene vypovedaní do ich domovských obcí. Rovnako mali byť zadržaní tí Židia, ktorí disponovali majetkom väčším ako 500 000,- Kč, a uväznení, aby nemohli emigrovať.⁴⁸

O tom, v akej atmosfére prebiehali deportácie vo Vranove nad Topľou, dozvedáme sa z „*prísne dôverného*“ listu A. Okála Jozefovi Tisovi z 8. novembra 1938: „*Dňa 7. novembra t. r. pred polnocou dostal tunajší okresný úrad určitý rozkaz k prevedeniu niektorých opatrení proti cudzím príslušníkom. Ihneď bola zavolaná Hlinkova garda a za súčinnosti četníctva a starších zpoľahlivých občanov sa predvádzali jednotlivci i celé židovské rodiny, ktoré nemajú tu domovské právo /resp. štátne občianstvo/ na obecný úrad k vyšetreniu. Všetci četníci i gardisti plnili rozkazy svedomite a vzorne. To by však nebolo dôvodom k tomuto listu. Príčina je tá, že ako tvrdia mnohí občania, nebol rozkaz – okresnému úradu udelený – presne splnený; boli odvezení len židia najchudobnejší, ktorých sa vraj nemal kto zastat. Tí, ktorí vraj mali dákeho „stryka“, boli prepustení. Možno, že to vyzera ako klebeta, ale píšem preto, lebo ľudia sú nespokojní a podozrievajú aj nás gardistov, že sme prepustili takých, ktorí mali byť odvezení. To je však nie pravda. O dôvodoch k prepusteniu alebo zadržaniu sme nerozhodovali my. Ale tunajší pol. trestný sudca p. komisár Vyskočil, notár Haraszty, asistoval starosta obce Béreš, okresný četn. veliteľ por. Schmid a iní. Tým nechcem povedať, že by títo snád mali zlé úmysly, ale mohlo sa stať pri takom návale práce a rýchlosti, že dačo nedokonale poprezerali a neúplne uvážili. Medzi ľuďmi sa hovorí, že vraj veľmi orodovali za ktorúsi rodinu (Trenk a iné), akýsi škpt. Štěpán a iní dôstojníci terajšej tunajšej posádky, ale aj civ. osoby. (...) Ľudia sú rozhorčení hlavne preto, že len tí chudobní židia, ktorí sa živili ťažkou prácou, boli vysťahovaní a tí čo vselíjakými machináciami prišli k majetkom /advokáti a obchodníci/ a „kúpili“ si i štátne občianstvo, zostávajú nás i naďalej odierať. Mienka, akoby sa tunajší vedúci činitelia /kresťania/ dali podplácať, iste neprispieva i k disciplíne ľudu a neposiluje kladný pomer ani k našej novej vláde. To je zrejme z výkrikov: „ani teraz nebude spravodlivosť!“ Končiac túto zprávu prosím, aby nebola považovaná za zlomyselné záškodníctvo a tým menej podlízacstvo, lebo je ona opisom názorov ľudu. Ráďte ju považovať za prísne dôvernú, a ak uznáte za potrebné, ráďte nechať všetko vyšetriť nestrannými osobami /nie tunajšími/. Ďakujúc vopred za láskavé prijatie môjho upozornenia, som Vám oddaný: Ing. A. Okál⁴⁹*

Už na začiatku deportácií sa zdvihla vlna odporu, predovšetkým v radoch kresťanského obyvateľstva. Takéto konanie považovalo za nehumánne,

⁴⁸ HLAVINKA, ref. 6, s. 41.

⁴⁹ NIŽNANSKÝ, ref. 45, s. 311-312. Pozri aj MICHNOVIČ, ref. 18, s. 66.

pretože: „...zo 4. na 5. novembra bola v noci zima, padal hustý dážď a v niektorých okresoch sa napriek výslovnému zákazu okresného úradu jednotliví príslušníci HG dopustili voči Židom brutálnych a nekresťanských činov.“⁵⁰

V opozícii voči tejto argumentácii stálo ľudacke periodikum Slovenská sloboda, v ktorom sa okrem iného písalo: „...Židov sa chce zbaviť každý štát, preto stávajú sa denne prípady, že na hraničné čiaru vyháňajú tých, ktorí sú tomu či onomu štátu na ťarchu. Áno, Židia sú dnes na ťarchu skoro celému svetu. Osud si s nimi zahráva, ako si mal zabrať už dávno.“⁵¹

Maďarsko však nechcelo deportovaných prijať. Naopak, samo vyhostilo z krajiny Židov a osoby maďarskej národnosti, ktorých domovské právo bolo v obciach nachádzajúcich sa na obsadenom území. Týmto rozhodnutím sa Židia dostali medzi dva mlynské kamene. Nezostávalo im nič iné, len sa usadiť na slovensko-maďarskom pohraničí. Boli to tábory vo Veľkom Kýre pri Nitre a Miloslavove (kolónia Alžbeta)⁵² pri Bratislave, kde bolo asi 700 Židov. Dobové svedectvá o týchto táboroch priniesla aj M. Jesenská v českých novinách Přítomnost. Pýta sa: „Aké je to, ak ostane skupina tristo ľudí – ako ostala pri Bratislave – v noci a v zime na poli...? Také: otec vyhrabe holými rukami do tvrdej hlíny tri diery, do každej položí jedno dieťa, z kukuričnej suchej vňate spletie striešku nad nimi a sám sa posadí na hrudu vedľa nich.“ O. Neumann v Židovských novinách zase napísal: „...vyslobodte týchto nešťastníkov zo zeme nikoho, zmilujte sa nad nevinnými dieťkami a chorými starcami, nad všetkými, ktorých jedinou vinou nútiacou ich k pobytu na tejto beznádejnej pôde, v zemi nikoho je, že sú Židia.“⁵³

Chaos a nepresnosti v nariadeniach od piatka 4. do pondelka 7. novembra 1938 mali za následok množstvo problémov, ktoré súviseli s dopravou a majetkom deportovaných Židov. Keďže sa situácia stala neúnosnou, Jozef Tiso celú akciu 7. novembra 1938 zrušil a Krajinský úrad na druhý deň vydal rozhodnutie nasledujúceho znenia: „*Pokiaľ podriadené úrady v niektorých prípadoch zaistili peňažné hotovosti, cennosti alebo iný majetok, nech je učinené opatrenie za účelom ich uvoľnenia podľa inventáru, a to majiteľom... Zapečatené byty nech sú uvoľnené na žiadosti ich majiteľov... Zapečatené obchody a živnostenské prevádzkovne nech sú inventárne uvoľnené...*“⁵⁴

⁵⁰ LIPSCHER, ref. 29, s. 65.

⁵¹ Slovenská sloboda, 1. 12. 1938, roč. 1, č. 15, s. 3.

⁵² Kolónia Alžbeta bol vojenský názov používaný pre Miloslavov.

⁵³ HEGEDUS, Roman. *Protizhídovská politika v období slovenskej autonómie*. <http://www.pravespektrum.sk/article.php?42>

⁵⁴ NIŽNANSKÝ, ref. 15, s. 68.

Aj keď sa nám menný zoznam Židov vyvezených z Vranova nad Topľou nezachoval, podľa zistených údajov bolo mimo Bratislavu vyvezených z celého územia Slovenska približne 3 650 Židov. Spolu s bratislavskými Židmi bol počet 7 500 Židov.⁵⁵

Pri hodnotení novembrových deportácií v „*krajine nikoho*“ je dôležité uviesť, že krok Jozefa Tisa mal veľmi negatívne odozvy na medzinárodnej scéne, predovšetkým v USA, Veľkej Británii a Francúzsku. Vysídľovacia akcia bola zároveň v rozpore so stále platnou Československou ústavou, bola preto protiprávna. V snahe zakryť tento počín prijala slovenská vláda 5. júna 1940 ústavný zákon, ktorý takéto činy so spätnou platnosťou zlegalizoval. Deportácie súčasne predznamenal neskoršiu rovnakú situáciu, keď sa radikáli HSLS z vlastnej iniciatívy a za asistencie vlastných mocenských štruktúr (HG) rozhodli poslať do táborov smrti viac ako 68 000 Židov z územia vlastnej krajiny.

Prvé protizidovské zásahy vo verejnom živote a politické zmeny v meste

Titulné názvy článkov: „*Židov všade likvidujú*“,⁵⁶ „*Slováci zúctujú so Židmi*“,⁵⁷ „*Prečo musíme riešiť židovskú otázku*“⁵⁸ denníka Slovenská sloboda boli predzvesťou blížiacich sa zásahov, smerujúcich k spoločenskej a politickej diskriminácii židovských občanov. Už počas autonómie Slovenska došlo k prvým zásahom voči židovskej minorite na Zemplíne v podobe zákazu Eruv-drôtov⁵⁹. Krajinský úrad ako najvyšší správny orgán na Slovensku už 22. októbra 1938 vydal predpis ohľadom „*Židovských Eruv-drôtov*“.⁶⁰ Následne Ministerstvo vnútra poslalo župnému úradu v Prešove prísopis o odstránení Eruv-drôtov v znení: „*V mnohých obciach v Slovenskej republike sú cez verejné komunikácie natiahnuté t. zv. Eruv-dróty, ktoré majú dľa židovských predpisov symbolicky hraničiť obec poťažne mesto. (...) Nakoľko v miestach, kde sa ešte tieto dróty nachádzajú, vyvolávajú medzi kresťanským a najmä slovenským obyva-*

⁵⁵ NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 77.

⁵⁶ Slovenská sloboda, 16. 11. 1938, roč. 1, č. 2, s. 1.

⁵⁷ Slovenská sloboda, 19. 11. 1938, roč. 1, č. 6, s. 2.

⁵⁸ Slovenská sloboda, 26. 11. 1938, roč. 1, č. 11, s. 4.

⁵⁹ Eruv - termín označujúci rôzne symbolické úkony (*aces*), ktoré umožňujú dosiahnuť v sobotu a vo sviatok inak zakázané úkony. Eruv (*Erub*) - toto hebrejské slovo v preklade znamená „zmes“ alebo „zmiešanie“ a zahŕňa „vklad zakázaného do sféry povoleného“. Vo všeobecnosti ide o spôsoby, ako ulahčiť náročné predpisy pri prisnom svätení sabatu a sviatkov. Pre ortodoxných Židov mohlo byť, napr. jedlo počas sabatu uložené najviac vo vzdialenosti dvetisíc krokov od mesta. Eruv-dróty umožňovali ohraničiť vzdialenosť a zmeniť tzv. verejné miesta na súkromné. Pozri bližšie RÚNES, Dagobert D. *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiaprint, 1992, s. 55-56; NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 20.

⁶⁰ NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 20.

*telstvom nelúbošť a pohoršenie, nariaďuje ministerstvo vnútra prvostupňovým úradom, aby z dôvodov verejného pokoja, poriadku a bezpečnosti učinily potrebné opatrenia, aby Eruv-dróty boli odstránené.*⁶¹

K dôležitým zmenám došlo na Slovensku aj pri variovaní politického systému. Periodická tlač na východnom Slovensku tento zvrzat zaznamenala článkom: „*Pod heslom: Jeden Boh, jedna strana, jeden národ*“ slovami: „*Uplynulo dvadsať rokov od utvorenia samostatného česko-slovenského štátu. Tých dvadsať rokov bolo potrebných na to, aby sme prežili dni kruté a pre každého z nás veľmi bolestné. Ale prežili sme v ostatné dni veci ďalekosiahleho významu. Sjednotenie národa v jednu stranu znamená u nás veľký a ďalekosiahly pokrok, znamená krok do budúceho života. Prestali na našom zmenšenom Slovensku politické boje, prestali bratovražedné útoky a prestala stranícka nenávisť. Sme teraz všetci rovní, sme jeden ako druhý a hrdo sa dnes všetci v jednom šiku hlásime k novej myšlienke malého, ale nášho Slovenska, hlásime sa k spolupráci za lepší zajtrašok nás a našich nástupcov. (...) Národ slovenský sa sjednotil, sjednotil sa v jednu stranu, v jeden nerozdeliteľný a nezniteľný celok, sjednotil sa pod jeden prápor a za jediným heslom, za lepšiu budúcnosť Slovenska. (...) Preto pod heslom „Jeden Boh, jedna strana, jeden národ!“ ideme do nového boja za lepšiu a krajšiu budúcnosť národa.*“⁶²

Zjednoteniu HSLŠ v SSNJ predchádzalo 9. októbra 1938 zastavenie činnosti Komunistickej strany a Sociálnodemokratickej strany Československa. Vzápätí 24. a 25. novembra 1938 bola zakázaná aj činnosť Židovskej strany a Zjednotenej socialisticko-sionistickej strany robotníckej na Slovensku. Všetky ostatné strany sa zlúčili s HSLŠ v SSNJ.⁶³ Zakrátko nato sa stretli novovytvorená vranovská MO HSLŠ, MO HG a Hlinkova mládež (HM). Zo spisov Prezídia Ministerstva vnútra sa dozvedáme, že okresným predsedom strany bol Ján Danič, povolaním roľník a tajomníkom Štefan Paličko, profesiou obuvník. Okresným veliteľom MO HG bol Eduard Džatko, obchodník s miešaným tovarom a komorný radca a jeho zástupcom v čase neprítomnosti Jozef Helmeczy, učiteľ a školský inšpektor. Vodcu HM v okrese Vranov nad Topľou vykonával Kornel Fiala, učiteľ učňovskej školy a za jeho zástupcu bol menovaný Dezider Zboray, štátny učiteľ a člen bývalej agrárnej strany a Telovýchovnej jednoty Sokol.⁶⁴

O situácii po I. Viedenskej arbitráži vo Vranove nad Topľou informoval Okresný úrad (OÚ) zastúpený okresným náčelníkom Alexejom Lej-

⁶¹ ŠA Prešov, f. Šariško-zemplínska župa, prezidiálne oddelenie 1940 – 1945 (ďalej: ŠZŽ – prezidiálne oddelenie), k. 8, č. j. 418/1940.

⁶² Slovenská sloboda, 19. 11. 1938, roč. 1, č. 5, s. 3.

⁶³ HLAVINKA, ref. 6, s. 39–40.

⁶⁴ SNA, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (209) (ďalej: ÚŠB), 209-774-4, č. j. 128; 2950.

kom.⁶⁵ Alexej Lejko od 2. do 13. novembra 1938 pôsobil v Medzilaborciach. Po tom, čo ho 11. novembra vystriedal vo funkcii Mikuláš Kellö, nastúpil do služby OÚ vo Vranove nad Topľou 14. novembra ako hlavný komisár politickej správy a okresný náčelník.⁶⁶ Post úradníkov OÚ zastávali: Gabriel Vyskočil (koncipista politickej správy) a Andrej Krajcer (účtovný adjunkt s právom hlasovacím). Členmi okresného výboru boli: Eduard Džatko, Ján Petro, Juraj Kačur, Ján Hudák, Ján Madár a Jozef Mikloš.⁶⁷

Blížiac sa voľby do Snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938 ovplyvnili aj situáciu v mestečku Vranov nad Topľou. V snahe získať potrebné hlasy pre jednotnú kandidačnú listinu HSLs-SSNJ slovenská vláda vyslala ministra dopravy Jána Lichnera do Prešova a Vranova s príslubom výstavby železnice Prešov – Vranov – Strážske.

Voľby do Snemu Slovenskej krajiny z pohľadu ľudáckeho mestečka Vranov

Po čiastočnej konsolidácii zahranično-politických pomerov a vytýčení nových hraníc s Maďarskom po I. Viedenskej arbitráži sa pozornosť slovenských čelných predstaviteľov vlády opäť sústredila na vnútropolitické otázky. Primárnou úlohou politikov bola predvolebná agitácia, keďže na 18. decembra 1938 boli vypísané voľby do prvého zákonodarného snemu. Už v predvolebnom prejave predsedu autonómnej vlády dr. Jozef Tiso charakterizoval vytvorenie HSLs-SSNJ slovami: „Prestali vládnuť strany, začína vládnuť národ! Strany slúžili niekoľkým vyvoleným, ktorých komandovali centralistické peňažné krupy a rozličné protislovenské a protikresťanské pokútne tajné spoločnosti. Národ bol ich otrokom, ktorý predávali. Ľud bol im hlasovacím materiálom, ktorý zavádzali ničomnými sľubmi a nízkym judášskym grošom. Slovenská vláda rozpustila všetky strany, aby vytrhla ľud z tohto ponižovania a vykorisťovania...“⁶⁸

Predchádzajúca likvidácia plurality ostatných politických strán (Komunistickej strany, Sociálnodemokratickej strany Československa, Slovenskej národnej strany a obidvoch židovských strán) mala zabezpečiť priaznivé výsledky volieb pre HSLs. Aby bolo vylúčené akékoľvek riziko pre jednotnú kandidátku HSLs-SSNJ, oznámenie o konaní volieb bolo zverejnené až v sobotu, t.j. 26. novembra popoludní. Bol to predvídavý taktický ťah ľudákov,

⁶⁵ Alexej (Alexius) Lejko sa narodil roku 1898 v obci Strážne, okr. Kráľovský Chlmec. Po štúdiách pôsobil ako okresný náčelník v Medzilaborciach, kde sa aj oženil s Melániou Števkovou. Z manželstva sa mu narodil syn Dušan. Počas rokov 1938 – 1945 pôsobil vo Vranove nad Topľou ako okresný náčelník a hlavný komisár politickej správy. Pozri bližšie ŠA Prešov, pob. Vranov nad Topľou, f. OÚV, k. 10, č. j. 128.

⁶⁶ ŠA Prešov, pob. Vranov nad Topľou, f. OÚV, k. 10, č. j. 128.

⁶⁷ ŠA Prešov, pob. Vranov nad Topľou, f. OÚV, k. 10, č. j. 128.

⁶⁸ NIŽNANSKÝ, ref. 15, s. 181.

keďže termín konania volieb bol určený na 18. decembra. Prípadné predloženie iných kandidátnych listín sa týmto krokom stalo nemožným.⁶⁹

O ovplyvňovanie verejnej mienky na východnom Slovensku sa usiloval aj minister dopravy Ján Lichner, keď v sobotu 26. novembra prišiel do Prešova rýchlikom o 11.00 hodine. Po prijatí okresným náčelníkom dr. A. Ondrejkovičom, vládnym komisárom A. Chrappom, policajným riaditeľom Bielickým a ďalšími významnými osobnosťami mesta sa presunol do zasadacej siene radnice. Jeho referát priniesla na titulnej strane aj Slovenská sloboda nasledujúceho znenia: „*Slovenská vláda chce za každých okolností starať sa o potreby celého Slovenska. Slovenský východ je dosť odrezaný od sveta. Prešov nie natoľko, ako michalovská dolina. Prichádzam, aby som zistil na tvári miesta všetky cestné a železničné potreby východného Slovenska. Hneď som urobil opatrenie, aby sa započalo so stavbou trati Prešov – Vranov nad Topľou. Už v pondelok započnú prípravné práce. Prosím však pána vládneho komisára mesta Prešova, aby sa postaral o umiestenie stavebnej správy. So stavbou sa započne na úseku Kapušany–Vranov. Za riadnych pomerov bude stavba dokončená v roku 1940. Nastáva ale otázka, ako odpomôcť nedostatku spojenia už teraz. Majúc na zreteli potreby kraja, zavádzam hneď autobusovú dopravu. Horšie je to s dopravou nákladu. Nákladných automobilov je málo. Tu sa pokúsím získať vojakov, ktorí majú dosť nákladných automobilov a môžu nám vypomôcť pri zdolávaní dopravy tovaru. Ale je tu aj rad iných otázok, ktoré bude treba riešiť...*“⁷⁰ O 13.00 hodine sa následne konal slávnostný spoločný obed v hoteli „Savoy“, po ktorom minister odcestoval autom do Vranova nad Topľou. Jeho prvoradou úlohou bolo v tomto „oddanom ľudáckom mestečku“ presvedčiť voličov, že to, čo nedokázala „čechoslovakistická“ vláda zrealizovať za dve desaťročia, teda projekt výstavby železnice Prešov – Vranov – Strážske, to prvá slovenská vláda naprávi v priebehu niekoľkých najbližších mesiacov.⁷¹

Už 11. decembra sa za účasti popredných slovenských politikov konali v Šariši a Zemplíne predvolebné manifestácie – napr. v Bardejove a Prešove za účasti Vojtecha Tuku a Alexandra Macha, v Giraltovciach s poslancom J. S. Vančom a v Stropkove so senátorom G. Fritzom.⁷² Obdobná predvolebná schôdza sa konala aj vo Vranove nad Topľou. Atmosféru hodnoverne

⁶⁹ ARPÁŠ, Róbert. Od autonómie k samostatnosti. In ŠMIGEL, Michal - MIČKO, Peter (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie Fakulty humanitných vied UMB; Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005, s. 15.

⁷⁰ Slovenská sloboda, 27. 11. 1938, roč. 1, č. 12, s. 1-2.

⁷¹ MICHNOVIČ, ref. 7, s. 185-186.

⁷² PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2007, s. 53.

zachytáva ľudák Ľudovít Lupták slovami: „*Obyvateľstvo po bohoslužbách shromažďilo sa pred Kultúrnym domom, kde shromaždenie zahájil Alexander Džatko. Za týmto prehovorili poslanec Štefan Hašík a odb. učiteľ J. Fetterik, ktorí boli na tento deň zvlášť povolaní z Michaloviec. Potom ešte krátku reč k shromaždeným predniesol roľník Michal Kridlo.*“⁷³ Voľby nakoniec prebehli ako referendum, v ktorom voliči odpovedali na otázku: „*Chceš nové slobodné Slovensko?*“ Mali na výber dve odpovede: „*Ano*“ alebo „*Nie*“.

Výsledky snemových volieb z 18. decembra dopadli na východe Slovenska podľa očakávania ľudákov viac ako dobre. Za autonómiu Slovenskej krajiny a jednotnú kandidátku HSLS hlasovalo napr. iba za okres Prešov 98 % a za mestčko Vranov nad Topľou 98,5 %, čo bolo viac ako celoslovenský priemer (97,3 %).⁷⁴ Voľby sa súčasne uskutočnili za asistencie HG a diskriminácie Čechov a Židov.⁷⁵ Spokojnosť s výsledkami volieb vyjadril aj ľudák Rudo Strieženec pri prvom výročí vzniku samostatného slovenského štátu v ideovo ladennej publikácii *Hlinkova garda a slovenská revolúcia* takto: „*A konečne je tu deň volieb do slobodného slovenského parlamentu. 98 procent všetkých voličov je jednej myslí a za túto vládu! Dnes je nesporné, že najväčší vplyv na toto sjednotenie slovenských duší a myslí mala práve Hlinkova garda.*“⁷⁶

Z hľadiska predvolebnej kampane a výsledkov volieb je dôležité spomenúť, že celá príprava a priebeh volieb sa niesli v protičidovskom i protižidovskom tóne. Známe Tisove prejavy, prikláňajúce sa ku goebbelsovskému slovníku „židomaxistickej ideológie“, o tom podávajú jednoznačné stanovisko: „*V duchu žilinského manifestu a v duchu Hlinkovho programu chce (Slovensko – pozn. M. L.) stáť po boku najmä tých štátov a národov, ktoré začali a vedú boj proti židomaxistickej ideológii... Idete rozhodovať o tom, či chcete raz navždy znemožniť vládu cudzích živlov nad Slovenskom.*“⁷⁷

Počiatočné náznamy protižidovských nálad vyústili až do antisemitskej predvolebnej plagátovskej kampane. Úrad propagandy pod vedením A. Macha pripravil červeno-bielo-modrý plagát s nasledujúcim textom: „*Slováci-kresťania! Židia sú od vekov vašími vykorisťovateľmi! Dnes musíme všetci nežidia utvoriť jednotný protižidovský blok. Nekupovať od židov ani len za halier! Len zásluhou židov sa dostalo po dvadsaťročnej prestávke 276 000 Slovákov späť do*

⁷³ LUPTÁK, ref. 7, s. 44.

⁷⁴ MICHNOVIČ, ref. 7, s. 186. Pozri aj LUPTÁK, ref. 7, s. 44.

⁷⁵ Na základe nariadenia Krajinského úradu z 2. 12. 1938 boli volebné miestnosti rozdelené podľa národnostného princípu. Opatrením sa malo zistiť, ako sa príslušníci jednotlivých národností zachovávajú pri voľbe. Pozri bližšie NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 182.

⁷⁶ STRIEŽENEC, Rudo. Chronologický záznam udalostí. In BOHÚŇ, Emo - BEŽO, Gustáv *A. Hlinkova garda a slovenská revolúcia*. Bratislava, b. v., 1940, s. 16.

⁷⁷ NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 188.

*Maďarska! Pred rokom 1918 všetci Židia boli Maďarmi. Do 6. októbra Čechoslovákmi, v obsadenom území sú zase Maďarmi a na Slovensku budú chcieť byť Slovákmi. Neverte im, nedajte sa viac klamať! Žid vždy len židom zostane! Neničte majetok židov, ale ho bedlivo strážme, lebo dnes-zajtra celý prejde do vlastníctva slovenského národa. Kto ešte aj dnes podporuje žida, je zradcom národa! Jozef Tiso.*⁷⁸ Mimo uvedeného letáku sa aj v okrese Vranov nad Topľou objavili prospekty s prokomunistickým obsahom. Konkrétne sa vyskytli v obci Hlinné v „predvečer“ volieb. Veliteľ četníckej stanice v Soli 14. januára 1939 podal Okresnému úradu vo Vranove hlásenie, v ktorom sa uvádza: „Oznamujem, že v noci zo 17. na 18. decembra 1938 hodil neznámy pachateľ do dvora obecného starosty Michala Tabaky a do dvora ľudovej gréckokat. školy v Hlinnom 4 druhy letákov, v ktorých sa nabáda voličstvo, aby dňa 18. decembra 1938 nevolilo kladne spoločnú kandidátku do slovenského snemu.

Do uvedených dvorov bolo hodných celkom 23 letákov, z nichž 17 kusov má nápis „Slovenským voličom!“, 3 kusy s nápisom „Chcete mať nové a slobodné Slovensko?“, 1 kus s nápisom „Chceš nové a slobodné Slovensko?“ a 2 kusy s nápisom „Kto chce hlad a biedu, hlasuje áno. Kto chce prácu a chlieb, hlasuje nie!“.

Tieto letáky našli a sobrali dňa 18. decembra 1938 skoro ráno obecný starosta Michal Tabaka a syn správcu školy Ján Duranik, takže sa nedostali do rúk obyvateľom a preto ani nemali vplyv na voličov a výsledok voľby, pretože bolo odovzdaných v Hlinnom 100 % hlasov „áno“ ...Pachateľom bol pravdepodobne prívrženec komunistickej strany. V obci Hlinné je ich niekoľko, ale žiadnemu z nich nebolo dosiaľ možné dokázať, menovite nie Michalovi Kopčákovi.⁷⁹

Židovská minorita vo Vranove nad Topľou, ale aj na Slovensku zaujala napriek vyhrotenej situácii k voľbám lojálny postoj. Väčšina Židov na podnet Ústrednej kancelárie autonómnych židovských náboženských obcí a Židovskej ústrednej úradovne volila „áno“. Židovské noviny to komentovali slovami: „...Dostavíme sa všetci k voľbám a pri tomto slávnostnom akte odovzdáme svoj hlas za slovenský národ. Za zdarný vývoj našej vlasti. Za Slovenský snem. Za štátnosť Slovenska.“⁸⁰

Nedemokratický a v značnej miere ovplyvnený priebeh decembrových volieb do Snemu Slovenskej krajiny potvrdil víťazstvo HSLS, ktorá začala Slovensko pretvárať podľa vlastných autoritatívnych predstáv. Autonomía Slovenska a následné vyhlásenie Slovenského štátu bolo predzvesťou blížiacej sa tragédie nielen pre celú Európu, ale hlavne pre židovskú komunitu.

⁷⁸ NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 189.

⁷⁹ MICHNOVIČ, Imrich - KÓNIA, Peter. *Dejiny obce Hlinné*. Prešov : Obecný úrad Hlinné, 2002, s. 94.

⁸⁰ NIŽŇANSKÝ, ref. 15, s. 191-192.

The Jewish religious community in Vranov nad Topľou during the Autonomy of Slovakia

The most powerful political party in Slovakia – Hlinka’s Slovak people party (HSPP) gets into the centre of the political environment immediately after the declaration of the Autonomy of Slovakia. The jubilee year of the 20th anniversary of Pittsburg Agreement initiated the uniting of all (unforbidden) political parties with HSPP into the Party of the Slovak National Unity (PSNU). This United Party after the 1938 became the only State Party of the Slovaks based on national and autocratic principle.

During the autonomy of the Slovak Country there was a special relationship between HSPP and Jewish citizens which developed from incipient anti-Semitic ambience, later plundering, looting of poverty to violence unconstitutionally expelling from populated regions known as November deportation “*in the land of nobody*”. Anti-Semitic ambience prevailed also during undemocratic December election to the House of the Slovak Country which definitely confirmed the victory of the HSPP. Commonalty regime which participated in the Slovak society since 1938 gradually embodied in legal criminality.

A lack of published material of this topic and at the same time big ignorance of Jewish Religious Communities during the Autonomy of Slovakia has stimulated me to contribute to foreknowledge and synthesis of information about Jewish Community in Eastern Slovakia, specifically in Vranov region – especially because of such a complicated and disputatious question.

Mgr. Martin Lupčo (doktorand)
Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
martin.lupco@ku.sk

Katolícka cirkev na Slovensku a Druhý vatikánsky koncil

Ivan Chalupecký

CHALUPECKÝ, Ivan. The Catholic church in Slovakia and the Second Vatican council. In *Ružomberký historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 246-281.

The study deals with the introduction of the conclusions of the Second Vatican Council in the clerical life in Slovakia. At the same time he underlines certain reserves and unused opportunities in church. Many questions remain unanswered.

Keywords: The Catholic church. The Second Vatican council. Slovakia. Communism. 20th Century.

Katolícka cirkev mala na Slovensku do polovice 20. storočia dominantné postavenie nielen v konfesionalnej oblasti v dôsledku toho, že sa k nej hlásilo okolo 80 % obyvateľstva, ale aj v oblasti politickej. Bolo to dedičstvo bývalého Uhorska, ktoré sa pýšilo korunou sv. Štefana a nazývalo sa *Regnum Marianum*. Toto postavenie sa nenaštrbilo ani vznikom Československa na rozdiel od českých krajín, ktoré spájali katolicizmus s Habsburgovcami a po vzniku republiky ho preto s bývalou dynastiou čiastočne zavrhli.¹ Vďaka činnosti Andreja Hlinku a jeho spolupracovníkov, nielenže postavenie katolicizmu ostalo dominantným, ale na Slovensko neprenikli ani snahy veľkej časti českých kňazov o radikálnu reformu Cirkvi, ktoré tam vyústili do odtrhnutia sa značnej časti veriacich od Katolíckej cirkvi a ich prechod do novej tzv. Československej cirkvi. Slovenský katolicizmus sa s maďarskou minulosťou vysporiadal s pomocou štátu tým, že okrem jedného (košického biskupa Augustína Fischer-Colbrieho) vymenil všetkých maďarských biskupov a nahradil ich troma novými slovenskými biskupmi.² Napriek tomu, že komunisti

---

¹ CHALUPECKÝ, Ivan. Die römisch-katholische Kirche in Tschechien 1945 – 2005. In MIK-RUT, Jan (ed.). *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart*. Wien : Dom Verlag, 2006, s. 453.

² HRABOVEC, Emilia. *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918 – 1922 im Kontext internationaler Beziehungen*. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH Verlag, 2002; CHALUPECKÝ, Ivan. Obsadenie spišského biskupského stolca po roku 1918. In *Studia theologica Scepusiensia VI. Spišský biskup Ján Vojtaššák*. Ed. Ivan Chalupecký. Spišská Kapitula; Spišské Podhradie :

Katolícku cirkev najmä po roku 1948 masívne prenasledovali, zachovala si do súčasnosti na Slovensku pomerne významné postavenie. Preto sa jej vývoj vo väčšej alebo menšej miere týka aj politických dejín Slovenska.

Druhý vatikánsky koncil bol veľkým prelomom vo vývoji Katolíckej cirkvi v 20. storočí. Preto zmeny, ktoré zaviedol v rámci Cirkvi, mali a majú odraz aj v bežnom živote občanov či spoločnosti. Tak napr. liturgické zmeny sa odrazili aj v slovenskej sakrálnej architektúre či v oblasti ochrany a využívania pamiatok. V bežnom živote občanov sa čiastočne odrazili zmeny v pôstnom poriadku (napr. na štedrovečernej večeri už aj katolíci môžu konzumovať mäso namiesto tradičných rýb). Podstatné skrátenie tzv. eucharistického pôstu umožnilo večerné omše, čím sa dosť podstatne zmenila návštevnosť napr. bohoslužieb počas veľkonočného trojdnia. Obrovskou zmenou aj na Slovensku bola zmena vo vzájomných vzťahoch medzi konfesiami – ekumenizmus. Vzťahy medzi katolíkmi a protestantmi, ale aj medzi kresťanmi a židmi, boli počas celých stáročí napäté až nepriateľské. Tie posledné vyústili dokonca do tragédie, ktorá v dejinách nemá obdobu.

Z uvedených dôvodov sa aj viacero medzinárodných projektov venovalo výskumu života Katolíckej cirkvi po Druhom vatikánskom koncile, pri čom sa zisťovali aj zmeny v bývalých tzv. socialistických krajinách.³ Táto práca je pokračovaním viacročného výskumu v tejto oblasti, ktorého výsledky boli síce už ako podklad čiastočne využité, ale ešte neboli publikované. Vychádzali sme pri ňom nielen z príslušnej literatúry, ale najmä z analýzy súdobej publicistiky a cirkevných dokumentov, ktoré s témou súvisia. Snažili sme sa o kritickú analýzu problému tak z hľadiska náboženského, ako aj občianskeho.

Napriek tomu, že koncil bol v živote Katolíckej cirkvi takou prevratnou udalosťou, venovalo sa jeho percepcii na Slovensku pomerne málo pozornosti. Azda najvýznamnejšou prácou v tejto oblasti je doktorská dizertácia Jozefa Jurka o Druhom vatikánskom koncile a Slovensku.⁴ Jurko veľmi svedomito spracoval všetky novinové články, mnohé spomienky a obozňníky Košickej diecézy týkajúce sa koncilu, teda to, ako sa vedomosti o koncile na Slovensko dostávali, ale ku kritickej analýze dôsledkov koncilu na cirkevný život

Kňazský seminár Jána Vojtaššáka, 2003, s. 7-24; O vzťahoch medzi Cirkvou a štátom v medzi-vojnovom období pozri aj: DOLINSKÝ, Juraj. *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Dobrá kniha, 1999; KONÍČEK, Jiří (Ed.). *Katolícka cirkev v prvni Československé republice (1918 – 1938)*. Olomouc : Společnost pro dialog Církve a státu, 2006.

³ Napr. medzinárodný projekt *Kirche im Aufbruch*, na ktorom sme tiež spolupracovali a výsledkom ktorého bola edícia pomenovaná: *Gott nach dem Kommunismus*. Slovenska sa týka zväzok: MÁTÉ-TÓTH, András - MIKLUŠČÁK, Pavol et al. (ed.). *Kirche im Aufbruch. Zur pastoralen Entwicklung in Ost(Mittel)Europa – eine qualitative Studie*. Ostfildern : Schwabenverlag, 2001.

⁴ JURKO, Jozef. *Druhý vatikánsky koncil a Slovensko*. Kapušaný : Vydavateľstvo Bens, 1999.

na Slovensku sa nedostal. Pavol Dráb sa v svojej dizertácii o ekumenizme na Slovensku.⁵ Tiež nemohol vyhnúť hodnoteniu percepcie koncilu na túto oblasť. Zároveň sa však venoval z veľkej časti len reflektovaniu rôznych správ o slovenskom ekumenizme. Najväčšiu sústavnú pozornosť recepcii koncilu na Slovensku venovalo osobitné číslo časopisu *Duchovný pastier*, vydané pri príležitosti Týždňa koncilu na Slovensku v roku 2002.⁶ Inšpiráciou pre vydanie tohto čísla bolo 40. výročie od začiatku koncilu. Ide vlastne o prednášky, ktoré odzneli pri tejto príležitosti na konferencii, ktorá trvala celý týždeň a konala sa postupne vo všetkých kňazských seminároch pri Inštitútoch Cyrilometodskej teologickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, a to v samotnej Bratislave, v Nitre, Banskej Bystrici, Spišskom Podhradí, Prešove a v Košiciach. Jej úlohou bolo zoznámiť študentov bohoslovnia s dokumentmi koncilu, pripomenúť ich a prediskutovať. V tej súvislosti niektorí autori aj reflektovali akceptáciu koncilu na Slovensku. Koncilu sa týkalo predovšetkým pomerne mnoho článkov v odbornom pastoračnom časopise *Duchovný pastier*. Ich podrobná bibliografia z rokov 1959 – 2002 je uverejnená v uvedenom čísle *Duchovného pastiera* a dáva dobrý prehľad o témach, ktoré sa v súvislosti s koncilom pertraktovali.⁷ Isteže, otázkou vplyvu koncilu na Katolícku cirkev na Slovensku sa zaoberali aj viaceré magisterské či diplomové práce, ale k serióznej väčšej syntéze tohto problému doteraz nedošlo.

Katolícka cirkev na Slovensku pred koncilom

Ako sme už poukázali, Cirkev na Slovensku bola pomerne konzervatívna. Výchova kňazov v diecéznych seminároch nebola vždy najkvalitnejšia. Väčší dôraz sa kládol na duchovnú formáciu bohoslovcov. Napriek tomu dostali viacerí mladí teológovia možnosť študovať na zahraničných univerzitách (Viedeň, Rím, Innsbruck, Louvain) a mohli počúvať prednášky významných európskych teológov, ako napr. Karla Rahnera. Po svojom návrate zo štúdií pôsobili väčšinou ako docenti vysokých škôl teologických pri kňazských seminároch a tak vznikla skupina vysokoškolských teológov. Viacerí z nich pôsobili v sídle Spišského biskupstva, v Spišskej Kapitule. Napr. rektor seminára Ferko Skyčák preložil do slovenského jazyka viac diel Petra Lipperta a zasadzoval sa o otvorenú, milujúcu a iné názory tolerujúcu Cirkev.⁸ Stavalo

⁵ DRÁB, Pavol. *Ekumenizmus na Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998.

⁶ *Duchovný pastier. Revue pre teológiu a duchovný život*, 2002, roč. 83, č. 9, október.

⁷ DIAN, Daniel. Druhý vatikánsky koncil na stránkach *Duchovného pastiera* v rokoch 1959 – 2002. In *Duchovný pastier. Revue pre teológiu a duchovný život*, 2002, roč. 83, č. 9, október, s. 576-609.

⁸ HANUS, Ladislav. *Spomienky na Ferka Skyčáka*. Ed. Július Pašteka. Bratislava : Vydavateľstvo

sa, že medzi niektorými z nich a ich predstavenými dochádzalo práve pre ich otvorenosť k nedorozumeniam. Napr. cirkevný historik Jozef Špirko ešte začiatkom 40. rokov nemohol vydať svoje *Cirkevné dejiny* v cirkevnom vydavateľstve (Spolok sv. Vojtecha), pretože ho pre jeho otvorený kritický vedecký postoj obviňovali z liberalizmu a z nepriateľstva voči Cirkvi. Preto, keď jeho knihu s imprimatur jeho biskupa vydalo svetské vydavateľstvo Matice slovenskej,⁹ časť slovenskej hierarchie ju zakázala používať v seminároch ako učebnicu.¹⁰ Niektorí z uvedených teológov pôsobili medzi vysokoškolskými v Bratislave, čo pomohlo k výchove mladej katolíckej inteligencie. Tu treba spomenúť vysokoškolský internát Svoradov, z ktorého vyšla značná časť slovenskej modernej kresťanskej inteligencie.

Mimoriadny vplyv na vývoj Katolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne mal chorvátsky jezuita Tomislav Poglajen, ktorý bol v tej dobe na Slovensku známy pod menom svojej matky Kolakovič.¹¹ V roku 1943 zutekal pred chorváckymi nacistami na Slovensko a usadil sa v Bratislave. Svoju pozornosť venoval predovšetkým vysokoškolským študentom, ktorí tu študovali z celého Slovenska. V tej dobe totiž bola na Slovensku jediná univerzita v Bratislave. Týmto mohol pôsobiť na celú krajinu. Pracoval v rámci Katolíckej akcie. Študentov, ktorí sa okolo neho sústredili, zorganizoval do združenia pod menom Rodina. Keďže predvídal, že sa Slovensko po vojne dostane pod vplyv Sovietskeho zväzu, pripravoval ich na to. Pod jeho vedením študovali marxizmus a ruský jazyk, pretože mal veľkú nádej, že sa Rusko vráti ku kresťanstvu. Každý člen dostal aj krycie meno. Keď musel po vojne z Československa zutekať, zanechal za sebou značný počet aktívnych príslušníkov modernej katolíckej inteligencie, ktorá orkme toho, že prečkala obdobie komunizmu, mala po roku 1989 aj značný vplyv na vývoj krajiny. V päťdesiatych rokoch boli mnohí jeho prívrženci zaistení a odsúdení na tresty do 25 rokov väzenia (mnohí strávili vo väzniciach vyše 10 rokov).¹² Tvorili chrbtovú kosť slovenského disentu a boli najaktívnejšími vydavateľmi podzemnej literatúry, tzv. samizdatov. Najznámejšie mená sú: Silvo Krčméry, Ladislav

---

Lúč, 2001; SKYČÁK, Ferko. *Kritické reflexie filozofa a teológa*. Bratislava : Vydavateľstvo Lúč, 2000.

⁹ ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny 1, 2*. Turčiansky Sv. Martin : Neografia, 1943.

¹⁰ Štátny archív v Levoči (ŠAL), Archív Dr. Jozefa Špirka, inv. č.10, 1.2.10a, kr. 2.

¹¹ Profesor KOLAKOVIČ, Tomislav. *Božie podzemie*. Bratislava : Sekulárny inštitút Fatima v Nitre, 1994; CHALUPECKÝ, Ivan. La cultura cattolica in Slovacchia duante il „socialismo“. In *Cristianesimo e cultura in Europa. Memoria, coscienza, progetto*. (Il nuovo Areopago 3- 4, 1991), s. 118.

¹² KRČMÉRY, Silvester. *Vo väzniciach a táboroch*. Bratislava : Charis, 1995.

Zábojský, Vladimír Jukl a iní.¹³ Tí pôsobili ďalej aj na mladšiu generáciu, ako napr. na neskorších kresťanskodemokratických politikov Jána Čarnogurského a Františka Mikloška. Aj začiatky ekumenizmu na Slovensku sa dajú pripísať vplyvu Kolakoviča.

Skupina v zahraničí vzdelaných teológov, ktorá sa v pôvodných štruktúrach nemohla priamo presadiť kvôli svojej otvorenosti, založila po vojne moderné katolícke vydavateľstvo Verbum, ktoré malo svoje sídlo v Košiciach. Väčšina z nich totiž pôsobila na východnom Slovensku, viacerí v sídle Spišského biskupstva v Spišskej Kapitule (Ladislav Hanus, Jozef Špirko, Jozef Kútnik-Šmálov), niektorí v Košiciach (Belo Fronc, Anton Harčár). Vo vydavateľstve vydávali práce moderných teológov v slovenskom preklade, medzi nimi napr. známy pastiersky list kardinála Suharda z roku 1947: Rozvoj alebo úpadok Cirkvi? Vydali aj diela Romana Guardiniho, Ernesta Hella (Veda), moderné príručky morálnej teológie a dogmatiky od R. Linhardta, ďalej diela moderných slovenských teológov Cyrila Dudáša, Štefana Hatalu, Jána Brišáka, Jána Jaloveckého,¹⁴ ktorých už možno počítať k pripravovateľom cesty ku koncilu. Vydávali aj otvorený kultúrno-teologický časopis *Verbum*, ktorý svojou orientáciou na modernú európsku teológiu prevyšoval v svojej dobe ostatné slovenské katolícke periodiká. Začiatkom roku 1950 však komunisti vydavateľstvo i časopis zrušili.¹⁵

Do predpolia koncilu patrí aj liturgické hnutie. Jeho začiatky na Slovensku siahajú do predvojnového obdobia. Z tejto doby je pozoruhodné dielo Karola Körpera *Prameň z Boha*, ktoré vyšlo v roku 1939 a do roku 1947 sa dožilo štyroch vydaní. Bolo určené pre inteligenciu a obsahuje nielen preklady latinských textov sv. omše, ale aj textov používaných pri udeľovaní sviatostí. Po vojne sa čoraz viac rozširovali tzv. zborové omše, pri ktorých sa veriaci zároveň s kňazom modlili omšové texty v slovenskom jazyku. Jezuiti iniciovali už v roku 1947 paralelné čítanie lekcí (čítania) miništrantmi v slovenčine, zatiaľ čo ich kňaz pri oltári čítal latinsky. O liturgickú obnovu sa podstatne zaslúžili profesori Ján Jalovecký a Ján Brišák.¹⁶

¹³ KRČMÉRY, Silvester. *To nás zachránilo*. Bratislava : Lúč, 1995; KRČMÉRY, Silvester - JUKL, Vladimír. *V šľapajách Kolakoviča. Spomienky na duchovné začiatky a stretnutia s pátrom Kolakovičom*. Bratislava : Charis, 1996.

¹⁴ ZUBKO, Peter. Msgr. Ján Jalovecký (1894 – 1950) – osobnosť slovenského liturgického hnutia. In ZUBKO, Peter (ed.). *Cirkev v české a slovenské histórii*. Olomouc : Společnost pro dialog církve a státu, 2004, s. 123–128.

¹⁵ LEŠČINSKÝ, Jozef. Šesťdesiat rokov od založenia Verbumu – vydavateľstva a časopisu pre kresťanskú kultúru. In *Verbum. Časopis pre kresťanskú kultúru*, 2006, č. 17, s. 1–10.

¹⁶ CHALUPECKÝ, Ivan. Die katholische Kirche in der Slowakei in Erinnerungen eines Zeitzeugen. In MIKRUT, Jan (ed.). *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegen-*

Preklad Biblie do slovenčiny vyšiel už v rokoch 1829 – 1833. Medzitým však došlo ku kodifikácii spisovnej slovenčiny štúrovskou generáciou. Trvalo však do rokov 1913 – 1926, kým bola celá Biblia preložená do spisovnej slovenčiny a vydaná. V štyridsiatych rokoch však bol ten preklad už zastaraný a prekonaný. O nový preklad žalmov z pôvodných textov sa pokúsil Mikuláš Stanislav a vydal ho v roku 1950.¹⁷ Celú Bibliu vydal Spolok sv. Vojtecha v roku 1955.¹⁸ Po koncile sa začalo s novými prekladmi Biblie, ktoré postupne vychádzali.

K predchodcom Druhého vatikánskeho koncilu možno počítať aj činnosť Katolíckej akcie na Slovensku, ktorá zapojila do apoštolátu veľký počet laikov. Impulzy opäť prichádzali najmä zo Spišského biskupstva a z Bratislavy. Za účelom vedenia Katolíckej akcie bola v Bratislave založená Ústredná katolícka kancelária. Ako metóda apoštolátu sa prevzala metóda francúzskej JOC (Jeunesse ouvrière catholique). Po roku 1948 bola aj ona medzi prvými katolíckymi zariadeniami likvidovaná.

Ak neprihliadneme na uvedené aktivity, ostala oficiálna Cirkev prísne konzervatívnou a pôsobila v duchu Prvého vatikánskeho koncilu. Podporovala sa predovšetkým ľudová zbožnosť a mnohé moderné idey sa upodopriovali z modernizmu. Tento postoj bol aj pre komunistov akceptovateľný, s výnimkou postavenia pápeža a biskupov. Po vylúčení protagonistov moderných smerov nedalo mnoho námahy uvrhnúť Cirkev do geta. To však bolo v dôsledku ideí Druhého vatikánskeho koncilu a pri využití zmenených politických podmienok prelomené.

Politický a cirkevno-politický vývoj Slovenska v rokoch 1945 – 1989

Aj keď je politický vývoj a vzťah komunistického štátu k cirkvám v odbornej literatúre dostatočne spracovaný, je nevyhnutné aspoň stručne zrezumovať tieto vzťahy, pretože mali priamy vplyv na poznanie priebehu i na recepciu Druhého vatikánskeho koncilu na Slovensku.¹⁹ Je známe, že koniec

---

wart. Wien : Dom Verlag, 2006, s. 417-420.

¹⁷ STANISLAV, Mikuláš. *Žalmy*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1950.

¹⁸ Preklady Svätého písma. In *Sväté písmo. Nový zákon*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1995, s. 28-29.

¹⁹ CHALUPECKÝ, Ivan. Protikresťanská politika komunistickej strany. In *Bulletin Slovenskej spoločnosti kanonického práva* 2, 1996, s. 14-21. Z ďalšej literatúry pozri napr.: PETRANSKÝ, Ivan A. *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra : Garmond, 2001; LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994; MACHULA, Jaromír. *Vatikán a Československo (1938 – 1948). Paměti*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998; KMETĚ, Norbert. *Postavenie cirkví na Slovensku 1948 – 1951*. Bratislava : Veda SAV, 2000; KAPLAN, Karel. *Štát a cirkev*

vojny znamenal aj zánik Slovenskej republiky a obnovenie Československa. Kňazi a laici, ktorí sa počas vojny politicky angažovali, boli postavení pred retribučné ľudové súdy a viacerí z nich boli odsúdení. Bývalý prezident a kňaz Jozef Tiso bol v roku 1947 odsúdený na smrť a popravený.²⁰ Na základe dohovoru Beneša so Stalinom v roku 1943 slovenskí katolíci si po roku 1945 nesmeli založiť vlastnú politickú stranu. Napriek tomu, že pri voľbách v roku 1946 komunisti na Slovensku dostali len asi 30% a demokrati 60% hlasov, upevnili si komunisti, ktorí voľby v českých krajinách vyhrali, svoju moc. Už v roku 1945 boli na Slovensku cirkevné školy poštátnené (v Čechách až v roku 1948). Mnoho katolíckych spolkov bolo zakázaných a časopisy redukované. Katolíkov označovali vo všeobecnosti ako „klérofašistov“. Napriek tomu sa v prvých povojnových rokoch náboženský život obnovil. Vyrastala katolícky orientovaná inteligencia, rehole mali mnoho povolání, kňazské semináre boli plné. Katolícke vydavateľstvá vydávali významné diela katolíckej moderny. Katolícka akcia pracovala veľmi aktívne. V roku 1947 vrcholili náboženské púte, pričom veriaci niesli ťažké kríže aj na veľké vzdialenosti. Biskupi vyjednávali s vládou ohľadom škôl a ostatných práv Cirkvi. Vláda aj z toho dôvodu oddialovala zavedenie pozemkovej reformy, ktorá počítala s poštátnením cirkevných majetkov.

Vo februári 1948 sa komunisti pučom zmocnili vlády v Československu. Krátko nato nasledovali masívne opatrenia proti Cirkvi, ktorú pokladali komunisti – zvlášť na Slovensku – za najväčšieho nepriateľa. Už v marci 1948 bol prijatý zákon o pozemkovej reforme, ktorý obral Cirkev takmer o všetok majetok.²¹ Prijal sa aj zákon č. 231/1948 Zb., ktorý zavádzal veľmi vysoké tresty za politické delikty a ktorý komunistickí sudcovia a súdy až do roku 1989 veľmi často využívali. Poštátnili sa cirkevné školy aj v českých krajinách. Napriek častým protestom a memorandám biskupov sa začalo cieľené prenasledovanie Cirkvi.²² V apríli 1949 vznikla pri Ústrednom výbore KSČ

---

v Československu v letech 1948 – 1953. Brno : Doplněk, 1993; PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda SAV, 1997; tí istí. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava : Veda SAV, 1999; tí istí. *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava : Veda SAV, 2004.

²⁰ KAMENEC, Ivan. *Tragédia politika, kňaza a človeka*. Bratislava : Archa, 1998; ĎURICA, Milan Stanislav. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006.

²¹ CHALUPECKÝ, Ivan. Cirkevné majetky na Slovensku. In *Ius et iustitia. Acta V. symposii iuris canonici anni 1995*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1997, s. 265-272.

²² PEŠEK, Jan. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1998.

komisia, ktorej bola zverená likvidácia cirkví (tzv. cirkevná šestka).²³ V jej réžii bola v roku 1949 založená tzv. „Katolícka akcia“, ktorá mala na čele s tzv. „vlasteneckými kňazmi“ uskutočniť schizmu, to jest cirkev bez pápeža a biskupov.²⁴ Tento pokus stroskotal na tradičnej vernosti slovenských katolíkov Svätej stolici. V súvislosti s tým sa začalo masové zatváranie katolíckych laikov a kňazov, ktorých už vtedy odsudzovali bez dôkazov na tresty väzenia do 10 rokov.²⁵ Začala sa veľká emigrácia katolíkov. Do biskupských kúrií dosadili štátnych zmocencov, cez ktorých ruky prechádzala celá agenda, takže biskupi boli izolovaní.²⁶ V októbri 1949 bol založený Štátny úrad pre cirkevné záležitosti a súčasne boli vydané zákony, ktoré Cirkev úplne podriadili štátu. Kňazi nemohli pôsobiť bez súhlasu štátnych úradov, potrebovali súhlas dokonca aj na slúženie omší alebo na spovedanie. Mnohým kňazom bol súhlas odobraný, takže nemohli vykonávať svoju duchovnú službu a museli pracovať v svetských zamestnaniach. V apríli 1950 boli počas jednej noci zrušené takmer všetky mužské rehole a rehoľníci boli sústredení v koncentračných kláštoroch, neskôr boli povolaní k vojsku do pracovných oddielov (PTP – pomocné technické prápory).²⁷ O niekoľko dní neskôr bola zrušená Gréckokatolícka cirkev a začlenená do pravoslávnej cirkvi.²⁸ Na jeseň boli likvidované ženské kláštory²⁹ a diecézne semináre boli zatvorené. Ostal len jeden kňazský seminár v Bratislave, ktorí viedli aj kňazi neuznaní Cirkvou, dokonca niektorí z nich exkomunikovaní.³⁰ Väčšina seminaristov študovala súkromne a tí, ktorí

²³ BULÍNOVÁ, Márie - JANIŠOVÁ, Milena - KAPLAN, Karel (eds.). *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů. I. Cirkevní komise ÚV KSČ „Cirkevní šestka“ (Duben 1949 – Březen 1950)*. Praha; Brno : Doplněk, 1994.

²⁴ VNUK, František. *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*. Bratislava : Ústav dejín kresťanstva, 1996.

²⁵ CHALUPECKÝ, Ivan - PAVLÍK, Eduard. *50 rokov od „Levoškej vzbury“ v roku 1949*. In *Z minulosti Spiša*, 1997-1998, roč. 5-6, s. 127-138.

²⁶ VNUK, František. *Vládni zmocnení na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999.

²⁷ DUBOVSKÝ, Ján Milan. *Akcia Kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam 1949 – 1952*. Martin : Matica slovenská, 1998; ŠIMONČIČ, Jozef. *Barbarská noc – likvidácia kláštorov v Česko-Slovensku roku 1950*. In JENČA, Andrej - ŠIMÚTH, Štefan (eds.). *Internáčné formy politickej perzekúcie II. Zborník referátov a utajovaných dokumentov*. Košice : Avko, 2002, s. 77-82.

²⁸ ŠTURÁK, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, 1999; FEDOR, Michal. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – 1950*. Košice : Byzant, 1993.

²⁹ VNUK, František. *Akcie K a R. Zásahy komunistického režimu proti rehoľiam v rokoch 1950 – 1956*. Bratislava : Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, 1995.

³⁰ JUDÁK, Vliam (ed.). *Zrušenie kňazských seminárov na Slovensku v roku 1950*. Nitra : Kňazský seminár sv. Gorazda, 1999.

vydržali, boli tajne vysvätení. Boli vysvätení aj prví tajní biskupi.³¹ Viacerí biskupi, verní Cirkvi, boli zaistení a v monsterprocesse proti nim v januári 1951 boli dvaja z nich odsúdení na doživotie a tretí, ktorý mal už 74 rokov, na 24 rokov väzenia.³² Jeden z nich, gréckokatolícky biskup Gojdič, vo väzení aj zomrel.³³ Z 2056 kňazov na Slovensku boli v päťdesiatych rokoch súdmi odsúdení 302.³⁴ Aktívne prenasledovanie Cirkvi neprestalo ani po Stalinovej smrti. Ešte v roku 1960 bolo 6 procesov proti jezuitom, pri ktorých boli 60 odsúdení, medzi nimi aj tajný biskup Korec na 12 rokov.³⁵

Po smrti pápeža Pia XII. sa postupne začali jednania medzi Svätou stolicou a východnými štátmi.³⁶ Aj tomu možno ďakovať za to, že sa na Druhom vatikánskom koncile mohli zúčastniť aj niektorí biskupi zo Slovenska. Začiatkom 60. rokov boli mnohí kňazi amnestovaní.

Pražská jar 1968 priniesla niektoré úľavy aj Katolíckej cirkvi. Viacero tajne vysvätených alebo z väzníc prepustených kňazov mohlo nastúpiť do pastorácie, rehoľníci a gréckokatolícki kňazi sa mohli vrátiť z vyhnanstva v českých krajinách a rehole mohli žiť svoj zasvätený život v súkromných domoch (kláštory im nik nevrátil). Gréckokatolícka cirkev bola oficiálne uznaná, cez hranice sa bez prekážok dostávala náboženská literatúra vydávaná v zahraničí, najmä Slovenským ústavom sv. Cyrila a Metoda v Ríme.³⁷ Slovenské vysielania zahraničného rozhlasu už neboli rušené. Kňazi mohli založiť Dielo koncilovej obnovy a aj vedenie niektorých diecéz sa dostalo do rúk lepších vikárov. Bola aj nádej, že sa vzťahy znormalizujú. Vojská Sovietskeho zväzu

³¹ HNILICA, Ján - VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi 1, 2*. Trnava : Dobrá kniha, 1992 a 1996.

³² LETZ, Róbert (ed.). *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007; tenže (ed.), *Boli traja*. Bratislava : Zväz protikomunistického odboja, 2001.

³³ ŠTURÁK, Peter. *Otec biskup Pavol Gojdič, OSBM (1888 – 1960)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997.

³⁴ MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–89*. Bratislava : Archa, 1991.

³⁵ O prenasledovaní Cirkvi pozri aj: HLINKA, Anton. *Sila slabých a slabosť silných. Cirkev na Slovensku v rokoch 1945–89*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha a Tatran, 1990; RANCE, Didier. *Tschêques et Slovaques, témoins de la foi*. Marcil-Marly : Aide à l'église en détresse, 1993; CHALUPECKÝ, Ivan. Die katholischen Laien in der Zeit der Verfolgung in der Slowakei. In BÄUMER, Franz-Josef - HAMPEL, Adolf - HAUSER, Linus - PROSTMEIER, Ferdinand R. (eds.). *Europassion. Kirche – Konflikte – Menschenrechte*. Bad Schussenried : Geerhard Hess Verlag, 2006.

³⁶ STEHLE, Hansjakob. *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*. Zürich : Benzinger, 1993.

³⁷ RYDLO, Jozef M. *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963 – 1988*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1989.

a satelitných štátov však v auguste 1968 túto nádej zmarili.

V roku 1969 sa začala tzv. politická „normalizácia“. Opäť prevzala Komunistickej strane vedenie štátu do svojich rúk. Slobodný vývoj bol prerušený a staré zákony začali opäť tvrdo platiť.³⁸ Napriek tomu, že v dôsledku pádu železnej opony sa Cirkev už otvorene nemohla prenasledovať, prenasledovali ju iným spôsobom. V roku 1972 zomrel posledný slovenský biskup Róbert Pobožný. Až po ťažkých vyjednávaniach mohli byť v marci 1973 vysvätení pre Slovensko traja biskupi (spolu 7 biskupstiev bolo neobsadených).³⁹ V roku 1977 bola pre Slovensko kreovaná cirkevná provincia, ale arcibiskupa dostala až o desať rokov neskôr.⁴⁰ Medzitým bol príliv náboženskej literatúry zo zahraničia opäť znemožnený a cesty na západ sa povoľovali len výnimočne. Celý život Cirkvi sledovala štátna tajná polícia. Začala sa však doba vydávania veľkého počtu tajných časopisov a literatúry, doba samizdatov, ktorá mala na Slovensku – na rozdiel od českých krajín – prevažne náboženský charakter.⁴¹ Veriaci sa začali v tajnosti združovať do rôznych cirkevných hnutí (Fokolare, Oasis, rodinné spoločenstvá, neokatechumenát) napriek tomu, že za to hrozili vysoké tresty. Účasť na pútiach naberala masový charakter (napr. v Levoči sa púte zúčastňovalo až 250 000 väčšinou mladých ľudí). V roku 1985 sa na slávnostiach 1100. výročia smrti sv. Metoda na moravskom Velehrade zúčastnilo okolo 200 000 ľudí a v ten istý deň bolo na púti v Levoči práve toľko pútnikov. Všetko to kulminovalo v roku 1988, keď sa tisíce Slovákov petíciou dožadovali biskupov. V roku 1989 bola obsadená funkcia arcibiskupa v Trnave a bol vysvätený aj biskup pre desaťročia vakantnú Spišskú diecēju. Politickým vyvrcholením bola sviečková demonštrácia v Bratislave 25. marca 1988 za slobodu Cirkvi, ktorú polícia brutálne potlačila.⁴² K udalostiam v novembri 1989 sa oficiálna Cirkev len váhavo pripojila. Iniciatíva prichádzala zdola, od kňazov a niektorých laikov.⁴³

³⁸ VNUK, František. *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971)*. Martin : Matica slovenská, 2001; KAPLAN, Karel. *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963 – 1973*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001.

³⁹ KAPLAN, ref. 38; CASAROLI, Agostino. *Trýzeň trpělivosti. Svatý stolec a komunistické země (1963 – 1989)*. Kostelní Vydří : Karmelitánske nakladatelství, 2001.

⁴⁰ HLINKA, ref. 35.

⁴¹ LESNÁK, Rudolf. *Listy z podzemia. Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava : Vydavateľstvo USPO, 1998; ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997.

⁴² ŠIMULČÍK, Ján. *Čas svitania. Sviečková manifestácia – 25. marca 1988*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998.

⁴³ ŠIMULČÍK, Ján. *Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala

Slovensko počas koncilu

V šesťdesiatych rokoch bolo v Československu cítiť isté politické uvoľnenie. Ovplyvnila to aj zmenená východná politika Vatikánu a na druhej strane sa medzinárodné komunikačné prostriedky tak prudko vyvíjali, že komunisti už nemohli uzatvoriť Slovensko pred informáciami zo zahraničia. V súvislosti s vývojom európskej politiky a aj politiky Sovietskeho zväzu (Nikita Chruščov) už nebolo možné naďalej ostro a verejne prenasledovať Cirkev. Väčšina kňazov bola v roku 1960 na základe amnestie predčasne prepustená z väzenia, len gréckokatolícky biskup Pavol Gojdič nedostal napriek svojmu kritickému zdravotnému stavu amnestiu a zomrel vo väzení v roku 1961,⁴⁴ spišského biskupa Jána Vojtaššáka po predchádzajúcom prepustení opäť zaistili.⁴⁵ Cirkev ale ostala pevne v rukách komunistických úradov, ktorým pomáhali niektorí kňazi, ktorí boli organizovaní v tzv. Mierovom hnutí katolíckeho duchovenstva.

Účasť na koncile

Na začiatku koncilu malo Slovensko len troch aktívnych biskupov: nitrianskeho biskupa Eduarda Nécseyho, trnavského biskupa Ambróza Lazíka a rožňavského biskupa Róberta Pobožného. V Čechách boli všetky biskupské stolce vakantné. Začiatkom roku 1962 zomrel košický biskup Jozef Čársky. Spišský biskup Ján Vojtaššák síce dostal pozvánku na koncil do väzenia, nemohol jej však vyhovieť.⁴⁶ Dvaja svätiaci biskupi Štefan Barnáš a Vasil Hopko boli po prepustení z väzby internovaní a nedostali súhlas vycestovať, aby sa mohli koncilu zúčastniť. Ostatné biskupské stolce boli obsadené štátom nasadenými kapitulnými vikármi. Aj o účasti na koncile rozhodovala komunistická strana prostredníctvom štátnych úradov. Na prvé zasadnutie koncilu v roku 1962 mohli vycestovať len dvaja slovenskí biskupi: Ambróz Lazík a Eduard Nécsey. Na hraniciach ich podrobili colnej kontrole, ktorá bola v príkrom rozpore s ľudskou dôstojnosťou. Rožňavský biskup Pobožný nedostal súhlas na vycestovanie. Samozrejme, že im štát pridala ako „poradcov“ po dvoch „mierových kňazoch“, ktorí ich mali strážiť a o ich činnosti referovať. Medzi nimi však boli aj seriózní kňazi. K sprievodu na tomto a ostatných zasadaniach patrili napr. kanonici Štefan Záreczky, Elemír Filo, Jozef Beneš,

---

Vaška, 1999.

⁴⁴ ŠTURÁK, ref. 33.

⁴⁵ CHALUPECKÝ, ref. 2.

⁴⁶ TRSTENSKÝ, Viktor. *Sila viery, sila pravdy. Život a dielo najdôstojnejšieho otca biskupa Jána Vojtaššáka, mučeníka Cirkvi a národa*. Bratislava : Senefeld-R, 1990, s. 350.

tajomník Trnavskej apoštolskej administratúry Ján Čížik, dekan Teologickej fakulty z Litoměříc Ján Merell, Antonín Veselý a i. Bolo typické, že pri ich odcestovaní sa s nimi predstavitelia „Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva“ oficiálne rozlúčili a po návrate ich na letisku víтали. Rožňavský biskup Róbert Pobožný sa mohol koncilu zúčastňovať len od druhej koncilovej periódy. Z českej strany sa koncilu mohol zúčastniť len biskup a neskorší kardinál Tomášek, ktorý pôsobil ako správca jednej farnosti, a generálny vikár Lito-meřickej diecézy Dr. Eduard Oliva.⁴⁷

Na postavenie československej delegácie na koncile spomína vtedy ešte tajný biskup Pavol Hnilica, ktorý sa o delegáciu staral. Pripomína, že zatiaľ čo ostatní biskupi, ktorí si pobyt v Ríme platili, mali len po jednom poradcovi, československí biskupi ich mali po dvoch a ich účasť musel platiť Vatikán. Biskupi boli zastrašení, vedeli, že ich pozorujú. Dokonca československá vláda im prostredníctvom veľvyslanectva pridelovala úlohy, ktoré mali na koncile splniť. Požadovala napr., aby sa Oliva mohol zúčastňovať zasadaní ako nejaký biskup (čo mu vybavili),⁴⁸ alebo aby na koncile vystúpili s protestom proti prezidentovi USA Kennedymu za jeho politiku voči Kube.⁴⁹

Biskupi sa aj oficiálne zapájali do práce koncilu. Biskup Nécsey bol členom komisie pre laický apoštolát a na koncile viackrát vystúpil (schéma o Cirkvi, rodina, náboženská sloboda). Biskup Lazík pracoval v liturgickej komisii. Už počas prvej periódy prijal pápež Ján XXIII. československých biskupov, ktorí mu odovzdali posolstvo československého kléru. Aj on poslal prostredníctvom nich posolstvo katolíkom Československa, ktoré vzbudilo veľkú pozornosť. Neprítomnému biskupovi Pobožnému poslal pektorál a kalich. Možno aj to spôsobilo, že sa Pobožný mohol zúčastniť už na korunovácii Pavla VI. a na ďalších zasadnutiach koncilu. Vzbudilo tiež pozornosť, že pápež Pavol VI. prijal československých biskupov medzi prvými.

Informácie o priebehu a výsledkoch koncilu

V rokoch 1962 – 1965 mal ešte komunistický štát médiá plne vo svojich rukách. Týkalo sa to aj katolíckej tlače, ktorú predstavovali vtedy na Slovensku dve médiá: týždenník Katolícke noviny, ktoré mali pomerne vysoký náklad, a mesačník Duchovný pastier, určený najmä pre kňazov. Aj v českej časti republiky vychádzali médiá rovnakého mena, ktoré čítala malá časť katolíckej inteligencie. České médiá boli otvorenejšie a neboli vystavené takému politic-

⁴⁷ CHALUPECKÝ, ref. 1, s. 464.

⁴⁸ V roku 1964 štát striktné žiadal od Vatikánu, aby Olivu vysvätil za biskupa a od splnenia tejto požiadavky urobil závislým ďalšie jednania. Pozri: KAPLAN, ref. 38, s. 33.

⁴⁹ HNILICA - VNUK, ref. 31, 2. časť, s. 60-61, 68-69.

kému tlaku, ako slovenské. Všetky médiá boli v rukách „mierových kňazov“ a boli, samozrejme, cenzurované. Toho si boli katolíci vedomí. Okrem toho ich správy o koncile neboli len ideologicky ovplyvnené, ale väčšinou aj – najmä v prvých rokoch – relatívne zriedkavé. O koncile písala občas aj štátna tlač, jej správy však odrážali pohľad režimu na koncil. Najlepším prameňom boli slovenské a české vysielania Vatikánskeho rozhlasu, ako aj vysielateľov Slobodná Európa, Hlas Ameriky alebo Deutschlandfunk. Ich vysielania však štátna polícia systematicky rušila – mala na to vytvorené zvláštne oddelenie. Preto sa dali počúvať len s veľkými ťažkosťami. Často sa však ich relácie odpisovali a rozmnožovali vo forme samizdatov. O niektorých uzneseniach koncilu informovali aj obežníky biskupských úradov a pastierske listy, ktoré však tiež boli podriadené cenzúre.

Je zaujímavé, že ešte pred začiatkom koncilu naň reagovali dvaja komunistickí ideológovia. V časopise *Otázky marxistickej filozofie* uverejnil Ján Uher v roku 1961 článok o nastávajúcom koncile pod nadpisom: *Vatikánske starosti s koncilom*, v ktorom poukázal na rôzne problémy najmä v mimoeurópskych krajinách a za príčinu zvolania koncilu označil kubánsku revolúciu.⁵⁰ Ten istý časopis uverejnil aj počas koncilu viacero článkov, v ktorých koncil z komunistického pohľadu kritizoval. Aj neskorší profesor „vedeckého ateizmu“ a jeden z najbojovnejších ateistov Jaroslav Čelko označil v novinách *Pravda* v roku 1962 koncil za ťaženie proti komunizmu (*Cirkev, koncil a boj za mier*). Ten istý písal v tom duchu častejšie aj v novinách *Kultúrny život*. Je zaujímavé, že *Pravda*, ktorá proti koncilu najaktívnejšie bojovala, mala svojho stálega spolupracovníka v Ríme Ennia Albertiho, ktorý za koncilom videl len politiku a všetko kritizoval. Snahu o dialóg označoval napr. ako kľamnú kampaň. Aj časopis komunistickej mládeže *Smena* uverejnil v roku 1962 tendenčné lži o koncile (*Staronové cesty Vatikánu*) alebo líčil koncil ako mierovú kampaň. Odborárske noviny *Práca* napr. kritizovali to, že pápež sa vzdal tiary a peniaze za ňu určil chudobným. Napadli aj celibát.

Katolícka tlač prinášala občas aj správy o koncile a o jeho priebehu. Katolícke noviny, ako orgán „Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva“, uverejňovali v roku 1962 len krátke správy o priebehu koncilu, od roku 1963 mali preň už samostatný stĺpec, v ktorom však často dávali koncil do súvislosti s bojom za mier alebo poukazovali na kontroverzné stanoviská koncilových otcov. Do tejto súvislosti dali koncil už na jeho samom začiatku.⁵¹ Neskôr

⁵⁰ Veľmi dôkladný rozbor tlače o koncile uverejnil : JURKO, ref. 4. Odtiaľ preberáme údaje, u ktorých neuvádzame konkrétne pramene.

⁵¹ Typické sú titulky: Celý svet volá: Mier, mier! In *Katolícke noviny* (ďalej len KN) z 11. 11. 1962, č. 45. Alebo: Mier klope na naše dvere. KN z 18. 11. 1962, č. 46.

referovali systematicky najmä o liturgickej reforme pod titulkom: *Správny z koncilu*. V roku 1964 systematicky informoval o koncile jeho účastník Ján Merell vo svojich 12 *Listoch z Ríma*. V roku 1965 písal svoje *Listy z Ríma* bratislavský kanonik a angažovaný „mierový kňaz“ Štefan Zárečský, avšak nie v slovenských, ale v českých Katolíckych novinách. Aj mesačník pre kňazov, *Duchovný pastier*, informoval v posledných rokoch o predložených schémach, o diskusiách a o priebehu koncilu, o liturgickej reforme, a to predovšetkým článkami Jána Merella pod nadpisom „*Rímske stretnutie*“.⁵² Uverejnili sa však aj články predtým exkomunikovaných kňazov Jozefa Plojhára⁵³ a Alexandra Horáka.⁵⁴

O koncile referoval zo svojho pohľadu aj evanjelický časopis *Evanjelický posol spod Tatier*. Ja zaujímavé, že o koncile podrobne a pomerne objektívne informoval aj pravoslávny časopis *Hlas pravosláví*.⁵⁵

Kňazovo a veriaciach informovali o koncile však aj obežníky biskupských úradov. Diskutovalo sa o nich aj na schôdzach „Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva,“ a to v prvých rokoch formálne a spolitizovane, v posledných dvoch rokoch objektívnejšie. Napr. biskupský ordinariát v Spišskej Kapitule vyzval 11. júna 1962 kňazov, aby venovali dennú modlitbu breviára za úspech koncilu.⁵⁶ Po voľbe Pavla VI. za pápeža bolo v kostoloch nariadené *Te Deum laudamus*.⁵⁷ Dňa 7. februára 1964 boli kňazi oboznámení s posolstvom pápeža Pavla VI. veriaciom v Československu.⁵⁸ Celý obežník zo 7. januára 1965 je venovaný posolstvu Pavla VI. ľudu Československa.⁵⁹ Podobný obsah mali aj obežníky ostatných biskupstiev. Z toho hľadiska je zaujímavé, že po skončení koncilu Ústredný výbor Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva zvolal hneď po návrate delegácie z Ríma zhromaždenia, na ktorých o koncile referovali jeho účastníci Dr. Eduard Oliva, Štefan Zárečský a generálny tajomník Hnutia Dr. Jozef Beneš. Takéto „mierové porady“ boli napr. v Košiciach 9. a 16. decembra 1965.⁶⁰

⁵² Napr. v 2. čísle z roku 1963 na s. 22-23, v číslach 3-4 z toho istého roku na s. 55-59 (*Liturgické otázky na II. vatikánskom koncile*), v čísle 5 na s. 94-95 (*De fontibus revelationis*). Bibliografia všetkých príspevkov týkajúcich sa koncilu uverejnených v *Duchovnom pastieri* v rokoch 1959 – 1965 je uverejnená in: *Duchovný pastier*, 2002, roč. 83, č. 9, na s. 577-608.

⁵³ Poslanie 2. vatikánskeho koncilu, v čísle 3-4, 1963 na s. 48.

⁵⁴ Ciele koncilu a pastorálna liturgia, v čísle 10, 1963, na s. 191-192.

⁵⁵ Druhé zasadanie koncilu. In *Hlas pravosláví*, č. 6-7 z roku 1964. Por. JURKO, ref. 4, s. 82.

⁵⁶ Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule (ABÚ), obežník č. 842/1962.

⁵⁷ ABÚ, č. 812/1963.

⁵⁸ ABÚ, obežník č. 1/1964.

⁵⁹ ABÚ, obežník č. 1/1965.

⁶⁰ JURKO, ref. 4, s. 110.

Kňazi verní Rímu, z ktorých mnohí pôsobili v svetských zamestnaniach, sa o koncile informovali na spoločných stretnutiach, diskutovali o jeho výsledkoch a uvažovali o konkrétnych opatreniach, ktoré bude potrebné po koncile zaviesť.

Jedinou publikáciou na Slovensku, ktorá o koncile a jeho priebehu po jeho skončení informovala, bola kniha od Jána Augustína Beňa, ktorá pôvodne vyšla v Spolku sv. Vojtecha využívúc politický odmäk v roku 1969, ale pod pseudonymom Jean Dubois, neskôr bola vydaná v roku 1992 pod jeho menom.⁶¹

Publikovanie koncilových dokumentov

Vlastné dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu preložil do slovenčiny veľmi promptne slovenský jezuita Stanislav Polčín. Už v roku 1966 vydal v Ríme v Slovenskom ústave sv. Cyrila a Metoda dekrét koncilu o laickom apoštoláte.⁶² Kompletne dokumenty vydal v dvoch zväzkoch. V prvom zväzku v roku 1968 Konštitúcie,⁶³ ostatné dokumenty v druhom zväzku v roku 1970.⁶⁴ Oba zväzky vyšli v náklade 5 000 exemplárov a do roku 1970 sa mohli legálne poslať na Slovensko. Polčínov preklad vyšiel aj na Slovensku, a to ako príloha časopisu Duchovný pastier, prvý zväzok v roku 1969, druhý v roku 1972. To vydanie však nebolo kompletne, prešlo politickou cenzúrou. Druhé vydanie Polčínovho prekladu vyšlo na Slovensku v jednoduchej brožovanej úprave až v roku 1993, aj to len v náklade 2 000 exemplárov.⁶⁵ Keďže preklad Polčina a jeho spolupracovníkov vznikol urgentne, pre rýchle rozšírenie a používanie dokumentov na vtedy neslobodnom Slovensku, je prirodzené, že preklad bol nedokonalý a mal mnoho chýb. Preto bola snaha o nové vydanie dokumentov v dobrej a presnej jazykovej úprave. V redakcii Katolíckych novín vznikol kolektív Mariána Gavendu, Mariána Veselého a odborníčky na jazyk Otilie Balšíkovej, ktorý texty zrevidoval a čiastočne nanovo preložil a chcel vydať. V roku 2001 zriadila Komisia biskupov Slovenska aj osobitnú terminologickú

⁶¹ BEŇO, Ján Augustín. *II. vatikánsky koncil 1962 – 1965*. 2. vyd. Nitra : Vydavateľstvo Rodina, 1992.

⁶² POLČÍN, Stanislav (prekl.). *Dekrét II. vat. cirk. snemu o laickom apoštoláte*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1966.

⁶³ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. I. Konštitúcie*. V slovenskom preklade P. Stanislava Polčina SJ. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1968.

⁶⁴ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. II. Dekréty a deklarácie*. V slovenskom preklade P. Stanislava Polčina SJ. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1970.

⁶⁵ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu, diel I., II.* V slovenskom preklade P. Stanislava Polčina SJ. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1993.

komisiu, ktorá sa na prepracovaní dokumentov tiež podieľala.⁶⁶ Výsledkom je nové seriózne vydanie Dokumentov, ktoré však vyšlo dôstojnej väzbe až v roku 2008,⁶⁷ teda 43 rokov po koncile, čo je dosť ťažko pochopiteľné. V súčasnosti sú dokumenty koncilu uverejnené aj na internete.⁶⁸

Druhým vatikánskym koncilom sa publikačne najviac zaoberal Jozef Jurko. Spolu so seminaristami pripravil v roku 1997 Synopsu dokumentov, ktorá vyšla v riadnom vydavateľstve o rok neskôr.⁶⁹ Knihu o dokumentoch koncilu vydal v roku 2000,⁷⁰ pretože bohoslovci študovali aj predmet: Druhý vatikánsky koncil a potrebovali príručku.

Čo sa týka komentárov jednotlivých koncilových dokumentov, väčšina z nich bola vydaná v Ríme. V roku 1972 tam vydal Jozef Tomko komentár k vieroučnej konštitúcii *Lumen gentium*,⁷¹ a Stanislav Polčín preklad pastoraálnej konštitúcie *Gaudium et spes*.⁷² V roku 1969 a opäť v roku 1979 vyšiel preklad komentára dokumentu *Perfectae caritatis*.⁷³ Pravdaže, v tej dobe vyšlo v Ríme aj mnoho liturgických príručiek (misál, breviár, piesne, rituál, pontifikál). Pre Slovákov však mali veľký význam niektoré práce a preklady vydané v Čechách, najmä Peschova kniha o koncile.⁷⁴

Treba spomenúť aj niektoré ďalšie práce, ktoré vychádzali na Slovensku od 90. rokov. Na prácu Jozefa Jurka o Druhom vatikánskom koncile a Slovensku sme už poukázali.⁷⁵ Pre potreby slovenskej katolíckej inteligencie vyšiel v roku 1998 výber z dokumentov koncilu.⁷⁶ V roku 1994 vyšiel preklad

⁶⁶ GAVENDA, Marián. Koncilové dokumenty na Slovensku. In *Duchovný pastier*, 2002, roč. 83, č. 9, na s. 558-562.

⁶⁷ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu*. Zrevidované vydanie prekladu Stanislava Polčína. Zrevidoval Marián Gavenda. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2008.

⁶⁸ Pod www.kbs.sk.

⁶⁹ JURKO, Jozef. *Synopsa dokumentov II. vatikánskeho koncilu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998.

⁷⁰ JURKO, Jozef. *O dokumentoch Druhého vatikánskeho koncilu*. Bardejov : Vydavateľstvo Ing. Štefanie Beňovej, 2000.

⁷¹ TOMKO, Jozef. *Svetlo národov. Komentár k vieroučnej konštitúcii Druhého vatikánskeho koncilu o Cirkvi*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1972. 1. a 2. vydanie.

⁷² POLČÍN, Stanislav. *Radosti a nádeje. Pastoraálna konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu o Cirkvi v súčasnom svete*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1972.

⁷³ AUBRY, Jozef. *Pod' za mnou*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1969, 1979 (2. vydanie).

⁷⁴ PESCH, Hermann Otto. *Druhý vatikánsky koncil 1962 – 1965. Příprava, průběh, odkaz*. Praha : Vyšehrad, 1996.

⁷⁵ Pozri ref. 4.

⁷⁶ GUNČAGA, Ján. *Druhý vatikánsky koncil. Výber z dokumentov*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998.

Direktória na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme,⁷⁷ ekumenizmu sa týka aj práca Pavla Drába.⁷⁸ Pastoračii bola venovaná jedna konferencia v Spišskej Kapitule⁷⁹ a ako učebnica pre misiológiu vyšla kniha Pavla Tomeka.⁸⁰ V rámci jubilea v roku 2000 bol vydaný preklad meditácií Pericle Feliciho nad dokumentami Druhého vatikánskeho koncilu.⁸¹

Percepcia koncilu na Slovensku

Na uvedenie koncilových dokumentov do života Cirkvi na Slovensku mali rozhodujúci vplyv dve okolnosti: Akceptácia dokumentov koncilu klerom a laikmi na Slovensku, ale predovšetkým právne postavenie Cirkvi v štáte. Ako sme už naznačili, kto chcel, mohol byť o koncile relatívne dostatočne, hoci niekedy nie celkom objektívne, informovaný. Záujem kleru bol veľký, ale aj aktívni laici sa o koncil intenzívne zaujímali a sledovali jeho prácu s veľkými nádejami. Na druhej strane bola Cirkev v zmysle zákonov z roku 1949 úplne podriadená štátnej moci. Keď sa už štátu nepodarilo Cirkev rozštiepiť alebo ju vylúčiť zo života, snažil sa o to, aby jej vplyv obmedzil na vnútorné priestory kostolov. Tu však mali kňazi – s výnimkou kázní, ktoré boli kontrolované – dosť veľkú slobodu. Preto sa nemožno diviť, že mohli veľmi rýchlo a razantne presadiť najmä liturgické nariadenia koncilu. Proti zmyslu politickej komunistickej strany však boli mnohé iné novoty, ktoré koncil priniesol. Šlo napr. o ekumenizmus, o nový vzťah Cirkvi k spoločnosti, o nové administratívne štruktúry. Rehole boli oficiálne zrušené. Výchova kňazov prebiehala pod prísny dohľadom štátu a Cirkev nemala žiadnu možnosť verejne vystupovať. Istý čas nebol na Slovensku ani jeden biskup. Politický systém viedol ľudí k pasivite, k podriadenosti nariadení vyšších funkcionárov, potláčala sa možnosť slobodného myslenia a konania. To všetko pôsobilo na zavádzanie koncilových dokumentov do života.

Je zaujímavé, že hneď po skončení koncilu, začiatkom roku 1966, boli kňazi o ňom na rôznych zhromaždeniach „mierových kňazov“ informovaní a o ňom diskutovali.⁸² V marci 1966 bola schôdza výboru tejto organizácie na Vysokej škole bohosloveckej v Bratislave, na ktorej sa zúčastnili aj bohoslovci

⁷⁷ *Direktórium na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme*. Bratislava : Konferencia biskupov Slovenska, 1994.

⁷⁸ DRÁB, ref. 5.

⁷⁹ *Studia theologica Scepusiensia V : Evanjelizácia a pastoračia na Slovensku*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2002.

⁸⁰ TOMEK, Pavol. *Misijný rozmer pokoncilovej Cirkvi*. Banská Bystrica : DTP-Print, 1996.

⁸¹ FELICI, Pericle. *Koncilom oživovať život*. Kapušany : Vydavateľstvo Ing. Štefánia Beňovej, 2000.

⁸² Pisali o tom KN v číslach 1, 4-6 a ďalších.

a hlásili sa o slovo.⁸³ Aj kapitulní vikári, ktorí pôsobili namiesto biskupov, sa uzniesli, že obdobie medzi 1. januárom a 29. májom má byť venované koncilu. Má sa o koncile kázať a modliť sa za zavedenie dokumentov do života.⁸⁴ Konciloví otcovia pripravili sedem kázní: O Matke Božej, o misijnej činnosti Cirkvi, o výzve k svätosti, o kresťanskej výchove, o ekumenizme, o Božom zjavení a o vzťahu medzi Pannou Máriou a Cirkvou.⁸⁵

Udalosti „pražskej jari“ mali na rozšírenie vedomostí o koncile veľký význam. V roku 1968 prestalo priame prenasledovanie Cirkvi. Rehole sa mohli opäť organizovať, gréckokatolícka cirkev bola znova uznaná. Cirkvi verní kňazi založili 14. mája 1968 vo Velehrade *Dielo koncilárnej obnovy* miesto *Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva*, na čele so slovenským biskupom a účastníkom koncilu Dr. Ambrózom Lazíkom.⁸⁶ 31. marca 1968 vydali slovenskí biskupi Eduard Nécsey, Ambróz Lazík a Róbert Pobožný spoločný pastiersky list, v ktorom vyzvali k uskutočňovaniu uznesení koncilu.⁸⁷ Lazík vyzval aj vládu dať Cirkvi slobodu, otvoriť kňazské semináre, dovoliť vymenovanie nových biskupov pre osirelé diecézy, umožniť laický apoštolát a pod.⁸⁸ Jeho žiadosti vláda, prirodzene, nevyhovela. Dôležité bolo, že mnohí tajní kňazi mohli nastúpiť do pastorácie. To všetko však trvalo len krátky čas. V roku 1969 nastala tzv. *normalizácia* a Cirkvev bola opäť obratá o všetky slobody. Ale idey Diela koncilárnej obnovy – napriek tomu, že ho úrady neschválili – ostali živé. Okrem iného začali pri biskupstvách pôsobiť cirkevné súdy. Pre toto obdobie je pozoruhodné, že sa začala živá činnosť vo vydávaní samizdatov, ktoré mali na Slovensku väčšinou náboženský charakter. V týchto podzemných publikáciách a časopisoch – na začiatku bol v roku 1973 časopis *Orientácia*, vydávaný skupinou angažovaných kňazov a laikov na Spiši⁸⁹ – sa vydávali nielen preklady diel významných teológov (napr. Josef Ratzinger, Karl Rahner, Robert Adolfs, Hans Urs von Balthasar, Bernhard Häring, Walter Kasper, Hans Küng a i.), ale aj originálne články domácich teológov (Ladislav Hanus a i.). Väčšina článkov mala priamy vzťah ku koncilu. Niektoré články zo samizdatov vyšli po roku 1989 ako samostatné knihy.⁹⁰

⁸³ Bohoslovci o koncile a mieri. KN, č. 14 z 3. 4. 1966, s. 1.

⁸⁴ ABÚ, obežník č. II/1966.

⁸⁵ ABÚ, obežník č. VIII/1966.

⁸⁶ DOLINSKÝ, Juraj. *Cirkevné dejiny Slovenska II*. Bratislava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2002, s. 94.

⁸⁷ Tamže.

⁸⁸ Tamže, s. 98.

⁸⁹ LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia. Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava : Vydavateľstvo USPO, 1998.

⁹⁰ Napr.: HANUS, Ladislav. *Princípy pluralizmu*. Bratislava : Lúč, 1997 (pôvodne 1967); tenže.

Vplyvu koncilu možno ďakovať, že v 70. a 80. rokoch vzniklo mnoho laických hnutí, ktoré prehĺbili náboženský život veriacich. Pôsobili tajne v podzemí a mnohí ich vodcovia a členovia boli aj zaistení. Šlo napr. o Fokoláre, Svetlo-život – spoločenstvá Oasis, rodinné spoločenstvá, hnutie Taizé, mariánske hnutie kňazov a iné.⁹¹ Robili sa tajné exercície, stretnutia mládeže, organizovali sa púte, hnutia mali vplyv aj na mnohé rodiny. Tieto skupiny často viedli tajne vysvätení kňazi.⁹²

Po „nežnej revolúcii“ dostala Cirkev slobodu. Nebola na ňu pripravená. Biskupské stolce sa obsadili, slovenská provincia dostala v roku 1989 prvého arcibiskupa. Zrazu bolo treba riešiť mnoho otázok, s ktorými sa koncil zaoberal. Vznikla otázka: Ako ďalej? Pokušenie pokračovať tam, kde sa v roku 1948 prestalo, bolo veľké. Aj preto, že si kňazi a veriaci počas vlády komunistov chránili pravdy a základy viery ako najväčší poklad. Tak začala slovenská cirkev cestu do slobody, hľadajúc ju medzi tradíciou a novými hodnotami, ktoré priniesol koncil. Do roku 1993 sa hľadala spolu s Čechmi, pretože bola spoločná biskupská konferencia. Moderná teologická literatúra zo strednej Európy síce v bohatej miere dochádzala, jej všeobecnému rozšíreniu však často bránila nedostatočná znalosť cudzích jazykov. Postupne bolo možné vyslať viacerých teológov na prehĺbenie kvalifikácie do zahraničia (Rím, Nemecko, Poľsko) a postupne prenikali nové koncilové idey do všetkých oblastí.

Pokúsme sa sledovať percepciu koncilu v jednotlivých oblastiach cirkevného a náboženského života.

Liturgická reforma

Liturgia zohrávala v slovenskom katolicizme vždy dôležitú úlohu. Tak je tomu dodnes. Ani zásahy štátu do liturgie neboli podstatné, keďže liturgia sa odohrávala väčšinou v kostoloch, čím sa štát necítil ohrozeným. Práve naopak. Od zavedenia ľudového jazyka do liturgie si štát sľuboval, že môže dôjsť k vnútornému štiepeniu sa veriacich. Liturgické oslavy mimo kostolov – procesie – boli zakázané. K tomu pristupuje aj skutočnosť, že pápež schválil konštitúciu *Sacrosanctum concilium* už 4. decembra 1963. Členom rady pre za-

---

Človek a kultúra. Bratislava : Lúč, 1997 (pôvodne 1983); tenže. *Kostol ako symbol*. Bratislava : Lúč, 1995 (pôvodne 1988); tenže. *Romano Guardini. Mysliteľ a pedagóg storočia*. Bratislava : Lúč, 1994 (pôvodne 1976), a iné.

⁹¹ CORDES, Paul Josef. *Znamená nádeje. Hnutia, laické združenia a nové skutočnosti v živote Cirkvi na prahu Jubilea*. Bratislava : Nové mesto, 1998; o živote v podzemí na Slovensku pozri: ŠIMULČÍK, ref. 41.

⁹² ŠIMULČÍK, Ján. *Zápas o nádej. Z kroniky tajných kňazov 1969 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2000.

vedenie konštitúcie o liturgii bol aj slovenský biskup Ambróz Lazík. Možno povedať, že žiadna z reforiem koncilu nebola v cirkvi na Slovensku tak rýchlo a tak konzekventne zavedená, ako reforma liturgie. Zaostávanie za inými národmi spôsobilo len problémy s prekladáním textov. Boli o to vážnejšie, že Cirkev sa nemohla oficiálne oprieť o pomoc domácich jazykových odborníkov a tak celé dielo ostalo v rukách viacerých kňazov na Slovensku a najmä v emigrácii. Bolo však možné nadviazať na skúsenosti domáceho predkoncilového liturgického hnutia.

Bola založená ústredná liturgická komisia na čele so spišským kapitulným vikárom Jozefom Ligošom.⁹³ Od roku 1972 stál na jej čele Ján Pásztor, vysvätený v roku 1973 za biskupa.⁹⁴ Liturgické komisie vznikli aj pri jednotlivých biskupstvách. Aj oni sa podieľali na prekladoch liturgických textov. Spomedzi slovenských kňazov sa na prekladoch najviac podieľali Jozef Kútnik-Šmálov, Ján Maga, Vincent Malý, Vladimír Filo, Ján Sokol, Stanislav Konečný, Gabriel Ragan, básnik Janko Silan a iní. Texty sa väčšinou pripravili na Slovensku a potom publikovali v Ríme.⁹⁵

Už od januára 1966 bolo s povolením ordinára možné slúžiť omšu versus populum.⁹⁶ Niektorí kňazi s tým začali hneď, väčšina však bola rezervovaná. Na niektorých miestach sa začalo s „očistou“ liturgických priestorov. Od 1. júla 1966 sa zaviedla slovenčina pri čítaní epístoľ, evanjelia a niektorých modlitieb.⁹⁷ Ostatné časti omše ešte ostali latinské. Pomôcť pri tom malo vydanie latinsko-slovenského misála v Ríme v roku 1966.⁹⁸ V roku 1967 sa zaviedol nový pôstny poriadok a boli vydané aj nové predpisy pre liturgiu Veľkého týždňa, ktoré sa použili.⁹⁹ Začalo sa s propagáciou spievaných omší. Zaviedli sa aj ďalšie reformy omšovej liturgie.¹⁰⁰ Od júna 1968 už bolo možné recitovať kánon v slovenskom jazyku.¹⁰¹ Zaviedli sa detské omše. Od 1. novembra 1968 sa začala používať slovenčina podľa nových predpisov aj pri pohreboch.¹⁰²

⁹³ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 820-821.

⁹⁴ Tamže, stl. 1052-1053.

⁹⁵ Jednotlivé tituly liturgických kníh, ako na ne ďalej poukážeme, uvádza RYDLO, ref. 37, najmä pod číslami: 67, 70, 84, 87, 97, 156, 173, 173-186, 191-192, 196, 197, 224, 256, 294, 299, 302, 326, 37, 391, 423, 493-496, 499, 519, 526, 527, 782, 784, 786, 788 a 789.

⁹⁶ ABÚ, obežník č. I/1966.

⁹⁷ ABÚ, obežník č. V/1966.

⁹⁸ *Rímsky misál latinsko-slovenský*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1966; tiež: *Rímsky misál latinsko-slovenský*. Nákladom Sdruzenia Slovenských katolíkov v Amerike. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1966.

⁹⁹ ABÚ, obežníky č. I a II/1967.

¹⁰⁰ Inštrukcie obsahujú obežníky ABÚ, č. V-VII/1967.

¹⁰¹ ABÚ, obežníky č. VI - VII/1968.

¹⁰² ABÚ, obežník č. XI/1968.

Spolok sv. Vojtecha vydal *Liber exequiarum*. Nové pohrebne obrady boli zavedené v júni 1970. Po tom, čo pápež Pavol VI. potvrdil v apríli 1969 nový rímsky misál, začala sa aj na Slovensku živá diskusia o základných princípoch novej liturgie. Vyšiel celý rad článkov, v ktorých sa vysvetľovali zmeny v novej liturgii.¹⁰³ Hneď sa začalo s čítaniami podľa rokov A – C. Keďže však ešte neboli oficiálne lekcionáre, vydala ich Spišská diecéza v 13 rotaprintových zväzkoch. Až v roku 1970 začali v Ríme vychádzať liturgické texty v slovenčine, spočiatku pre jednotlivé slávnosti alebo mesiace. Nový misál pre nedele a sviatky vyšiel v Ríme v roku 1971, neskôr ešte v roku 1977, jeho definitívna verzia až v roku 1981 – 1982, a to aj vo forme malého misála.¹⁰⁴ Medzitým vyšli aj oficiálne vydania lekcionárov. V rokoch 1969 – 1971 sa v slovenskom jazyku a v novom duchu začali vysluhovať aj sviatosti. Po pôvodných vydaniach jednotlivých textov bol na Slovensku v roku 1977 vydaný nový rituál a v roku 1981 aj nový pontifikál.¹⁰⁵

Priamo revolučné dôsledky malo odstránenie eucharistického pôstu od polnoci. Napr. liturgické slávenia Veľkého týždňa, ktorých sa dovtedy ráno zúčastňovalo pomerne málo ľudí, sa v odpoľudňajších a večerných hodinách začali masovo navštevovať. Práve tak aj odpoľudňajšie a večerné omše. Slovenské texty breviára sa postupne zaviedli v rokoch 1986 – 1992. Je len prirodzené, že liturgické texty sa v neskorších rokoch vecne i jazykovo upravovali, čomu sa sústavne venuje liturgická komisia. Tá sa venuje aj liturgickým spevom a piesňam. Vznikli nové melódie pre Glóriu a Krédo, ktoré spočiatku vzbudili rozpaky, lebo ich veriaci ponímali ako zmes gregoriánu a modernej hudby. Medzitým sa však vžili. V tej súvislosti sa z Jednotného katolíckeho spevníka,¹⁰⁶ známeho nádhernými melódiami, vynechali alebo prestali spievať niektoré časti ľudových omšových piesní (Gloria, Credo, Agnus Dei). Na stvrnení liturgických piesní a melódii v duchu koncilu sa permanentne pra-

¹⁰³ Všetko v Katolíckych novinách – napr.: HARCČAR, Anton. O vysluhovaní sviatostí v reči ľudu. KN 1969, č. 4, s. 1; Nové prvky do sobášnych obradov. KN, 1969, č. 18, s. 6; DUDÁŠ, Cyril. Nové úpravy o krste detí. KN, 1969, č. 34, s. 3; tenže. Definitívny pohrebný obrad podľa novej liturgie. KN, 1969, č. 47, s. 3; Prečo nové usporiadanie liturgie? KN, 1969, č. 9, s. 6; BORELLO, Luciani (preklad MEČIAR, Kamil). Nové usporiadanie sv. omše. KN, 1969, č. 21, s. 3; B. T. Staré formy sv. omše. KN, 1969, č. 19, s. 6; V čom spočívajú nové liturgické zmeny? KN, 1969, č. 20, s. 3; Apoštolská konštitúcia o zmenách v misále. KN, 1969, č. 22; MALÝ, Vincent. Obnovená liturgia sv. omše. KN, 1969, č. 43, s. 5; tenže. Prípravné obrady v obnovennej liturgii omše. KN, 1969, č. 45-48, a i.

¹⁰⁴ *Nedel'ny misál. Misál na nedele a význačnejšie sviatky v roku*. Rím 1982.

¹⁰⁵ *Rímsky rituál*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1977; *Rímsky pontifikál*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1981.

¹⁰⁶ Početné vydania. Napr. 63. vydanie: *Jednotný katolícky spevník s najpotrebnejšími modlitbami pre kresťanov katolíkov*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1996.

cuje ďalej. Tu treba kvitovať činnosť prof. Amantia Akimjaka. Postupne sa upravuje aj jazyková stránka textov, hoci tu ešte ostáva dosť práce. Napr. už úvodný pozdrav svätej omše je doslovne preložený z latinčiny, hoci nevystihuje zmysel. Znie: *Pán s vami. I s Duchom tvojím*. Slovensky by to malo byť: *Pán nech je s vami. I s tvojím Duchom*. Používa sa ešte neslovenské slovo: *uslyš, vyslyš*. Slováci neslyšia (je to čistý bohemizmus), ale počujú. Mohlo by teda byť: *počuj, vypočuj*. Teda je ešte vždy priestor na zdokonaľovanie liturgickej slovenčiny.

Celkovo možno povedať, že v oblasti liturgie sa urobilo veľmi mnoho. Možno však snahy niektorých liturgistov alebo skôr liturgickej praxe nie sú celkom v súlade s duchom koncilu. Kázeň je síce pri každej omši, hoci mnohí kazatelia používajú jazyk, ktorému mnohí laici nerozumejú, alebo mnohé kázne sú skôr teologickými traktátmi ako kázňami a veriaciach neoslovujú. Napokon, nie je ani v silách pastoračných kňazov popri svojej práci solídne si pripraviť kázeň na každý deň. Preto sa hojne využívajú homiletické príručky s hotovými kázňami, ktorých sa vydalo pomerne mnoho.¹⁰⁷ Prosby veriaciach väčšinou čítajú v zastúpení laikov často mutujúci miništranti – podobne ako aj čítania – miesto školených lektorov. Prosbám veriaciach väčšinou chýbajú aj prosby za konkrétne záležitosti farnosti či ľudstva. Je nebezpečenstvo, že ich formálna stránka nahradí ducha.

Koncil mal vplyv aj na sakrálné priestory a na bohoslužobné predmety. Po zriadení oltára *versus populum* a ambónu sa mnohí kňazi začali púšťať do zmeny v interiéri kostolov. Napriek tomu, že nikomu nezavadzali, vyhodili a zničili sa mnohé cenné kazateľnice. Mnohí kňazi odstránili aj oltáre, dokonca hlavný oltár, hoci často sa tým nezískal nový priestor. O masovom vyhadzovaní relikviárov a oltárnych kameňov s pozostatkami svätých ani nehovoríme. Taktiež sa masovo ničili staré bohoslužobné rúcha, často vysokej umeleckej hodnoty. Zabúda sa na *ducha liturgie*, ako ho charakterizoval Jozef Ratzinger.¹⁰⁸ Po koncile, ale najmä po roku 1989, sa masovo začali budovať nové kostoly. Snažili sa prispôsobiť novej liturgii a prevažujú centrálné stavby. Ich autormi často boli síce dobrí, ale neveriaci architekti. Sú síce pohodlné, vykurované, dobre ozvučené, ale často vzniká dojem, že najväčším problémom je umiestnenie svätostánku. Ako keby tam nemal miesto. Mnohé z nich nemajú to, čo zvykneme nazývať *sakrálny charakter*. Aj keď sa Cirkev neviaže na jednotlivé umelecké slohy,¹⁰⁹ je často sporné, či u niektorých z nich ešte môžeme hovoriť o katolíckych kostoloch alebo o modlitebniach, či o spo-

¹⁰⁷ Jedným z najúspešnejších autorov je prof. Lubomír Stanček.

¹⁰⁸ RAZINGER, Joseph (Benedikt XVI.). *Duch liturgie*. Trnava : Dobrá kniha, 2005.

¹⁰⁹ HANUS, Kostol ako symbol, ref. 90, s. 362-365.

čenských miestnostiach.¹¹⁰*Cirkve na Slovensku a jej život*

Druhý vatikánsky koncil predstavil konštitúciou *Lumen gentium* nový obraz Cirkvi. V mnohom sa líšil od jej dovtedajšieho ponímania. Rozdiel bol na Slovensku možno väčší, ako v iných krajinách, lebo na jednej strane si ľud jej predstaviteľov – počnúc kaplánmi – oddávna vysoko vážil, na druhej strane pestoval aj komunistický režim istý rozdiel medzi obyčajnými občanmi a funkcionármi strany. Preto nebolo ľahké pre obe strany – pre laikov a klerikov – sa hlbšie zblížiť. V dedinách majú farári ešte vždy veľkú autoritu, hoci už nie sú jedinými absolventmi vysokej školy, ako to predtým často bývalo. Starý klérus len váhavo zmiernoval vzdialenosť medzi nim a laikmi, a tak tomu bolo aj na druhej strane. Aj keď mladá generácia kňazov už má iný pohľad, dodnes je bežné, že sa kňazi titulujú a dávajú nazývať dôstojnými pánmi. Prekonať to je však dlhodobý proces. V gréckokatolíckej, ale aj v pravoslávnej cirkvi je bežné, že laici nazývajú kňazov *otcami*. V rímskokatolíckej cirkvi sa to používa okrem rehoľníkov viac u biskupov ako u farárov. Aj záľuba mnohých kňazov v tituloch a hodnostiach sa sotva znížila, zdá sa dokonca, že v posledných rokoch s možnosťou získať akademické a vedecké tituly ešte vzrástla. Môžu to byť následky klerikalizmu alebo triumfalizmu? S tým často súvisí ešte sa prejavujúci juridizmus. Rozkazovanie a zakazovanie namiesto hlásania kresťanskej lásky a pravdy. Ešte sa stáva, že v dennej praxi prevažuje moc nad službou. To sa však v posledných rokoch príchodom novej generácie kňazov mení.

Situácia po „nežnej revolúcii“ nebola jednoduchá. Bolo treba vybudovať znovu takmer úplne zničenú hierarchiu. Všetky diecézy dostali pomerne skoro diecéznych a pomocných biskupov. Mnohí z nich patrili ku kňazom, ktorí boli za komunizmu prenasledovaní a nemohli vykonávať kňazský úrad. Nitrianskym biskupom sa stal tajne vysvätený biskup a jezuita Ján Chryzostom Korec, ktorý strávil väčšinu svojho života ako robotník alebo vo väzení. Neskôr sa stal kardinálom.¹¹¹ Dlhé roky musel stráviť ako robotník aj košický biskup, dnes arcibiskup, Alojz Tkáč.¹¹² Banskobystrický biskup Rudolf Baláž bol tiež mimo pastoraácie a bol známy ako disident.¹¹³ Spomedzi tajne vysvätených biskupov bol uznaný aj jezuita Peter Dubovský a stal sa pomocným

¹¹⁰ V susednom Rakúsku som si všimol, že veriaci sa pred a po bohoslužbách v týchto kostoloch bavia ako na nejakých koncertoch či svetských predstaveniach. Na Slovensku to zatiaľ nie je.

¹¹¹ *Lexikón katolíckych kňazských osobností*, ref. 93, stl. 720–723.

¹¹² Tamže, stl. 1386–1387.

¹¹³ Tamže, stl. 47–48.

biskupom.¹¹⁴ Spomedzi slovenských biskupov, ktorí pôsobili v zahraničí, sa na istý čas vrátil na Slovensko Dominik Hrušovský, spočiatku ako pomocný biskup Trnavskej diecézy, potom sa stal predsedom Spolku sv. Vojtecha a neskôr generálnym tajomníkom Konferencie biskupov Slovenska. Zo Slovenska odišiel dočasne ako arcibiskup za apoštolského nuncia do Bieloruska.¹¹⁵ Biskupi boli pôvodne členmi Československej biskupskej konferencie. Od rozpadu Československa v roku 1993 jestvuje Konferencia biskupov Slovenska, ktorej sekretariát má sídlo v Bratislave. Biskupské úrady boli len slabo obsadené personálom, hoci v prvých rokoch museli vykonať obrovskú prácu, napr. pri reštitúcii cirkevných majetkov. Doteraz majú len nevyhnutný počet zamestnancov.

Pri organizácii cirkevného života nadviazali biskupi na staré tradície. Ich snahou bolo obsadenie uprázdnených farsárskych miest. Okolo roku 1990 bol priemerný vek kňazov okolo 66 rokov. Našťastie sa do obnovených seminárov, ktoré boli inštitútmi teologickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, hlásil veľký počet uchádzačov, tak že po 20 rokoch je v niektorých diecézach (napr. Spiš, Košice) priemerný vek kňazov okolo 36 rokov. V roku 1995 bolo Slovensko rozdelené na dve cirkevné provincie zriadením arcibiskupstva v Košiciach.

Biskupi a kňazi boli v prvých rokoch zavalení prácou. Mnohí ľudia sa totiž do Cirkvi vracali, starší sa dávali krstiť, birmovať, dodatočne uzatvárali cirkevné sobáše. V školách sa začalo slobodne vyučovať náboženstvo a laickí učitelia náboženstva ešte neboli. Zriadila sa duchovná služba vo väzniciach a v armáde. Laický diakonát sa však vo väčšej miere ani v neskorších rokoch nepresadil. Argumentuje sa tým, že v súčasnosti je dostatok kňazov.

Vzťah k laikom sa zlepšil, hoci aj v tejto oblasti je čo doháňať. Podľa Kódexu kánonického práva sa pri farnostiach mali zriadiť farské a hospodárske rady. Právne existujú všade, ale na mnohých miestach sú len formálne a ich členovia neboli volení. Laikom sa vo veľkej miere umožnilo štúdium teológie, väčšinou len diaľkovým štúdiom (výnimkou bola gréckokatolícka teologická fakulta v Prešove, kde laici študovali aj interne). To však umožnilo aj na ich pleciah rozložiť vyučovanie náboženstva na školách. V prvých rokoch boli bohoslužby masovo navštevované, nielen starými veriacimi, ale aj mladými ľuďmi, absentovali a absentujú však často veriaci stredného veku, ktorí boli komunistickou ideológiou najviac poznačení. Postavilo sa množstvo nových kostolov, pričom veriaci pomáhali nielen materiálne, ale aj prácou bez odme-

---

¹¹⁴ Tamže, stl. 266-267.

¹¹⁵ Tamže, stl. 532-533.

ny. Aj púte dostali masový charakter. Taktiež všetky tri návštevy pápeža Jána Pavla II. na Slovensku boli masovo navštevované. Laici pôsobia aj v politike, žiaľ v rôznych politických stranách, dokonca aj v socialisticky a liberálne orientovaných. Politická strana Kresťanskodemokratické hnutie sa spočiatku považovala za polonáboženskú organizáciu a nepodarilo sa jej v prvých rokoch – keď komunisti ešte boli zastrašení – presadiť ani zmiernenie mimoriadne liberálneho komunistického potratového zákona. Keď sa o to neskôr pokúšali, nemohli uspieť, pretože veľkú časť členstva ostatných politických strán tvoria bývalí členovia komunistickej strany. Dnes volí uvedené hnutie z prevažne katolíckych Slovákov sotva 7 – 8 %.

Liberálna a trhová hospodárska politika umožnila podnikanie. Žiaľ, len u veľmi malého počtu podnikateľov badať, že sú kresťanmi. U mnohých veriacich, bohužiaľ, ešte prežíva vnútorný dualizmus, ktorý považuje v dôsledku komunistickej propagandy, ale aj liberálnych médií, náboženský život za súkromnú záležitosť, ktorá si vyžaduje len návštevu bohoslužieb a prijímanie určitých sviatostí. Vlastný život si veriaci vytvárajú bez ohľadu na Cirkev, o čom svedčí postupný rozpad rodiny, mimoriadne veľké počty rozvodov,¹¹⁶ pribúdajúce spolžitie ľudí rôzneho pohlavia bez cirkevného (aj svetského) sobáša a katastrofálne sa zhoršujúca demografická situácia.¹¹⁷ Na tom sa podieľajú aj katolíci. Počet umelých potratov sa síce znižuje, ale aj tak sa predpokladá, že v uplynulých 40 rokoch bolo pred narodením usmrtených oveľa viac ako milión detí. To všetko si vyžaduje intenzívny dialóg medzi kňazmi a laikmi, ktorý často ešte chýba. O mnohých problémoch sa obyčajne nediskutuje a aj v kázňach sa napr. potratom sotva venuje pozornosť, hoci biskupi vo svojich pastierskych listoch na tieto vážne problémy často poukazujú. V sociálnej oblasti treba oceniť dobrú činnosť Katolíckej charity, ale aj iných katolíckych organizácií na pomoc postihnutým ľuďom, osamelým matkám, bezdomovcom či zomierajúcim (napr. hospic v Lubicí).

Po roku 1989 sa vyvinula slobodná náboženská tlač.¹¹⁸ Vzniklo možno až priveľa náboženských časopisov. Katolícke noviny, ktoré vychádzajú v náklade vyše 100 000 exemplárov, boli zamerané na starších veriacich a veriacich stredného veku, no mladých, tiež inteligenciu, sotva oslovovali, aj keď sa o to snažili. V posledných rokoch sa ich obsah podstatne zmenil k dobrému. Sú aktuálnejšie a otvorenejšie. Vzniklo aj viac mládežníckych časopisov, ktoré sú

¹¹⁶ V roku 2008 sa zosobášilo 28 293 párov, ale rozviedlo 12 675 párov. V roku 1998 bolo len 6 800 rozvodov. <http://portal.statistics.sk/shewdoc.do?docid=5639>.

¹¹⁷ V roku 2008 sa narodilo 57 360 detí, zomrelo len o málo menej osôb. Tamže.

¹¹⁸ SPUCHLAK, Juraj. *Služba a úloha Katolíckej cirkvi v spoločenských komunikačných prostriedkoch*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka, 2000.

však niekedy pre svoju otvorenosť terčom vrchnostenskej kritiky.¹¹⁹ Na Slovensku pôsobí aj mnoho katolíckych spolkov a združení. Bohužiaľ, neobnovila sa Katolícka akcia, hoci ju koncil odporúčal. Možno preto, že komunisti zneužili jej meno na pokus o schizmu.

Na Slovensku je mnoho katolíckych vydavateľstiev. Najväčšie medzi nimi sú Spolok sv. Vojtecha a jezuitská Dobrá kniha. Gréckokatolíci majú svoje vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach Byzant. Urobili mnoho dobrého, hoci, ako sme to videli na solídnom vydaní Dokumentov Druhého vatikánskeho koncilu, im niektoré veci trvajú neprimerane dlho. Medzi vydavateľstvami však chýba lepšia koordinácia, hoci sú o ňu snahy.

Veľmi významnú úlohu pre percepciu koncilu zohráva kresťanské rádio Lumen. Svoje sídlo má v Banskej Bystrici a založili ho biskupstvá Banská Bystrica, Spiš, Košice a Rožňava, ktoré ho spočiatku aj financovali. Dnes je oficiálnym orgánom Konferencie biskupov Slovenska a pokrýva svojím signálom takmer celé Slovensko. Vysiela 24 hodín denne a je od začiatku zamerané ekumenicky. Prenáša aj slovenské vysielanie Rádia Vatikán. Označuje sa nie ako cirkevné, ale ako evanjelizačné rádio. Vysielania sú orientované na ľudí vo veku 30 – 40 rokov a zaslúžilo sa v nemalej miere o šírenie ducha koncilu.¹²⁰

Začiatkom mája 2008 začala svoje samostatné vysielanie aj katolícka televízia Lux. Predtým spolupracovala s českou katolíckou televíziou Noe, v ktorej mala samostatné relácie od roku 2006. Vznikla v spolupráci Konferencie biskupov Slovenska, slovenskej provincie saleziánov a Lux communication. Moderné štúdio má v Banskej Bystrici a pobočku v Prešove. Vysiela denne od 6,55 do 23,00 hod.¹²¹

Aj Konferencia biskupov Slovenska má vlastnú tlačovú agentúru i dobrú internetovú stránku, na ktorej sú nielen správy zo života a organizácie Katolíckej cirkvi na Slovensku, liturgické texty, ale aj pápežské a biskupské dokumenty a iné zaujímavé informácie.¹²²

Ako je vidieť, život Cirkvi sa sľubne rozbieha po všetkých stránkach, hoci je vystavený nesmiernemu tlaku postkomunistov v rôznych formách, ako aj častej kritike liberálnej tlače, podobne ako aj inde v Európe. Ostáva ešte vyriešiť vzťah Cirkvi k štátu, ktorý do života Cirkvi síce nezasahuje, ale istá závislosť je tu daná tým, že zo štátneho rozpočtu sa hradia osobné pôžitky cirkevných zamestnancov a administratívna činnosť biskupských úradov.

¹¹⁹ Napr. prípad obľúbeného a čítaného časopisu Zrno.

¹²⁰ O jeho činnosti a programe podrobne informuje jeho webova stránka: <http://www.lumen.sk>.

¹²¹ Bližšie o nej: www.tvlux.sk.

¹²² <http://www.kbs.sk>.

V budúcnosti sa uvažuje o odluke Cirkvi od štátu.¹²³

Gréckokatolícka cirkev

Významnú úlohu zohráva najmä na východnom Slovensku Gréckokatolícka cirkev, ku ktorej sa v roku 2001 hlásilo 4,09 % obyvateľstva. Svoj pôvod má v Užhorodskej únii z roku 1646 a ako sme už poukázali, bola v roku 1950 násilne zrušená a úradne začlenená do Pravoslávnej cirkvi.¹²⁴ Jej veriaci sa rozdelili na tri časti. Jedna časť sa prispôsobila a začlenila sa do Pravoslávnej cirkvi, druhá časť začala navštevovať rímskokatolícke bohoslužby a v tejto cirkvi prijímala aj sviatosti, tretia časť si odbovovala bohoslužby sama pri rôznych krížoch a kaplnkách. V roku 1968 štát túto cirkev znovu uznal, mohla zas oficiálne pôsobiť, ibaže jej nevrátil majetky, včítane kostolov. Už vtedy sa väčšina veriacich vrátila do nej, len časť ostala pravoslávna. Po roku 1989 nastala aj pre túto cirkev úplná náboženská sloboda. Keďže sa začali ostré boje a spory o kostoly a o ostatný majetok cirkvi s pravoslávnyimi, otázku vyriešila slovenská vláda za ministerského predsedu Jána Černogurského tak, že vydala v máji 1990 vládne nariadenie, ktorým vrátila Gréckokatolíckej cirkvi jej pôvodné majetky.¹²⁵ Pravoslávnej cirkvi však za to vyplatila odškodné, za ktoré si mohla postaviť nové kostoly a fary. Tým sa vzťah medzi oboma cirkvami upravil a odstránilo sa nepriateľstvo a spory, čo sa doteraz nepodarilo vyriešiť v žiadnej inej krajine.

Cirkev zreorganizovala svoju správu. Apoštolský administrátor Ján Hirka sa stal v roku 1990 diecéznym biskupom a v roku 1992 dostal aj svätiačeho biskupa. Otvoril sa kňazský seminár a teologická fakulta ako súčasť Prešovskej univerzity. Obnovila sa spolková a edičná činnosť, vznikli cirkevné školy a pod. Do slovenčiny boli preložené bohoslužobné knihy, najmä Liturgikon, Trebník a Evanjeliár¹²⁶ a v duchu koncilu sa bohoslužby začali konať väčšinou v slovenskom jazyku. Časť veriacich bola upriamená na starosloviensku bohoslužbu, kňazi sa snažili vyhovieť aj im. Toto bol tiež dôvod, prečo mnohí ostali v pravoslávnej cirkvi. Kňazi si bohoslužbu podľa západného vzoru skracovali, ale na príkaz Kongregácie pre východné cirkvi z roku 1997 sa museli vrátiť

¹²³ O stave evanjelizácie a pastorácie pozri zborník *Evanjelizácia a pastorácie*, ref. 79.

¹²⁴ CHALUPECKÝ, Ivan. Die griechisch-katholische Kirche in der Tschechoslowakei nach 1945. In: MIKRUT, Jan (ed.). *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart*. Wien : Dom Verlag, 2006, s. 387-416.

¹²⁵ Vládne nariadenie č. 211/1990 Z.z.

¹²⁶ HIRKA, Ján. Obnova Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku vo svetle dokumentov Druhého vatikánskeho koncilu *Orientalium Ecclesiarum*. In *Duchovný pastier*, 2002, roč. 83, č. 9, s. 486-491.

k starej liturgii sv. Jána Zlatoústeho a revidovať rôzne odchýlky od pôvodnej tradície. Z Prešovskej eparchie sa vyčlenil v roku 1997 Apoštolský exarchát v Košiciach, podriadený Svätej stolici. Po nástupe nového biskupa, jezuitu Jána Babjaka, sa v roku 2003 smerovanie cirkvi v duchu koncilu posilnilo. V roku 2008 bola gréckokatolícka cirkev reorganizovaná tým, že Prešovská eparchia bola povýšená na arcibiskupstvo (archieparchiu) sui juris, Košický apoštolský exarchát bol povýšený na Košickú eparchiu a bola zriadená nová Bratislavská eparchia. Situácia sa konsolidovala v duchu zachovania tradície a vlastnej identity. Cirkev dostala na oltár blahoslavených biskupov Petra Pavla Gojdiča (2001) a Vasila Hopka (2003) a rehoľníka redemptoristu Dominika Metoda Trčku (2001). Čo sa týka kalendára, väčšinou sa používa gregoriánsky kalendár, ale niektoré farnosti ostali verné juliánskemu kalendáru. Cirkev má svoje vydavateľstvo a popri odbornej a populárnej literatúre vydáva niekoľko novín a časopisov.¹²⁷ Je v nej rozvinutý rehoľný a spolkový život. Postavila si tiež mnoho nových moderných kostolov. Tým sa život katolíckej cirkvi na Slovensku v značnej miere obohacuje.

Kresťanská výchova

Ide o výchovu kňazov (*Optatam totius*) a o kresťanskú výchovu vôbec (*Gravissimum educationis*).

Ako sme už naznačili, v roku 1950 boli všetky kňazské semináre, včítane vysokých škôl bohosloveckých, zrušené a pre celé Slovensko ostal len jeden seminár v Bratislave. Ten mal numerus clausus. Bol prijímaný len obmedzený počet bohoslovcov a aj tí museli byť politicky prijateľní. Štúdium nemalo často patričnú úroveň, spočiatku bolo len štvorročné. To spôsobilo, že v osemdesiatych rokoch bol nedostatok kňazov, hoci povolání bol dostatok. V roku 1990 mala väčšina kňazov viac ako 60 rokov. Preto Cirkev svoju prvú úlohu videla v otvorení nových kňazských seminárov. Ešte v roku 1990 vznikol okrem bratislavského ďalší kompletný kňazský seminár v Spišskej Kapitule, sídle Spišského biskupstva, a to pre diecézy Spiš, Košice a Rožňava. Okrem toho vznikli semináre počnúc prvým ročníkom aj v Nitre a v Banskej Bystrici, ktoré postupne narástli na kompletne semináre. Gréckokatolícke biskupstvo v Prešove si otvorilo vlastný seminár v Prešove. Štúdium teológie sa predĺžilo na 6 rokov a bolo zverené Rímskokatolíckej Cyrilometodskej teologickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Pri seminároch vznikli jej teologické inštitúty. Gréckokatolícka teologická fakulta vznikla pri Prešovskej uni-

¹²⁷ Bližšie o organizácii edičnej činnosti, o spolkovom živote a pod. pozri: SZÉKELY, Gabriel - MESÁROŠ, Anton. *Gréckokatolíci na Slovensku*. Košice : Slovo, 1997.

verzite. Hlásilo sa vyše 1000 bohoslovcov. Nedostatok profesorov sa dočasne vyriešil tým, že učiteľmi sa stali diecézni či rehoľní kňazi a laici, ktorí boli odborníkmi v jednotlivých disciplínach. Kňazi pritom ostali činní aj v pastoračii. Knižnice sa zásobili aj modernou teologickou literatúrou zo zahraničia. Po niekoľkých rokoch vznikol aj osobitný kňazský seminár v Košiciach, kam odišli bohoslovci Košickej diecézy zo Spiša. Keď v roku 2000 vznikla Katolícka univerzita v Ružomberku, vznikla jej teologická fakulta v Košiciach, ku ktorej patrí aj inštitút v Spišskej Kapitule.

Výchova i duchovná formácia v seminároch sa pridriavajú cirkevných dokumentov, sleduje a kontroluje ich Svätá stolica. Učítelia, ktorí sa počas komunistickej nemohli ďalej vzdelávať a kvalifikovať, dostali možnosť získavať licenciáty, doktoráty a akademické stupne aj v Bratislave, ale hlavne na Pápežskom inštitúte v Krakove, na Katolíckej univerzite v Lubline, na teologickej fakulte v Olomouci alebo inde v zahraničí. Medzitým dostali mnohí mladí kňazi možnosť študovať v zahraničí, najmä v Ríme, vo Freiburgu, Viedni, Padove, Turíne a inde. Títo tu pôsobia na teologických fakultách a v seminároch ako dobre kvalifikovaní učítelia s európskym prehľadom. Tak sa naplnia požiadavka koncilu na výchovu kňazov a laikov. Mnohí rehoľníci študujú na jezuitskej teologickej fakulte Trnavskej univerzity Aloisianum v Bratislave. Je zaujímavé, že dokumenty koncilu i Katechizmus katolíckej cirkvi tvoria samostatné učebné predmety. Spočiatku bolo mnoho kňazských povolaní. Tým sa nielen podarilo odstrániť nedostatok kňazov na Slovensku (v rôznych diecézach odlišne). V súčasnosti povolaní ubúda, ale sú úmerné potrebám. Treba zdôrazniť, že mnohí slovenskí kňazi pôsobia aj v zahraničí, najmä v Čechách, ale aj ako misionári na Sibíri či v Ukrajine, kde účinkujú za mimoriadne ťažkých podmienok (nie sú napr. zdravotne poistení).

Cirkevné školy boli na Slovensku poštátnené už v roku 1945. Až v roku 1990 bolo možné ich znova založiť či otvoriť. Vznikla sieť cirkevných základných škôl a gymnázií, neskôr pribudli materské školy, učňovské, odborné, ale i školy špeciálne. Zakladajú a riadia ich biskupstvá, ale aj rehole. V každej diecéze sú ich desiatky. Čiastočne sú financované aj štátom. Väčšinou sú umiestnené v cirkevných budovách. Popri vzdelávaní sa deťom snažia dať aj kresťanskú výchovu. Problémom pôvodne bolo, že takmer všetci učítelia boli vychovaní a získali vzdelanie ešte na komunistických pedagogických fakultách, ktoré boli zamerané mimoriadne proticirkevne. Dôsledkom toho bolo, že mnohí učítelia a riaditelia škôl videli rozdiel medzi štátnou a cirkevnou školou hlavne v tom, že cirkevná mala aj svoju kaplnku a že sa tam venovala väčšia pozornosť vyučovaniu náboženstva. Ale ešte aj po 10 rokoch sa na gymnáziách používali marxisticky orientované učebnice dejepisu a tomu

zodpovedali napr. aj maturitné otázky. V posledných rokoch sa ale situácia zlepšila a aj verejnosť ich vo väčšej miere akceptuje a uznáva.

Práve z uvedených dôvodov bolo nutné venovať pozornosť výchove kresťansky orientovaných učiteľov. Na pedagogických fakultách ešte dlho pôsobili starí marxisticky a ateisticky založení profesori, ktorí nevideli rozdiel medzi marxistickou a modernou vedou, zmenili len frazeológiu. V úsilí o zmenu sa spišskému biskupovi v roku 1995 podarilo založiť v Ružomberku katecheticko-pedagogický inštitút, neskôr fakultu, ktorá bola síce štátna a podliehala pôvodne Trnavskej (neskôr Žilinskej) univerzite, ale pod jeho dozorom bola vedená v kresťanskom duchu. Obstaral pre ňu budovu a staral sa o to, aby jej učitelia vychovávali skutočne kresťanských pedagógov. Fakulta mala okolo 600 študentov a v roku 2000 sa stala jadrom súčasnej Katolíckej univerzity v Ružomberku. Z nej vyšli prví skutočne kresťansky orientovaní a zapálení učitelia nielen pre cirkevné, ale aj pre štátne školy.

Ekumenizmus

Väčšina Slovákov patrí do rímskokatolíckej cirkvi. V niektorých oblastiach Slovenska prevažujú evanjelici augsburgského vyznania, ktorí tvoria asi 7 % obyvateľstva. Na juhu sú evanjelici helvetského vyznania, prevažne maďarskej národnosti. Na východnom Slovensku časť obyvateľstva patrí do gréckokatolíckej cirkvi, sú tam aj pravoslávni. Okrem toho existujú aj viaceré štátom uznané cirkevné spoločenstvá a najmä po roku 1989 sa rozmnožili aj mnohé sekty, najmä Svedkovia Jehovovi. V poslednom desaťročí sa na Slovensku usadili evangelikálne sekty a aj scientologická cirkev. Keďže pre štátnu registráciu ako cirkvi potrebuje 20 000 podpisov, figuruje ako občianske združenie. Predpokladá sa, že má okolo 3 000 členov a svoje centrá má nielen v Bratislave, ale aj v ďalších dvanástich slovenských mestách.

Pred koncilom boli vzťahy medzi cirkvami často napäté. Mnohí evanjelickí kresťania boli nepriateľsky naladení voči Slovenskej republike (1939 – 1945) aj preto, že na jej čele stál katolícky kňaz. Preto sa početnejšie zúčastnili Slovenského národného povstania a aj po vojne užšie spolupracovali s komunistami. Mnohí z nich sa dostali aj do vysokých straníckych funkcií. Na druhej strane boli aj mnohí evanjelickí kňazi politicky prenasledovaní a odsúdení. Práve vo väzniciach sa často dostávali do jednej cely s katolíckymi kolegami a tam mali dostatok času na vzájomné diskusie. Po prepustení z väzenia si udržiavali priateľské vzťahy a tak sa začal praktický ekumenizmus. Komunistický štát však využil všetky prostriedky, aby zabránil ekumenickému zblížovaniu. V roku 1955 bola v Československu založená Ekumenická rada cirkví, pri ktorej katolíci pôsobili ako pozorovatelia. Zaviedli sa aj každoročné

modlitby pre jednotu kresťanov.¹²⁸

Medzitým prišiel koncil, ktorý vzbudil mnohé očakávania. Tlač písala aj o tejto otázke,¹²⁹ ale praktická spolupráca nebola nežiaduca, pretože štát povoloval všetky náboženské zhromaždenia a takéto nepovoľoval. Až *Pražská jar* priniesla prvú úrodu. Je symbolické, že jedno číslo katolíckeho časopisu *Duchovný pastier* bolo venované ekumenizmu, s viacerými článkami aj od evanjelických teológov.¹³⁰ Krátko nato však prišla „normalizácia“ a ďalšie prenasledovanie cirkví. Vzťah medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou bol dlho napätý pre násilnú „pravoslavizáciu“ gréckokatolíkov v roku 1950, pričom pravoslávni prevzali aj celý majetok gréckokatolíkov. Dialóg so Svedkami Jehovovými títo odmietajú.

Až po „nežnej revolúcii“ možno hovoriť o skutočnom ekumenizme. Pri Konferencii biskupov Slovenska vznikla už v roku 1992 Komisia pre napomáhanie jednoty kresťanov, ktorá nadviazala dobré kontakty s ostatnými cirkvami. Vzťahy medzi gréckokatolíckimi a pravoslávnymi sa upravili v dôsledku zákonov, ktoré síce nariadili vrátenie majetku gréckokatolíkom, ale pravoslávni boli za to od štátu odškodnení. V roku 1994 bol vydaný slovenský preklad Direktória Pápežskej rady pre napomáhanie jednoty kresťanov.¹³¹ Pri mnohých príležitostiach sa slávia spoločné ekumenické bohoslužby. Vzťahy medzi biskupmi a predstaviteľmi ostatných cirkví sú väčšinou dobré. Zaujímavé sú napr. spoločné procesie všetkých kresťanských cirkví v Košiciach na Veľký piatok, ktoré sa od 90. rokov konajú každoročne. V uvedenom meste je dokonca pri mestskom magistráte cirkevná komisia, v ktorej sú zastúpené všetky náboženstvá, včítane židovskej náboženskej obce. Za dobrú možno považovať spoluprácu medzi teologickými fakultami. Organizujú sa stretnutia študentov teológie, profesori prednášajú na teologických fakultách iných konfesii a v seminároch. Dôležitá je spolupráca viacerých cirkví na spoločnom ekumenickom preklade Biblie v rámci Slovenskej biblickej spoločnosti, ktorá má sídlo v Banskej Bystrici. Už v roku 1995 bol vydaný ekumenický preklad Nového zákona a žalmov.¹³² Na preklade Starého zákona sa ďalej intenzívne pracovalo, až v roku 2007 vyšiel preklad Biblie bez deuterokanonických kníh¹³³ a o rok

¹²⁸ Téma sa podrobne venuje DRÁB, ref. 5.

¹²⁹ Podrobne ju rozoberá DRÁB, ref. 5, s. 91-136.

¹³⁰ *Duchovný pastier*, 1968, č. 8.

¹³¹ *Direktorium na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme z 23. marca 1993*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1994.

¹³² *Písmo sväté. Nová zmluva a žalmy. Slovenský ekumenický preklad*. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 1995.

¹³³ *Biblia – slovenský ekumenický preklad bez DT*. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2007.

neskôr preklad kompletnej Biblie.¹³⁴ Bola založená aj evanjelicko-katolícka komisia cirkevných historikov na spoločné skúmanie minulosti, ale tá po jednej podarenej konferencii v Badíne a vydaní zborníka prestala pracovať.¹³⁵

Cirkvi úzko spolupracujú aj pri náboženských vysielaniach Slovenského rozhlasu a televízie, ako aj pri charitatívnej činnosti. Ako sme už poukázali, katolícke rádio Lumen vysiela v ekumenickom duchu. Časté sú spoločné akcie a súťaže, napr. pri duchovných piesňach, v poézii a v literatúre, ako aj v športe. V istom zmysle prevkapaním bola účasť predstaviteľov protestantských cirkví – s výnimkou baptistov a reformovaných – na národnej púti Slovákov v Svätom roku do Ríma, kde ich aj pápež zvlášť pozdravil. Rozhovory v niektorých teologických otázkach však napredujú pomaly. Napr. krst bol vzájomne uznaný až v roku 2000. Pravda, žiadala by sa ešte väčšia angažovanosť katolíkov v ekumenickom procese, je tam ešte mnoho nevyužitých možností a ich využitie iste potrvá ešte mnoho rokov. Koncil ale znamená aj v tejto oblasti rozhodujúci zvrät k dobrému.

Božie slovo

Koncil poukázal na to, že Božie slovo – *Dei verbum* – sa nemá len čítať a počúvať, ale že predpokladá skutkové konanie podľa neho. Význam Svätého písma sa vyzdvihol nielen v liturgii, ale aj v každodennom živote. Následkom toho vznikla v roku 1969 Katolícka biblická federácia, ku ktorej patria biblické diela na celom svete. Aj na Slovensku bolo v roku 1993 na podnet Jána Magu založené Katolícke biblické dielo so sídlom v meste Svit pri Poprade. Plní svoje poslanie nielen štúdiom Biblie a jej vydaniaми, ale propaguje aj jej poznanie a implantáciu do každodenného života veriacich prostredníctvom biblických krúžkov pri farnostiach, súťažami, kurzami, výstavami a inými projektmi. Má aj vydavateľstvo, v ktorom vyšla o. i. aj konštitúcia *Dei verbum* a od januára 2001 vydáva aj mesačník Sväté písmo pre každého, ktorý je prekladom z talianskeho originálu *La Biblia per la famiglia*.¹³⁶ Ide o znovuobjavenie Biblie a o to, aby jej slovo viac preniklo na rovine liturgie, teológie a spirituality svojim sakramentálnym charakterom.

V súvislosti s koncilovým dôrazom na Sväté písmo sa krátko po jeho skončení začalo s jeho novými prekladmi, ktoré vychádzali v Ríme, ale aj na Slovensku. Jezuita Štefan Porúbčan pripravil nový preklad Nového zákona,

¹³⁴ *Biblia – slovenský ekumenický preklad s DT*. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť 2008.

¹³⁵ ČAPLOVIČ, Dušan (ed.). *Problematika cirkevných dejín 1517 – 1681 na Slovensku (v Ubor-sku)*. Zošité vybraných kapitol cirkevných dejín, zväzok 1. Bratislava : Veda, 2001.

¹³⁶ Blížšie o činnosti pozri: <http://www.kbd.sk>.

ktorý vyšiel v Ríme v roku 1968.¹³⁷ Nasledovalo viacero vydání, mnohé aj v malom vreckovom formáte, aby sa mohli pašovať na Slovensko. Vydávali sa aj jednotlivé časti Písma. Napr. v roku 1974 vyšla v preklade Antona Boteka Kniha múdrosti¹³⁸ a v roku 1978 nový preklad žalmov.¹³⁹ Medzitým vydal Bibliu aj Spolok sv. Vojtecha.¹⁴⁰ Slovenská liturgická komisia pracovala aj na revízií prekladov na základe Neovulgaty, čo vyšlo v roku 1984. Ďalšie vydanie, spracované na základe ustanovení koncilu, vyšlo v rokoch 1994 – 1995.¹⁴¹ V úvode Nového zákona je aj preklad textu konštitúcie *Dei verbum*. Neskôr vyšlo mnoho vydání Biblie v rôznych väzbách a úpravách, detské Biblie a i. Posledné veľké vydanie celej Biblie je z roku 2007.¹⁴² O ekumenických prekladoch a vydaniach sme hovorili vyššie.

Bibliistike sa na teologických fakultách venuje veľká pozornosť. V tej súvislosti uverejnil napr. Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka v roku 1993 preklad knihy W. Trutwina *Otváral nám písma* ako úvod do štúdie Biblie a súčasne tam vyšla aj biblická konkordancia.¹⁴³ Pre študentov i kňazov bol výbornou pomôckou *Príručný lexikón biblických vied*, vydaný v Ríme slovenským bibliстом Jozefom Heribanom,¹⁴⁴ ako aj český preklad *Slovníka biblickej teológie*.¹⁴⁵ Okrem toho vyšli medzičasom na Slovensku mnohé komentáre k jednotlivým častiam Svätého písma.

V súčasnosti prednášajú na slovenských teologických fakultách biblické vedy mnohí mladí bibliisti, absolventi štúdiá v Jeruzaleme a iných univerzít a tento odbor má skutočne vysokú úroveň.

¹³⁷ *Nový zákon*. Podľa grécko-semitskej pôvodiny spracoval Štefan Porúbčan SJ. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1968.

¹³⁸ *Múdrost'. Múdrost' knihy Starého zákona*. Preložil dr. Anton Botek. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1974.

¹³⁹ *Kniha žalmov*. Preložil dr. Anton Botek. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1978.

¹⁴⁰ *Písmo sväté Starého zákona II*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1969.

¹⁴¹ *Sväté písmo. Nový zákon*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1995; *Sväté písmo. Starý zákon 1–3*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1994.

¹⁴² *Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Úvod, predhovor/doslov, záver napísal Jozef Heriban. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2007.

¹⁴³ TRUTWIN, Werner - MAGA, Ján. *Otváral nám Písma. Úvod do sveta Biblie*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka, 1993.

¹⁴⁴ HERIBAN, Jozef. *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1992.

¹⁴⁵ DUPLACY, Jean - GEORGE, Augustin - Grelot, Pierre - GUILLET, Jacques - LACAN, Mare-François - LÉON-DUFOUR, Xavier. *Slovník biblickej teológie*. Prel. Petr Kolář. Rím; Velehrad : Křesťanská akademie, 1991.

Teológia

Vzhľadom na to, že na Slovensku počas koncilu a ešte aj v 25 nasledujúcich rokoch bola náboženská sloboda obmedzená, nemohla ani tunajšia teológia udržiavať krok so zahraničnou teológiou. Teologické knihy sa nevydávali a aj vlastnenie zahraničnej teologickej literatúry sa posudzovalo ako trestný čin. Napriek tomu sa niečo z moderných pokoncilových prúdov dostalo aj na Slovensko. Niektorí teológovia, medzi nimi aj väčšina profesorov bratislavskej fakulty, sa snažili držať krok s európskou teológiou. Možno povedať, že nové myslenie sa odzrkadľovalo v prednáškach profesorov Jozefa Vrableca v homiletike, Jozefa Šáteka v cirkevných dejinách, liturgike a hudbe, Alexandra Kiššidaya vo fundamentálnej teológii, Štefana Janegu v Starom zákone, Jozefa Búdu v bibliku, Štefana Dúbravca v dogmatike a cirkevnom práve, Emila Funczika v cirkevnom práve a Alexandra Spesza v morálnej teológii.¹⁴⁶ Ale aj v podzemí pôsobilo niekoľko osobností, ktoré boli ešte otvorenejšie a zaslúžili sa o šírenie modernej teológie. Viacerí z nich boli examinátori pri tajnom štúdiu kandidátov kňazstva (Ján Mastiliak, Ján Chryzostom Korec). Mnohí slovenskí teológovia žili v emigrácii a ich knihy sa pašovali na Slovensko. Boli to napr. Jozef Heriban, Štefan Porúbčan, Anton Botek, Emil Krapka, Rajmund Ondruš, Andrej Paulíny, Jozef Tomko, Rudolf Blatnický, Jozef Vavrovič, Štefan Vrablec, Jozef Zlatňanský a mnohí iní, ktorí žili v Ríme, v Kanade a v Berne. Niektorí z nich – napr. jezuiti z Kanady – sa po roku 1989 vrátili na Slovensko a podstatne pomohli v orientácii domácim teológom.

Aj na Slovensku však pôsobili teológovia, ktorí dobre poznali pokoncilovú teológiu a rozširovali ju vo svojom okolí v rámci krúžkov a rôznych tajných združení. Boli v úzkom kontakte aj s českými teológmi, najmä s Otom Mádom a s Jozefom Zvěřinom, s ktorými sa zoznámili vo väzniciach. Už sme poukázali na samizdat *Orientácia*, za ktorým stáli najmä Ladislav Hanus, Jozef Kútnik-Šmálov, mladý Ján Maga a mnohí iní. Po roku 1989 sa podstatne zaslúžili o koncepciu moderného teologického vzdelávania v novozaložených seminároch. Na Spiši pôsobila aj katechetická skupina, ktorá ešte počas komunizmu tajne spracovávala a vydávala moderné katechizmy. Tieto katechizmy vydal po roku 1989 Spolok sv. Vojtecha pre celé Slovensko a slúžili až do doby, kým sa nevypracovali nové modernejšie katechizmy. Na západnom Slovensku pôsobí už mnoho rokov nezávislé Teologické fórum – spoločenstvo teológov a záujemcov o teológiu a filozofiu v duchu Druhého vatikánskeho

¹⁴⁶ *Faculas theologica ss. Cyrilli et Methodii Bratislavae 1936 – 1986*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha v Cirkevnom nakladateľstve, 1986.

koncilu a v kontexte súčasnej vedy a kultúry,¹⁴⁷ ktoré sa snaží o rozšírenie modernej teológie prostredníctvom vedeckých seminárov a sympózií. Jeho hosťami boli napr. Johann Baptist Metz, Walter Kasper, ale aj Josef Ratzinger. Vo fóre – od ktorého sa niektoré vyššie cirkevné miesta dištancujú – pôsobia najmä Karol Moravčík, Imrich Sklenka, Jozef Leščinský, Peter Haťapka, Marián Prachár, Václav Malý a iní. Cez ne bolo napr. Slovensko napojené aj do projektu Aufbruch. Na Spiši sa konajú už od roku 1991 pravidelné sympóziá cirkevného práva pod predsedníctvom bývalých funkcionárov Rota Romana, dnešného kardinála Zenona Grocholewského a nedávno zosnulého Daniela Faltina. Tie podstatne prispeli nielen k prehĺbenému štúdiu cirkevného práva, ale aj k organizácii cirkevného súdництва nielen na Slovensku, ale aj v Čechách. Zo sympózií sa vydávajú zborníky.¹⁴⁸ Tejto skupine patrí vďaka aj za vydanie slovenského prekladu nového *Corpus juris canonici*, ktoré vyšlo až v roku 1998.

Niekedy sa moderná teológia na Slovensku prijíma s obavami pred jej možnými výstrelkami. Známy je výrok jedného predstaviteľa slovenskej hierarchie voči nemeckým biskupom: „Peniaze nám dávajte, ale vašu teológiu nechceme“.

V poslednom desaťročí si mnohí slovenskí teologicky orientovaní kňazi mohli doplniť svoje vzdelanie v zahraničí a získať tam akademické a vedecké hodnoty. Vracajú sa však aj dobre kvalifikovaní mladí teológovia zo zahraničných univerzít, takže už aj Slovensko má dobrých a uznaných filozofov, biblistov, dogmatikov, liturgistov, cirkevných historikov a moralistov. Vychádzajú početné štúdie a monografie teologického charakteru. Takmer každá teologická fakulta či dokonca aj teologický inštitút, vydávajú svoje zborníky, ročenky alebo časopisy.¹⁴⁹ Napriek širokej možnosti publikovať v týchto časopisoch či zborníkoch sa nazdávame, že stále abscentuje jeden seriózny teologický časopis s vysokými vedeckými nárokmi pre celé Slovensko.

Súhrnom možno konštatovať, že duch Druhého vatikánskeho koncilu sa na Slovensku zo známych dôvodov presadzoval pomalšie ako v iných krajinách. Ešte je mnoho otázok otvorených a v mnohých oblastiach nie sú veci dotiahnuté. Vývoj, najmä v posledných 10 rokoch však naznačuje, že ten duch sa presadil a oživil aj náboženskú scénu na Slovensku.

¹⁴⁷ O ňom bližšie: <http://www.teoforum.sk>.

¹⁴⁸ Vychádzajú od názvom: *Ius et iustitia* a vydáva ich Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka Spišská Kapitula – Spišské Podhradie.

¹⁴⁹ Napr. v Košiciach vychádzajú *Verba Theologica*, Aloisianum v Bratislave vydáva okrem časopisu *Teologický časopis* aj ročenky *Studia Aloisiana*. Podobné časopisy a ročenky vydávajú aj ostatné fakulty či inštitúty.

The Catholic church in Slovakia and the Second Vatican council

In his extensive study, the author offers the overview of the church history and religious life in Slovakia during the 2nd half of the 20th century. In the introduction he describes the situation of the Catholic Church in Slovakia before the Second Vatican Council, political and clerical development of Slovakia during 1945 – 1989. He also pays attention to Slovakia during this ecumenically council and the Slovak participation in the same. He also monitors the publishing of information on its course and outcomes, then he talks about the publishing of the council documents, on the reception of the council in Slovakia and on the liturgical reform which occurred here. Then he underlines the life of amateurs in this period. He pays complex attention to the clerical life, because he also describes the Christian education, ecumenism, publications of the Word of God, i.e. the Bible, and theology in Slovakia. To his analysis, in each realm, the author adds the underlying literature published so far in the form of the notes. He does not omit the Greek-Catholic church.

At the end of the day it may be stated that, for reasons known to us, the spirit of the Second Vatican Council showed itself slower in Slovakia than in other countries. There are many questions unanswered and the things are not completed in many fields. However, the development, especially during the last 10 years indicates that the spirit is here and has revived the religious scene in Slovakia as well.

doc. PhDr. Ivan Chalupecký
Levoča
ich@systemhouse.sk

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-0016-07*

ČLÁNKY

PARAGRAPHS

Narativní prameny městské historiografie v České republice

David Papajík

PAPAJÍK, David. Narrative sources of urban historiography in the Czech Republic. In *Ružomberký historický zborník III*. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009, pp. 282-288.

The author familiarizes the Slovak expert community with a research project on narrative sources of urban historiography in the Czech Republic until 1800. He describes the basic program theses of the research and refers to some related methodological problems. He outlines anticipated research proceedings. He further specifies a form of entries in the forthcoming Encyclopedia of urban historiography of Bohemia, Moravia and Silesia until 1800 and a preview of several entries that have been already processed.

In the first stage of the research, which will be under way from 2009 to 2014, the team of authors plans to examine the historical territory of Moravia; research in the following stages will be focused on the area of the Bohemian (Austrian) Silesia and then the Bohemia itself.

Keywords: Czech. Middle Ages. Early Modern Ages. Towns. Sources. Czech archives.

Je nepochybně zajímavé vědět, čemu se věnují kolegové stejného oboru v zahraničí. Nejen proto, aby člověk neztratil přehled o odborném bádání v zahraničí, ale i z toho důvodu, aby mohl načerpat inspiraci či určité podněty pro vlastní vědeckou práci. Jednomu z takovýchto projektů, který běží v České republice, je věnován následující příspěvek.

Hned na úvod je třeba konstatovat, že projekt, o kterém zde budeme hovořit, je teprve v počátcích a nelze od tohoto textu očekávat nějakou souhrnou bilanci, která by se měla objevit až po uzavření mnohaletého výzkumu.

O jakém projektu zde hovoříme? Jedná se o výzkumný záměr, jehož

cílem je vydat Encyklopedii urbánní historiografie Čech, Moravy a Slezska do roku 1800. Již ze samotného názvu plyne, že se jedná o časově náročný projekt, proto byl výzkum rozdělen do několika etap. První etapa, která má předpokládanou dobu zpracování pět let (2009 – 2014), je omezena pouze na historické území Moravy. Po jejím uzavření a vyhodnocení se předpokládá, že výzkum bude pokračovat zpracováním území českého (rakouského) Slezska a poté i samotných Čech.

Takto rozsáhlý projekt by nemohl vzniknout bez finanční podpory grantových agentur. V našem případě je projekt finančně zajištěn právě na zmíněných pět let (2009 – 2014) Grantovou agenturou České republiky.¹ V čele projektu stojí hlavní řešitel doc. Jaroslav Miller z Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Je nemyšlitelné, aby hlavní řešitel zvládl takto rozsáhlý výzkum sám, proto si sestavil tým spolupracovníků, který tvoří z velké části kolegové z výše zmíněné katedry historie, doktorandi z téhož pracoviště a také vybraní pracovníci z jiných odborných historických pracovišť na Moravě (archivy, muzea).²

Co je vlastně samotným cílem projektu? Co autoři projektu chápou pod pojmem městská historiografie? Jednoduše řečeno patří do této oblasti všechny narativní prameny, jejichž hlavním objektem zájmu jsou městská obec a její základní hodnoty, přičemž autory jsou obyvatelé města. Předpokládá se ovšem, že do encyklopedie budou zařazeny i prameny sepsané externí osobou, protože řadu kronik či panegyrických tisků města zadávala osobám, které s městem neměly nic společného.

Po rozsáhlé diskusi řešitelů projektu bylo stanoveno, že do soupisu je nutno zařadit především následující narativní prameny, rukopisné i tištěné:

- oficiální i neoficiální městské kroniky
- dobové deníky měšťanů a rodinné kroniky měšťanských rodin
- topografické popisy města
- tzv. chvály města (*Stadtlob*) – panegyrické verše oslavující město
- soukromé kalendáře, do kterých si obyvatelé města zapisovali probíhající události
- narativní popisy městských událostí (např. městské bouře, či spory mezi radou a obcí atd., které bývají často vřazeny do městských knih)

Kde tyto rukopisné a tištěné prameny hledat? Památky urbánní historiografie do roku 1800 jsou uloženy především ve státních okresních archi-

¹ Oficiální název grantu je *Soupis písemných památek městského dějepiscetví Čech, Moravy a Slezska do roku 1800 (etapa I. Morava)*.

² Autor tohoto příspěvku patří do týmu spolupracovníků doc. Jaroslava Millera.

vech (většinou ve fondech měst a městeček), popřípadě ve státních oblastních (zemských) archivech. Dále v městských či v okresních muzeích, popřípadě v historických fondech vědeckých knihoven. Může se stát, že rukopis či tisk je uložen v knihovně či archivu v zahraničí (především ve Vídni) či v Archivu Národního muzea v Praze.

Bylo potřeba vypracovat jednotnou metodiku zápisu hesel v encyklopedii, aby se dalo se soupisem dobře pracovat a byl přehledný.

Bylo stanoveno, že zápis jednotlivého pramene městské historiografie musí mít následující strukturu:

- Název tisku či rukopisu a krátký popis obsahu. Nemá-li pramen název, potom uvést jednou větou jeho krátký popis (jinými slovy, o čem pramen pojednává – např. konflikt mezi radou a obcí v Prostějově v letech 1517 – 1531).
- Rozmezí let popisované pramenem.
- Autor, pokud je znám. V tomto případě uvést údaje o jeho osobě, jsou-li známy (např. data narození a úmrtí, profese atd.). Pokud není autor znám, je nutné uvést – autor neznámý.
- Technická charakteristika pramene – tisk či rukopis. Jedná-li se o tisk, nutné uvést rok (popřípadě roky, jde-li o opakované vydání) a místo vydání. Jazyk či jazyky, v jakých je pramen napsán a počet stran či folií.
- Uložení pramene – kde se pramen nachází a jaká je jeho signatura.
- Pokud byl pramen citován historiiky mezi lety 1800 – 2007, či dokonce vydán v edici, je nutno tuto skutečnost uvést s patričním bibliografickým záznamem.

Řešitelský tým se také rozhodl, že tištěná encyklopedie bude obsahovat edice kratších narativních pramenů (do 5–6 stran).

Jak z výše uvedeného plyne, jedná se o velké množství pramenů, které budou tímto soupisem zachyceny. Aby se vše na dostatečné odborné úrovni zvládlo probádat ve vymezeném časovém úseku pěti let, bylo rozhodnuto, že jednotliví badatelé dostanou ke zpracování konkrétní menší oblast. Nakonec došlo k dohodě, že se bude jednat, byť poněkud ahistoricky, o stávající okresy. Autor dostane za úkol vytvořit soupis narativních pramenů městské historiografie do roku 1800 v jemu přiděleném okrese, případně okresech dvou.

Dalším problémem metodického rázu bylo vymezit, co přesně patří pod městskou historiografii z pohledu městskosti lokalit. Bylo proto stanoveno, že

do soupisu budou zařazena nejen sídla s městským statutem, ale také ta v kategorii městeček. Bylo rozhodnuto, že do soupisu budou zohledněna pouze sídla, která měla statut města či městečka do roku 1800 čili že výzkum nebude sledovat narativní prameny u lokalit, které se staly městy či městečky teprve po roce 1800.

V druhé části příspěvku zařazují pro ukázkou několik již zpracovaných hesel z výzkumu oblasti Prostějovska.³

1. Nejstarší městská kniha prostějovská

1. Památná kniha (Původně se zvala latinsky „liber“, německy „Regystrern“, pak česky „knihy měské“ a v 16. století „pergamenová kniha“).

2. Vztahuje se k letům 1392 – 1542, zápis z roku 1661 je kronikářsky ojedinělého významu.

3. Neznámí městští písaři.

4. Rukopis obsahuje jen prvních 38 pergamenových paginovaných listů. Původně však obsahoval 130 listů (jmenný rejstřík z roku 1484, kdy byly listy očíslovány). Jazyk městské knihy, s výjimkou německého záznamu o soukenické činži z rámu, je do roku 1443 latinský, pak výhradně český.

5. Státní okresní archiv Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 125.

6. - KÜHNDEL, Jan. Nejstarší městská kniha prostějovská. In *Ročenka národopisného a průmyslového muzea města Prostějova a Hané*, 1929, s. 57-137.

Pozn.: Kniha, kromě druhého zápisu finanční povahy (činže svatojiráská z roku 1392), byla původně určena případům sledujícím právo civilní (zápisy č. 1-54) a trestné (č. 55-82). V pozdějších letech byla výhradně radní pamětní knihou, určenou hlavně pro přepisy městských práv a svobod (č. 83-126).

2. Pamětní kniha Bělkovského z Ronšova

1. Pamětní kniha města Prostějova.

2. Založena v roce 1583. Obsahuje zápisy z let 1445 – 1645.

---

³ Jedná se zatím o hrubou pracovní verzi. Autorem předkládaných hesel je Mgr. Oldřich Václavík ze Státního okresního archivu Prostějov. Hesla jsou publikována na základě jeho souhlasu a souhlasu vedoucího celého projektu doc. Jaroslava Millera.

3. Jan Bělkovský z Ronšova, radní písař.
4. Rukopis, česky, 176 listů.
5. Státní okresní archiv Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 299.
6. - KOKOJANOVÁ, Michaela. Pernštejnský „zlatý věk“ Prostějova na stránkách pamětní knihy Jana Bělkovského z Ronšova. In *Pernštejnové v českých dějinách*. Pardubice 1995, s. 139-152.
  - KOKOJANOVÁ, Michaela. Prostějov – genius loci, historický optimismus s tucet bedných let „zlatého věku“. In *Pocta Josefu Polišenskému. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica*. Olomouc 1996, s. 89-94.

Oba články obsahují přetištěné pasáže z kroniky, koncipované tematicky (např. povodně).

Pozn.: Obsahuje opisy privilegií, genealogické údaje o rodu Pernštejnů, záznamy o životních datech významných měšťanů a činovníků městské správy, nařízení pro městskou radu z roku 1494, zápisy o pamětihodných událostech v historii města, o významných stavbách, o moru, požárech, povodních a jiných živelných pohromách, o opravě kalendáře roku 1584, opisy cechovních nařízení a evidenci purkrechtních knih.

3. Pamětní kniha města Prostějova

1. Pamětní kniha města Prostějova.
2. Obsahuje zápisy z let 1406 až 1840.
3. Zřejmě Jan Gedeon Voříšek, podpisař města Prostějov.
4. Rukopis, česky a německy, 416 listů.
5. Státní okresní archiv Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 300.
6. - *Knih o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*. Uspořádal Josef Polišenský. Praha 1948.
  - *Kroniky válečných dob*. Praha 1975.
  - D'ÉLVERT, Christian. Denkwürdigkeiten der Stadt Proßnitz. (Aus dem Original Handschrift im Chaos Pessinianum). In *Monumenta rerum Bohemico-Moravicarum et Silesiacarum*. Sectio I: Scriptores. Brno 1861, s. 345-352.

Pozn.: Opakuje do značné míry zápisy pamětní knihy Bělkovského a doplňuje je některými dalšími informacemi hlavně ze 17. století. Jde tu hlavně o opis spisu,

kteřý městská rada zaslala Tomáši Pešinovi z Čechorodu pro jeho Moravopis. Nejzajímavější částí knihy je zápis o událostech třicetileté války a o švédských vpádech do města v letech 1642 – 1645.

4. Rodinná kronika Františka Josefa Holzingera

1. Rodinná kronika.
2. 1730 – 1742, obsahuje zápisy i z roku 1714.
3. František Josef Holzinger, prostějovský měšťan, vicesyndik a kronikář. Po častých sporech se syndikem se vzdal úřednické služby a věnoval se palírnictví a hostinství. Bydlel v domě č.p. 60.
4. Rukopis, německy, ojedinele česky, 44 listů.
5. Státní okresní archiv Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 579.
6. Ne.

Pozn.: Obsahuje zápisy z dění ve městě, dopady prusko-rakouské války, často údaje o úmrtí jednotlivých měšťanů, zápisy o mimořádných událostech (vichřice, lupiči), zápisy o činnosti městských úředníků, v závěru je uveden recept.

5. Pamětní knihy Pavla Zlypivo v Levoči

Jedná se o dva sešity.

A. První sešit

1. Pamětní knihy (Pamětní knihy, když se cokoliv před lethy sty a některými stalo, tuto poznamenáno stojí.)
2. Obsahuje zápisy za léta 1445 – 1610. Jedná se o paměťhodné zápisy o městu Prostějov. Některé jsou převzaty z Pamětní knihy Bělkovského z Ronšova, ale jsou zde i zřejmě přepisy z dvou kronik, které se ztratily za třicetileté války.
3. Pavel Zlypivo. Narozen roku 1594, docházel do prostějovské partikulární školy. Proto snad působil jako pomocný písař na prostějovské radnici. Ve 20. letech 17. století opouští Prostějov z důvodu provádění protireformace Karlem z Lichtenštejna a usazuje se v Levoči. Oba sešity zřejmě napsal v roce 1612.
4. Rukopis, česky, 8 listů (a 2 vložené lístečky), z nichž poslední dva listy jsou prázdné.
5. Státní archiv v Levoči.

6. - *Časopis Matice Moravské*, 1892, s. 158-159 (upozornění na existenci rukopisů, obsahuje jen nahodilé ukázky).

- KREUTZ, František. Kronika města Prostějova. In *Časopis Vlasteneckého polku muzejního v Olomouci*, 1920, s. 17-21 (pouze výtah, druhý sešit popsán velmi nedbale).

- KÜHNDEL, Jan. Levočské letopisy Pavla Zlypivo. In *Ročenka národopisného a průmyslového muzea města Prostějova a Hané*, 1926, s. 48-69 (téměř celá edice, z druhého sešitu chybí pouze opis konfirmace od Rudolfa II., opis konfirmace od Maxmiliána II. a výpisky z „Historického kalendáře“ od Daniela Adama Veleslavína).

B. Druhý sešit

1. Series (Series aneb pořádné nastupování jedněch po druhých na panství Plumlovsky a Prostějovsky ab Anno 1406).

2. Popsána posloupnost vrchností na panství plumlovském a prostějovském v letech 1406 – 1599 (2,5 strany), opis konfirmace císaře Rudolfa II. a Maxmiliána II. (5,5 strany) a námitky všech prostějovských cechů proti ne hospodárnému vedení obecních statků z roku 1600 (2 strany). Další 5 stran vyplnily výpisky z Veleslavínova „Historického kalendáře“ (z let 1337 – 1586). Zbývající strany, je jich sedm, jsou prázdné.

3. Totožné.

4. Rukopis, česky, 11 listů.

5. Státní archiv v Levoči.

6. Totožné.

Domnívám se, že toto krátké pojednání o probíhajícím výzkumu v České republice může být určitou inspirací i pro badatele na Slovensku. Je samozřejmě možné, že během dalšího výzkumu budou některé metodologické zásady modifikovány či podrobněji specifikovány.

doc. PhDr. David Papajík, PhD.

Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku

Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

david.papajik@seznam.cz

RECENZIE

REVIEWS

BYSTRICKÝ, Peter. *Sťahovanie národov. 454 – 568. Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania.* Bratislava : Pro historia, 2008, 201 s. ISBN 978-80-970060-0-6

Obdobie búrlivých civilizačných zmien, ktoré súviselo s mohutnými migráciami kmeňových zväzov naprieč celou Európou a znamenalo zánik Rímskej ríše na západe a nástup novej historickej epochy, sa v poslednom desaťročí teší sústredenej pozornosti viacerých českých i slovenských historikov a archeológov. K monografiám Jarmily Bednaříkovej, Eduarda Droberjara a Stanislava Doležala pribudla v roku 2008 aj monografia slovenského autora Petra Bystrického, ktorý svojou prácou doplnil (nie zavŕšil) vedeckú mozaiku širokej problematiky sťahovania národov.

Autor si vybral dva zlomové okamihy, ktorými ohraničil svoju rozpravu o viac ako storočnom období neskoroantických či včasnostredovekých dejín. Prvou udalosťou bola bitka pri rieke Nedao (454), po ktorej sa definitívne zlomila jednota hunských kmeňov a spolu s nimi aj agresívna barbarská ríša v strede Európy. Odchodom väčšiny Hunov k Čiernemu moru sa tak výrazne zmenili politické vzťahy v Rímskej ríši aj mimo nej, že právom možno hovoriť o novej ére európskych dejín. Koniec sťahovania národov Peter Bystrický umiestnil do roku 568, kedy sa Panónie zmocnili Avari a Itálie Longobardi. V tejto súvislosti by čitateľ určite privítal explicitné zdôvodnenie významu roku 568 ako dôležitého medzníka v dejinách sťahovania národov.

Úloha, ktorá stála pred autorom knihy tohto typu, bola mimoriadne náročná na zladenie literárneho a archeologického svedectva doby. Už letný pohľad na Bibliografiu, ktorá je rozdelená na Pramene a Literatúru, svedčí prinajmenšom o dobrej orientácii v bohatom korpuse antických a ranostredovekých spisov a ich moderných edíciách v pôvodných jazykoch i prekladoch. Nikde však autor nespomína, či pracoval s textami v pôvodine alebo sa opieral o moderné preklady. O výbornej znalosti najnovšieho historického i archeologického výskumu u nás i vo svete vypovedá jednak extenzívny zoznam Literatúry, jednak vedecký poznámkový aparát (835 odkazov), ktorý v prvom rade odkazuje na svedectvá antických autorov (väčšia časť) a v druhom rade na renomované svetové monografie a štúdie k jednotlivým otázkam.

Čo sa týka štruktúry monografie, je rozdelená podľa „etnického“ prin-

cípu (ten použila vo svojej knihe o sťahovaní národov aj Bednaříková) na kapitoly o jednotlivých národoch. Spolu to dáva číslo 8 – Huni, Gepidi, Ostrogóti, Longobardi, Heruli, Ostrogótska ríša, Longobardská ríša a Avari. Tento spôsob má svoje výhody, ale tiež spôsobuje niektoré komplikácie. Na jednej strane to umožňuje sledovať dejiny kompaktného spoločenstva na určitom území a v relatívnych súvislostiach, na druhej strane sa čitateľ niekedy môže stratiť v časových prienikoch a „prešmyčkách“, ktorým sa pri tomto princípe nedá vyhnúť.

Autor kladie veľký dôraz na politické dejiny a dynastické záležitosti jednotlivých národov. Prirodzeným výstupom je potom množstvo zobrazených rodostromov v knihe, ktorými si čitateľ môže pomôcť pri orientácii v záplave mien kráľov, princov, manželiek, synov, dcér a vôbec všetkých zúčastnených osôb. Každý z národov mal svoje generácie hrdinov, nezriedka legendárnych a mytologických, v texte však nájdeme vyslovené upozornenie pri tých prípadoch, keď išlo o pochybnosť historicity postáv. A hoci sa niekedy môže javiť, že autor až príliš zachádza do názvoslovía, sám definoval tento problém slovami: „Meno kmeňa a jeho vodcov je síce nepodstatné, ale potrebné.“ (s. 64). Napokon, etymologické pasáže sú v tejto knihe početné a zároveň veľmi pútavé a vždy spojené s kultúrnym kontextom. Pekne sa to dá poukázať na príklade mena Longobardov, ktorí odvodili svoj názov od zvyku pestovania dlhých brád (s. 67 – 68).

V Závere autor zhrnul svoju syntetickú monografiu viacerými pozoruhodnými konštatovaniami. Tieto myšlienky majú svoju váhu ako výsledok poctivej bádateľskej práce ich autora. Osobitné miesto v knihe patrí územiu Panónie, ktorej venoval viac pozornosti ako iným regiónom. V celej knihe i v jej epilógu hodnotí významných vojvodcov a kráľov, ktorí buď z Panónie pochádzali alebo si v nej vybudovali kariéru. Zvláštnemu historikovmu záujmu sa teší aj mesto Sirmium, ktoré ležalo na strategickom mieste, v priesečníku záujmov viacerých germánskych kmeňov. Konštatoval, že v priebehu sledovaného obdobia zmenilo toto mesto svojich pánov minimálne päťkrát a stalo sa aj jedným z hlavných dôvodov pádu pevnej a stabilnej ríše Gepidov v strednej Európe. Historik Bystrický si všimol a zároveň definoval pravidlá „životnosti“ germánskych kráľovstiev v skúmanom období. Tvrdí, že o ich páde väčšinou rozhodla jediná veľká bitka, v ktorej ak zahynul barbarský kráľ aj s jeho vojenskou elitou, daný kmeň síce nezanikol, ale stratil samostatnosť. Relatívne najlepšie predpoklady na dlhšie trvanie mali tie germánske kráľovstvá, ktoré vznikali na území Rímskej ríše, hlavne v Itálii. Autor knihy prichádza v Závere s názorom, že barbari nemali v úmysle zničiť rímsku civilizáciu, ani oslabiť Rímsku ríšu, ale len chceli využiť výhody vyspelého

rímskeho štátu. Iným zaujímavým konštatovaním je, že družiny hrali kľúčovú úlohu pri vzniku mohutných kmeňových zväzov, ale postupom času to boli práve vojenské družiny, ktoré nahľadávali organizačné štruktúry spoločnosti. Na úplnom konci svojej monografie autor prízvukuje dôležitosť zmien vo vedení vojen a v organizácii vojenstva ako takého, v ktorom čoraz viac nachádzalo uplatnenie ťažkoodené jazdeckto.

Slovenský záujemca o vzrušujúci svet barbarov na sklonku antiky a začiatku stredoveku dostáva do rúk korektného, vedecky triezveho a zároveň čitateľsky pútavého sprievodcu v podobe recenzovanej monografie. Dlhé čakanie na monografiu z pera slovenského odborníka na obdobie sťahovania národov nakoniec prinieslo svoje plody. Treba však pripomenúť, že pôdu pre zostavenie a publikovanie takejto knihy pripravili svojimi vysoko odbornými štúdiami generácie slovenských archeológov a historikov. Za všetkých spomeniem len Kolníka, Kraskovskú, Novotného, Pietu, Avenaria a Štefanovičovú, bez ktorých by nebolo možné synteticky spracovať tú časť etapy Sťahovania národov, ktoré sa týkalo územia Slovenska a vôbec stredného Dunaja.

Marek Babic

DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009, 283 s. ISBN 978-80-89151-22-6

Presne po 40 rokoch vyšla pod záštitou mesta dlho očakávaná nová monografia o Ružomberku. Kniha je rozdelená do desiatich kapitol a množstva tematických podkapitol. V úvode publikácie sa dozvedáme o prírodných pomeroch a enviromente okolia mesta, ktoré je dielom erudovaných regionálnych odborníkov s dlhodobou vedeckou praxou (P. Karč, O. Removčíková, Z. Hochmuth, J. Šavrnoch). Čitateľ sa v texte s publicistickým štýlom dozvedá o geologickej histórii dolného Liptova, s množstvom mimoriadnych paleontologických lokalít. Podkapitola venovaná geomorfológii, ak nerátame čiastkové spracovanie v edícii turistických sprievodcov, je asi prvou súbornou syntézou popisujúcou prírodné pamiatky a krasové javy širšej oblasti dolnej časti Liptovskej kotliny, ktorá sa opiera o najnovšie poznatky zo speleologického a geologického výskumu. Klímatické pomery, flóra a fauna sú doplnené podkapitolou o vplyvoch antropogénnych aktivít na životné prostredie a súčasných trendoch v jeho ochrane. Nasledujúca kapitola, venovaná histórii, je logicky najrozsiahlejšou časťou práce. Na začiatku sa dozvedáme o najstaršom osídlení mesta a jeho okolia, ktoré siaha až do staršej doby kamennej. Epi-paleolitické nástroje objavené pri výskume v kaštieli sv. Žofie datujú počiatky osídlenia Ružomberka už do doby pred 10 000 rokmi. Z pomerne slušne

spracovaného pramenného fondu a so znalosťou aktuálnej odbornej literatúry dokázala autorka tejto state zostaviť pútavú mozaiku najstarších dejín, kde vynikajú také lokality ako Liskovská jaskyňa, Likavka, Turík, Sliache, Martinček a mnoho ďalších. Prínosom je fotografická príloha niektorých nálezov, ktoré ešte nikdy neboli zverejnené. Na túto časť, ktorá sa končí príchodom slovanských kmeňov, nadväzuje stredoveká história. Je nesporné, že vznik mesta Ružomberka je spojený s príchodom nemeckých prisťahovalcov, ktorí sa usadili začiatkom 14. storočia na mieste terajšieho námestia A. Hlinku, kde si založili aj vlastný kostol. Na škodu je však chýbajúca zmienka o tom, že predchodcom historického Ružomberka bola pôvodne slovanská osada Revúca (*terra possessio Reuche*), rozkladajúca sa na mieste terajšej ulice Podhora (sub Monte), ktorú možno podľa najnovších indícií datovať už pred 13. storočie. Sakrálnu stavbu a čítorín, patriaci tejto osade, sa podarilo identifikovať výskumom kaštieľa sv. Žofie v roku 2002. Spolu so súvekými osadami (Liptovský Michal, Liptovská Teplá, Komjatná, Liptovská Mara) archeologické nálezy dokladajú kontinuálne osídlenie tohto územia od slovanského záberu z doby počiatkov konsolidácie uhorského kráľovstva. Názov mesta pochádza od nemeckého Rosenberg, čo v preklade znamená ružový vrch. Podľa legendy vraj nemeckí kolonisti našli na vrchu mnoho kríkov poľných ruží a tento symbol sa neskôr dostal aj do mestského erbu. Treba však pripomenúť, že nemeckí prisťahovalci pomenúvali týmto názvom aj iné miesta (napr. Rosemberg – Rožmberg v Čechách). Najpravdepodobnejšie to súvisí s metaforou ruže – nebeskej ruže, ako symbolu Panny Márie. Prostredníctvom kultu sv. Ladislava, ktorému bol zasvätený pôvodný kostol na rínku a ktorý je zástupcom tzv. pozemského vojska rytierov (v Uhorsku bola ich najvyššou inštanciou práve Panny Mária), môžeme spojiť založenie mesta s osadníkmi z oblasti Spiša. Impulzom k donačným aktivitám bola snaha spišských Sasov o ovládnutie strategického revíru s prístupom k rudnému bohatstvu Nízkych Tatier. Práve táto téma je spracovaná v podkapitole o baníctve, z ktorej sa okrem iného dozvedáme o ťažbe striebra a olova v štôľňach v Matejkove, či pôvode názvu mestskej časti Baničné. Nemenej pútavé sú nasledujúce podkapitoly o živelných pohromách, zemianskych rodoch alebo pôvode ružomerských ulíc. Významná časť histórie mesta je spätá s novodobými dejinami 20. storočia. Mnoho významných osobností, ktoré formovali politické názory na Slovensku, pochádzalo práve z centra dolného Liptova. Z oblasti komunálnej aj celoslovenskej politiky dominuje osoba Andreja Hlinku či rodáka z neďalekej Liskovej – Vavra Šrobára. Zaujímavou historickou udalosťou je nepochybne epizóda z udalosti okolo tzv. Hrabovskej vzbury či verejnosti málo známa úloha, ktorú zohral veliteľ ružomerskej posádky Miloš Vesel pri

príprave SNP. Záver tejto časti knihy je venovaný situácii po februári 1948 a vývoju v rokoch 1968-1989. Dopĺňajú ju čiernobiele fotografie, ktoré nám pripomínajú udalosti, pre mnohých nie tak vzdialené. Ďalšia, na fakty bohatá kapitola o hospodárstve, nás zoznamuje s históriou najvýznamnejších závodov v meste – celulózo-papierenského kombinátu a textilnej fabriky v Rybárpoli. Tiež tu môžeme nájsť informácie o mnohých menších okruhoch – poľnohospodárstvo, banky, stavebníctvo či doprava. O spracovanie cirkevných dejín sa zaslúžili poprední regionálni historici K. Dzuriak, P. Dvorský a P. Vítek, ktorí spolupracovali aj na iných regionálnych monografiách. Dozvedáme sa tu, že pôvodný nemecký kostol zasvätený sv. Ladislavovi zhorel v roku 1583 pri veľkom požiari mesta a na jeho mieste postavili nový farský kostol sv. Ondreja. Z iných konfesií je v meste výrazne zastúpená evanjelická a.v. obec, v menšej miere židovská minorita, s niekoľkými výraznými osobnosťami (napr. rodina Fischerovcov). V časti venovanej histórii školstva je uvedené, že najstaršie gymnázium vzniklo už v 16. storočí, pričom vzdelanie získavali študenti na katolíckych, reformačných, židovských a meštianskych školách. História vyššieho školstva má v meste silnú tradíciu, čo dosvedčuje aj vznik niekoľkých profilovaných stredných odborných škôl (SPŠ Priemyselná, SOU Textilné a Papierenské). Vzdelávacie ambície zavŕšil vznik Katolíckej univerzity v júli roku 2000. Stať o zdravotníctve a sociálnych inštitúciách je sondou do minulosti dvoch najvýznamnejších zariadení – Štátnej nemocnice a Ústrednej vojenskej nemocnice, spomenúť možno legendárneho zubára Kusku, doktora Bogyiho, alebo lekára Žigmunda Silbigera.

Ružomberok bol ako centrum vzdelanosti a kultúry v minulosti miestom pobytu mnohých významných literátov a publicistov, o čom môžeme získať obraz po prečítaní odseku venovanom ružomerskej kultúre. Z najznámejších je možné spomenúť piaristov z rodiny Budaváriovcov, Vladimíra Pavla Čobrdu, Karola Salvu, Vavra Šrobára, bratov Houdekovcov, rodinu Makovických, Bohúňovcov, Maroša Madačova. Najmä 20. storočie bolo epochou tvorby takých významných ružomerských publicistov, ako Benjamín Tinák, Laco Paška či Jaroslav Rezník. Významnú úlohu v publicistickej produkcii zohrala tlačiareň Karola Salvu, ktorá stála na mieste terajšieho námestia Slobody. Túto kapitolu napokon dopĺňa prierez hudobnou históriou mesta a dejinami divadla. V Ružomberku pôsobili aj významní výtvarní umelci, počnúc Alexandrom a Františkom Belepotockými, Jozefom Hanulom, Ladislavom Kubačkom a rozhodujúcimi predstaviteľmi slovenskej výtvarnej moderny Ľudovítom Fullom a Róbertom Dúbravcom. Nemenej významné je rozprávanie o spolkoch a športových organizáciách, kde popri tradícii liptovského múzejníctva (bratia Kürtiovci) dominujú viaceré tradičné spolky

rybárov, filatelistov, športovcov, či fotografov, každoročne usporiadajúcich prestížnu svetovú výstavu Fotoforum. Z novej doby zaujme najmä história ružomerského basketbalu a futbalového klubu. Predposledná stať monografie sa venuje ľudovej kultúre a folklóru, ktorý má v centre dolného Liptova a okolitých obciach dlhoročnú tradíciu. Nakoniec je priestor vyhradený urbanizmu a architektúre, kde nájdeme bohaté informácie o väčšine stavebných pozoruhodností z územia mesta.

Záverom možno konštatovať, že kolektívu niekoľkých desiatok odborníkov a laických prispievateľov sa podarilo vytvoriť reprezentatívne dielo, ktoré vyplnilo priestor medzi odborným a často nedostupným pramenným fondom a populárnymi, no mnohokrát fakticky nepresnými príspevkami v rôznych regionálnych aj celoštátnych periodikách. Kniha je viazaná v pevnej väzbe, na pohľad pôsobivé sú aj použité mapy Liptova na prebale diela. Práca je doplnená množstvom čiernobielych a farebných obrázkov i mapiek, na konci s prehľadným súpisom použitej literatúry. Aj vďaka tomu môže po nej siahnuť nielen záujemca o hlbšie odborné štúdium, ale aj bežný obyvateľ Ružomberka, ktorý sa chce dozvedieť viac o histórii významného historického a kultúrneho centra dolného Liptova.

Vítazoslav Struhár

HERUCOVÁ, Marta - NOVOTNÁ, Mária. *Mytologické a kresťanské príbehy v umení 19. storočia. Zo zbierok Slovenského národného múzea. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2008, 208 s. ISBN 978-80-8060-232-1*

Úvod publikácie ponúka teoretický vstup do problematiky umenia v 19. storočí, s poukázaním na mytologickú a kresťanskú tematiku. Nasleduje *Obrazová príloha* s vybranými dielami z *Katalógu* v originálnom farebnom prevedení. *Katalóg* diel obsahuje šesť podkapitol: *Mytológia, Antické Grécko, Antický Rím, Kresťanstvo, Svätci a svätice a Kresťanský žáner*. V kapitole *O autoroch* sú čitateľovi bližšie predstavení autori časti umeleckých diel. Značná časť diel je vytvorená neznámymi autormi. Napokon nasleduje *Menný zoznam* autorov a mytologických, antických a kresťanských postáv, nachádzajúcich sa v skúmaných umeleckých dielach.

V *Úvode* autorka poukazuje na to, že jadrom kultúry a modelmi svetozorových zásad v spoločnosti 19. storočia boli obohatené a inovované príbehy zo starovekej mytológie a kresťanstva. Preberané antické odkazy mali slúžiť pri utváraní ďalšej šťastnej éry ľudstva na slobodnom demokratickom princípe bez slabých a neschopných panovníkov.

Do života ľudí sa vracali antické ideály, ktoré prinášalo výtvarné ume-

nie, architektúra, sochárstvo aj móda. Na Červenom Kameni tak obohatila Pálffyovskú zbierku grafická reprodukcia pompejských malieb. Pre svoju novú bratislavskú rezidenciu si arcibiskup Joseph von Batthány v roku 1780 nechal postaviť monumentálne súsošie s postavou bohyně Atény. Cesta do Ríma sa v živote umelcov a vzdelancov stala samozrejmosťou. Tolerančný patent, vyhlásený panovníkom Jozefom II., podporil výstavbu murovaných božích stánkov pre evanjelikov a Židov a nových kostolov pre katolíkov. Autorka poukazuje na skutočnosť, že obľuba antickej kultúry nezávisela od vierovyznania spoločnosti.

Eposy *Illias* a *Odysea*, v tej dobe populárna literatúra, boli prvýkrát preložené do bernolákovčiny profesorom slovanských jazykov a literatúry bratislavského evanjelického lýcea Jurajom Palkovičom. Homérove dielo bolo prekladané aj Mikulášom Dohnánym, Jánom Hollým, Karolom Kuzmánym. Dokonca do šarištiny preložil Homéra evanjelický kňaz Adam Hlovík z Giraltoviec.

Nie všetci umelci však súhlasili s neoklasicizmom, ktorý bol podľa nich bohapustý, a založili na viedenskej akadémii Bratstvo sv. Lukáša. Rozhodli sa odísť do opusteného kláštora v Ríme, kde sa sústredili na stredoveké a renesančné tradície umenia (Pforr, Hottinger, Daniel Böhm).

Nasledovanie antických ideálov sa zmenilo v meternichovskej dobe (1813 – 1843). Obnovila sa činnosť náboženských reholí a došlo k zrušeniu jozefinských reforiem. Akadémie sa zamerali na výučbu umelecko-remeselnej dokonalosti.

Obrat nastal nastúpením Františka Jozefa I. na trón. Cisár proti mytologickým príbehom nenamietal, pretože v nich videl klasické a večné hodnoty. Povolil tiež výstavbu nového reprezentatívneho viedenského bulváru na Ringstrasse s množstvom antických sôch bohov a bohýň.

Prezentovanie súboru diel v tejto publikácii vzniklo v súvislosti s projektom na odborné spracovanie zbierky 19. storočia v Slovenskom národnom múzeu – Spišskom múzeu v Levoči v širšom dobovom a geografickom kontexte. Autorka podotýka, že napriek veľkosti zbierky sa jej zatiaľ nevenovala dostatočná pozornosť buď z ideologických dôvodov v ére komunizmu, alebo pre diskutabilnú umeleckú úroveň, rozmanitosť a anonymitu tvorcov a pre zlý fyzický stav.

Nasledujúci *Katalóg* prináša množstvo zobrazení a opisov sôch, sošiek, malieb, plastík a grafík zo zbierok Slovenského národného múzea. Popis každého umeleckého diela začína menom autora, poznámkou, že autor je neznámy alebo komu je dielo pripísané. Čitateľ sa môže dozvedieť podstatné udalosti zo života umelcov, záznamy o ich dielach a pôsobení v kapitole *O au-*

toroch. Nasleduje názov diela a rok vzniku, ďalej popis obsahuje informáciu o tom, či je značené alebo neznačené, v prípade plastík, z akého sú materiálu, na akom materiáli a akými technikami sú maľované a kreslené maľby a grafiky. Úvodné informácie o diele obsahujú aj popis jeho rozmerov, v ktorej zbierke Slovenského národného múzea sa nachádza, aké je jeho evidenčné číslo a kedy bolo získané do muzeálnej zbierky. V *Katalógu* predstavujú autor-ky čitateľovi veľký počet abecedne zoradených legiend o antických božstvách, o osobnostiach antického aj kresťanského sveta a o vybraných udalostiach. Opis konkrétneho umeleckého znázornenia postáv legiend vtedajšími umelcami je zachytený v priložených addendách.

Časť *Katalógu* o *Mytológii* hovorí o bohoch, bohyniach a ďalších bytostiach starovekého Grécka a Ríma. Čitateľovi tu sú stručným a výstižným spôsobom predstavené legendy o Afrodite (Venuši), Heraklovi (Herkulovi), Cháronovi, Panovi (Faunovi) alebo o múzach. Z antického Grécka a Ríma spomenieme napríklad legendy o Diskobolovi, Sofoklovi, Romulovi a Removi, Antiochovi alebo Germanicovi.

Najrozsiahlejší súbor *Katalógu* sa venuje kresťanskému umeniu. V legendách vystupujú anjeli, starozákonné postavy (Abrahám, Mojžiš, Šaul, Dávid), ďalej Panna Mária v jej rôznych životných etapách, Kristov život a smrť. Umelecké znázornenia Kristovho zmŕtvychvstania v *Katalógu* nie sú zastúpené. Podkapitola *Sväťci a svätice* prináša legendy o svätých, žijúcich ešte v období trvania Rímskej ríše, napríklad pôvodom egyptskom sv. Antonovi Pustovníkovi, Kristovom učeníkovi sv. Bartolomejovi, sv. Hieronymovi, sv. Martinovi z Tours. Z obdobia stredoveku spomenieme napríklad sv. Alžbetu Uhorskú, sv. Antona z Padovy, sv. Cyrila a Metoda a sv. Václava. Napokon sú zobrazení novovekí svätci: sv. Karol Boromejský a sv. Ignác z Loyoly. *Katalóg* zakončuje podkapitola *Kresťanský žáner* s témami *Rehoľníci*, *Sviatosti* a *Zbožnosť*.

Celá publikácia je systematicky usporiadaná a prináša množstvo informácií o autoroch, o ich dielach a s nimi súvisiacich legendách. Zvolená problematika umenia 19. storočia je prehľadne a zhrňujúco objasnená.

Zuzana Vokálová

KILIÁNOVÁ, Gabriela - KOWALSKÁ, Eva - KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2009, 722 s. ISBN 978-80-224-1025-0

Predmetom záujmu skupinovej monografie s názvom *My a tí druhí v modernej spoločnosti* sú kolektívne identity v priestore strednej Európy. Tento špecifický geografický priestor ponúkol vedcom široké možnosti pre výskum,

orientovaný na podstatu národných, etnických, genrových, politických, lingvistických, konfesionálnych či menšinových identít, ako aj sporných otázok, súvisiacich s identitou spoločnosti.

Táto rozsiahla interdisciplinárna publikácia (722 strán) je výsledkom bádania a spolupráce odborníkov z rôznych odvetví. Vedeckých pracovníkov z viacerých pracovísk zastrešoval projekt Centra excelentnosti SAV *Procesy konštruovania, reprodukcie a transformácie kolektívnych kategórií a identít* (ďalej *Procesy*), ktorý bol oficiálne zahájený 1. januára 2003. Sústredil sa na výskum kolektívnych identít v období od raného novoveku až do súčasnosti.

Editorkami publikácie sú riaditeľka Ústavu etnológie SAV Gabriela Kiliánová, vedecká pracovníčka Ústavu etnológie Eva Krekovičová a Eva Kowalská z Historického ústavu SAV. Prínos knihy spočíva v nových teoretických a metodologických prístupoch, ktoré výskumníci pri bádaní použili. Na vydaní tejto informačne nasýtenej publikácie z roku 2009 sa podieľali: Veda, vydavateľstvo SAV, Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV a Centrum excelentnosti SAV *Procesy*.

Na publikácii spolupracovalo celkovo 22 vedeckých pracovníkov z Ústavu etnológie SAV, Historického ústavu SAV, Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, Filozofického ústavu SAV, Sociologického ústavu SAV, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Ústavu orientalistiky SAV, Ústavu experimentálnej psychológie SAV, Katedry germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky a Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, ktorí boli zároveň členmi už spomínaného Centra excelentnosti.

Na obale knihy je vytláčená serigrafia významného slovenského umelca Jozefa Jankoviča s názvom *Stretnutie*. Znázorňuje stretnutie na prvý pohľad rovnakého typu postáv, pri jej detailnejšom zhliadnutí je však možné vidieť kolektív tvorený svojskými individualitami. O niečo podobné sa pokúsila aj anotovaná kniha.

Monografia pozostáva zo šiestich kapitol, predslovu, úvodu, záveru. V knihe okrem prameňov a literatúry, z ktorých autori príspevkov čerpali, nájdeme menný a vecný index a takisto stručný prehľad o pracovných aktivitách autorov publikácie. V dlhšom úvode (25 strán) etnologička a etnomuzikologička Eva Krekovičová a etnologička Gabriela Kiliánová vymedzili primárne koncepty, zadefinovali hlavné výskumné otázky a problémy, teritoriálne a časovo vymedzili problémy spojené s bádáním. Okrem hlavného úvodu má každá kapitola svoj samostatný úvod a záverečné zhrnutie témy. Záver knihy napísali E. Krekovičová a E. Kowalská.

Prvá kapitola, s názvom *Identita a rod*, je autorským dielom Viery Ba-

čovej (Ústav experimentálnej psychológie SAV) a historičky Gabriely Dudekovej a Tünde Lengyelovej (Historický ústav SAV). G. Dudeková a T. Lengyelová sa vo svojom texte zameriavajú na rodovú identitu v historickej perspektíve, nazerajú na vzťah muža a ženy či manžela a manželky v modernizujúcej sa spoločnosti Habsburskej monarchie. Taktiež popisujú vplyv ideí osvietenstva a nárast vedeckých poznatkov na zaužívanú rodovú diferenciáciu. Priestor venujú aj liberalizácii a narušeniu zaužívaných genrových vzťahov, normám mužskosti a ženskosti vo výchovnom procese. Poukazujú na najdôležitejšie medzníky v spoločenskom postavení žien, na nové a postupne sa meniace názory na úlohy žien v spoločnosti. Problematiku rodu a rodovej identity v kontexte sociálnej psychológie rozoberá Viera Bačová. Závery tejto kapitoly autorky sformulovali spoločne.

Kapitolu *Identita a jazyk* spracovali jazykovedec a prekladateľ Slavomír Ondrejovič (Jazykovedný ústav L. Štúra SAV) a lingvista Viktor Krupa (Ústav orientalistiky SAV). Autori sa venujú funkciám a dôležitosti jazyka v identite národa. Obaja tvorcovia rozoberajú aj témy identity a etnicity jazyka, ponúkajú historický náčrt jazykových podmienok pri utváraní slovenského etnika a slovenského národa. Analyzujú podobu jazyka menšín a majoritnej zložky obyvateľstva.

Identita a religiozita je názov tretej kapitoly, ktorú na základe svojich výskumov napísali Eva Kowalská (Historický ústav SAV), Tatiana Podolinská a Peter Salner (Ústav etnológie SAV). E. Kowalská svoj výskum orientuje na deklarovanie a upevňovanie konfesijnej identity v období novoveku. Peter Salner sa vo svojom príspevku venuje transformácii židovskej identity na Slovensku. Úvod, záver, ako aj rozsiahly príspevok o duchovnom prežívaní náboženstva Rómami na Slovensku a jeho dosah na formovanie tohto etnika, sú výsledkom výskumnej práce religionistky a antropologičky Tatiany Podolinskej.

Počtom príspevkov aj autorov patria medzi najrozsiahlejšie štvrtá a piata kapitola. Na štvrtej kapitole pod názvom *Identita a národ* spolupracovali Andrej Findor, Gabriela Kiliánová, Dušan Kováč, Peter Macho a Tibor Pichler. Najväčší počet príspevkov uverejnil historik Dušan Kováč. V úvode kapitoly sa venuje nacionalizmu ako európskemu fenoménu. Poukazuje na konštruovanie národnej identity a jej metamorfózy pod vplyvom politických a spoločenských činiteľov v 20. storočí. Tibor Pichler (riaditeľ Filozofického ústavu SAV) píše o procese vznikajúcej a silnejúcej politike etnického entuziazmu v Habsburskej monarchii v čase národného „obrodenia“. Posledný príspevok, *Symbolické aspekty národnej identity*, je dielom spolupráce sociológa Andreja Findora, Gabriely Kiliánovej a historika Petra Macha.

Predposledná, piata kapitola *Identita a menšina* je najrozsiahlejšia (152 strán). Podieľalo sa na nej najviac osobností, historici Ivan Kamenec, Elena Mannová, Štefan Šutaj, Jozef Tancer, etnologička Eva Krekovičová a etnológ – romista Anre B. Mann. Kapitola pojednáva o identite a diskriminácii jednotlivých národnostných menšín (rómskej, maďarskej, židovskej a nemeckej) žijúcich na Slovensku. Príspevky sa zameriavajú na obdobie slovenských dejín po roku 1918. O vytváraní autoobrazov Slovákov a heteroobrazov iných národností a etnických skupín vo folklóre píše Eva Krekovičová.

Posledná kapitola monografie *Identita a konflikt* je z pera Juraja Podobu, historikov Maríny Závackej a Romana Holeca (Historický ústav SAV). Autorom úvodu, záveru a štúdie s názvom *Identita a moc: etnický konflikt v kontexte transformačných procesov* je spomínaný etnograf a sociálny antropológ Juraj Podoba. Pod najrozsiahlejším príspevkom tejto kapitoly je podpísaný Roman Holec. Na príklade priemyselného podniku z prvej polovice 20. storočia ukazuje transformáciu jeho identít. Marína Závacká sa v svojej štúdií *Komunistický aktivista v lokálnom prostredí* sústreďuje na vývoj politických identít v čase totality v Československu.

Na kolektívnej monografii *My a tí druhí v modernej spoločnosti* sa autorsky podieľali významné autority z rôznych spoločenskovedných disciplín. Formy kolektívnych identít a kategórií skúmali z vlastných teoretických a metodologických východísk. Publikácia ponúka detailné odpovede na zadané výskumné témy. Najdôležitejšie výsledky výskumu sú zosumarizované v anglickom jazyku a orientáciu v rozsiahlej publikácii uľahčuje menný a vecný index. Na záver sa editorky zaoberajú problémami, ktoré počas výskumu objavili a zostali nevyriešené. Nezodpovedané otázky možno pokladať za podnet pre nový interdisciplinárny výskum, ktorý by na slovenský knižný trh priniesol ďalšiu hodnotnú publikáciu nielen pre odborníkov, ale i pre širokú verejnosť.

Rastislav Molda

KUŠNIER, Jozef. (ed.). *Glosy zo života Štefana Šmálika*. Tvrdošín : Anna Lajmonová, 2008, 201 s. ISBN 978-80-970031-3-5

Životopis významnej osobnosti možno podať viacerými spôsobmi. Text Jozefa Kušnieru ponúka pohľad na Štefana Šmálika prostredníctvom jeho vlastných myšlienok, úvah, zozbieraných dokumentov, no na druhej strane aj z pohľadu rôznych pamätníkov a ďalších osobností.

Prvá kapitola nazvaná *Glosy zo života* predstavuje spomínaný autobiografický rozmer, ktorý zostavovateľ ponechal bez štylistických úprav z dôvodu autenticity dokumentu. Obsahuje taktiež časť *Myšlienky Štefana Šmálika*,

ktoré sú prepisom rozhovoru v Slovenskom rozhlase v Bratislave, ktorý odznel 12. novembra 1991. Záver je doplnený ocenením, ktoré dostal Štefan Šmálik in memoriam.

Textom druhej kapitoly prechádza zostavovateľ Jozef Kušnier k spomienkam bratov v kňazskej službe (v kapitole s rovnomenným názvom), ktorí prostredníctvom svojich spomienok zachytávajú život Štefana Šmálika po stránke duchovnej, ale aj profesionálnej. V plynulej nadväznosti vstupuje kapitola zachytávajúca Spomienky disidentov, ktorá predstavuje Šmálikov život z pohľadu veriaceho človeka nepoddajného totalitnému režimu. Zaujímavý obraz podávajú spomienky príbuzných, ktoré tvoria osobitnú kapitolu. Kapitola *Spomienky občanov* približuje obraz tejto osobnosti v dvadsiatich dvoch nerovnomerne rozsiahlych príspevkoch. Záverečnú kapitolu tvoria dva články pod názvom *Spomienky mladej generácie*.

Ako už bolo vyššie uvedené, prvú kapitolu tvorí, čo treba oceniť, pôvodná nezmenená autobiografia Štefana Šmálika, ktorá umožňuje pohľad nielen na jeho život, ale taktiež na metodiku, akou samotný autor svoju biografiu písal. Delí sa do viacerých chronologických i tematických častí. Zaujímavá je aj samotná štruktúra jednotlivých podkapitol. Pre všetky je príznačné, že úvodná časť je venovaná histórii miest a obcí, v ktorých žil či pôsobil, pričom v plynulom prechode zachytáva prostredníctvom svojej osoby dobu a prostredie, v ktorom sa nachádzal. Zaujímavý je prepis rozhlasovej nahrávky, prostredníctvom ktorej čitateľ môže nahliadnúť do svetonázorových pohľadov Štefana Šmálika. Nahrávky tak ponúkajú široký priestor pre polemiky, konfrontáciu s jeho myšlienkami a postojmi. *„Ak je niekto dobrým kresťanom, tak bude nielen Boha milovať, ale každého človeka, hoci by mu bol aj nepriateľom, alebo by mu dačo poškodil. On každého potom miluje a to je dobro...“*

Druhá kapitola pozostáva zo sedemnástich rozsahovo nerovnomerných príspevkov. Za všetky možno spomenúť, čo do rozsahu najväčšiu, no rovnako tak zaujímavú sériu článkov od Štefana Komu. V časti *Étienova trpezlivosť, tichosť, dobromyselnosť* nachádzame štruktúru cirkevných dejín koncipovanú Šmálikom. V súlade s jeho ekumenickým zmysľaním je vhodné poukázať aj na články Juraja Töröka, ktorý svoj vzťah k Štefanovi Šmálikovi vyjadril tvrdením: *„Veľa som sa do neho ako človek, ako kresťan, ako kňaz – teológ a historik – amatér naučil.“* Podobným spôsobom si na Štefana Šmálika spomína aj Eduard Peter Bárdoš prostredníctvom nasledujúcej udalosti: *„Grécko-katolícka cirkev slávila isté okrúhle historické jubileum. Myslím, že zjednotenie so svätou rímskou Stolicou. Vybral sa do Prešova, kde je sídlo tejto cirkvi, aby gratuloval a zúčastnil sa na slávnosti tohto jubilea. Prenocoval v rímsko-katolíckej fare a vtedajší kaplán mu priamo vytykal: Čo vám prišlo na um prísť k Rusnákovi!“* Kapitolu uzatvára

báseň venovaná Štefanovi Šmálikovi od Jozefa Alojza Gábrika.

Kapitola *Spomienky disidentov* pozostáva z príspevkov, ktoré zachytávajú Šmálikovu osobnosť uprostred totalitného režimu. Na pozadí jeho vedeckej činnosti podávajú zaujímavé fragmenty články od Františka Mikloška *Štefan Šmálik – kňaz-historik-vyznávač* a príspevok od Jána Čarnogurského, v ktorom nachádzame aj zmienky o jeho koncepcii cirkevných dejín. Kapitulu *Spomienky príbuzných* tvorí príspevok od sestry Márie. Synovec Pavol Stano zároveň poukazuje na Šmálikovu historickú, ako aj prekladateľskú tvorbu.

Veľmi zaujímavá je kapitola *Spomienky ľudí*, ktorí vnímali túto osobnosť predovšetkým ako svojho duchovného pastiera. Ivan Šaško zachytáva jeho pôsobenie v Tvrdošíne a neopomína ani pôsobenie na poli historického bádania vzťahujúcemu sa k tomuto mestu. Monika Jelenčíková si všima jeho osobnosť a skutky počas pôsobenia v Oravskom Bielom Potoku, Mária Bielová poukázala aj na jeho prekladateľské schopnosti. Ján Vrana zasa pripomína vznik cirkevnej školy, ktorá nesie meno Štefana Šmálika. Na stretnutia s touto osobnosťou spomína aj Prof. PhDr. Eva Kollárová PhD. Jozef Krúpa približuje jeho činnosť vo viacerých fragmentoch, počnúc prvým stretnutím v spišskom prostredí, cez totalitné časy, ale aj jeho pôsobnosť ako historika, ktorý prispel k priblíženiu dejín Tvrdošína. Jozef Vengrín pripomína jeho ekumenické zmyšľanie, duchovnú i pedagogickú činnosť na hodinách náboženskej výchovy, ale aj jeho jazykové znalosti a fundovanosť histórie. Na jeho pedagogickú a jazykovú fundovanosť spomína aj Fedor Petrovič. Jozef Bašista svoje spomienky venoval jeho činnosti na poli histórie. František Mucha vo svojom prvom príspevku nazvanom *Život v kňazskom rúchu* sprostredkúva prierez Šmálikovho života od narodenia po pôsobenie v Oravskom Bielom Potoku. V závere poukazuje na jeho lásku k histórii, aj napriek značne pokročilému veku. Druhý Muchov príspevok – *Za profesorom Šmálikom, o niekoľko dní...* je venovaný spomienke profesorovho úmrtia. Pôsobenie v Tvrdošíne zachytáva aj Kornélia Balleková. Zaujímavou staťou je návšteva Štefana Šmálika vo Francúzsku. Alžbeta Šaligová sa prostredníctvom spomienok manžela vracia do obdobia totalitných väzníc. Alojz a Anna Filekovi zachytili súdny incident, ktorý nastal počas opráv kaplnky františkánmi. Príspevok Milana a Márie Hudecovcov rozpráva predovšetkým o strastiach v Jáchymove, ale aj o príkoriach jeho tvorivej činnosti. V príspevku Milana Kmeňa nachádzame pohľad na Štefana Šmálika ako človeka a duchovného pastiera. Alojz Zmrázek okrem iného informuje o príčinách preloženia z Tvrdošína do Oravského Bieleho Potoka a o ustavičných príkoriach, ktoré totalitný režim spôsoboval Štefanovi Šmálikovi. V kapitole sa ešte nachádza päť menej rozsiahlych spomienok. Vhodným záverom publikácie je kapitola *Spomienky mladej generácie*,

pozostávajúca z dvoch príspevkov, v ktorých sa nachádza súhrnný pohľad na život a činnosť Štefana Šmálika.

Práca je v závere doplnená o zoznam Šmálikových literárnych prác – doposiaľ známych. V tejto časti by možno bolo vhodné doplniť presné bibliografické odkazy, prípadne sa v trochu väčšej miere venovať jeho historiografickej a prekladateľskej činnosti.

Veľmi zaujímavou je obrazová príloha, v ktorej nachádzame viacero pútavých dokumentov. Z nich hodno spomenúť vysvedčenie, certifikát bechelier, seminárne vysvedčenie či krátky životopis napísaný vlastnou rukou. Príloha tiež obsahuje fotografie zaznamenávajúce prierez jeho životom. Nájdeme tu fotografiu jeho rodičov, taktiež fotografie z jeho pastierskej činnosti, až po poslednú rozlúčku.

Vzhľadom na malý počet, ale aj nízku kvalitu podobných publikovaných prác, je hodno vyzdvihnúť prácu zostavovateľa. V konečnom dôsledku možno skonštatovať, že koncepcia publikácie je zaujímavým riešením podávajúcim hodnotný pohľad na životné osudy tejto významnej slovenskej katolíckej osobnosti.

Matúš Veliký

HLAVAČKOVÁ, Miriam. Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, o.z., 2008, 210 s. ISBN 978-80-970060-2-0

Problematika dejín cirkevnej správy je najmä v zahraničí dlhodobou predmetom pravidelného záujmu historickej obce. Kapituly, ktoré v minulosti patrili medzi najdôležitejšie inštitúcie v diecéze, sú dnes predmetom výskumu z rôznych aspektov ich fungovania (správneho, ekonomického, kultúrneho). Podobné témy majú tradíciu najmä v Nemecku, Poľsku, ale aj česká a maďarská historiografia venuje tejto oblasti nemalú pozornosť. Ako príklad môžeme uviesť jedinečný, v Maďarsku aktuálne prebiehajúci projekt Capitulum. Tím historikov medievalistov pracujúcich v Szegede pod vedením Lászlóa Kosztu začal spracovávať dejiny jednotlivých kapitúl v Uhorsku. Ich výstupom je databáza listín z produkcie stredovekých hodnoverných miest dostupných na internete.

V poslednom období badáme v prácach zahraničných autorov trend skúmania dejín týchto inštitúcií na základe prozopografického výskumu, ktorý potvrdzuje kapituly ako kultúrne a intelektuálne centrá. Medzi nemnohých autorov, ktorí sa touto problematikou zaoberajú u nás patrí Miriam Hlavačková, vedecká pracovníčka Historického ústavu Slovenskej akadémie

vied v Bratislave. Svoj hlavný vedecký záujem orientuje na cirkevné dejiny a dejiny vzdelanosti vo vrcholnom stredoveku. Monografia „Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí“ vychádza z jej početných štúdií a článkov, ktoré publikovala v rôznych vedeckých časopisoch a zborníkoch. Už letný pohľad do obsahu a zoznamu použitých prameňov a literatúry naznačuje poctivý prístup autorky a jej vysokú erudovanosť. V úvode predstavuje Bratislavskú kapitulu ako dôležité cirkevné a vďaka škole s bohatou knižnicou aj intelektuálne stredisko v stredovekom Uhorsku. Jej členovia – prepošti a kanonici – vďaka univerzitnému vzdelaniu a praxi v diplomatickej oblasti poskytovali panovníkom svoje služby a určité zázemie pri spravovaní kráľovstva. Približuje vzdelávanie v stredoveku u nás i v zahraničí, postavenie intelektuálov v spoločnosti a postupný prechod od kapitulskej školy k univerzite.

Každá kapitula bola samostatnou právnou osobou a riadila sa vlastnými stanovami, ktoré vyplývali z celoeurópskeho vývoja kanonických zborov. Autorka na pozadí pravidiel *vita communis* približuje dejiny Bratislavskej kapituly, jej fungovanie a postavenie jednotlivých členov. O postupne silnejúcom vplyve mesta na kapitulskú školu ako aj o ich vzájomných vzťahoch hovorí tretia kapitola, kde zároveň podrobne predstavuje obsah a náplň vyučovania. K najobsiahlejším patrí časť o Bratislavskej kapitule za vlády Žigmunda Luxemburského. V tom období sa jej členmi často stávali českí duchovní, ktorí tu v čase husitských nepokojov nachádzali exil. Zaoberá sa tiež vplyvom pražskej Karlovej univerzity a vzťahom Viedenskej univerzity a Bratislavskej kapituly v prvej polovici 15. storočia. Menovite predstavuje členov kapituly, ktorí sa dali do služieb kráľa Žigmunda a ktorý sa zároveň stal jej patrónom. Aj vďaka prítomnosti týchto vzdelancov sa v prostredí kapituly udomácnili duchovné vplyvy devotio moderna. Vývoj Bratislavskej kapituly počas existencie Univerzity Istropolitany, ich vzájomné vzťahy a jednotlivé fakulty sú nám predstavené v piatej kapitole. Autorka vďaka preštudovaniu množstva pramenného materiálu v našich i zahraničných archívoch podáva detailný obraz o vzdelanostnej úrovni členov kapituly v druhej polovici 15. storočia. Posledná kapitola je venovaná vzácnej knižnici Bratislavskej kapituly, ktorá je v súčasnosti najcennejším rukopisným fondom na území Slovenska. Od druhej polovice 15. storočia, s postupným prechodom od rukopisu k tlačenej knihe, pribúdali v kapitulskej knižnici inkunábuly, pričom do dnešných čias sa ich zachovalo 86. Prehľadne uvádza vlastníctvo rukopisov a inkunábul jednotlivých členov duchovenstva pri Dóme. Záver monografie je venovaný prejavom novej zbožnosti a rozširovaniu myšlienok humanizmu v prostredí Bratislavskej kapituly.

Aby bolo možné zhodnotiť prínos Bratislavskej kapituly pri Dóme sv. Martina pre dejiny kultúry a vzdelanosti v našej oblasti, bolo nevyhnutné pátrať v mnohých domácich i zahraničných archívnych fondoch a uskutočniť podrobný pramenný výskum. Autorka to zvládla na vysokej úrovni a heuristický výskum je najväčším prínosom monografie, ktorá môže byť vhodnou inšpiráciou pre spracovanie dejín ostatných kapitúl, prípadne ďalších významných cirkevných inštitúcií pôsobiacich v minulosti na Slovensku.

Anna Nemešová

KUPCOVÁ, Helena (ed.). *Pražské jaro 1968. Literatúra – Film – Média.* Praha : Literárni akademie (Soukromá vysoká škola Jozefa Škvoreckého) s.r.o., 2009, 382 s. ISBN 978-80-86877-38-9

Zborník s názvom *Pražské jaro 1968. Literatúra – Film – Média* obsahuje materiály, ktoré boli prezentované na medzinárodnej konferencii usporiadanej Literárnou akadémiou v spolupráci s mestskou knižnicou Praha v dňoch od 20.-22. mája 2008. Na konferencii vystúpilo viac než päťdesiat odborníkov a pamätníkov zo Slovenska, Poľska, Ruska a Švédska i predstavitelia popredných českých kultúrnych, vedeckých a vzdelávacích inštitúcií. Patronát nad medzinárodnou konferenciou prevzal rektor Súkromnej vysokej školy Jozefa Škvoreckého a historik prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc., ktorý za základný prínos konferencie považuje dialóg ľudí, ktorí ako autori literárnej, filmovej či publicistickej tvorby spoluplytvárili kultúrne ovzdušie rokov 1967 – 1969, s názormi mladších kolegov narodených až v čase normalizácie.

Zborník obsahuje spolu 39 príspevkov, čo je na jednej strane dobré kvôli pestrosti, ale na strane druhej autori nestihnú pri krátkom príspevku preniknúť do problematiky. Publikácia pozostáva zo štyroch hlavných častí. Ich názvy sú *Hlavné referáty, Literatúra, Film a Média*. Prvá časť zborníka, *Hlavné referáty*, obsahuje päť referátov. Autorom prvého referátu, ktorý je zároveň esejou, *Pražské jaro 1968* (s. 9-16) je už spomínaný Petr Čornej. V esejí vyzdvihuje význam Pražskej jari 1968 na základe slobody tlače, televízie a rozhlasu, ktoré zásadne prispeli k prehĺbeniu demokratizačného procesu a formovaniu občianskej spoločnosti. Esej je prierezom udalostí od IV. zjazdu Zväzu československých spisovateľov (Praha 27.-29. jún 1967) cez vlnu emigrácie, normalizáciu i upálenie Jána Palacha. Autor v nej zaujal postoj nie ako historik, ale ako pamätník, ktorý v tom čase ukončil strednú školu.

Ako druhý je publikovaný referát Aleša Hamana pod názvom *Česká literatura druhé poloviny šedesátých let* (s. 17-28). Súčasťou úvodu referátu je prenikanie umenia medzivojnovnej a povojnovej avantgardy a jeho vplyv na

zblížovanie českých umelcov s dobovými prúdmi a tendenciami v Európe a vo svete. V jadre sa autor zaoberá literárnymi druhmi, ktoré v tej dobe pôsobili a zároveň dáva priestor moderným klasikom, Vladimírovi Holanovi či Jaroslavovi Seifertovi, básnikom Oldřichovi Mikuláškovi, Josefovi Kainarovi i Jiřímu Kolářovi, dramatikom Josefovi Topolovi, Ludvíkovi Aškenázymu a Václavovi Havlovi. Referát obsahuje množstvo diel priradených k ich autorom.

Jan Lukeš je autorom referátu *Byli jsme pes, který kouše ruku, jež mu dáva buřta. Filmová tvorba 1965 – 1969* (s. 29–37). Súčasťou je pohľad na československú kinematografiu, ktorá v rokoch 1965 – 1969 žala úspechy na zahraničných festivaloch, upozorňuje najmä na komédie Oldřicha Lipského a Zdeňka Podskalského, hudobné filmy Ladislava Rychmana a v neposlednom rade aj Menzlove *Ostro sledované vlaky*. Referát obsahuje množstvo filmových titulov, s rkom výroby uvedenom v zátvorke.

Milan Šmíd uviedol referát na tému *Rozhlas, noviny a televize v období pražského jara* (s. 38–44), v ktorom poukazuje na české a slovenské médiá počas predbežnej cenzúry. V referáte dostávajú priestor denníky *Práca* a *Rudé právo*, Československý rozhlas i Československá televízia s prehľadom niekoľkých relácií, ako napr. „Mladí se ptají“.

Autorom posledného referátu *Rok 1968, jak se jevil z Brna* (s. 45–50) je Milan Uhde, ktorý ako vtedajší pozorovateľ ponúka rezignáciu Antonína Novotného a následný obrodný proces i pripravovanú pomstu Komunistickej strany pod Husákovým vedením spisovateľom, ktorí boli činní v roku 1968.

Druhá časť zborníka sa zaoberá *literatúrou* a obsahuje štrnásť príspevkov. Z veľkého množstva príspevkov charakterizujeme iba niektoré.

Zaujímavým príspevkom je *Svaz českých (a československých) spisovatelů v letech 1968 – 1970* (s. 57–69) od Kateřiny Blahovej, v ktorom autorka vhodne využila archívne materiály Zväzu československých spisovateľov. Doplnkom je príloha, v ktorej sa nachádza ukážka listu od Jaroslava Seiferta (v tom čase predseda Zväzu českých spisovateľov) pre Ludvíka Svobodu (vtedy prezident ČSSR).

Najkratším príspevkom v celom zborníku je *Rok 1968, Klub angažovaných nestraničů (KAN), ruce Goliášovy* (s. 95–96) od jedného zo zakladateľov KANu a člena jeho Prípravného výboru, Miloša Horanského. Autor si v texte kladie úvahové otázky, na ktoré nevedel a ani teraz nevie odpovedať. Pre krátkosť tohto príspevku autor neprenikol do problematiky.

Prehľadnou štúdiou je *Dramaturgie Violy: 1963 – červen 1970* (s. 105–128) od Vladimíra Justla, ktorá obsahuje výber najpodstatnejších titulov divadla Viola, rozdelených do dvoch častí A a B podľa jednotlivých sezón. Vý-

ber obsahuje nasledujúce informácie: autor scenára a hudby, réžia, účinkujúci, dátumy verejnej generálky, predpremiéry, premiéry a derniéry. Dátum derniéry však nie je uvedený pri každom titule. Spolu je vo výbere publikovaných 53 titulov.

Oleg Malevič zo Zväzu ruských spisovateľov zostavil na základe materiálov z osobného archívu príspevok *Pražské jaro 1968 v osudech a dopisech mých českých přátel* (s. 147-154), ktorý je bohatý na korešpondenciu Jiřího Seydlera, Františka Kubku a Františka Všeťecku.

Michal Příbáň prináša pohľad na obdobie smerujúce k Pražskej jari z politického, politologického a kultúrneho hľadiska v exile. Príspevok *Exil cestou k osmašedesátému* (s. 163-170) zaznamenáva kritické referáty o domácej produkcii, ktorých autorom bol Václav Michl. Z príspevku vyplýva, že exilové spoločenstvo viac akceptovalo československú tvorbu na základe literárnych činov, najmä mladšej spisovateľskej generácie. Autor upozorňuje aj na varovný prst, ktorý nastal pre exil po náhlejši emigrácii Ladislava Mňačka i po procese s Jánom Benešom.

Autormi ďalších štúdií v tejto časti zborníka sú Michaela Bečková, Jiří Dědeček, Alena Fialová, Joanna Goszczyńska, Michal Jareš, Michal Kopeček, Helena Kosková, Irina Poročkina a Petr Šámal.

Tretia časť zborníka s názvom *Film* sa skladá z deviatich príspevkov, obsahuje jednotlivé charakteristiky filmov, v ktorých umelci vyjadrili svoje postoje k rôznym spoločenským i politickým udalostiam a skutočnostiam.

Príspevok od Alice Aronovej *Rozkvět a úspěchy židovské tematiky v české televizi a hrané tvorbě druhé poloviny šedesátých let a její pozvolný konec v éře nastupující normalizace* (s. 185-190) charakterizuje veľmi podrobne film *Obchod na korze*, ktorý mapuje situáciu v Slovenskom štáte. Tento film získal na festivale v Cannes Zvlášťne ocenenie a v roku 1965 bol ako prvý film z bývalej východnej Európy ocenený Oscarom. Súčasťou štúdie sú aj filmy *Dita Saxová*, *Spalovač mrtvol*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, *Dreyfusova aféra* a *Zlaté úboře*.

Jaromír Kallista v príspevku *Zmatek* (s. 208-213) priblížil dva filmy *Zmatek* a *Jan 69*. Prvý je o augustových udalostiach roku 1968, t.j. o obsadení ČSSR armádami Varšavskej zmluvy, druhý film je o pohrebe Jána Palacha.

V štúdiu od Martina Štolla *Hodokvas autenticity v českém dokumentárním filmu 1967 – 1969* (s. 254-260) dostáva veľký priestor najvýraznejší politický film českej dokumentaristiky o voľbe Ludvika Svobodu za prezidenta, *Spříznění volbou*, a taktiež emotívny film, s názvom *Ticho*, ktorý opisuje ovzdušie po smrti Jána Palacha.

Autormi ďalších štúdií sú Dan Duta, Edgar Dutka, Radoslava Kvapi-

lová Brabcová, Václav Macek, Zdena Škapová a Jaromír Šofr. V príspevkoch autori rozoberajú jednotlivé filmy, ako *Hoří, má panenko*, *Všichni dobří rodáci*, *Každý den odvalu*, *Tribunál*. Svoje miesto tu má aj český historik dokumentárneho filmu Antonín Navrátil.

Posledná, štvrtá časť zborníka s názvom *Média*, pozostáva z jedenástich príspevkov. Svojim spôsobom vynikla štúdia od Petra Bednařika *Zachycení nástupu A. Dubčeka a L. Svobody do funkcí v tehdejšíh českém tisku* (s. 263-276), v ktorej autor poskytuje prehľad publikovaných informácií ohľadom zasadnutí ÚV KSČ v decembri 1967, januári 1968 najmä v denníkoch *Rudé právo* a *Mladá fronta*. Práve januárové zasadnutie bolo kvôli výmene prvého tajomníka ÚV KSČ, ktorým sa stal Alexander Dubček, podstatné. Jemu bola na titulných stranách denníkov venovaná najväčšia pozornosť. Menšiu pozornosť venuje autor denníkom *Svobodné slovo* a *Zemědělské noviny*.

Zaujímavou štúdiou je *Rok 1968 na obrazovkách ČT* (s. 295-316) od Jarmily Cysařovej, ktorá vytvára dojem pokračovateľa tretej časti zborníka a hovorí o nezastupiteľnej úlohe médií v roku 1968. Autorka sa zaoberá vtedajšími aktuálnymi kauzami, ktoré boli na televíznej obrazovke, ako napr. *Aféra generála Šejny*. Dôraz kladie na spravodajstvo.

Prínosným príspevkom je *Nejvýznamnější politické dokumenty Pražského jara 1968* (s. 341-347) od Lubomíra Pánu, ktorý podrobne charakterizuje dva dokumenty – *Akčný program KSČ*, analyzovaný v bodoch a dokument *Dveteříc slov*, ktorý je rozobratý po jednotlivých odsekoch.

Autormi ďalších štúdií v tejto časti zborníka sú Dorota Bielec, Petr Cajthaml, Jan Halada, Joanna Królak, David Jan Novotný, Jiří Pokorný, Daniel Růžička a Jan Svoboda.

Časovo je zborník zameraný hlavne na Pražskú jar 1968, v mnohých príspevkoch však sleduje vývoj od roku 1953 až po „zamatovú“ revolúciu. Prostredníctvom roka 1968 a súvisiacich udalostí sa dozvedáme o literatúre, filme a médiách v tomto období. Zborník obsahuje množstvo ukážok z monografií, novín a rozhlasu.

Zdislava Dvořáčková

Studia historica Nitriensia 14. Ed. Egon Wiedermann. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedry histórie, archeológie a muzeológie, 2008, 348 s. ISBN 978-80-8094-476-6

Zborník *Studia historica Nitriensia 14* sa člení na štúdie a krátke články, recenzie a nové knihy. Časť *Štúdie a krátke články* sa člení na tri oddiely. Prvý s názvom *Archeológia* obsahuje šesť štúdií. Začína sa štúdiou J. Beljaka, M.

Čurného a N. Pažinovej *Novoveká keramika z lesných bystrín v Sucháni*. Autori sa v nej venujú popisu priebehu a výsledkov archeologického výskumu v katastri obce Podsucháň v okrese Veľký Krtíš. Výskumom tu boli nájdené fragmenty keramiky hlavne z 18. až 20. storočia.

Ďalšia štúdia, ktorej autorkou je Gabriela Brezňanová, nesie názov *Príspevok k problematike najstaršieho horizontu pochovávaní na keltských plochých pohrebiskách na Slovensku*. Autorka sa venuje otázke smeru prieniku prvých vln keltských prisťahovalcov do Karpatskej kotliny. Konkrétne sa zameriava na výskyt najstarších typov laténskych spôn v hroboch.

Tretia štúdia od Petra Ivaniča, *Vývoj osídlenia Žiarskej kotliny od praveku do konca stredoveku*, podáva súhrnný pohľad do tejto otázky. Autor spomína viaceré výskumy, ktoré prebehli v danom regióne. Spomína, že archeologické prieskumy a v menšej miere aj výskumy v tejto oblasti prebiehali od sedemdesiatych rokov 20. storočia.

V poradí štvrtá štúdia, *K problematike kultúrnej príslušnosti keramiky so šnúrovou ornamentikou z Košíc-Barce*, je venovaná nedožitej storočnici Ladislava Hájka. Autorom je Jozef Vladár.

Posledné dve štúdie v tomto oddieli vyšli z autorského pera Egona Wiedermanna. Prvá s názvom *Predurbánna osada a stredoveké mesto Topolčany* je príspevkom k výskumu fortifikácie stredovekých miest na západnom Slovensku. V úvode sa autor venuje archeologickému výskumu mestských aglomerácií na Slovensku všeobecne. V hlavnej časti štúdie už konkrétne spomína nové výskumy, ktoré prebehli v posledných rokoch v blízkosti centra mesta Topolčany a priniesli presnejšie informácie o osídlení na tomto území.

Pri druhej štúdií *Krajinná história naddunajskej zeme* spolupracoval E. Wiedermann s M. Žáčikom. Ich spoločný príspevok dostal podnázov *Polykultúrne nálezisko Nitrianska Streda-Patrikova a okolie*. Začínajú ho všeobecným opisom vzťahu prehistorických sídliskových štruktúr ku krajine. V štúdií k danej oblasti im slúžia ako východiskový bod archeologické výskumy E. Opluštila, ale odvolávajú sa aj na rôzne publikované informácie.

Nasledujúci oddiel *História* obsahuje sedem štúdií. Prvou je *Užhorodská únia a Spiš* od Juraja Brincka. Autor začína opisom situácie okolo vzniku Užhorodskej únie. Postupne prechádza k situácii vtedajšej gréckokatolíckej cirkvi. Porovnáva vzťahy medzi gréckokatolícku a rímskokatolícku cirkvú a štátom. Hovorí o postavení gréckokatolíckych duchovných a o ich častom nevoľníctve, pričom táto situácia pretrvávala do roku 1692, kedy bol gréckokatolícky klérus zrovnoprávnený s rímskokatolíckym diplomom o Užhorodskej únii vydaným cisárom Leopoldom I. Do tejto situácie vsádza udalosti okolo prijatia Únie na Spiši.

V nasledujúcej štúdií *Kultúrno-spoločenský život maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 s dôrazom na periodickú tlač a knižnice* začína autor Martin Hetényi opisom situácie maďarskej menšiny v období prvej ČSR. Postupne prechádza k obdobiu vymedzenému názvom štúdie. Spomína udalosti, ale aj okolnosti, ktoré ovplyvnili život maďarskej menšiny na území Slovenska. Venuje sa Mníchovskej dohode, Viedenskej arbitráži, vzniku Slovenského štátu, či Malej vojne. Najmä v druhej polovici svojej štúdie kladie dôraz na kultúrny život Maďarov v novom štáte. Podáva zoznam periodickej tlače maďarskej menšiny na Slovensku. V spojitosti s vydávaním periodík v maďarskom jazyku hovorí aj o činnosti rôznych spolkov maďarského etnika na Slovensku.

Butín: Krajina – Človek – Kultúra v rumunskom Banáte je štúdiou z pera P. Chrastinu a M. Boltžiara. Štúdia je súčasťou projektu Synergia krajiny a využitie stredodunajskej zeme od dávnoveku, podporovaného grantovou agentúrou VEGA. Autori rozdelili štúdiu do viacerých častí. Najprv sa venujú vymedzeniu polohy daného územia, pokračujú oboznámením metodiky výskumu až dospievajú k obsiahlejšej časti štúdie s názvom *Kauzálna analýza geoeologickej štruktúry miestnej krajiny*. V nasledujúcich častiach sa venujú využitiu krajiny najprv do roku 1813 a potom do roku 2007. Rok 1813 si ako medzník zvolili z dôvodu, že práve v tomto roku sem prišla prvá vlna slovenských osadníkov. Autori tu podávajú informácie o využívaní krajiny aj v tabuľkách. Poslednou časťou štúdie je *Rámcový návrh manažmentu miestnej krajiny*.

Štúdia *Polícia a veda. K otázke manipulácie a potláčania vedeckých kongresov v predmarcovom Rakúsku*, ktorej autorom je Michal Chvojka, je písaná v nemeckom jazyku. Autor sa v nej zaoberá vzťahom medzi spoločnosťou a štátom v určenom období. Opisuje ťažkosti vedcov pri organizovaní rôznych konferencií v rámci Habsburskej monarchie, ktoré im spôsoboval policajný režim, nastolený po júlovej revolúcii v roku 1830 v Paríži. Dôsledné kontroly účastníkov, skúmanie ich politických názorov sa vystupňovali najmä po udalostiach v druhej polovici 40. rokov 19. storočia. Policajný režim sa snažil obmedzovať vedecké kongresy rôznymi prostriedkami, na čo v konečnom dôsledku doplatil sám tým, že svojou nepružnosťou a takisto nepružnosťou byrokratického aparátu nepriamo prispel k formovaniu opozície z kruhov intelektuálov.

K sociálnej stratifikácii mestečiek na Dolnej Nitre v 16. až 18. storočí je štúdiou Petra Keresteša. Autor na začiatku hovorí o impulze pri vývoji mestečiek v tomto regióne. Je ním najmä prítomnosť starobylej Nitry, ktorá sa stala akýmsi vzorom pre malé mestečká. Zároveň ju však spoločne s Novými Zám-

kami vynecháva z exkurzu, nakoľko to podľa neho boli už väčšie stredoveké mestá, nehodia sa teda do kategórie mestečiek. Svoj exkurz začína podľa neho najvýznamnejším mestečkom v tejto oblasti, Šalou. Po nej pokračuje Urmínom, dnešnými Mojmírovcami. Dalším mestečkom, ktorému sa venuje, je Močenok, ďalej Komjatice, Vlčany a ako posledné spomína mestečko Branč. V obsiahlej záverečnej časti podáva autor zhrnutie a poukazuje v ňom na približne rovnaké faktory, ktoré ovplyvňovali celkový život týchto mestečiek.

Jozef Leikert sa štúdiou *Päť postojov novinára a spisovateľa Ladislava Mňačka k dôsledkom druhej svetovej vojny* opäť vracia k tejto osobnosti. Poslednou štúdiou v časti História je *G. Ferrero a úvahy o kríze autority a legitimacy moci v paralelách vývoja antickej a európskej civilizácie*. Jej autorom je Ľudovít Marci, ktorý sa dielu tohoto talianskeho historika, sociológa a publicistu venuje dlhodobo.

Posledný oddiel Muzeológia obsahuje štyri štúdie. Prvou je *Vo voľnom čase do nákupného centra alebo múzea? Myšlienky Jiřího Žalmana ako teoretické východisko k realizácii prieskumu* od autorky Silvie Eliašovej. Po nej nasleduje štúdia *Spoločensko-kultúrne aktivity Winterovcov v Piešťanoch* od Ivety Galovej. Tretou štúdiou je *Múzejníctvo v slovenskom štáte* z autorského pera Miroslava Palárika. Oddiel Muzeológia uzatvára svojou štúdiou *Dokumentácia pravekej keramiky v múzeu. Perspektíva alebo začarovaný kruh?* Pavol Steiner.

V poslednej časti Studia historica Nitriensia 14 sú ešte dve správy a niekoľko recenzií.

Martin Búri

Annales historici Presovienses, vol. 8/2008. Ed. Martin Pekár. Prešov : Univerzum, 2008, 344 s. ISBN 978-80-89046-45-4. ISSN 1336-7528

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove vydal v poradí už svoju ôsmu ročenku pod názvom *Annales historici Presovienses*. Jej obsah je rozdelený do štyroch častí: štúdie, dokumenty, študentská vedecká aktivita a kronika, recenzie, glosy.

V sekcii štúdie sa nachádza trinásť príspevkov zameraných na riešenie rôznej problematiky z oblasti dejín. Prvá štúdia autorov Mariána Vizdala a Mareka Vizdala sa venuje výsledkom využitia programu Google Earth pri archeologickej prospekcii Východoslovenskej nížiny a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny (s. 9-25). V úvode autori opisujú doteraz vedené prieskumy na Východoslovenskej nížine a oboznamujú o výhodách a nevýhodách využitia internetového programu Google Earth. Druhá časť štúdie sa venuje výsledkom aplikácie tohto programu na oblasť Východoslovenskej nížiny a Zakarpatskej

oblasti Ukrajiny a údajom o zistených náleziskách. Text je vhodne doplnený tabuľkou, obrázkami a mapami.

Hospodársky a urbanisticko-architektonický rozvoj mesta Kežmarok v 13. až 15. storočí mapuje vo svojej štúdií Karin Fábrová (s. 26-38). Všíma si hospodársku prosperitu mesta, ako aj získané hospodárske výsady, právo konať slobodný trh a neskôr aj výročný jarmok či právo skladu. Už v polovici 13. storočia bolo na území mesta niekoľko murovaných objektov, čo, ako autorka konštatuje, nebolo typické pre každé sídlisko v tom období, pričom sa tu nachádzali až tri murované kostoly. V 14. storočí malo mesto vybudovaný fortifikačný systém a centrum mesta lemovali meštianske domy.

Zaujímavou je štúdia Jána Endrödiho pod názvom *Mikulášska legenda na malbách v chráme sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici* (s. 39-50), v ktorej autor podrobne analyzuje toto dielo a prispieva tak ku komplexnejšiemu zhodnoteniu tejto malby. Podľa neho znázorňuje spodný okraj malby svetských patrónov adorujúcich k sv. Mikulášovi.

Marcela Domenová je autorkou štúdie pod názvom *Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia* (s. 51-71). V rámci nej rozoberá zaujímavú tému z dejín každodenného života mesta Prešov, akou bola hygiena či zdravotnícka starostlivosť a udržiavanie poriadku v meste. Zaoberá sa aj fungovaním mestského špitálu a chudobinca či verejných kúpeľov. Celkový dojem z inak hodnotného príspevku narušajú občasná gramatické nedostatky.

Príspevok Petra Kónyu vznikol ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA a má názov *Evanjelická cirkev v povstaní Františka II. Rákociho* (s. 72-89). Štúdia je rozdelená na štyri časti, v prvej sa autor venuje pomerom v evanjelickej cirkvi a. v. pred povstaním. Približuje obdobie vzniku cirkvi a jej štruktúr, národnostnú skladbu obyvateľstva a vplyv rekatolizácie a vlády Leopolda I. na cirkev. V druhej časti príspevku sa venuje situácii v evanjelickej cirkvi za povstania, ktoré vypuklo v roku 1703 a od ktorého si evanjelici sľubovali vyriešenie ich situácie. Aj po vzniku zmiešaných náboženských komisií sa hromadili sťažnosti na rozdelenie cirkevného majetku a tak bola vymenovaná ústredná komisia na prešetrenie náboženských sťažností. V ďalšej časti sa autor venuje budovaniu cirkvi a najväčším problémom a úlohám, pred ktoré bola evanjelická cirkev postavená. Išlo o voľbu nových superintendentov, zvolanie synody a šírenie myšlienok pietizmu. Autor tu uvádza aj závery prijaté na synode v Ružomberku z roku 1707, ktoré však neboli realizované. Záverečná časť štúdie sa venuje cirkvi a porážke povstania. Autor konštatuje, že povstanie Františka II. Rákociho má v dejinách evanjelickej cirkvi a. v. významné miesto, s čím možno iba súhlasiť.

Štúdia Libuše Frankovej vyšla v rámci riešenia grantového projektu *Konfesionalita ako faktor formovania národného povedomia v internetníckom prostredí (východné Slovensko 18. – 20. storočie)* a nesie názov *K otázkam tolerancie a intolerancie na prešovskom kolégiu v prvej polovici 19. storočia* (s. 90–102). Prostredie na prešovskom kolégiu bolo národnostne diferencované, i napriek tomu došlo k výrazným jazykovým zmenám a intolerancia v jazykovej otázke sa začala prejavovať už v roku 1840 v prospech širšieho používania maďarského jazyka. Tolerovaná bola činnosť študentských spoločností na etnickom princípe. Autorka si okrem toho všíma aj pôsobnosť rektora kolégia Antona Ludovíta Munyaya, ktorý stál pri založení Slovenskej spoločnosti a vyvolal nevôľu v okruhu maďarských študentov. Jej štúdia prispieva k lepšiemu poznaniu národnostných pomerov na prešovskom kolégiu.

Témou príspevku Nadeždy Jurčíšínovej sú *Prejavvy česko-slovenskej vzájomnosti v národopisnej činnosti Pavla Socháňa do vzniku Československa* (s. 103–116). Autorka sa snaží o komplexné zachytenie a zhodnotenie osobnosti Pavla Socháňa ako zberateľa, dokumentaristu, publicistu a najmä propagátora slovenského národopisu. Venuje sa aj aktivitám Socháňa v národopisnej práci, ktoré boli späté s českým kultúrnym prostredím.

Békešská župa v texte Michala Žilinského v publikácii Die Österreichisch-Ungarische monarchie in wort und bild (1891) je názov príspevku Miroslava Kmeťa (s. 117–129). V ňom podáva slovenský preklad kapitoly venovanej Békešskej župe v tejto reprezentatívnej encyklopédii, ktorá vyšla v dvoch jazykových verziách – nemeckej a maďarskej, ktorej autorom bol M. Žilinský. Autor dopĺňa text vysvetľujúcimi poznámkami, v ktorých poukazuje aj na rozdiely v nemeckej a maďarskej verzii encyklopédie.

Ján Mojdis publikoval štúdiu s názvom *Helena Turcerová-Devečková a vznik Československa* (s. 130–137). Pramenným základom štúdie je najmä korešpondencia H. Turcerovej-Devečkovej, ako aj jej pozostalosť, na základe ktorej približuje aktivity tejto historičky a prekladateľky po vzniku nového československého štátu. Poukazuje aj na problémy pri angažovaní sa v spoločenskom a politickom živote plynúce z toho, že bola ženou. Stala sa však prvou Slovenkou, ktorá získala doktorát z dejín na parížskej Sorbone. Príspevok je cenný najmä priblížením aktivít tejto menej známej slovenskej osobnosti v období po vzniku Československa.

Príspevok Jána Džujka poskytuje prehľad po slovensky písaných novinách a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938 (s. 138–154). Autor vymenúva noviny a časopisy vydávané do roku 1918 a zameriava sa na významné medzníky, ktoré vytvorili podmienky na rozvoj novín a časopisov. Podrobne mapuje noviny a časopisy politických strán a záujmové

noviny a časopisy, pričom udáva i roky, počas ktorých vychádzali.

Autorom ďalšej štúdie pod názvom *Ján Húsek, Ján Ruman a Andrej Dudáš – tri pohľady na slovenský etnický priestor na severovýchode Slovenska v 1. polovici 20. storočia* je Peter Koval' (s. 155-172). Príspevok je podľa slov autora venovaný trom prácam, ktoré sa svojim obsahom dotýkajú problému stavenia slovensko-rusínskeho pomedzia a ktoré sa ho pokúšajú riešiť. Autor analyzuje práce všetkých troch autorov a podáva tak obraz o ich riešení tejto problematiky.

Hospodárske aktivity Tatra banky na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938 rozoberá Ludovít Hallon (s. 173-196). Obdobím zlomu v hospodárskom rozvoji banky a kapitálových investícií na východné Slovensko boli roky 1920 – 1921. Rozšírenie pôsobnosti Tatra banky na východnom Slovensku umožnila fúzia so Slovenskou roľníckou bankou v Košiciach v roku 1921. Nasledujúce obdobie však bolo poznačené hospodárskymi problémami a tak došlo k personálnym zmenám vo vedení peňažného ústavu. Autor podrobne opisuje situáciu v Tatra banke v sledovanom období a pozornosť venuje aj dvom najväčším a zároveň hospodársky najúspešnejším pobočkám na východnom Slovensku – prešovskej a košickej filiálke. Tridsiate roky však priniesli opäť ekonomické problémy, no začiatok konsolidácie banky bol prerušený udalosťami na jeseň roku 1938. Daný príspevok k aktivitám Tatra banky je doplnený o tabuľky s personálnym obsadením vedúcich miest a hlavných hospodárskych ukazovateľov filiálok v Prešove a Košiciach, čím lepšie ilustruje skúmanú problematiku.

Posledná štúdia v tejto časti je z autorského pera Jany Šišjakovej a Michala Šmigeľa a venuje sa protizidovským prejavom na východnom Slovensku v prvých povojnových rokoch (1945 – 1947) (s. 197-217). Autorská dvojica približuje situáciu Židov po skončení vojny a popisuje antisemitsky zamerané prejavy v povojnovom období, opierajúc sa pritom o archívny materiál. Konštatujú, že za príčinu silnejšieho antisemitizmu v povojnových rokoch možno označiť snahu Židov o opätovné začlenenie sa do spoločnosti a z toho plynúce dôsledky premietajúce sa do majetkovoprávných vzťahov.

V časti Dokumenty prináša Martin Javor text modlitieb pre slobodomurárov (s. 220-242), ktorý objavil vo fonde Latomicia v Státnim ústredním archivu v Prahe. Ide o zatiaľ nesppracovaný fond a tak je pre širokú verejnosť neprístupný. Michal Schvarc a Martin Pekár zostavili príspevok pod názvom *Situačné správy prešovského konzulátu Veľkonemeckej ríše k vybraným udalostiam vojnových rokov* (s. 242-273). Ide o súbor dokumentov, ktoré tvoria správy nemeckého konzula k udalostiam z rokov 1941 a 1944 a analytická správa o situácii na východe Slovenska v roku 1942.

V časti Študentská vedecká aktivita sú publikované tri príspevky. Marta Sendeková sa venovala téme *Dioklecián a vznik tetrarchie* (s. 276-286). Mária Petrovičová si za tému zvolila mestských a verejných notárov v Bardejove v 15. storočí (s. 287-298). Andrea Nociarová popísala prechod oddielov UPA územím Slovenska v roku 1947 (s. 299-315). Táto štúdia je zároveň aj výstupom z grantovej úlohy pod názvom *Fenomén „Burlaka“ a jeho vyšetrovanie v kampani proti banderovcom na Slovensku a v Poľsku*. Záver ročenky tvorí kronika, recenzie a glosy (s. 318-344).

Môžeme konštatovať, že ročenka Inštitútu histórie FF PU v Prešove zachytáva široké spektrum tém týkajúcich sa najmä dejín východného Slovenska. V štúdiách je zachytený súčasný stav bádania jednotlivých problematík. Po technickej stránke je na dobrej úrovni, i keď sa tu v malej miere vyskytujú chyby v gramatickej úprave.

Erika Palágyiová

ANOTÁCIE

ANNOTATIONS

DANGL, Vojtech. *Bitky a bojiská v našich dejinách 2 : Od vzniku stálej armády po prvú svetovú vojnu*. Bratislava : Perfekt, 2007. 291 s. ISBN 978-80-8046-374-8

Kniha Vojtecha Dangla je chronologickým a tematickým pokračovaním publikácie z predošlých rokov s názvom *Bitky a bojiská v našich dejinách* (od Samovej ríše po vznik stálej armády), ktorá vyšla vo vydavateľstve Perfekt v roku 2005, rovnako ako terajšia. Autor publikácie uviedol hneď v úvode svoj cieľ: „Chcem týmto dielom prispieť k tomu, aby sme sa aspoň na chvíľu zamysleli nad minulosťou a jej nedostatkami.“

Obsah knihy opisuje priebeh bitiek, konfliktov a rôznych roztržiek na našom území, ktoré sa odohrali od ukončenia stavovských povstaní roku 1711, resp. od vybudovania stálej armády na území Habsburskej monarchie. Pokračuje vojnami Karola VI. a jeho snahou o presadenie pragmatickej sankcie, prostredníctvom ktorej sa Mária Terézia stala panovníčkou. Dve sliezske vojny a vojna o rakúske dedičstvo poukázali na jednoznačnú potrebu posilnenia armády, ale aj na uskutočnenie jej základných reforiem a priprav. V poradí sú tu opísané dlhé dynastické vojny, boje s Turkami, koalíčné vojny s Francúzskom a s Napoleonom, revolúcia v rokoch 1848 – 1849 a prvé samostatné ozbrojené vystúpenie Slovákov v tejto revolúcii, bitka pri Brezovej pod Bradlom, bitka pri Senici, Starej Turej, iné medzinárodné napätia, až po prvú

svetovú vojnu. Autor predstavuje účasť Slovákov na jednotlivých vojnách, aj keď sa väčšina z nich uskutočnila mimo tohto územia. Armáda plnila aj dôležitú integračnú úlohu. Sled udalostí je usporiadaný chronologicky a priestorovo.

Kniha je obohatená o množstvo obrázkov, máp, schém strategických umiestnení vojsk, listov a rôznych iných dokumentov. Približuje farebné i čiernobiele fotografie s vojenským motívom, veduty miest, pevností, dobové vyobrazenia bitiek, zbrani, vojenských veliteľov, atď.

Autor sa opiera o množstvo literatúry a dostupné pramene. Na záver pripojil menný register, ktorý umožňuje dobrú orientáciu a terminologický slovník.

Publikácia poskytne čitateľovi pohľad na problematiku vojenstva v našich dejinách.

Margita Baraniaková

LEDUC, Jean. *Historici a čas. Konceptie, otázky, diela*. [Z franc. orig. *Historiens et le temps* preložila Jana Levická]. Bratislava : Kalligram, 2005. 354 s. ISBN 80-7149-782-7

Monografia *Historici a čas* od francúzskeho historika Jeana Leduca podáva verejnosti celistvý pohľad na chápanie času. Pokúša sa syntetizovať rôzne pohľady na čas a jeho podoby v rozličných vedných, ale predovšetkým humanitných odboroch. Autor na pozadí všeobecnejšieho rámca predstavuje koncepciu historického času, ktorú navrhol francúzsky historik Fernand Braudel v polovici 20. storočia.

Kniha vedie k oživeniu témy, ktorú F. Braudel rozpracoval ešte v minulom storočí: „Ako historici píšú históriu?“ Jean Leduc predkladá nezvyčajný prístup k objektu skúmania – môžeme ho tiež

nazvať „metavedou“ o histórii. Okrem iného používa nové prístupy, ktoré problematizujú čas, chápanie času historikmi a rozličné predstavy o ňom.

Publikácia sa svojim charakterom zaraďuje medzi esejistické práce. Text je doplnený rôznymi citáciami, úvahami. Dielo Leduca kladie zároveň dôraz na výučbu histórie a skúma, ako učebné osnovy a učebnice podávajú vedeckú diskusiu o čase.

Kniha je rozdelená nasledovne: úvodný predhovor, za ktorým nasledujú kapitoly popisujúce rôzne časovo-tématické okruhy. Majú názvy: Nová vízia historického času, Prítomnosť a minulosť, Deleenie času, Základy pre historiografiu času, Historický a literárny récit, V akom čase sa píšu dejiny, Ďalšie časové indikátory, atď. V závere knihy autor poukazuje na to, že u tvorcov učebníc a pedagógov príliš často prevláda nezaujímavá problematika teórie času.

V rámci tzv. historického času Leduc vyčleňuje „tri časy“: tzv. krátky čas, dlhé trvanie a čas konjunktúry, pričom zdôrazňuje potrebu písania historických prác narábajúcich s najmä „dlhým časom“. Dielo postupne rozoberá každý z týchto časov. Hlavný znak krátkeho času už prezrádza jeho názov. Je to čas „tradičnej“, teda „udalostnej“ histórie. Jeho hodnota spočíva v tom, že je najbohatší na ľudí: je to čas, ktorý prežíva jednotlivec. Dlhé trvanie, aj keď ako termín vzniklo neskôr, bolo v centre už Braudelovej pozornosti. Je to čas, ktorý je takmer „nehybný“, ktorý „plynie pomaly“, je „takmer stojacim mimo času“. Braudel nazýva dlhé trvanie „geografickým časom“. Pri histórii dlhého času ide o štúdium človeka a nie jednotlivca krátkeho času udalostí. Kapitola pokračuje časom konjunktúry.

Čas konjunktúry je prechodný čas medzi jednotlivými udalosťami a dlhým trvaním. Leduc v knihe opisuje tento čas ako „spoločenský čas“ nachádzajúci sa medzi časom jednotlivcov a časom človeka vo všeobecnosti. Tento čas zahŕňa „sociálnu oblasť“ v najširšom zmysle slova, vrátane ekonomiky, štátu a dokonca i vojny. Autor problematiku zhrnul tak, že historický čas je ako budova. Jednotlivé časové úseky sú ako jej „stupňovité roviny“, „poschodia“, pričom dlhé trvanie predstavuje prízemie. Všetky zapadajú do seba a vzájomne sa podmieňujú.

Monografia pôsobí pútavým a moderným dojmom. Na konci každej kapitoly sú dopĺňujúce poznámky, ktoré danú problematiku hlbšie rozpracovávajú. Práca spĺňa svoj účel a zároveň nastoľuje nové otázky, nad ktorými je potrebné sa zamýšľať.

Peter Kulan

NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou : úvahy o historiografii 19. a 20. století.* Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. 263s. ISBN 978-80-7325-112-3

Autor uvažuje, ako to vyplýva zo samotného názvu práce, o vplyve politických udalostí na historický výskum. Práca je rozdelená do troch kapitol s názvami: Zrodenie, V zajatí marxizmu a Inovácia a inšpirácia.

V prvej časti Zrodenie sa autor venuje výskumu a profesionálnemu rastu historika Václava Vladivoja Tomeka (1818 – 1905). Veľmi podrobne opisuje jeho štúdium, jednotlivé zamestnania, ako aj jeho bádateľskú činnosť. Veľkú pozornosť venuje vzťahu Tomeka a Františka Palackého. Opisuje vplyv Palackého na Tomeka, hlavne na jeho odborný rast. Autor

súhlasí s tým, že hoci Tomek nebol žiakom Palackého, predsa ho za Palackého žiaka môžeme považovať. Ich názory na niektoré historické udalosti sa podstatne líšili, no v mnohých otázkach sa dokázali zhodnúť.

V tejto časti knihy sa autor venuje aj významnej otázke sociálnych a hospodárskych dejín v českých zemiach. Všíma si rozdiely v prácach historikov, ktorí boli nejakým spojením s univerzitou v Prahe a v prácach nezávislých historikov, ktorí sa venovali regionálnym dejinám. Porovnanie mu vyšlo nelichotivo, pedagógovia univerzity veľmi často mysleli na vlastný prospech a prácam regionálnych historikov nevenovali náležitú pozornosť. To malo potom negatívny vplyv na odbornú stránku a kvalitu prác.

V druhej časti – V zajatí marxizmu – sa autor zaoberá husitským bádáním a vplyvom fenoménu husitizmu v českých dejinách. Ani samotní historici sa nevedia v otázke dopadu husitského „prevratu“ zhodnúť. Jedni za ním vidia významnú zmenu politického zmysľania v Čechách, iní zasa nevidia jeho význam, pričom ho považujú iba za vyvrcholenie dlhotrvajúcich nepokojov. Poukazujú pritom na nevyhnutnú potrebu zmeny ako v cirkvi, tak aj v politike na sklonku stredovekej spoločnosti.

Táto časť práce sa zaoberá výrazným vplyvom marxizmu na dejepisectvo. Faktografické dejepisectvo bolo považované za jediné, ktoré prinášalo nové poznatky a bolo prospešné pre ľudskú spoločnosť. Teoretickému dejepisectvu marxisti nepríkladali veľký význam, dokonca ho považovali za neužitočné. No napriek tomu bolo teoretické dejepisectvo vo veľmi malej miere pestované aj v Čechách. Možno práve preto sú dodnes badateľné odborné

nedorozumenia medzi českými a poľskými historikmi. Poľská historiografia totiž nebola pod takým tlakom marxizmu a aj ako teoretická disciplína sa v Poľsku rozvíjala slobodnejšie.

V poslednej, tretej časti knihy autor sústreďuje svoju pozornosť na prosopografiu, mikrohistóriu a sociálne dejiny umenia. Pri každej z týchto tém začína ich definíciou, pokračuje ich vzájomným prepojením a nakoniec ich významom pre českých historikov a českú historiografiu.

Dielo Martina Nodla pôsobí vedec-kým dojmom, pričom je zjavné, že je venované náročnejším čitateľom. Vyplýva to už z prvej časti, v ktorej sa autor vyjadruje k Tomekovmu dielu a jeho vzťahu k Palackému.

Aneta Marhefková

ŠOLTÉS, Peter (ed.). *V tieni červenej hviezdy. Prenikanie sovietskej armády v rokoch 1944 – 1948. Zborník z konferencie Bratislava, 27. 10. 2006.* Bratislava : Slovenský katolícky akademický spolok Istropolitan, 2007. 155 s. ISBN 978-80-969704-2-1

Zborník o prenikaní sovietskej do slovenskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948 je súhrnom príspevkov od viacerých autorov zo seminára, ktorý zorganizoval a pripravil Slovenský katolícky akademický spolok Istropolitan v Bratislave v októbri roku 2006. Na diele po autorskej stránke spolupracovali Milošlav Čaplovič, Martin Lacko, Róbert Letz, Alex Maskaľík, Marek Syrný, Michal Šmigel a Marian Uhrin.

Ako naznačuje názov publikácie, autori hovoria o boľševizácii slovenskej a neskôr československej armády počas a po

skončení druhej svetovej vojny. Nebránia sa však ani širšiemu časovému obdobiu, aby mohli lepšie nájsť korene a predpoklady soviетizácie. Príspevky sú zamerané na rôzne aspekty prenikania ideológie komunizmu a sovietskych prvkov do našej armády: od obrazu Sovietskeho zväzu, ktorý si počas účasti na východnom ťažení vytvorili slovenskí vojaci, cez postoj katolíckej cirkvi ku komunizmu a vojne proti bolševizmu, ilustrovaný postojom vojenského vikára biskupa Michala Buzalku, k významu vojenskej konfrontácie československej armády s banderovcami a osudu slovenských dôstojníkov po februárovom prevrate.

Marek Syrný si všima politický zápas o vplyv v armáde, ktorý sa odohrával medzi Demokratickou stranou a Komunistickou stranou Slovenska. Konflikt trval od vypuknutia povstania až do februárového prevratu v roku 1948.

Martin Lacko hovorí vo svojom príspěvku o obraze Sovietskeho zväzu a jeho metamorfózach v slovenskej (československej) armáde v rokoch 1941 – 1945. Skúma a poukazuje, ako sa menilo oficiálne vnímanie sovietskej veľmoci.

Druhá Lackova štúdia o pomeroch v Sovietskom zväze očami slovenských vojakov je pre nás najzaujímavejšou časťou zborníka, pretože sa tu prezentujú originálne svedectvá vojakov, ktorí bojovali počas vojny v Sovietskom zväze. Keď mnohí vojaci videli, čo komunizmus v ZSSR skutočne vyprodukoval, začali si vytvárať objektivnejší obraz. Lenže po februárovom prevrate sa museli aj oni zmieriť s tým, že na Slovensku sa bude budovať rovnaká spoločnosť ako v Sovietskom zväze.

Taktiež zaujímavý je postoj katolíckej cirkvi k bolševizácii, na ktorý sa môžeme

pozrieť očami vojenského vikára Michala Buzalku (autor Róbert Letz). Biskup Buzalka vidí v posilňovaní kresťanského ducha jediná možnosť, ako sa brániť tomu, aby sa slovenskí vojaci nestali obeťami extrémov.

Marian Uhrin píše vo svojej časti o partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika, v ktorej bolo prosovietske cítenie najsilnejšie, aj o výsadbkoch sovietskych partizánskych veliteľov, ktorí propagovali sovietsky model u nás.

Alex Maskalík rozoberá soviетizáciu pri budovaní veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945 – 1948. Hovorí o snahe Komunistickej strany Slovenska uchopiť vedenie Slovenskej armády. Propagandisticky veľmi zneužívaná bola téma o konfrontácii Ukrajinskej povstaleckej armády, tzv. banderovcov, s armádou ČSR v rokoch 1945 – 1946.

Ako posledný je uverejnený príspěvok Miloslava Čaploviča, ktorý sa venuje osudom slovenských dôstojníkov po februári 1948. Pojednáva o vykonštruovaných procesoch voči nepohodlným dôstojníkom Československej armády.

V zborníku je podrobne opísaný boj Komunistickej strany Slovenska o vplyv v armáde. Myslíme si, že je pre Slovensko veľmi užitočné, že takýto zborník vyšiel.

Tomáš Majda

SIVOŠ, Jerguš. XII. správa ZNB : Dokumenty k činnosti správy kontrarozviedky v Bratislave v rokoch 1974 – 1989. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008. 636 s. ISBN 978-80-969296-9-6

Proces vyrovnávania sa s minulosťou v postkomunistických štátoch, vrátane Slovenska, nadobudol nový rozmer sprístupnením tajných archívnych dokumentov. Ide o dokumenty mapujúce činnosť

bezpečnostných orgánov u nás v období rokov 1948 – 1989. Autor v diele podrobne rozpisal štruktúru, riadenie a činnosť štátnej bezpečnosti (ŠTB), zachytil historické a politické dianie v Československu a na Slovensku.

Publikácia prostredníctvom archívnych dokumentov približuje činnosť centrálného kontrarozviedneho útvaru štátnej bezpečnosti, ktorý pôsobil na Slovensku v rokoch 1974 – 1990 pod krycím označením XII. správa. Štátna bezpečnosť, železná päť komunistickej strany Československa, zabezpečovala jej hegemoniu. ŠTB vybudovala rozsiahlu sieť špiónov a informátorov z radov štátnych zamestnancov, ale aj z radov bežných občanov nekomunistov. Osoby evidované ako spolupracovníci ŠTB boli zaradení do viacerých kategórií tak, ako to zodpovedalo štruktúram tajnej služby, od agentov, cez informátorov a rezidentov, po držiteľov prepožičaného alebo konšpiračného bytu. Osoba vytypovaná na spoluprácu, teda takzvaný kandidát tajnej spolupráce, bola najskôr z najrôznejších strán preverovaná. Po preverení a zlákaní k spolupráci bola už tajným a vedomým spolupracovníkom, čiže agentom. Okrem nich pôsobili do roku 1972 ešte aj informátori, vyberaní z najširších radov obyvateľstva, ktorých získavali najmä na vlastenectvo. Agenti a informátori referovali o nepriateľských a protištatných činnostiach, podliehali rezidentom, spolaľhivým a odborne pripraveným tajným spolupracovníkom, ktorých riadil operatívny pracovník ŠTB. Sieť tajných spolupracovníkov a dôverníkov, ako najdôležitejší a nenahraditeľný zdroj informácií pre totalitný režim, bola budovaná cielavedome.

Publikácia obsahuje tabuľky s počtom

agentov v jednotlivých obdobiach, tiež mená agentov a ich hlásenia. Po Pražskej jari stratili jej kontrarozviedne útvary takmer polovicu spolupracovníkov. Organizačná štruktúra XII. správy sa počas rokov niekoľkokrát menila a dopĺňala. Dvakrát prešla komplexnými zmenami, ktoré si vyžiadali vydanie nových organizačných poriadkov. Na jej čele stál náčelník XII. správy. Správa kontrarozviedky v Bratislave sa členila na funkčné a výkonné útvary. Funkčnými útvarmi boli vnútorný odbor, kádrová skupina, inšpekcia náčelníka XII. správy, odbor analyticko-informačný a štatisticko-evidenčný. Výkonnými útvarmi boli odbor pre boj proti vonkajšiemu nepriateľovi (I. a II. odbor), odbor na ochranu ekonomiky (III. odbor), sledovania (IV. odbor), spravodajskej techniky (V. odbor). XII. správa bola tiež, podobne ako ďalšie štátno-bezpečnostné útvary ZNB, úzko prepojená so sovietskou tajnou službou KGB.

Autor hodnotí výsledky činnosti kontrarozviedneho útvaru XII. správy, jej štruktúru, riadenie a plnenie vytýčených cieľov. Poukazuje na nedemokratické riadenie hlavných inštitúcií v štáte, od odboru kultúry až po cirkev.

Z cieľov činnosti sa spomína napr. v agende Ministerstva kultúry Slovenskej republiky zamerať sa agentúrno-dôvernícku sieť, zisťovať a dokumentovať činnosť emisárov a spojky zahraničných ideoverzných a emigrantských centier. Ďalej zamedzovať prenikaniu nepriateľskej ideológie do kultúrnej oblasti. V spoločensko-vedných ústavoch SAV odhaľovať snahy antisocialistických síl zanášať do vedeckých publikácií nemarxistickú, náboženskú a inú nepriateľskú koncepciu. Zamedzovať úniku vedeckých

výsledkov a ideologickému ovplyvňovaniu vedeckých pracovníkov. V objektoch školstva a mládeže konať kontrarozvednu činnosť, zameranú na aktívnu kontrolu vyčlenených osôb. Kontrarozvednu pozornosť treba venovať aj zásadám pri výbere študentov na zahraničné štúdium, zvýšiť ochranu štipendistov a stážistov vysielaných do zahraničia. Zamerať sa chceli aj na rozbor a sledovanie katolíckych a evanjelických periodík, atď.

Súčasťou publikácie sú aj zoznamy vypracované na základe archívnych dokumentov s označením prísne tajné. Dielo je určené odbornej a laickej komunite a všetkým záujemcom o minulosť, dáva možnosť nahliadnúť do štruktúr ŠTB a nezabudnúť na negatívne stránky minulosti.

Miroslav Močáry

Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku I. Zost. Peter Šturák a Jaroslav Coranič. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 112 s. ISBN 978-80-8068-728-1

Podnázov konferenčného zborníka je „Analýza hlavných tendencií dejinného vývoja cirkevného školstva v konfesionalnej, národnostnej, sociálnej, jazykovednej a spoločensko-kultúrnej oblasti“. Tento podnázov vystihuje hlavný zámer knihy, a to ukázať postupný vývoj cirkevného, a predovšetkým gréckokatolíckeho školstva na území Slovenska z viacerých aspektov. Obsah knihy sa skladá z ôsmich štúdií z pera ôsmich autorov.

Štúdia Jany Koprivňakovej Odkaz slovenského učiteľstva v ranofeudálnom Uhorskom štáte (s. 7-17) hovorí o dôsledkoch misie solúnskych bratov Cyrila a Metoda. Dôležitým krokom bolo zo-

stavenie písma, čo znamenalo pre Slovanov prelomenie jazykovej bariéry latinského jazyka. Bolo založené slovanské učilište a prvá vyššia škola podľa vzoru carihradskej vyššej školy, kde vychovávali adeptov na kňazstvo. Zakrátko vznikla aj literárna škola. Spolupracovníci a žiaci vierozvestcov pokračovali v ich poslanstve. Po zániku Veľkej Moravy sa formoval Uhorský štát.

Príspevok Miroslava Janočka Cirkevné elementárne školstvo v Prešovskej eparchii v rokoch 1818 – 1918 (s. 18-38) rieši stav nižšieho školstva v Prešovskej eparchii. V Užhorode existovala škola, ktorá vychovávala budúcich učiteľov. V roku 1795 Kráľovská gubernácia nariadila, aby v dedinách, v ktorých nemajú školu, boli tieto inštitúcie zriadené statkármi. Podľa Ratio educationis z roku 1806 sa Užhorodské gymnázium nazývalo Kráľovské hlavné gymnázium. Zásadnú zmenu urobilo zavedenie povinnej školskej dochádzky. V 30. rokoch 19. storočia však úroveň škôl upadla. Po revolučných rokoch 1848 – 1849 sa začalo ďalšie obdobie vo vývoji školstva na Slovensku. Rýchlejšiemu rozvoju školstva však bránil nedostatok kvalifikovaných učiteľov.

V príspevku Petra Šturáka Michal Kotradov: Kňaz, kanonik, pedagóg, publicista, aktivista... (s. 39-50) autor hovorí o potrebe zriadenia teologickej fakulty a kňazského seminára, ako dôležitých výchovno-vzdelávacích inštitúcií. Po viacerých pokusoch sa to podarilo uskutočniť ThDr. Mikulášovi Tóthovi v roku 1880. Autor sa venuje Michalovi Kotradovi, ktorý bol prvým rektorom tohto seminára.

Príspevok Jaroslava Coraniča Národnostná otázka v gréckokatolíckom cirkevnom školstve na Slovensku v rokoch

1918 – 1938 (s. 51-66) sa zaoberá vzťahmi medzi Rusínmi a Slovákmi, etnikami, ktoré sú hlavnou zložkou gréckokatolíckej cirkvi vo vymedzenom období. Po prvej svetovej vojne sa Slováci stali štátoprávnym národom, zatiaľ čo Rusíni zostali len národnostnou menšinou.

Štúdia Jána Babjaka Začiatky Centra spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach a súčasnosť (s. 67-79) predstavuje začiatky tohto centra sídliačeho v priestoroch domu SJ v Košiciach. Centrum malo v úmysle rozvíjať prácu na ekumenickom poli, rozširovať prednáškovú činnosť či organizovať tematické stretnutia s odborníkmi. Vo vedení sa vystriedali pátri Ján Babjak, Milan Lach, a Jozef Kyselica.

V nasledujúcom príspevku Marcel Mojžeš vysvetľuje Možné perspektívy rozvoja štúdia teológie GTF PU v Prešove (s. 80-88). Opiera sa pritom o pohľady viacerých odborníkov: prof. Michelyny Tenace, prof. Józefa Kulisza, Mons. Marcella Bordoniho, súčasného pápeža Benedikta XVI., či ruského filozofa a teológa Pavla Florentského.

Ďalším prispievateľom je Helena Galdunová s príspevkom Historická východiská pre konštituovanie cirkevného zdravotníckeho školstva (s. 89-99). Ošetrovatelstvo sa začalo rozvíjať v rannom kresťanskom období, v 11. storočí začali vznikať špitály, v ktorých sa starali o chudobných. S rozvojom medicíny sa rozvíjalo aj profesionálne ošetrovatelstvo. Postupne vznikalo na Slovensku množstvo ošetrovateľských škôl: v Bratislave, Košiciach, Nitre, Trenčíne, Zvolene... Podrobnejšie sa zaoberá školou sv. Bazily Veľkého v Prešove.

Autor poslednej štúdie, Michal Hospodár, rieši problematiku cirkevného

školstva v Košickom apoštolskom exarcháte (s. 100-111). Po revolúcii 1989 sa začali opäť rozvíjať cirkevné školy. Novovzniknutý Košický exarchát začal zriaďovať materské, základné i stredné školy.

Zborník je určený predovšetkým odborníkom, ktorí sa zaoberajú problematikou cirkevného školstva. Autori sa venujú rôznym obdobiam a oblastiam rozvoja školského systému a upozorňujú na dôležité inštitúcie, ktoré zabezpečujú a napomáhajú tomuto rozvoju. Riešia sa tu i možné perspektívy do budúcnosti. V príspevku Petra Šturáka sa v rámci vedeckého aparátu nachádzajú rozsiahlejšie životopisy viacerých biskupov, ktorí sa pokúšali o založenie kňazského seminára.

Monika Tatáriková

Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337. Ed. Vincentius Sedlák. Trnavae; Rome : Institutum Historicum Slovacum in Roma, 2008. 234 s. ISBN 978-80-8082-186-9

Edícia súpisu pápežských desiatok z Uhorska v rokoch 1332 až 1337 je prvou pramennou prácou Slovenského historického ústavu v Ríme, ktorá vyšla v novovytvorenej edícii Monumenta Vaticana Slovaca. Zároveň však predstavuje jednu z posledných prác profesora Vincenta Sedláka (1930 – 2009).

Počín vydávať historické pramene k dejinám Slovenska v stredoveku je chvályhodný najmä vzhľadom na to, že v tejto oblasti výrazne zaostávame za celou kultúrnou Európou. Preto ho treba s radosťou uvítať.

Pápežský register z tridsiatych rokov 14. storočia poskytuje množstvo informácií k uhorským a slovenským dejinám.

Zachovali sa dva exempláre vo Vatikánskom archíve vo fonde Camera apostolica, s ktorými editor pracoval. V tej dobe sa vyberali desiatky po jednotlivých strediskách, ktorými boli vyššie a nižšie cirkevné inštitúcie. V rámci územia Ostrihomskeho arcibiskupstva a Jágerskej diecézy sú predstavené jednotlivé farnosti, ich farári a poplatky, ktoré na cirkevnú daň odvodili. Mnohé údaje o obciach sú vôbec prvými písomnými zmienkami o nich.

Podľa jednotlivých stolíc sú v pápežských desiatkoch zaznamenané archidiaconáty (s. 21-177): ostrihomský, nitriansky, zvolenský, hontiansky, komárňanský, novohradský, tekovský, líptovský, gemerský, trenciansky, abovský, zemplínsky, jágerský, užhorodský a archidiaconáty Drienov, Bereg, Lubiša a Pata. Zoznam obsahuje aj vakantné, teda farármi neobladené farnosti (s. 177). Väčšina z týchto obcí je lokalizovaná, až na malé výnimky, ktoré sa zatiaľ lokalizovať nepodarilo. Pri každej obci sú menším písmom uvedené textové a vecné poznámky, ktoré plnia nenahraditeľnú úlohu. Tie editor uviedol podľa zaužívaných pravidiel pre vydávanie stredovekých prameňov.

Dôležitý je i predhovor a úvod editora, zoznam literatúry a skratiek. Samozrejmosťou sú miestny a menný index. Editor prakticky aj odstraňuje chyby série Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, rationes collectorum pontificiorum in Hungaria I/1, Budapest 1887.

Publikácia je vydaná vo veľmi vkusnom a úhľadnom prevedení vo formáte A4, takže v knižnici zaberie viac miesta. Každý historik zaoberajúci sa stredovekom Slovenska, ktorý po nej siahne, rozhodne nevyjde naprázdno a požadované

informácie si ľahko vyhledá.

Jaroslav Nemeš

GUELTON, Frédéric - BRAUD, Emmanuelle - KŠIŇAN, Michal. *La mémoire conservée du général Milan Rastislav Štefánik dans les archives du Service historique de la Défense*. [Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch Historiekej služby francúzskeho ministerstva obrany]. Paris : Service historique de la Défense, 2008. 255 s. ISBN 978-2-1109-6334-5

Myšlienka na vytvorenie tohto projektu sa zrodila v roku 2006. Je výsledkom spolupráce riaditeľa Vojenského historického ústavu oddelenia pozemného vojska vo Francúzsku (SHD-DAT) plk. Frédérica Gueltona, Emmanuelle Braud z Vojenského historického ústavu FR a Michala Kšiňana doktoranda Historického ústavu SAV, v tom čase ešte študenta. Dňa 4. apríla 2006 sa na pôde Univerzity Komenského v Bratislave konala prednáška na tému : *Milan Rastislav Štefánik z pohľadu francúzskych vojenských archívov*. Prednášateľom bol doktor historických vied, plk. Frédéric Guelton, riaditeľ odboru pozemného vojska Vojenského historického ústavu obrany. Pri tejto príležitosti sa Michal Kšiňan zoznámil s plk. Gueltonom a následne odišiel študovať do Francúzska, kde zhromažďoval podklady o Štefánikovom pôsobení vo Francúzsku. Nadviazal spoluprácu s poručičkou Emmanuelle Braud, ktorá už predtým začala vyhľadávať materiály k tejto problematike. Začali skúmať archívy, dokumenty známe aj neznáme, ktoré mohli znova načrtnúť vojenskú cestu Štefánika od roku 1914 až do konca vojny.

Na slovenský knižničný trh sa v prie-

behu ostatných dvoch desaťročí dostalo mnoho diel o Štefánikovi, či už vo forme krátkych prác venovaných širšiemu okruhu laických čitateľov, ale aj odborných prác, štúdií a výskumov pre užšiu odbornú verejnosť. Vzhľadom na úlohu, ktorú Štefánik zohral v zahraničnom odboji a pri zrode Československej republiky, patrí medzi najvýraznejšie osobnosti slovenských dejín. Štefánik však nie je osobnosťou významnou len pre naše dejiny a patriacou len do hraníc dnešného Slovenska, prípadne bývalého Československa. Počas svojho pôsobenia v Paríži sa vďaka diplomatickým a vojenským úspechom stal významnou osobnosťou aj pre Francúzov.

Autori sledovali dva plány. Prvým bolo vzdať týmto dielom úctu Štefánikovi, a druhým priblížiť, čo obsahujú archívy Service historique de la Défense (SHD). Aj napriek tomu, že ústrednou témou je Štefánik, autori sa rozhodli nevenovať publikáciu len popisu jeho osoby a života, úspechov a prínosov, ale vytvorili zbierku archívnych dokumentov, ktorá okrem množstva informácií prináša aj možnosť ďalej s týmito materiálmi pracovať. Výsledkom práce autorov a zhromažďovania dokumentov k tejto problematike je publikácia obsahujúca celkovo 153 dokumentov týkajúcich sa Štefánikovho pôsobenia v rokoch 1914 až 1919.

Úvodná časť tejto publikácie je venovaná počiatkom vzniku tohto projektu. Je tu priblížený proces, ktorý predchádzal vytvoreniu tohto diela a spolupráce jej autorov, ktorých tu aj stručne predstavuje.

Úvodnú časť venovali stručnému priblíženiu jeho osoby, „*L'homme qui parlait avec les étoiles*“ (muža, ktorý sa rozprával s hviezdami). Opisujú jeho životné osudy od 21. júla 1880, kedy sa narodil v Koša-

riskách, jeho súkromný život, vzťah s rodičmi a jedenástimi súrodencami, ale aj hlboké národné cítenie, ktoré ho sprevádzalo po celý život. Časť je venovaná jeho štúdiu v Šamoríne, v Bratislave a Sarvaši, ako aj štúdiu v Prahe a angažovanosti sa v spolku Detvan, jeho kontaktom s Vavrom Šrobárom a rovnako jeho sympatiám s myšlienkami T. G. Masaryka. Približujú jeho štúdium astronómie a s tým spojené úspechy. Priblíženie jeho osoby prechádza do parížskeho obdobia, kedy začal spolupracovať s profesorom Janssenom, ako aj jeho pôsobenie ako vojnového letca, organizátora Československej národnej rady.

Hlavnú časť tohto diela tvorí 153 už spomínaných *archívnych dokumentov* Historickej služby francúzskeho ministerstva obrany, ktoré zahŕňajú 205 strán tejto publikácie. Jedná sa o množstvo korešpondencie, listov súvisiacich s jeho vojenskou službou, telegramov, hlásení, nákresov, šifrovaných telegramov. *List generála Janina, veliteľa československej armády poručíkovi Štefánikovi, veľvyslancaovi Francúzska v Ríme z 11. mája 1918, List prezidenta Rady poručíkovi Štefánikovi z 16. júna 1918, Telegram Masaryka, Beneša a Štefánika zo 7. novembra 1918, List generála Štefánika prezidentovi Československej republiky z 21. apríla 1919 a iné.*

Nasledujúca časť tvorí rozsiahly podrobný *Index mien osôb a miest*, ktorý umožňuje jednoduchšie orientovanie sa v dokumentoch a prácu a s nimi. Je zoradený abecedne a zahŕňa desať strán publikácie.

Piatou časťou diela je *Index dokumentov*, ktorý tvorí chronologicky usporiadaný zoznam dokumentov. Pre sprehľadnenie sú očíslované a označené systémom: číslo, druh dokumentu, pôvod, dátum,

signatúra. Prvých 23 dokumentov je bez udania dátumu, zvyšných 130 je rozdelených do piatich skupín, pochádzajúcich z rokov 1915 – 1919. Posledný dokument je datovaný 13. mája 1919.

Poslednou časťou je *Tabuľka dokumentov*. Do tejto časti neboli zahrnuté jeho osobné dokumenty, ako listy, telegramy, poznámky, ani prvé dokumenty z roku 1915. Táto časť delí použité dokumenty do šiestich skupín podľa Štefánikových vojenských misií: Francúzska letecká misia v Srbsku 5 dok. (1915); Francúzske vojenské misie (Rumunsko, Československo) 6 dok. (1916) a 8 dok. (1917); Francúzska vojenská misia, nábor Čechov a Slovákov v USA 17 dok. (1917) 6 dok. (1918); Francúzska vojenská misia v Taliansku, vytváranie československej armády 39 dok. (1918); Francúzska vojenská misia v Srbsku 29 dokumentov (1918) 7 dokumentov (1919); Úmrtie Štefánika 9 dokumentov (1919).

V zbierke prameňov je aj súbor 16 fotografií získaných z archívov súvisiacich s misiami M. R. Štefánika. Fotografia prvého dôstojníka Štefánika v uniforme z prvej svetovej vojny, Maurica Farman MF 11 let nad oblakmi počas prvej svetovej vojny, fotografie francúzskych pilotov MF 99 v uliciach Belehradu, fotografie z ceremónie odovzdávania ocenení francúzskym pilotom zo 14. júla 1915, spoločná fotografia francúzskych a srbských vojakov v Srbsku.

Jedným z hlavných prínosov tejto práce je, že prináša doteraz neznáme dokumenty z francúzskych archívov a približuje ich širšej verejnosti. Anotovaná kniha je výsledkom kooperácie Francúzov a Slováka a vďaka tomu, že bola publikovaná vo Francúzsku, približuje život a politickú aktivitu Štefánika aj francúz-

skej verejnosti. Jedná sa o významný počin aj z toho dôvodu, že počet publikácií venujúcich sa Milanovi Rastislavovi Štefánikovi je vo Francúzsku minimálny.

Mariana Gordiaková

SPRÁVY

REPORTS

Svätý Vojtech – svätec, doba a jeho kult

Správa o medzinárodnej vedeckej konferencii.

Banská Bystrica, Štátna vedecká knižnica (9.-11. 12. 2008)

Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku bola jedným zo spoluorganizátorov medzinárodnej vedeckej konferencie o osobe sv. Vojtecha a dobe, v ktorej žil. Konferencia sa konala v Banskej Bystrici, v reprezentatívnych priestoroch Štátnej vedeckej knižnice, v dňoch 9. až 11. decembra 2008. Hlavnými organizátormi tejto dlho očakávanej akcie boli Centrum pre štúdium kresťanstva, Slovenská komisia C.I.H.E.C. (International Commission for Comparative Ecclesiastical History) a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici. Ďalšími spoluorganizátormi boli Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Poštové múzeum v Banskej Bystrici.

Úvodné spoločné stretnutie otvoril hymnus *Hospodine, pomiluj ny*, ktorého autorstvo sa pripisuje sv. Vojtechovi. Po ňom odznali privítacie a otváracie prejavy rímskokatolíckeho biskupa banskobystrickej diecézy Mons. Rudolfa Baláža, PhDr. Pavla Mačalu, CSC. z Katedry histórie FF KU v Ružomberku, PhDr. Rastislava Kožiaka, PhD. z Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici, PhDr. Oľgy Laukovej, riaditeľky Štátnej vedeckej knižnice a PhDr. Štefana Kollára, riaditeľa Poštového múzea v Banskej Bystrici.

Počas dvoch dní odznelo spolu 24 prednášok. Referujúci pochádzali zo štyroch krajín: Slovenska, Česka, Poľska a Maďarska. V prvý deň, 9. decembra 2008, odznali nasledujúce prednášky (referujúcich uvádzame bez titulov):

Slavnikovec sv. Vojtech a Ostrihom (Richard Marsina, Trnava); *Trio na pohľadanie: Oto III., Silvester II. a sv. Vojtech* (Vincent Múcska, Leipzig/Bratislava); *Obrazová legenda sv. Vojtecha v Gniezne* (Ivan Gerát, Bratislava); *Smrť sv. Vojtecha a smrť Jamesa Cooka. Čo mali spoločné?* (Katarína Marčeková,

Leipzig/Brno); *Soběslav, najstarší brat svätého Vojtecha* (Ján Steinhübel, Bratislava); *Svätý Nilus – „Novus lucifer in aetherio axe.“* (Vratko Zervan, Bratislava); *W kręgu świętego Romualda* (Krzysztof Skwierczyński, Warszawa); „*Vlčí pastier*“ *a jeho kresťanské interpretácie v textovej tradícii stredo európskych Slovanov* (Martin Golema, Banská Bystrica); *Prusowie jako cel misyjny w czasach przed podbojem krzyżackim – od św Wojciecha do Konrada Mazowieckiego* (Piotr Boroń, Katowice); *Kláštorná architektúra v období Veľkej Moravy a počiatočkov Uhorského kráľovstva. Možnosti interpretácie* (Bibiana Pomfyová, Bratislava); *Pohřbívaní na Moravě v době sv. Vojtěcha : Pohřebiště v Divákách na jižní Moravě* (Josef Unger, Brno); *Podoby rodiny vo včasnom stredoveku* (Hana Chorvátová, Banská Bystrica/Praha); *Najstarsze żywoty św. Wojciecha (Vitae s. Adalberti)* (Anna Pobóg-Lenartowicz, Opole); *Św. Wojciech w dziejopisarstwie środkowoeuropejskim 11. – 13. wieku* (Daniel Bagi, Pécs); *Św. Wojciech w średniowiecznym kaznodziejstwie polskim* (Tomasz Ossowski, Kielce).

V druhý deň, 10. decembra 2008, pokračoval program nasledujúcimi referátmi:

Kult sv. Vojtecha v Cáchach a jeho vývoj (Jaroslav Nemeš, Ružomberok); *Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku* (František Oslanský, Bratislava); *Sanctus Adalbertus – patronus regni Hungariae* (Vladimír Rábik, Trnava); *Svätý Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate* (Miroslav Glejtek, Nitra); *Kult Pěti svatých bratrů a jeho vybrané projevy v českém barokním umění* (Jakub Pátek, Ústí and Labem); *K problematike Spolku sv. Vojtecha v horthyovskom Maďarsku* (Miroslav Kmeť, Banská Bystrica); *Význam sv. Vojtecha v katolíckej teologickej tradícii na Slovensku* (Andrej Slodička, Prešov); *Svätý Vojtech v stredo európskom priestore: pohľad slovenskej a maďarskej historiografie* (Beáta Pinterová, Nitra); *Svätý Vojtech v tlači a v prameňoch: bibliografia* (Mária Bôbová, Michaela Garaiová, Banská Bystrica).

Po pracovnom programe sa uskutočnilo zasadnutie slovenskej národnej komisie C.I.H.E.C. V posledný deň sa konala exkurzia prihlásených účastníkov konferencie, miestom ich cesty bol areál benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku.

Vojtech bol svätcom celoeurópskeho významu. Cieľom spoločnej akcie však malo byť splatenie dlhu voči jeho osobe najmä v slovenskej historiografii. Organizátori preto plánujú vydať z konferencie zborník a monografiu, ktoré by boli venované kresťanstvu v časoch sv. Vojtecha, jeho dobe a posmrtnému kultu v stredoveku a novoveku. Elektronická verzia publikácií bude prezentovaná aj na adrese www.studia-christiana.net.

Jaroslav Nemeš

Cirkvi 19. a 20. storočia v slovenskej a českej historiografii

Správa o medzinárodnej vedeckej konferencii.

Ružomberok, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity (22.-24. 4. 2009)

Cirkve 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii

S cieľom zhodnotiť výskum moderných cirkevných dejín sa stretli na pôde Katolíckej univerzity v Ružomberku historici z Českej republiky a Slovenska. Na medzinárodnej vedeckej konferencii Cirkvi 19. a 20. storočia v slovenskej a českej historiografii (22.-24. 4. 2009) odznelo viac ako 50 príspevkov zaoberajúcich sa stavom spracovania dejín cirkví v jednotlivých historických obdobiach (1848 – 1918, 1918 – 1945, po roku 1945). Išlo pritom o prvý pokus spoločného stretnutia na danú tému. Iniciátor konferencie, prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr. v súvislosti s jej organizáciou pripomenul: *„Ak je úlohou histórie zachytiť, vysvetliť a interpretovať minulosť pre potreby súčasnosti, nemôžeme sa čudovať, že toto obdobie stojí pred historikmi ako veľká výzva. Táto téma sa v dôsledku politických tlakov totalitných režimov v druhej polovici 20. stor. stala nežiaducou a okrajovou.“* Výsledkom toho je množstvo „bielych miest“ v histórii, cirkevné dejiny pritom tvoria neoddeliteľnú súčasť národných historiografií. Ako zdôraznil Pavel Marek, *„potrebné je usilovať sa o rehabilitáciu cirkevných dejín, o odstránenie dezinterpretácií a nánosov nepravd, ktoré prenikli do kníh a článkov konformných autorov“*.

„Konferencie, na ktorých zaznievajú príspevky z cirkevných dejín, nie sú v posledných dvadsiatich rokoch žiadnou výnimkou. Avšak vedecké rokovanie s ambíciami zhodnotiť doterajšie výsledky, vedecké monografie, edície, odborné články, memoáre, a pod., je výnimočné.“ Výnimočnosť dodalo konferencii aj previazanie všeobecných a regionálnych pohľadov, pokrytie českého a slovenského priestoru v jeho dejinných väzbách, ale aj zdôrazňovanie potreby ducha ekumenizmu. Teda hľadanie toho, čo spája, nie rozdeľuje. *„Je potrebné, aby plastický a pravdivý historický obraz vznikol v spolupráci všetkých cirkevných spoločností,“* dodal Marek.

Konferencia bola v prvom rade historiografická. Cennými boli najmä príspevky zhrňujúce cirkevné dejepisectvo prvej Československej republiky, obdobie komunistickej totality, či vývoj po roku 1989, tiež referáty hodnotiace historiografie nekatolíckych cirkví. Systematickosťou vynikal referát Josefa

Harnu, *Místo církevních dějin v československé historiografii let 1918 – 1938*. Adam Hudek sa zaoberal postavením cirkevných dejín v slovenskej historiografii rovnakého obdobia, *Církevné dejiny v slovenskej historiografii v rokoch 1918 – 1938*. Jan Pešek syntetizoval obdobie rokov 1945 – 1989 referátom *Církevné dejiny v slovenskej historiografii rokov 1945 – 1989*. Mimoriadny záujem vzbudil tiež referát Jiřího Hanuša o tom, či *Lze pěstovat církevní historiografii v časech pronásledování?*

O činnosti moravských historikov v medzivojnovom období referoval Miloš Kouřil, *Moravští církevní historikové mezi světovými válkami*. Miloš Trapl priblížil problematiku českého politického katolicizmu v období prvej ČSR, *Historiografie českého politického katolicizmu v letech 1918 – 1938*. Miroslav Kunštát referoval o sudetonemeckom katolicizme, *Sudetoněmecký katolicismus (1918 – 1945) v pohledu současné české a německé historiografie*. Protestantkým cirkvám sa venoval Zdeněk R. Nešpor v štúdií „*S čím se evangelíci nechlubí. Neprobádané stránky dějin českých protestantských církví v 19. a na počátku 20. století*“. Ten istý autor zároveň predniesol referát Jana Horského *Historismus v českém evangelickém myšlení 19. a 20. století*. Problematike interpretácií historickej identity gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku sa venoval Peter Šoltés v štúdií s názvom *Dedičí Cyrila a Metoda alebo uniati? Problém kontinuity a diskontinuity gréckokatolíckej cirkvi v slovenskej historiografii a kultúrnej pamäti*. Štúdie Jaroslava Coraniča *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku v rokoch 1918 – 1926*, a Petra Šturáka *Gréckokatolícka cirkev v Československu v rokoch 1945 – 1950*, sa venovali skôr dejinám gréckokatolíckej cirkvi. Pravoslávnej cirkvi venovali svoje práce Pavel Marek, *Historikové českého pravoslaví*, či Stanislav Konečný, *Vývoj a niektoré problémy pravoslávnej cirkvi na Slovensku v 20. storočí*.

O nových podnetoch pre výskum českej katolíckej moderny referoval Ladislav Soldán, *Česká katolícká moderna – fenomén umělecký, náboženský a politický. (Nad novými badateľskými podnetmi)*. V slovenských historických prácach zriedka spomínanú Marmaggiho aféru prezentoval na základe štúdia dobovej tlače (stranických denníkov Robotnícke noviny a Slovák) Peter Zmátlo, *Ohlas Marmaggiho aféry na stránkach dvoch slovenských stranických denníkov*. Václav Veber predniesol referát *Katolíci v očích StB na prelomu 50. a 60. let*. Zaujal tiež referát Miroslava Nedorostka *Obraz moravské skryté církve v historiografii*. Ivan Chalupecký vo svojej štúdií referoval o pramennej základni nevyhnutnej v procesoch beatifikácií, *Literatura a pramene použité v beatifikačných procesoch biskupov Pavla Gojdiča a Jána Vojtašáka*. Prítomných poslucháčov nesporne zaujalo hodnotenie Stanislava Balíka všímajúceho si rímskokatolícku cirkev v Českej republike po „zamatovej revolúcii“ a jej reakciu na spoločenské zme-

ny, *Katolícká cirkev v českých zemích a její reakce na události roku 1989*. Podobne tak referát zaoberajúci sa ohlasom Cirkvi v slovenskej periodickej tlači, s exkurzom o vnímaní cirkví médiami vôbec, od autorskej dvojice Peter Olekšák – Imrich Gazda, *Periodická tlač na Slovensku o cirkvi po roku 1989*.

V priebehu dvoch prednáškových dní konferencie odznelo viacero ďalších užšie špecifikovaných referátov, či už išlo o spracovanie prínosu osobností cirkevného života (napr. referát Marie Ryantovej, *Antonín Podlaha a jeho prínos českej historiografii*), predstavenie osudov reholí (napr. Václav Bartůšek, *Historiografie piaristického rádu od polovice 19. storočia do súčasnosti s priblížením k českým zemiam a strednej Európe*), rehoľného života (napr. Damián Němec, *Mimoriádná kanonická opatrenia pro pokračování rehoľního života v letech 1948 – 1989*) a jeho obmedzovania, ale aj množstvo iných čiastkových aspektov danej problematiky, napr. katolícke školstvo či výchova diecézneho kleru v druhej polovici 19. storočia, dejiny historiografie diecéz, a pod. Treba pritom pamätať na hodnotenie Pavla Marka: „*Nerád by som preferoval jednotlivé príspevky kolegov. Každý z účastníkov prišiel na toto vedecké fórum s ambíciou priniesť niečo nové. Ide o ohromné množstvo informácií, ktoré treba opäť preštudovať a vyhodnotiť – no tentoraz už v podobe zborníka.*“

Keďže si táto oblasť, ako mnohé iné, vyžaduje sústavnú, cielavedomú a koncepčnú prácu, vytýčené úlohy z objektívnych príčin nemôže naplniť jedna konferencia. Potvrďuje to nasledovné tvrdenie prof. Marka, ktoré v závere hodno spomenúť: „*To, čo ostalo nenaplnené, sa s časovým odstupom stane predmetom ďalšieho, tentoraz užšie a špeciálnejšie koncipovaného vedeckého rokovania. [...] Stretnutie slovenských a českých vedcov na Katolíckej univerzite v Ružomberku malo ambíciu stať sa výzvou a podnetom pre historikov, aby sa bilancia súčasného stavu stala prvým krokom v napredovaní na dlhodobej ceste.*“

Konferenciu organizovala Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku v spolupráci s Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a Centrom pro studium demokracie a kultury (CDK) v Brne. Záštitu nad konferenciou prevzali bývalý prezident Slovenskej republiky Ing. Michal Kováč a Ing. Jan Kasal, prvý podpredseda Poslaneckej snemovne Parlamentu Českej republiky, ktorí sa konferencie aj aktívne zúčastnili.

Ján Mačala

Ružomerský historický zborník III.

Zostavili: Jaroslav Nemeš a David Papajík

Vydala:
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
<http://ff.ku.sk/>

Tento zborník vychádza s finančnou podporou
*Fondu na podporu vedy a vydavateľskej činnosti Filozofickej fakulty
Katolíckej univerzity v Ružomberku*

Rok vydania: 2009
330 strán
Vydanie prvé

ISBN 978-80-8084-508-7
EAN 9788080845087